DŽEVAD SULEJMANPAŠIĆ

ŽURNALIZAM RAZARAČ ČOVEČANSTVA

i

NOVINSTVO SA NAJMANJOM MEROM ŽURNALIZMA

ZAGREB 1936

ŠTAMPARIJA „GAJ", ZAGREB, MARTIĆEVA ULICA 2

Sadržaj:

Strana

Uvodna reč 9

PRVI DEO: ŽURNALIZAM RAZARAČ ČOVEČANSTVA

Prva glava

Kvantiteta žurnalizma 15

Druga glava

Bitne kvalitativne karakteristike žurnalizma 21

Treća glava

Žurnalizam protiv morala

A. Šta je moral 32
B. »Prirodne« zapreke pri stvaranju moralnog života 38
C. Pojedinačni i zajednički akti ljudski i njihovi udeli u stvaranju moralnog odnosa između ljudi 41
D. Žurnalizam protiv moralnog života 44
1) Žurnalistička novost u moralnom pogledu 44
2) Žurnalistička mešavina u moralnom pogledu 48
3) Žurnalistička senzacija u moralnom pogledu 50
4) Profit kao interesni pokretač žurnalizma 55
5) Primeri ekstremne moralne nakaznosti žurnalizma 67
6) Ko nosi moralnu odgovornost za žurnalizam 75

Strana

Četvrta glava

Žurnalizam protiv religije 80

Peta glava

Žurnalizam protiv čistog uma

A. Razum i um 87
B. Ideje uopšte i sistem transcendentalnih ideja 88
C. Prirodna dijalektika ideja 89
D. O upotrebi ideja čistog uma 90
E. Disciplina čistog uma 92
F. Žurnalizam protiv čistog uma 93

Šesta glava

Žurnalizam protiv pravilnog razvitka psihičkog života

A. Osnovna pravila i pojave psihičkog života . 95
B. Šta unapređuje prirodni razvitak psihičkog života, a šta ga koči 98
C. Žurnalizam protiv normalnog psihičkog života 101

Sedma glava

Žurnalizam protiv duha

A. Šta je duh 105
B. Duh umetnosti i duh nauke 108
C. Odnosi između duha i empiričkog sveta . . 109
D. Žurnalizam protiv duha 111
E. Žurnalizam protiv duha nauke 114
F. Primeri žurnalističke protivduhovne reči . . 122
G. Žurnalizam protiv nacionalnog duha . . . 129
H. Žurnalistička profesija 136

Osma glava

Žurnalizam protiv umetnosti

A. Šta je umetnost 145

Strana

B. Umetnost i priroda 148
C. Uslovi života umetnosti 152
D. Žurnalizam protiv umetnosti
1) Žurnalizam razarač umetničke fantazije . 155
2) Umetnost reči pod uticajem žurnalizma . 157
3) Žurnalistička literatura 162
4) Slava umetnikova u žurnalističkom svetu 167

Deveta glava

Žurnalizam protiv svakog društvenog reda

A. Opšti izvodi 177
B. Žurnalizam protiv demokratije 185
C. Žurnalizam u službi i protiv kapitalizma . . 203
D. Žurnalizam protiv socijalističkog društvenog poretka 222

Deseta glava

Žurnalizam i rat 240

Jedanaesta glava

Nogomet i film, dva mezimčeta žurnalizma

1) Nogomet 256
2) Film 262

Dvanaesta glava

Skica biogenetske istorije žurnalistike 271

DRUGI DEO: NOVINSTVO SA NAJMANJOM MEROM ŽURNALIZMA

Trinaesta glava

O slobodi mišljenja i o javnom mnenju 299

Strana

Četrnaesta glava

Javna dobra koja treba zakonski zaštititi od prirodno zlih mogućnosti žurnalizma 308

Petnaesta glava

Predlog zakona za moralno i duhovno uređenje novinstva 320

Šesnaesta glava

Površnosti i pogreške u dosadašnjim osnovnim juristićkim definicijama o štampi 327

Sedamnaesta glava

Završna reč 336

Uvodna reč

Predmet ove knjige: žurnalizam — razarač čovečanstva, tim svojim imenom tvrdi o sebi da je najvažniji problem sadašnjice.

Tako pretstaviti svoje delo znači misliti da ja stojim na nekoj vrlo visokoj posmatračkoj tački, čijoj visini niukoliko ne odgovara moje javnosti nepoznato ime. Zbog toga nesrazmera dakle, koji bi mogao odbiti čitaoce od knjige i pre nego što išta iz nje pročitaju, treba da pokažem kakvu legitimaciju koja je uverljivija od mog imena. Treba odmah dati neki privremeni temelj tim ogromnim pretenzijama koje su istaknute već u naslovu knjige.

U tu ću svrhu citirati u uvodu neka mišljenja »poznatih i priznatih imena«. Sva ona, osim mišljenja Karla Krausa, potiču iz vremena kad se žurnalizam tek rađao, ali su ipak toliko vidovita da su već po prvim kretnjama toga dotada neviđenog deteta mogla pretskazati u kakvu će pogibiju našeg roda ono da izraste. I da su njihove reči, kao strašne opomene, mogle da dopru i do naših dana, bilo je moguće samo tako što su postale »poznate i priznate« još pre nego što je žurnalizam došao do svoje pune snage. Inače, da su bile rečene u vreme kada žurnalizam vlada svetom, on bi ih jednostavno zaglušio svojom bukom ili umrtvio svojom nepažnjom, ako bi se uopšte mogle pojaviti i čuti. Tako se danas ne čuje ni reč Karla Krausa, genijalnog borca naše epohe protiv žurnalizma, jer žurnalizam prelazi preko njega potpunim ćutanjem. I tako su samo oni koji su nekim srećnim slučajem doznali za Krausa mogli upoznati njegovo delo i osetiti da stoje pred rečju velikoga čoveka.

Na misao Karla Krausa će se mnogo puta oslanjati ova knjiga. Njoj ona duguje uopšte svoju zamisao i svoje glavne poteze.

A sada, dakle, da pokažem tu legitimaciju:

Goethe, oko 1815 godine:

»Kaži mi zašto se ne veseliš nikakvim novinama?
— Ne volim ih, one služe vremenu.«

Karl Julius Weber (Demokritos), oko 1820 g.:

»Charon, dugo ne znajući šta da uradi sa nekom senom koja mu je rekla:

Ja sam mnogo godina svetom vladala,
Moja reč je mrtve budila,
A cele legije kosila.
Gde je rat koji moja ruka nije vodila?
Ona kruni glave i drma prestoljima.
Moj prst povlači granice vladaocu sveta,
Moje posvećeno uho vlada nad mislima.
Što niko ne vide, pa i što se nikad ne dogodi,
Sve je to zapazilo moje oštro oko —

bio je malo osor ili mutna raspoloženja kad joj je ovako odgovorio:

Držao sam — reče Charon — da si gonič magaradi,
Ali sada vidim: ti si bila novinar.«

Honoré de Balzac pre 1850 godine:

»Novine ne postoje više radi toga da prosvećuju mišljenja, nego da im laskaju. Zbog toga postaju sve novine posle nekog vremena podle, pretvorne, infamne, lažne, ubistvene. One će ubijati ideje, sisteme, ljude, i baš će po tome da cvatu i uspevaju. Uživaće prednost koja dobro dolazi svima imaginarnim bićima: zlo će se događati, a da niko ne biva kriv za to. — — Posle nekog vremena ljudi koji svaki dan čitaju novine veruju im sve što one hoće. Otada ne može biti ni patriotski ništa što se njima ne sviđa — — i ne može se nikada desiti da one nemaju pravo. — — U lovu na abonente izmišljaju kojekakve basne, izvode maskare poput klovna. — Doživećemo da će novine, koje su s početka bile vođene od poštenih ljudi, doći kasnije pod komandu sve prosečnijih ljudi sa strpljivošću i elastičnošću gume koje fale pravim talentima. Ili će pasti u šake trgovcu koji ima novaca da kupuje

pera novinarska. — — Što se više koncesija njima daje, tim im više rastu zazubice. Rana je neizlečiva, postaje sve gora, sve razornija. I zlo će sve više rasti što ga se duže trpi, do onoga dana kad će zbog bujanja i ogromnosti novina zavladati zbrka u njima kao u Babilonu.«

Kierkegaard, 1848 godine:

»Uopšte leži zlo dnevne štampe u tome što je sasvim uperena na to da ovaj čas učini, ako je moguće, još hiljadu i deset hiljada puta naduvenijim nego što već jest. Ali se celo moralno odgajanje sastoji pre svega u tome da se odvikavamo od vezanja sa časom.«

Kierkegaard, 1853 godine:

»Kad bi dnevna štampa, kao i svaki drugi obrtnik, morala izvesiti svoju firmu, trebalo bi da na njoj stoji: Ovde se ljudi demoralizuju za najkraće vreme, u najvećoj meri i po najjeftinijoj ceni.«

Charles Baudelaire, oko 1865 godine:

»Ne mogu se prelistati nijedne novine, od kojeg bilo dana, meseca ili godine, a da se u svakom retku ne nađu tragovi najužasnijih perverznosti uz istovremeno hvalisanje pravičnošću, dobrotom, ljubavlju prema bližnjemu, i uz najdrskija uveravanja u pogledu progresa i civilizacije.

Svake novine, od prvog do poslednjeg retka, nisu ništa drugo nego tkivo užasa, rata, zločina, krađe, bestidnosti, mučenja, zločinstva kneževa, zločinstva nacija, zločinstva pojedinaca; jedna pijana opšta gadost.«

Bismarck, 1887 godine:

»Kad neko zna kao ja u šta sve mogu da upotrebljavaju slobodu štampe obrazovani ljudi bez principa, koji ipak poznaju vrednost istine ili bi je barem trebali poznavati, — kako mu se onda neizmerno opasnija mora da čini ta sloboda kod neupućena i neprosvećena naroda.«

Karl Kraus, 1930 godine:

»Die Zeitung«

»Ein Wust von Wahnsinn, Höllenschlünde klaffen,
Das Wort ist leer und es gebärt die Tat,
Gebild aus Zufall und Naturverrat.
So ward das Chaos aus der Welt erschaffen.«

(»Novine«)

(»Splet ludila, paklenska ždrela zjape,
Prazna reč, a rađa delo,
Tvorevina iz slučaja i izdajstva prirode.
Tako bi iz sveta kaos stvoren.«)

*

Posle toga privremeno potrebnog legitimisanja pretenzija ove knjige imao bih i jednu veliku molbu na čitaoce, koju takođe ne mogu odmah u uvodu u celosti obrazložiti.

U knjizi ima mnogo citata iz žurnala. Po prirodi stvari, jer su žurnalski citati, jer su svakidašnje stvari, izgleda da su oni od male, efemerne važnosti, te da stoga ne zaslužuju da budu stavljani uporedo sa mislima istinski velikih mislilaca. Stoga molim da se zasada primi na znanje samo ova gola tvrdnja:

Žurnalske reči, što su više svakidašnje, tim se manje mogu preceniti! Naravno, kad ih uzimamo pojedinačno izvan njihove žurnalističke sfere, to su obične, prosečne i ispotprosečne stvari. Ali u svojoj sferi, sa svim onim što još stoji u žurnalu oko njih i protiv njih, a naročito po svakidašnjem ponavljanju toga svega u najrazličnijim varijacijama, po broju čitalaca, po kvantiteti i kvaliteti uticaja na te čitaoce, — žurnalistička reč, ma kakva bila, ima neuporedivo dalekosežnija delovanja, dakle veću važnost nego sve najgenijalnije misli knjiga i drugih štampanih oblika reči, nego sva propovedanja, svi pisani zakoni i uredbe, i sva druga odgajanja bilo koje vrste. Kako je i zašto to tako, kazaće se u knjizi sve na svome mestu.

Molim dakle da se sa jednako dužnim respektom čitaju citati iz žurnala, bez razlikovanja jesu li to trgovački oglasi ili članci učenih ljudi.

*

Mnogima će se učiniti da je suvišno što sam dao opširnija određenja nekih opštih apstraktnih pojmova, kao što su: moral, sloboda, umetnost, ideja, duh i druge. Ali se to nije smelo izostaviti, jer u knjizi koja iznosi predlog za moralno i duhovno uređenje javne reči moraju ti pojmovi biti tačno utvrđeni, pošto je danas opšte pretstavljanje onoga što znače moral i duh vrlo različno, vrlo konfuzno i vrlo iskrivljeno. Uostalom smatram da čovečanstvo i nema važnijeg posla nego stalno se starati da te pojmove drži u čistoj bistrini i oštroj razgraničenosti. A tome i ova knjiga hoće da posluži.

Dž. S.

PRVI DEO:

Žurnalizam – razarač čovečanstva

PRVA GLAVA

Kvantiteta žurnalizma

Šta čovečanstvo najviše čita? Bez ikakve sumnje, novine. Koliko se vremena troši u svetu na čitanje novina? Posve sigurno, najmanje deset puta više nego na svu drugu lektiru. U takozvanim civilizovanim državama, evropskim i vanevropskim, nema skoro čoveka koji zna čitati, a da ne čita novine. Ali i broj onih čija se sva privatna lektira sastoji iz čitanja novina, davno je premašio broj onih koji osim novina još nešto čitaju.

Ta sve obuhvatajuća faza u širenju novinstva i njegovu osvajanju čitalačke publike preko cele zemaljske kugle skorašnji je događaj, koji je završen otprilike oko godine 1900., negde pre negde posle.

Kakav je bio istoriski tok razvijanja novinstva, od njegovih prvih početaka pa do te univerzalnosti, to izlagati ne spada u zadaće ove knjige. Ali ovde će ipak trebati istaći jednu osnovnu stvar u tom razvoju, koja se u pisanim istorijama obično prelazi. U istoriji štampe, a napose novinstva, morao bi se što jasnije odrediti, proučiti i opisati momenat kada se u novinstvu javlja žurnalizam. Iz sadržaja pojma štampe, kako je shvatan kroz istoriju i kako se shvata danas, treba što bolje izolovati žurnalistiku i žurnalizam, kao zasebnu svoje vrste pojavu štampe.

Koliko je potrebno učiniti to izlučenje, pokazuje celi sadržaj ove knjige. Kako je to u istoriji teklo, to, kako rekoh, ne interesuje mnogo knjigu, koja u tom pogledu daje samo jednu kratku skicu, i to biogenetski-istorisku. Jer kako nije potrebno poznavati istoriju kugina bacila ni epidemija kuge, pa da mo-

žemo postojeću epidemiju kuge tačno diagnosticirati, opisati joj proširenost i odrediti mere za njeno suzbijanje, tako isto za prikaz žurnalizovanog sveta nije neophodno znati istoriju žurnalistike. Žurnalizam se pojavio u novinstvu u vidljivoj formi i osetnoj meri tek pre otprilike sto godina, negde malo ranije negde malo kasnije, pa otada do danas rast njegove moći i intenzivnosti delovanja, poklapajući se sa kvantitativnim rastom novinstva uopšte, ide sve bržim tempom po liniji koja se stalno penje.

U tempu širenja žurnalistike u raznim zemljama bilo je dosta razlike, već prema lokalnim uslovima pismenosti, civilizacije uopšte, a naročito tehničkih mogućnosti. Kad, na primer, pre 80 godina žurnalistika kod nas nije značila skoro ništa, za Nemačku je u to vreme tvrdio Schopenhauer da devet desetina svih onih koji nešto čitaju još samo novine čitaju.

Kako je elementarno snažan bio rast žurnalistike, uzete u celini za celi svet, vidi se već po tome što je ona kroz ciglih sto godina uspela da celo čovečanstvo obuhvati tolikom snagom uticaja na sve važne relacije čovečijeg života koliko to nije bila u stanju nijedna prijašnja ma koja istoriska sila, ni kroz duga stoleća i tisuće godina na samo pojedinim delovima zemlje.

Izlaganje moći žurnalizma, u koliko ona proističe iz njegovih bitnih kvalitativnih karakteristika, spada u sledeće poglavlje. Ovde se ona spominje samo kao stanje koje nije moglo nastupiti pre nego što je žurnalistika u svom razvitku postigla neverovatne razmere u svakom kvantitativnom pogledu. I zaista, u poslednjih nekoliko decenija vidimo svuda po svetu ogromno bujanje naklada žurnala, sve kraće razmake u njihovu izlaženju, sve češće nicanje novih žurnala, sve deblje volumene pojedinog broja žurnalskog, sve veća širenja pojedinih »svetskih« listova preko cele zemaljske kugle.

Nije daleko dan kada ćemo i u Jugoslaviji svi koji znamo čitati svaki dan svoje novine čitati, i kad će žurnalizam i kod nas zahvatiti suvereno čak i ona mesta i one materije našeg života za koje smo dojuče držali da leže potpuno izvan sfere žurnalizma. O tome će docnije biti još mnogo govora na mnogo mesta, gde je reč o naročitim relacijama žurnalizma.

Kvantitativno određenje žurnalizma tražilo bi ipak za svoju potpunost da bude izmerena moć žurnalizma. Ali ta moć, uzeta

u celini, ima bezbroj različnih oblika i sadržaja. Koje od njih knjiga obrađuje, koje dakle smatra glavnima, videće se. Ali meriti te razne moći, izraziti ih kakvim bilo brojkama odnosno veličinama uopšte, moglo bi se samo u ovome: koliko gde izlazi novina, u koliko se primeraka štampaju i u kakvim su razmerima ti brojevi prema broju stanovništva, odnosno broju pismenoga stanovništva. Međutim, tim merama bi bio dat samo neki vanjski okvir te moći, bila bi pobrojana samo ona mesta gde se žurnalizam direktno i materijalno pojavljuje. O samoj moći ne bi time bilo još skoro ništa rečeno, kao što, na primer, iz vanjskog oblika, dimenzija i težine nekog zatvorenog prostora ne bismo mogli zaključiti ništa bitna i o njegovoj sadržini. Nije svejedno da li se u tome prostoru nalazi hrana ili kultura bakterija, dovoljna da otruje celu zemlju. Morali bismo dakle i za kvantitativno određenje žurnalizma imati istovremeno i pretstavu o njegovim kvalitetama. Ja sam prvo mesto dao određenju kvantiteta, jer je to prirodnije za razum.

Glavna, čovečanstvo razarajuća delovanja žurnalizma spadaju u čistu moralnu i čistu duhovnu kategoriju. A kako ćemo da merimo moralne i duhovne vrednosti? Možemo reći: u našoj zemlji ima toliko i toliko prirodnih bogatstava, koja vrede toliko i toliko novaca, ali kako ćemo kazati: kod nas ima toliko i toliko moralno i duhovno pozitivnih ljudi koji vrede toliko i toliko — čega? novaca? Ne možemo stoga ni za žurnalizam u onome po čemu on ubija moral i duh čovečanstva dati nikakvu kvantitativnu meru.

Kojim bismo merama mogli meriti na primer onu ubistvenu snagu žurnalizma koja je izvršila glavne moralne i omogućila materijalne pripreme za Svetski rat i predvodila ga pune četiri godine trajanja? Čime ćemo meriti vrednost ljudskih žrtava toga rata? Zar dolarima, kako se, na primer, tu i tamo čini u američkoj žurnalizovanoj javnosti? Kojim ćemo brojkama izračunati delovanja žurnalizma, kad kao po nekom paklenom planu sistematski ubija u klici razvitak svega uzvišenoga i svetoga u ljudskoj duši? Čime bismo izmerili onu njegovu moć kojom stvara događaje uopšte i formira karaktere ljudi i naroda ?

Pa ipak, iako se moć žurnalizma i bit katastrofe u koju je uvukao čovečanstvo ne mogu prikazati kategorijama kvantitete, važno je pogledati i na kvantitete njegova spoljnjeg

okvira, jer će pretstava o njegovoj grandioznosti dati odgovarajući okvir za pretstavu o celini predmeta ove knjige.

Statistički podaci o broju žurnala, njihovih naklada i izlaženja, neće se u ovoj knjizi dati ni u zaokruženim brojkama. Taj bi posao uzeo previše truda i vremena, a korist od njega, sve kad bi i bila meni pristupačna vrela tačna i potpuna, ne bi bila ni približno adekvatna uloženom trudu. Ali uopšte bi to bio u stvari jalov posao. Isti skupni efekat koji mogu čitaoci osetiti od statističkih podataka može postići poznata činjenica, zaista opšte poznata, da naprosto iščezava svaka druga privatna lektira pismenog sveta kad se uporedi sa lektirom žurnala u pogledu vremena utrošena na nju, broja čitalaca i stalnosti svakidašnjeg čitanja žurnala iz dana u dan, iz godine u godinu. Statistika ne bi mogla biti vredna ni stoga što neke novine mogu biti uzajamno posve slične po spoljnjem izgledu i po svima kvantumima, ali po onome po čemu su žurnali mogu imati veoma različnu intenzitetu delovanja.

Za pretstavu o kvantitativnom okviru žurnalistike možemo donekle upotrebiti i one realne empiričke potrebe koje novinskog čitaoca upućuju k novinama i za njih ga vežu. Tu bi se mogla na prvom mestu istaknuti opšta potreba svih žurnalizovanih čitalaca novinskih (i onih koji su to kompletno kao i onih koji su to delomično), — koja bi se potreba možda i dala meriti kakvim eksperimentalnim psihološkim metodama —: to je opšta psihička i živčana glad za novinama, koja je glavna veza čitalaca za žurnal. Nadam se da će moji čitaoci dobiti jasnu pretstavu o njoj iz docnijih izlaganja, a ovde ću je samo naznačiti jednim simbolom, genijalnim rečima Karla Juliusa Webera (Demokritos): »Nema više novina! — taj bi glas bio kao grmljavina trublje iz Otkrovenja: da otsada nema više vremena.«

Uz tu opštu potrebu i povezanost sa žurnalima mogu se navesti i nekolike tipične, naravno ostajući daleko iza potpunosti u tim vezanjima, jer mnoga singularna a i manje opšta vezanja ne mogu biti ni spomenuta, iako i ona dosta doprinose osnivanju moći žurnalizma.

Evo tih glavnijih tipičnih vezanja današnjeg čoveka sa žurnalima:

Kad hoćemo da doznamo za nove događaje u svetu — a ta potreba postaje sve veća i stvarnija —, treba da čitamo žurnale. (Stvarnost tih događaja je u glavnome onakva kakvu sama žurnalistika stvara, ali je ipak savremena stvarnost.)

Kad hoćemo da znamo šta rade i šta nam imaju da kažu oni koji vladaju i odlučuju o našem mestu i stanju u državi, treba da čitamo žurnale.

Kad hoćemo da znamo šta se iz sveta ima da javi u pogledu njegova napretka, a šta o njegovim nevoljama, treba da čitamo žurnale.

Kad hoćemo da znamo kako stoje u svetu stvari mira i rata, možemo li dakle biti sigurni bar u svoj goli život ili strahovati za nj, treba da čitamo žurnale.

Kad hoćemo da razgovaramo sa svojim bližima kao i sa onim »višima« koji su u svetu nad nama, o čemu bilo što nas obostrano interesuje, moramo pre toga da pročitamo žurnale, jer ni oni ne znaju s interesovanjem razgovarati o čemu drugom osim o onome što su pročitali u žurnalima.

Kad želimo da čujemo za velika dela u nauci i umetnosti, kao i za dela na svima ostalim kulturnim i produktivnim poljima, te kad bismo rado znali koga se drži u svetu velikim i genijalnim čovekom, moramo to potražiti u žurnalima, jer se tamo sa neosporavanim autoritetom podeljuju te odlike.

Kad želimo da znamo koliko je kriminalan ovaj svet, kazaće nam to žurnali najpripravnije, jer je kriminalni događaj i izveštaj o njemu jedno od mezimčadi žurnalističke reči.

U tim navedenim vezama sa žurnalima iznesene su opšte potrebe koje žurnali zadovoljavaju skoro kod svih svojih čitalaca iz kruga današnje civilizacije. A sada da pogledamo neke tipične specijalne potrebe.Ređajući ih po stepenu neophodnosti kojom trebaju žurnalsku javnost u svome radu, da spomenem ove nekolike: Pre svega pretstavnike svakog novog pravca na kojem bilo polju čovekove društvene aktivnosti, kad idu za tim da se taj pravac prihvati od strane širokih slojeva društva. To su političari svake vrste: i nacionalni i socijalni, i fašistički i marksistički; zatim kapitalisti i svakovrsni trgovci; naučnici i umetnici, odnosno oni kojima treba da ih se tako u svetu naziva. Onda uopšte svi oni koji imaju nešto da reklamišu. Svima njima je u realnom, materijalnom obliku potrebna javnost žurnalska.

Između opšte potrebe žurnalizovanoga čitaoca da mu se, na primer, telegrafski javi iz Ženeve kako se tamo u obaveš-

nim krugovima smatraju pozicije francuske teze učvršćenim, i između sporadične potrebe pojedine nezaposlene služavke da pogleda u novinama oglašene mogućnosti zaposlenja, leže još vrlo mnogobrojne potrebe širih i užih slojeva, konstantne, povremene i sporadične, snažne i labave. Nijedan stalež i nijedno zanimanje nisu sasvim izuzeti iz tih veza.

Sve zemlje i sve nacije, pa i one takozvane primitivne u kojima još nema žurnalistike, vezane su stotinama veza, ako ne za svoje žurnale a ono, takođe moćno, za žurnale svetskog formata drugih zemalja, koji mogu o njima da donesu ili o njima da prošire po celom svetu istinu ili laž, već prema tome šta treba ili šta se radije čita.

Nema uopšte čoveka, makar i najlabavije uklopljena u ljudsku zajednicu, koji bi mogao reći s razlogom da ga žurnalska reč ne dotiče.

DRUGA GLAVA

Bitne kvalitativne karakteristike žurnalizma

1) Njegovo sredstvo izražavanja je štampana reč.

Kakve osobine ima i kakve uticaje vrši štampana reč uopšte? Ako pogledamo malo u istoriju, najpre pisane kaligrafske, a onda štampane reči, upućivane javnosti, pre pojave žurnalizma u novinstvu, naći ćemo da je ona bila svojim mnogo većim delom, kroz tisuće godina, istinska prava luča onoga što je u čoveku dobro i lepo, odnosno bar luča njegovih istinskih nastojanja da dade to dobro i lepo. Služila je verno i predano religijama, filozofijama, znanostima i umetnostima. Predvodila je kroz stoleća borbu za oslobođenje potlačenih naroda od svakojakih tlačitelja. I da nije tako bilo, ne bismo mogli ničim objasniti odakle je postao i kako je nastao onaj neograničeni ugled štampane reči koji je ona u vreme pojave žurnalizma uživala kod svih civilizovanih naroda. Stoleća i stoleća su slagala u dušu sveta zasluženo respektovanje štampane reči. »Crno po belu«, to je zaista bila i istina, od uvek.

Da bi dotle došla, štampana javna reč nije mogla biti ni sakriveni a kamoli otvoreni trgovački espap, kao što je danas. U tim srećnim vremenima javne štampane reči veći deo njen je objavljivan u nameri da zadrži svoje važenje i vrednost i posle dana objavljivanja. Nije služila času i njegovim potrebama; nije služila onoj aktualnosti koja to sledećega dana više nije, nego onoj čija je vrednost bila baš u tome što se obraćala u prvom redu budućnosti.

Od prvoga dana svoje pojave do danas žurnalizam je parazitirao na tom tisućletnjem ugledu štampane reči. Potrebe časa, potrebe svakojakih sebičnih materijalnosti pojedinaca i skupina, kad su se useljavale u javnu štampanu reč, dobivale su tim neku posvetu za višu vrednost s kojom u stvari nisu imali nikakva dodira. Tako je počelo i tako se vrši najtragičnije rušenje po-

dobnosti štampane reči da bude sredstvo za izraz i pohranu viših vrednosti čovekovih. Isto spoljnje tehničko sredstvo koje je služilo kroz vekove u svrhu što višeg oslobođavanja života od uslovljenosti vremena i mesta i u svrhu obraćenja toga života prema idejama univerzalnim i neograničeno vrednim, isto to sredstvo, baš onda kad je i samo postalo kao sastavni deo uzvišenih svrha kojima je služilo, počelo je da veže život ropskim lancima za uslovljenosti najkraćih momenata i najprolaznijih materijalnosti, i svezalo ga. Štampana reč nije tim ništa izgubila od svog opšteg uticaja, naprotiv, on je stalno rastao; ali je u najdublje dubine pala ta reč po kvaliteti metamorfoze kroz koju je prošla postavši žurnalističkim sredstvom, jer je skinula sa prestolja svetske duše ideal, a na njegovo mesto postavila idol potreba časa i materije. Za današnjeg čoveka nije više potrebno da čita Sveto pismo kako bi stekao poštovanje prema štampanoj reči, koje bi se posle prenosilo na štampanu reč žurnala. Za to nije više potrebno ni ono poštovanje koje se usađuje u dečiju dušu iz školskih udžbenika, a kojim se docnije služe skoro isključivo samo žurnali. Ljudi se danas takoreći rađaju sa respektom prema štampanoj žurnalskoj reči. Kako se to zbiva, o tome će docnije biti opširno govora na svom mestu.

Ovim sam primedbama uz prvu karakteristiku žurnalizma, da je štampana reč sredstvo njegova izražaja, hteo izneti činjenicu da je moć žurnalizma već u grehu rođena: sav ugled dotadanje štampe, kao izražajnog i publicističkog sredstva moralnih i duhovnih vrednosti, potpuno je uzurpirala za svoja delovanja, koja su, kako će se videti, sušta negacija morala i duha.

2) Žurnalistička reč se štampa u obliku novina koje izlaze u jednakim i što kraćim razmacima vremena.

3) Predmeti te reči moraju pre svega biti javljanja novih materijalnih događanja u svetu. —

Takva reč, koja izlazi u što kraćim razmacima vremena bez prekida i koja svakiput mora da javi nešto novo, uslovljena je momentom, pisana za momenat i ima obično važnosti

dok traje taj momenat, baš zbog toga što mora biti stalno obnavljana i što samo događaji prethodnog razmaka mogu biti za nju novi i upotrebljivi, jer su prijašnji već ili javljeni ili »zastareli«. Budući da u materijalnom svetu, po prirodi stvari, svakog trenutka ima »novih« događaja, to žurnali s te strane mogu bez velikih teškoća ići za tim da razmake javljanja što više skrate, kako bi donosili uvek »najnovije« vesti. Usled toga nastaje utakmica između pojedinih žurnala u što bržem javljanju i izlaženju, koju stišava obično stepen datih tehničkih mogućnosti, i to tako da glavni žurnali jedne zemlje izlaze u jednakim razmacima vremena, koji su, međutim, kraći nego kod svih drugih vrsta periodičkih štampanih javnih spisa. Odavde se nužno mora da razvija i utakmica u brzini saznavanja za nove događaje. Granice koje su tim utakmicama postavljene, određene su takođe datim tehničkim mogućnostima u pogledu dostave vesti, njihova štampanja i rasturanja, i, s druge strane, potrošačkim kapacitetom čitalačke publike u novcu i raspoloživom vremenu za čitanje. Istim tim uslovima je uslovljena i veličina pojedinog primerka žurnala. Neće stoga u punom smislu reči biti žurnal i one novine na čijem području izlaze i druge novine u kraćim razmacima vremena. Žurnalizam radi sa najvećom brzinom javljanja novih događaja koja se u novinstvu postigla. Toj njegovoj bitnoj karakteristici se bezobzirno žrtvuju svi zahtevi moralnosti i duha: kad preče razvijanje brzine javljanja i uspeh u takmičenju, prelazi se preko njih bez ikakva predomišljanja. Kolike su to žrtve i kakve pogibije one znače, videće se docnije, kad se prethodno upozna činjenica da žurnalistička reč jače od svih drugih faktora skupa utiče na moralni i duhovni život, i to u negativnom smislu.

4) Žurnalističke novosti moraju biti senzacionalne.

U uzajamnoj utakmici novina za što većim brojem čitalaca one su primorane da donose takve novosti koje u čitaocima ima da izazivaju što intenzivniju glad za njihovim novim tekstom. Tome mogu najgore poslužiti vesti idejnog sadržaja, jer su čiste ideje nepromenljivo vredne te u čoveku stvaraju potrebu da svoja duševna i duhovna stanja dovodi u sklad i

sve čvršće veže sa fiksnim nepromenljivim idealnim gledanjem na svet. Pravac kretanja tih stanja prema toj fiksaciji ide upravo u protivnom smeru od pravca razvijanja gladi sa žurnalističkim novostima. Sadržaj životni koji čoveku daju ideje odnosi se antagonistički prema gladi za novostima uopšte. Stoga će žurnalistički »najbolje nove« biti one vesti koje u sebi sadrže najneznatnije veze sa idejnim stremljenjima i najneprikladnije duhovne oblike u kojima se takva stremljenja mogu izražavati. Takve novosti će morati delovati na čoveka uglavnom preko animalne strane njegovih čula. Ali kako jednovrsni doživljaji čula, kad se često ponavljaju, izazivaju sve slabije podražaje zbog čulne naviklosti, to će žurnalistička novost morati stalno biti graduirana na više i u pogledu njene neobičnosti, raznovrsnosti, i u pogledu neposrednosti i intenzivnosti njena draženja čula. Rezultat toga što se tu razvija, jeste senzacionalnost žurnalističke novosti.

Takva senzacionalna vest žurnalova ne može dopustiti da joj se određuje samo jedno izvesno mesto i ograničen prostor u žurnalu. Ona se nesmetano mora da širi na štetu svega drugog teksta. Najkrvavija zločinstva, seksus, privatni život, najraznovrsnija ali najmaterijalnija sukobljavanja strasti (nogomet, kino, boks i slično) pretstavljaće nužno favorizovani predmet žurnalističke reči. A iznad svega će ta vest voditi direktno i indirektno u ratove, jer je rat najogromnija senzacija u žurnalističkom smislu.

Šta onda preostaje da se kaže o »informativnoj« službi žurnalistike? Zaista, istinita informacija o onim događajima koje javnost treba da dozna, izvršavana tako da se ne sukobljava sa osnovnim principima morala i duha, i jest raison dêtre novinstva koji će mu za uvek da ostane. Ali takva informacija ne spada u bitne karakteristike žurnalizma, jer od svega novoga što u žurnalima stoji nije rečeno skoro ništa sa poštovanjem morala i duha i istinske potrebe novinskog čitaoca da to sazna, nego se i informacija donosi s primarnim obzirom na širenje i debljanje naklade lista. A takvo odabiranje znači biranje žurnalske reči po njenoj senzacionalnosti, — i ne spominjući ovde razne nečiste i stoga pomno sakrivane namere

pojedinih naredbodavaca žurnalskih. Sekundarno, ukoliko ne šteti debljanje i širenje, te ne križa neke nečiste namere, dolazi u žurnalima i istina do reči. Ali stojeći pod onim primarnim uslovom postaju lažne i strašno štetne i one vesti i reči u žurnalima koje bi same po sebi bile i istinite i korisne, jer one u žurnalu imaju zadaću da njegovoj celini daju i održavaju privid istinitosti. Pored toga kaotičnost žurnalskog materijala, sadržajna i štamparsko-tehnička, otežava primanje i kategorisanje informacija i onome ko ume da razlikuje istinu od laži u žurnalima.

Pojedini i prosečni čitalac treba samo jedan mali deo teksta žurnalskoga, ali je, da bi došao do njega, prisiljen da potroši mnogo više vremena u traženju i čitanju (bar naslova) onog kaotičnog konglomerata vesti i članaka koji mu ne trebaju i koji na silu stvaraju u njegovoj svesti mučne fragmentarne i nesuvisle pretstave. Te vesti nisu rubricirane, te se često stvari vrlo važne po sebi, iz tehničkih razloga prelamanja sloga u štampariji, bacaju na mesta gde ih malo ko vidi.

Stoga je žurnalistička informacija po svojim bitnostima lažna, te nije dakle uopšte informacija. I o tome će docnije biti iscrpnije govoreno.

5) Uzet u celini, sadržaj žurnala je kaotičan i nesistematičan. Nije namenjen nijednom društvenom redu, nego heterogenoj masi. Ne može se vezati ni za kakav fiksan i određen radni plan. Nijedna sfera misli, osećaja, rada i doživljaja čovečijih nije pošteđena od njegova zahvata, koji meša sve sa svačim.

Žurnalizam ne trpi nikakve programatičnosti ni u politici ni u kulturnim i socijalnim poslovima. Programi i pravci znače ustaljena gledanja na izvesne opšte probleme, koja hoće da dođu do svog javnog uvaženja i prijema. Oni stoga nužno izazivaju polemike sa protivnim programima, a s tim u vezi se pred čitaoca postavlja sama sobom potreba doslednosti, principijelnosti, logičnosti i moralnosti, što se sve kosi sa bitnošću žurnalizma. Ni uzbune strasti koje izazivaju politički sukobi ne slažu se s tom bitnošću, jer i oni deluju protiv onog glavnog uslova koji određuje šta će se doneti u žurnalima: naime da

nikakvo prošlo događanje niti išta što je samo posledica njihova bez vlastitog »novog« događanja ne može biti za žurnal toliko važno koliko »novi« događaji aktualnoga (prethodnoga) momenta — ako hoće da izdrži utakmicu sa drugim žurnalima. A nju mora da izdrži, inače propada.

Protiv principijelnosti, protiv polemičnosti i uopšte protiv svake određene opredeljenosti u žurnalistici najjače ustaje njen primarni interes postizavanja što veće naklade. Ona ne samo da daje veće profite vlasnicima nego i omogućuje srazmerno nekoliko puta bolju, bržu i obilniju izveštajnu službu. Omogućuje da se što bolje plaćaju reporteri i dopisnici sa naročitim njuhom za senzacionalnosti, a svim tim veže sve čvršće sve veći broj čitalaca uza se. »Vodećim« žurnalima se, osim toga, rado odazivaju svi »poznati i priznati« političari, naučnici i umetnici, te svojim izjavama, člancima i svakojakom besplatnom ili plaćenom saradnjom mnogo doprinose povezanosti čitalaca za žurnal, dakle stabilnosti žurnalove egzistencije. Male se novine stoga kod postojanja velikih teško probijaju, dok se velike relativno lako drže kroz cela stoleća, a da im često ne smeta ni totalna izmena naredbodavaca sa sasvim suprotnim političkim i privrednim interesima. I tek onda kad male novine postanu »velike«, tek su onda zapravo postale žurnal.

Zbog svog ogromnog broja čitalaca koji su razdeljeni po svima društvenim slojevima i klasama, žurnal redovito ne zastupa, u svoje ime a otvoreno i javno, nikakvo određeno mišljenje u opštim problemima. Raznorodnosti njegovih čitalaca, i po mentalnom sklopu i po društvenom položaju i po interesima, preče ga da zauzme jedno jasno i određeno gledanje na svet. On stoga u svojim stupcima rado daje reč divergentnim mišljenjima, samo ako potiču od »poznatih i priznatih«, ne zalaze u ličnu polemiku, — »poznati« se umeju toga čuvati —, i ne zadiru u bitne interese egzistencije žurnalove. Njemu najbolje godi kad se kod čitalaca javlja pretstava da su oni kao neki nepristrasni forum na kojem se čuje reč »javnog mišljenja«, ili »ogledalo koje verno odražava javno mnenje«. Pri takvoj pretstavi o žurnalu čitalac zaista nije u stanju uskratiti mu priznanje o njegovoj socijalnoj korisnosti, jer mu se ono neodoljivom silom natura. A iz tog priznanja proističe respektovanje koje, za žurnal, znači debljanje naklade. Gledajući pred sobom tako debele novine sa tolikim raznim vestima i člancima, videći

kako se u njima tako uslužnoređaju svi »slavni« i »moćni«, znajući u koliko ogromnom broju primeraka one izlaze, čitaoci se prignu i — veruju. Kako bi smeli i pomisliti da se tolikom broju ljudi sme ne govoriti istinu. U tome leži psihološki prirodna, ali i kobna zabluda čitaočeva. On, naime, multiplicira svoju čistoumnu ličnu potrebu za moralom sa stotinama hiljada (brojem čitalaca) i stavlja tu multiplikovanu potrebu (koja i postoji, ali samo u ideji) pred izdavače i urednike žurnala. Ne može mu ni naumpasti da čitalačka masa, kakva je danas u realnosti, uprkos svima svojim specifičkim interesima i društvenom diferenciranju, usled dugotrajnog delovanja žurnalizma na nju, ima u svojoj celini sva obeležja vrlo sugestibilne i umno skućene gomile, od koje se sve više odmiče svet ideja. Tako tu masu gledaju, takvu je trebaju, tako je s pravom procenjuju, takvom je održavaju, formiraju i stvaraju svi pravi žurnali. Jer što je jednostavnija i uniformnija, umno i osećajno skućenija gomila kojoj se oni svakog dana pružaju, tim je lakši posao pravljenja žurnala, a tim se sve lakše i sigurnije može dizati i broj naklade u još više visine. Da vlasnici žurnala ne mogu imati u tom preduzeću nikakvih idealnih ciljeva, jasno je. I zaista nalazimo da je žurnalistika u osnovi novčano uslovljena. To će docnije biti opširno demonstrirano. I tako, upravo protivno onoj kobnoj zabludi čitaočevoj, što »veći« postaje žurnal, tim manje biva sposoban za idejnu istinu.

Nema nijednog područja životnog, ni javnog ni privatnog, koji žurnalizam nije uvukao u svoje interesne sfere, niti ima, a ne može ni biti, ikakva sistema u načinu kojim on ophodi po tim područjima. I predmeti najviše etičke vrednosti i beznačajni materijalni prašak sa ulice stoje tu u najtešnjoj i najšarenijoj mešavini. Sve što se u svetu događa tog aktuelnog dana, i iskre genija kao i ekscediranja ljudskih mizerija i patoloških individua, bivaju čovečanstvu saopštavani pod istim vidom te 24-satne aktualnosti. Što bi samo sobom imalo vrednost upravljenu prema večitosti, to stojeći u toj mešavini ima zadaću da daje od sebe vrednosti onom delu te mešavine koji je uopšte nema. Tako odumire ona strana čitaočevog unutrašnjeg života koja je prirodno okrenuta prema neprolaznim fiksnim vrednostima, da bi se nadula i protegla više ona strana koja je prirodno podložna stalnoj promenljivosti. Etika, religija,

nauke i umetnosti postaju tako sredstva i sluge ljudskih momentanih potreba, te tako postaju, malo pomalo ali sigurno, u očima čitalaca žurnalovih, nerealni i suvišni fantomi koji sve više blede. Jer to su vrednosti koje imaju s vremenom i časom samo utoliko veze što im ono daje posve slučajni nebitni materijal za prikaz i izražaj.*) O toj najkobnijoj posledici žurnalizovanja sveta, koja dolazi od tog javnog mešanja svega sa svim, o tom obesvećenju svega svetoga i ukidanju svih osnovnih materijalno neuslovljenih vrednosti, čega su posledice duhovno i odmah posle toga svako drugo lutanje, očajanje, kaos, — o tome će biti još mnogo govora, jer je to glavni motiv mojih izlaganja. Ovde se može još da kaže ovo: Čim je šarenija pomešanost i čim su raznorodniji predmeti mešanja u novinama, tim je više žurnala u njima. A tim je potpunije i brže propadanje tog višeg života u čoveku, po kojem je on slobodno i umno biće.

6) Subjekt žurnalizma je imaginaran. Lica koja sarađuju u postanku žurnala nisu njegov subjekat. Ta se imaginarnost sastoji u tome što ona delovanja novina po kojima one postaju žurnal nisu posledica nikakvih određenih pojedinih reči u novinama, niti njihovih namera, nego su ona posledica tek mešavine svega toga, koja se iz dana u dan ponavlja i proteže kroz godine i godine.

Imaginarnost subjekta žurnalizma se vidi i po tome što su posledice njegove uvek takve, u krajnjim opštim konsekvencijama, da su protivne namerama skoro svih lica koja stvarno prave žurnale. Delovanja žurnalizma koja su u krajnjoj konse-

*) One se sastoje baš u tom nepromenljivome i neuslovljenome, koje daje osnovni smer i svrhu svemu što treba da se radi. Kad tako postupamo, neće sledeća generacija moći reći za nas: Ne vredi iz osnova njihovo delo. A to bi s punim pravom mogli reći kad bi osnovni principi našeg delovanja bili podvrgnuti promenama vremena. Sav etički život uslovljen je tim neophodno nužnim uslovom da nije uslovljen nikakvim materijalnim empiričkim interesima, dakle da se u osnovnim motivima naših čina što je moguće više isključuje uticaj vremena u kome živimo. Isto tako religiozni, umetnički i uopšte sav čisti duhovni život.

kvenciji sverazorna ne mogu ležati ni u čijoj volji i nameri. Stoga se ni »žurnalisti«, ako pod tim mislimo ljude koji prave žurnale, ne mogu smatrati počiniteljima svih tih užasa, pa ni potstrekačima na njih. Samo Satanino delo moglo bi biti svesno i namerno upravljeno na te i takve posledice. A kako žurnalizam, što će posle biti dovoljno objašnjeno, razara sve planove opšteg značenja koji hoće da pomoću žurnala budu izvršeni, to možemo reći da su i vlasnici žurnala, kao pomagači tih planova, nemoćni prema tome i nesvesni posledica svojih dela. Naravno, i karakterne slabosti lica koja prave žurnale (kojih ima i kod svih drugih ljudi), zatim stalno iskušenje i mogućnost da počine neodgovorno i nekažnjeno mnoge prekršaje protiv javnog morala i duha, idu u prilog razvijanju žurnalizma koji ih pojačava, ali bi on delovao sa svima svojim posledicama i onda kad žurnalisti ne bi nikad napisali nijednu svesnu laž, kad ne bi hteli nikad nikoga prevariti i nikome na žao učiniti, kad se, jednom rečju, ne bi nikad ogrešili ni o koji paragraf krivičnih zakona.

Žurnali su preduzeće čije postojanje nije vezano za izvesna lica. Danas mogu da uređuju iste žurnale ova a sutra ona lica, a da se pri tom ne menja ime firme. Između pojedinih brojeva istog žurnala postoje izvesne razlike u pogledu lica koja su ih sačinila. Svi ne pišu svaki broj, i što je veći žurnal, tim je ta razlika veća, jer on ima i više redovnih i veoma mnogo neredovnih saradnika. Kad uzmemo u obzir naročito to što se u pojedinim brojevima žurnala nalaze mesta (osobito u reklamama i reklamnim noticama) i takve reči i tvrdnje za koje nijedno od tih žurnalskih lica ne bi moglo a ni htelo preuzeti odgovornost, ni moralnu ni materijalnu ni zakonsku, onda iz tog svega možemo zaključiti da ni s pravnog gledišta nikakvo lice ne može biti subjekat žurnala, kako se on ovde prikazuje. Zatim, žurnalizma ima u raznim merama u pojedinim brojevima lista. Stoga se izvodi ove knjige ne odnose u punoj celosti ni na jedan u njoj spominjani žurnal. U celosti se odnose samo na zamišljen i savršen tip, kojem se, po prirodi stvari, konkretni žurnali prisilnom nužnošću približuju, kao svom prirodnom modelu.

*

Kako sam već rekao, u žurnalistici, u tom bezidejnom referisanju o vazda različnim promenama empiričkog sveta, nema

nikakog organskog poretka teksta. To uostalom i odgovara slučajnosti promena materijalnog sveta, odnosno slučajnosti kojom se za njih doznaje. Rekli smo ipak da je izbor između velikog mnoštva vesti, koje žurnali sebi nabavljaju i naručuju, uslovljen uglavnom njihovom senzacionalnošću. Ima još i ovo opšte pravilo za taj izbor: Kada se izvesne grupe događaja pokažu kao najplodnije u žurnalističkom smislu, onda reč o njima postaje najčešća, najglasnija i najopširnija. Ja sam u našoj žurnalistici neko vreme posmatrao koje su to grupe, i našao sam (u »Politici«, »Vremenu«, »Pravdi«, zagrebačkim »Novostima« i »Jutarnjem Listu«) kroz deset dana (od 19. X. 1933.—29. X. 1933.) ove procente za deset prvih najvećih grupa koje su se mogle izolovati:

Grupa	Procenat prostora koji zauzima u 10 primeraka
Oglasi	17 —27
Nesrećni događaji	9 —13
Kriminal	4 —12
Zabava	4 —12
Književnost (po spoljnoj formi)	6 — 9
Spoljna politika stranih država	4 — 9
Internacionalna politika i privreda	1 — 8
Nogomet	3,5— 6
Unutrašnja politika stranih država	2,5— 6

(Ti brojevi pretstavljaju najmanji i najveći procenat koji se našao u tih pet žurnala.)

Nasuprot tim procentima stoje sledeći procenti predmeta koji su neuporedivo važniji za javnost:

Grupa	Procenat
Rad Narodnog Pretstavništva i Vlade	0,7—1,8
Prosvetni rad u narodu	0,3—1,2
Radnička pitanja	0,2—0,3
Crkva	0,1—0,9
Događaji nacionalnog i slavenskog karaktera	0,3—4,5
Sokol	0,0—2,0
Privredni i uopšte civilizacioni rad kod nas	0,1—2,5
Vesti iz socijalnog života	0,3—4,6

Vrlo su karakteristični u tim brojkama ovi odnosi: Oglasi imaju prednost pred svima drugim predmetima žurnalističke reči, i to dvaput veću nego sledeći najvažniji predmet. Ni kriminal ni nesrećni slučajevi zajedno nemaju toliko prostora žurnalskog na raspolaganju koliko ga imaju oglasi. Rad Narodnog pretstavništva i Vlade dobivaju četiri puta manje prostora nego unutrašnja politika stranih država. Vesti o prosveti, socijalnom radu i životu, radničkim pitanjima interesuju naš svet, sudeći po tom žurnalističkom merilu, sa jednom desetinom onog interesovanja koje pokazuje za kriminal. Rad Sokola sa desetinom interesovanja koje pokazuje za nogomet. I tako dalje, čitaoci mogu sami činiti druga poređenja.

U stvari, prostor koji žurnalistika dodeljuje pojedinim predmetima u svom tekstu nije u svakom svom delu određen interesovanjem čitalačke publike, ni one koja je potpuno žurnalizovana. To na primer za oglase nikako ne važi. Veličina prostora oglasnog dela nije, naravno, diktovana senzacionalnošću, kao na primer kod kriminala, nogometa, katastrofa i sličnoga. Tu diktat vrši samo profit, koji, kako ćemo posle videti, vrši vrhovni nadzor i suvereno upravljanje nad celim ostalim tekstom. Ni kod teksta od idejne vrednosti ne postoji naravno senzacionalna strana. Što se on ipak donosi, uzrok je potreba mešavine svega sa svim i, s druge strane, potreba fasade koja služi kao maskiranje prave unutrašnjosti žurnalove. Te stvari, kako rekoh, ima da daju od svoje vrednosti ponešto celom tekstu žurnalovu, i kriminalu i oglasu.

Što navodim da su procenti predmeta koji su neuporedivo važniji za javnost od kriminala i nogometa tako maleni, to nije nikakav prigovor s moje strane. Naprotiv, kad tih predmeta ne bi nikako bilo, bilo bi u novinama manje žurnala. Isticanjem toga hteo sam samo kazati onima koji govore o prosvetnom i kulturnom radu žurnalistike, koliki je taj rad u procentima prema kriminalu i nogometu — kad bi se, naravno, uopšte mogao obavljati u tom društvu.

Dakle: kod nastajanja žurnalskog teksta uopšte imaju prve reči p r o f i t, kao vrhovni arbitar materijalne sadržine žurnalove, i s e n z a c i o n a l n o s t, kao glavni kvalitativni birač među pojedinim grupama teksta.

A sada da pređemo na pojedinačna izlaganja opštih relacija žurnalizma.

TREĆA GLAVA

Žurnalizam protiv morala

A. Šta je moral?

Čovečija misaona narav ima dva osnovna a odeljena mogućstva: prvo, u kojem je um samo čisti um koji spoznaje, a drugo, kojim um nešto hoće. Tako je Kant zasebno ispitao i odredio opseg i vrednost jednog i drugog mogućstva u svoje dve kritike: Kritika čistog uma*) i Kritika praktičnog uma.**)

Kod praktičnog uma, u Kantovu smislu, nađe se da u nama postoje dva sama sobom postojeća fakta, to jest moralni zakon i sloboda, koji se uzajamno omogućavaju i nadopunjavaju. U praktičnom umu čovek dolazi do spoznanja onog što treba da postavi u temelj svega svog htenja, bez obzira na sve druge okolnosti koje utiču na njega, bilo spolja bilo iznutra.

Praktični um vodi stoga primat pred čistim spoznajnim, jer daje poslednju svrhu i interes uopšte svemu što čovek čini, pa i samom čistom spoznavanju.

Čisti kršćanski moral, kao i moral skoro svih velikih konfesija, onda moralni zakon u Kantovoj formuli, te naš narodni moral, kakav živi u narodnoj pesmi i reči, isti su. Oni su i jedini mogući moral. I kad Hristos kaže: »Ljubi Gospoda Boga svojega svim srcem svojim, i svom dušom svojom, i svom misli svojom. — Ljubi Bližnjega svojega kao samog sebe«; i kad Kant kaže: »Opredeljuj svoju volju takvim principima da možeš hteti da ti principi budu opšti zakoni za svačiju volju«; kad se car Lazar privoljuje nebeskome carstvu: »Zemaljsko je za maleno carstvo — Nebesko je uvek i do veka«, i Jevrosima sinu Marku kaže da presudi na kome je carstvo: »Nemoj, sine, govoriti krivo, — Ni po babu ni po stričevima, — Već po pravdi Boga istinoga. — Nemoj sine izgubiti duše, — Bolje ti je izgubiti glavu — Nego svoju ogrešiti dušu« — sve su te reči u bitnosti svojoj iste. One pretstavljaju jedini mogući moral, neoborivi oslonac čoveku u ovozemnom životu. Ništa »novo«, nikakav »novi« događaj u svetu, nikakva »nova« nauka ne mogu kazati čoveku da je bludio ako je živeo po moralnom zakonu, jer taj zakon ne traži svoje potvrde ni od kojeg zbivanja na svetu.

Oni koji postavljaju neki »relativni, istoriski uslovljeni« moral, ne misle pri tome na moral, jer tim uslovima ukidaju i slobodu volje, bez koje se ne može uopšte ni govoriti o moralu. To što ti moralni relativisti nazivaju moralom, to je duh vremena, manifestovan u skupu normi, zakonskih propisa, ili običaja raznih istoriskih epoha. U njima može, ali ne mora, da bude morala. Moral mora isticati iz slobodne volje, on važi samo za slobodnu volju. Stoga je celokupno empiričko događanje nesposobno da dâ osnovicu moralnog opredeljenja, jer joj tu osnovicu može dati samo potpuna sloboda.

Moralni relativisti imaju sledeći prigovor, veoma rasprostranjen, apsolutnom moralu: »A priori se može tvrditi da je ljudski rod smrtan, da će doći vreme kada ljudi više neće biti. Pa kako je onda moguće da on ima neki apsolutni moral, prema večitosti primeren?« Da, moguće je, i samo tako je moral moguć. Kad govorim o večitosti, držeći se Kantovih misli, to nije nikada u tom smislu da večitost egzistira i objektivno sama za sebe. Kad se kaže: Moralni je zakon apsolutan i večito vredan, — to se tim kaže samo ovo: Mi moramo svoju volju opredeljivati tako kao da zaista i objektivno postoji inteligibilni život, kao da će se taj život nastaviti i posle naše smrti i kao da je zaista naša duša besmrtna. Inače se ne bi mogao postaviti nikakav osnovni zakon sa opštom obavezom za sve ljude, a još manje za one koji tek dolaze, pa se stoga naši čini ne bi smeli

---

* U Kritici čistog uma se dolazi do rezultata da sve što čisti um može da dâ svojim spoznanjima vredi objektivno realno samo onda ako su ta spoznanja u kontekstu mogućeg iskustva. Bez toga ni kategorije, apriorne forme naših pojmova, ne znače ništa. Za vreme i prostor je tu Kant dokazao njihov transcendentalni idealizam. — Transcendentalno je ono spoznanje koje nam kaže da je i kako je moguća čista pretstava a priori, pre iskustva.

** Praktično kod Kanta nema današnje značenje te reči. Praktičnost uma kod njega znači čovekovu misaonu sposobnost da iz svoje slobodne volje nešto hoće.

protezati na takva područja sa kojih mogu uticati na budućnost sledećih generacija, jer one, u tom slučaju, mogu s istim našim pravom da kažu o nama da nismo imali prava ni pameti kad smo činili ta dela koja se i na njih protežu, ali čije »moralne« motive oni ne priznaju. Svako bi mogao sebi propisivati »moral«, te stoga ni dva takva »morala« ne bi trebalo da budu jednaka, što znači da zapravo niko ne bi imao p r a v a na svoj moral. U daljoj konsekvenciji bi to značilo, da uopšte nikakvo opredeljivanje volje nekim principima ne bi bilo opravdano, već bi se volja morala zameniti životinjskim instinktima, a sav umni život isključiti. A to ne možemo, dok smo ljudi. Stoga moramo priznati moralnom zakonu pravo na večitost.

Čovek kao pripadnik empiričkog materijalnog sveta — čulnoga sveta — nema slobode, dakle ni moralnog zakona, kao što je nemaju ni elektroni iz kojih je sačinjen. Sve što kao takav čini, nije slobodno činio. Sve je tu uslovljeno uzrocima koji leže izvan naše moći, uzrocima zakona mrtve prirode. Stoga smo zapravo u tom životu mrtvi . . .

Čovek kao biće toga sveta ima osećaj samoće na svetu, jer ništa ne može biti s njim združeno i spojeno, budući da sve pojave, pa i on sam, imaju svoje mesto u prostoru i vremenu sa koga se ne mogu pomaknuti. Što je u tom svetu sve uslovljeno jedno drugim, baš tim je sve i rastavljeno i sve je usamljeno. I sve je dakle mrtvo, jer je sve uslovljeno potpuno uslovom koji leži izvan njega. Drugu transcendentalnu pretstavu o svetu čula čovek ne može imati. I njegove pretstave o neizmernosti prostora i vremena takođe su mrtve beskrajnosti, koje još više pojačavaju osećaj usamljenosti čovečije i njegove beznačajnosti kad je samo čulno biće.

I ako čovek, uporedo s tim i takvim osećajima ne korača u moralni život slobode, koji mu otvara izgled, odmah pri ulazu, u konačno savršenstvo volje i besmrtnost duše, zavladivaće njim sve više očaj i praznina.

I najtromiji um pojedinca će odobriti i priznati prioritet prava čoveka kao pripadnika moralnog sveta slobode, da njemu a ne čulnom čoveku pripadne ono što se može nazvati višim životom. Taj se prioritet prava očituje odmah čim počnemo određivati š t a j e d o b r o a š t a z l o. Kad kažemo da je dobro ono što je određeno moralnom voljom, a zlo ono što je

određeno protiv te volje, onda smo čoveku dali i a p s o l u t n i s m e r ž i v o t a u o p š t e, pa smo tim priznali onaj prioritet, jer smo pojmom dobra i zla ujedno označili i merila a p s o l u t n e v r e d n o s t i. Pojmovi dobra i zla pripadaju samo svetu slobode, kojem je moralni zakon vrhovni zakon opredeljivanja volje, dok čulni svet nema uopšte nikakog odnosa prema tim pojmovima.

Samo moralni svet slobode ima svoje ničim neuslovljene s v r h e, te prema tome i svoje u s a v r š a v a n j e. U čulnom svetu savršenstvo ne znači ništa, jer je tu zapravo sve »savršeno«, u tom smislu što ništa ne može da bude drukčije nego što jest. Ili drugim rečima: tu ništa nije savršeno.

O savršenstvu, koje bi svakad imalo biti jednako u svojoj završnoj fazi, za sve ljude, može se dakle govoriti samo u pogledu moralno kvalifikovanog života. To bi savršenstvo bilo p o t p u n a p r i m e r e n o s t v o l j e m o r a l n o m z a k o n u.

Takvo je savršenstvo n a j v i š e d o b r o za čoveka, jer dobra s drugim korenom uopšte nema. Ko ide za tim savršenstvom, ide da postigne ono što je najbolje od svega. Ono se, naravno, ne može postići, jer ne možemo nikada imati istinsko osvedočenje o tome da smo dospeli do tog stepena, budući da su naši č i n i, koji bi nam morali dati to osvedočenje, uvek nesavršeni, jer pripadaju čulnom svetu. Ostaje nam dakle kao svrha života: stalan progres, koji se nikada ne završava, od nižeg do višeg stepena, prema moralnom savršenstvu.

U moralni život slobode čovek stupa svojom slobodnom voljom. Vrata su mu širom otvorena, jer njegova duša stalno razabire u sebi glasnu zapovest: Uđi! Kad će koji od nas poslušati tu zapovest, ne može se određivati, jer usvajanje zapovesti mora biti slobodno.

Moralni zakon izražava sobom i fakat postojanja drugih ljudi, koji su u pogledu njihova prava da na ovom svetu nešto žele i hoće podvrgnuti istom osnovnom zakonu volje kao i mi svi. U tome i postoji ona faktična, jedina, uzvišena jednakost među ljudima. Stoga, ko bi taj zakon zaista i usvojio svim srcem svojim i svom dušom svojom, taj bi čovek sebe potpuno istrgnuo iz lanca one očajne samoće svoje u čulnom svetu, i otpočeo da sebi stvara drugi život, koji je život u zajednici, i to u zajednici nevezanoj ni za vreme ni za prostor.

Moralni život slobode počinje, dakle, usvajanjem moralnog zakona kao vrhovnog principa opredeljivanja volje. Ali samo počinje. Dalje od početka, on mora biti stvaran, postepenim, postojanim i upornim radom; stvaran tako da se najozbiljnije i svima snagama — jer se radi o životu i smrti — svakad i na svakom mestu, kod svih naših čina i propusta, nastoji staviti moralni zakon ispred svih naklonosti a protiv svih zapreka. Moralnom zakonu se ni najmanje ne udovoljava, odnosno nije moguće ući u moralni svet slobode, ako se držimo slova moralnog zakona iz nekih drugih razloga, bilo socijalnih bilo odgojnih, bilo konfesionalnih bilo političkih, bilo poslovnih bilo dijetetičnih, bilo kakvih god drugih. Dok se moralni zakon ne usvoji duhom i srcem samo radi njega samoga, a ni radi čega drugoga, čovek nije u moralnom svetu slobode, niti će, na primer, takav čovek moći održati ravnotežu duše u katastrofama čulnog života.

Delotvornim usvajanjem moralnog zakona istiskivaće se postepeno želja za gospodovanjem i gomilanjem materijalnih dobara. Jer će čovek najviše ceniti poštenje u ljudima. Materijalna dobra će ostati samo sredstva, i to sredstva koja tek imaju, u celosti, da dokažu sposobnost svoju da budu ta sredstva. Dosadašnja iskustva su, međutim, i previše protiv njih: »Zaista vam kažem, pre će kamila proći kroz iglene uši, nego li će bogati ući u carstvo nebesko«, uvek je živa istina.

Jasno je da se stvaranje moralnog života slobode može vršiti samo u neprekidnoj borbi, koja nema nikada kraja, za celo trajanje ljudskoga roda. U kakvu smo stadiju mi današnji? Ako hoćemo da budemo iskreni, onda, kad se zagledamo najpre u svoju vlastitu dušu, pa redom u druge oko nas, ne nalazimo nigde ništa osim, u najboljem slučaju, »zaboravne slušače«, rezignirane duhove, koji puštaju da i njih zanosi ova ogromna bujica moralnog zla koja nas sve zahvata i svuda dopire. Svi se, manje ili više, izvinjavamo »sudbinom«, koja nas je »bacila« u ovo strašno doba. Nećemo, ili ne možemo, ili ne volimo da znamo da je »sudbina» čovekova, ako se on nalazi u moralnom životu slobode, samo u njegovim rukama, i da, inače, pojam sudbine u čulnom svetu ne znači ništa. Tu nema nikoga ko bi dosuđivao.

Naravno, treba priznati da je današnje moralno zlo u kojem živimo i moramo da živimo toliko ogromno da odupreti

mu se, onako kako bi to tražio čisti moralni zakon, znači najteža stradanja, jer te sile protiv kojih bi se čovek morao na prvom koraku da bori, posežu odmah za životom. Pa ipak, moralni zakon traži od čoveka da se oslobodi, bez obzira na žrtve i cene. Inače mu nema spasenja. Inače neće doći mir u dušu njegovu, i neće prestati lomiti i kršiti se u strahu i očaju.

U toj borbi ne ostavlja moralni zakon čoveka bez pomoći. On mu daje, kao svoje neophodne postulate, pomoć koja je jača od svake druge: veru u besmrtni život i u Boga, kao stvorioca svega, kao dobrog vladara i održavaoca čovečijeg roda i njegova pravednog sudiju. Naravno, dobrog i pravednog samo u očima onog koji zna da trajanje života, svetske časti, sreća, bogatstvo, zdravlje mogu doneti čoveku više zla nego dobra, ako moralni zakon nije vrhovni zakon volje. U prihvatanju moralnog zakona svi smo jednaki, ako smo čistoumna stvorenja, ljudi. Druge jednakosti i druge pravednosti Božje nema. Ona leži u tome da svako može postići najviše dobro, i to odlukom svoje slobodne volje.

Kome je moralni zakon svet, taj će verovati nepokolebljivo, taj će poći sigurnim putem spasenja.

I samo takvi ljudi mogu biti pravi lučonoše kroz crni mrak u kojem luta čovečanstvo. Samo oni rade umno za čovečanstvo, jer je, prvo, moralni zakon osnovni zakon delotvornog uma, a drugo, jer im vera u Boga i besmrtnost duše daje snage da istinski dušom i srcem rade za dobro čovečanstva.

Da sada ponovimo i podvučemo neke od prednjih misli, na koje ćemo nadovezati dalja izlaganja:

1) Moralni zakon je jedini koji, oživotvaran, može dati slobodu i miran život čovečanstvu, jer samo on traži i stvara istinsku jednakost među ljudima.

2) U moralnom zakonu leži osnova svake vrednosti, jer on sam sobom pretstavlja apsolutnu vrednost, koja daje meru vrednosti svemu ostalom što treba da se naziva vrednim.

3) Moralni zakon, prema tome i moralni život u svojoj osnovi, ne može biti uslovljen nikakom empirijom mesta i vremena. Koju god drugu osnovu, mesto njega, postavimo u opredeljivanje volje, to će značiti kvarenje moralnog života.

4) Moralni zakon nije konstitutivan zakon uma, nego regulativan zakon za opredeljivanje volje. Stoga, život po njemu ne dolazi sam od sebe, nego mora biti stvaran.

B. »Prirodne« zapreke pri stvaranju moralnog života

Delotvornom stvaranju moralnog života stoje mnoge veoma teške zapreke na putu, i to zapreke koje su takoreći »prirodne«. Šta je čovek po svojoj prirodi, dobar ili zao?

Priroda čovekova je, kako je već gore istaknuto, dvostruka: misaona i telesna. Čovekova slobodna volja spada u njegovu misaonu prirodu, dok mu je telesna određena opštim prirodnim zakonima mrtvog i animalnog sveta. To je podela po Kantu. Ona zapravo i nije podela u pravom smislu reči. Deliti se na svoje delove može samo nešto celovito, dok ovde podela znači prikazivanje dva različita sveta u kojima čovek živi, ali čiju uzajamnu vezu, koja postoji, ne može da dokuči. Kome to izgleda apsurdno, neka pomisli da se između pretstave i njena čulnog utiska ne da demonstrirati nikakva neposredno prelazna veza, baš zbog toga što je jedno materijalno a drugo nematerijalno. A ipak ta veza nekako postoji.

Misaona priroda čovekova je za njeg bitna i glavna, jer po njoj zna šta treba da čini, dok mu pretstava druge prirode daje samo jednu sliku njegovih čina u prirodnom svetu, koja je uvek takva da mora biti uklopljena u sveopštu povezanost prirodnog događaja. Čovek dobar ili zao može biti samo po svojoj misaonoj prirodi, dok po telesnoj ti pojmovi nemaju uopšte svojeg značenja. I po toj misaonoj prirodi čovek je i dobar i zao. Ta mogućnost obadvoga, i dobra i zla, to je radikalno zlo u čovečijoj prirodi. Ali se drukče ne bi mogla ni zamisliti nikakva dobrota u čoveku, ako mu ne bi stajalo u slobodnoj volji da se odluči za jedno ili drugo.

Međutim, čovek je po svojoj celoj egzistenciji čulno biće, materijalno, sa svima nagonima sebeljublja, koje ga, u odnosu prema istim bićima, odvodi daleko od moralnog života. Kad tačnije pogledamo kako i zašto čoveka uvlače u zlo njegove osobine čulnog materijalnog bića, uočićemo da to dolazi od ljudi s kojima živi. I to drukče ne može

biti, jer kako moralno dobro ima značenje za čoveka samo kao člana zajednice ljudske, tako je isto i moralno zlo moguće samo kod takog čoveka. Sve dobro i sve zlo može čovek da doživi samo kao član ljudske zajednice. U prvom slučaju priznaje jednakost drugih ljudi sa sobom, a u drugom ne priznaje. (Naravno, jednakost moralnu, dakle u pogledu mogućnosti da se dođe do najvišeg dobra). Kao moralno zao, čovek će izgrađivati svoju izolovanu jedinicu tako kao da njoj mora sve ostalo da služi kao sredstvo njenih želja i prohteva. Ali pošto se čovek razvija najpre kao čulna materijalna jedinica, upućena isključivo na svoje materijalno-prirodno dobro, a tek docnije u njemu oživljava slobodno misaono biće, koje će s prvim sigurno i mnogo dolaziti u sukob, to je jasno da čovek bez borbe ne može sebi stvoriti moralan život. Mora nadvladati svoje »meso«.

Kad bi na svetu živeo samo jedan čovek, ne bi mogao biti ni dobar ni zao. To je spoznanje tačno a priori, ali ako pretstavimo sebi i empiričkog čoveka sama na svetu, osetićemo i potpuno se uveriti da ne bi mogao biti zao, jer u njemu ne bi bila moguća ni zavist, ni želja za gospodovanjem, ni želja za gomilanjem nepotrebnih dobara, ni mržnja, ni neprijateljski osećaji, ni laž, ni krađa, ni zločin. Sve to skupa pojavljuje se u čoveku tek po tome što živi u materijalnim odnosima s drugim ljudima i među njima.

Realno i empirički materijalizovano zlo dolazi iz uzajamnih odnosa ljudi. I nije ni potrebno da ljudi oko nas tonu u zlu sami po sebi; dovoljno je samo to da ne radimo na stvaranju moralnog života, pa da zbog toga već uzajamno kvarimo prirodnim besvesnim putem svoje moralne zasade i da se činimo zlim. Jer ona druga priroda u nama, priroda »mesa«, ne miruje ni časa. Svaka naša pauza, indiferentnost, umor u pogledu stvaranja moralnog života, znači njen dobitak, a ona deluje u pravcu odvođenja od moralnog dobra, jer učvršćuje nagon u nama da telesnim i empiričkim »dobrima« opredeljujemo svoju volju.

Ovde se može čuti prigovor: Govorimo o neuslovljenosti primanja moralnog zakona, a hoćemo da na to utiče nešto, to jest uzajamni odnosi između ljudi. Kako se može uticati na nešto što za svoje poreklo ne dopušta nikakva obrazloženja? Kako se taj uticaj vrši, to se zaista ne može objektivno

spoznati, s transcendentalnim obrazloženjem. Ali smo mogli ipak ustvrditi a priori da čovek može biti zao i dobar samo kao član zajednice, te stoga imamo puno pravo da empirički potražimo i pogledamo kako se iz tih uzajamnih odnosa ljudi širi zlo, jer s drugog mesta ne može dolaziti. Šta konkretno u tim odnosima utiče negativno na stvaranje moralnog života, za to ćemo moći dati opšte empirički-objektivne istinite tvrdnje, ne rešavajući njima i ne dodirujući uopšte transcendentalnu nerešivost slobodnog primanja ili neprimanja moralnog zakona. Nikad nećemo moći tu nerešivost ukloniti, kao što nećemo moći objasniti nikada ni to kako se u materiji moždanoj, koja je kao takva u celosti podvrgnuta fizikalnim i kemiskim zakonima, mogu odigravati uopšte misaoni procesi, a naročito oni kad naš um osuđuje da neki naš čin nije trebalo da bude učinjen. Sa takvom mišlju, kad bismo hteli materijalistički objasniti i njen postanak, dolaze naši moždani u punu protivrečnost sa svojim vlastitim zakonima?

Pređimo, dakle, na posmatranje odnosa između ljudi, u tom pravcu da u njima pronađemo empiričke oblike širenja moralnoga zla. Videćemo odmah da čovek i u moralnom pogledu kao u svakom drugom — o čemu će biti još mnogo govora — stoji prema svojoj zajednici u tom odnosu da pri svakom dodiru nešto daje ili prima, da je aktivan ili pasivan. To davanje i primanje ili je moralno dobro ili moralno zlo. Odnosi bez ikakve moralne kvalitete ne postoje među ljudima, jer — kako je rečeno — ako se svesno i ne kvarimo našim odnosima, to ipak, ako ne radimo delotvorno na izgrađivanju moralnog života, funkcionišu za to vreme autonomno i na štetu moralnog života nagoni našeg telesnog sebeljublja, koje hoće da bude centar svega i da se izdiže iznad svih istovrsnih kreatura. Delovanja osnovnih sila koja formiraju čovečiji moralni karakter možemo pretstaviti sebi donekle ovako: Uzmimo čvrsto telo u prostoru na koje deluju mehaničke sile u protivnim pravcima. Negativno moralna sila, koja ističe iz telesnog sebeljublja, bila bi pretstavljena jednom stalnom silom uvek istog pravca i malo promenljive snage, dok bi sile koje utiču na opredeljivanje slobodne volje misaonog čoveka, dakle prave moralne sile, mogle biti pretstavljene kao mehaničke sile koje deluju na to telo sporadički sa promenljivom snagom od nule pa do neizmernoga. Iz toga poređenja se vidi da ima u životu stanja moralnog nekretanja ni napred ni nazad, kad su jednake protivničke sile koje na čoveku deluju. Ali se vidi i taj vrlo važan fakat da je već za samo održavanje ravnoteže, za stajanje na istom moralnom nivo-u, potreban aktivan i pozitivan moralni rad.

Bezbrojni su i po raznovrsnosti i po snazi delovanja moralni uticaji koji proizlaze iz uzajamnih odnosa ljudi. Da navedem samo dva ekstremna primera, jedan za neznatno a drugi za gotovo neodoljivo kvarenje moralno. Idete ulicom i primite od prolaznika ohol pogled, ozgo prema dole, ili samo hladan. Vi ste tim moralno oštećeni, jer treba da učinite izvesni moralni napor, ako nećete da vaše telesno samoljublje vrati tom prolazniku bar u mislima isti takav pogled. Drugi primer: U družini razbojničkoj koja svesno živi od pljačkanja i ubijanja odraste nevino dete, ne dolazeći ni s kim drugim u dodir osim s tim razbojnicima. Ako ti razbojnici imaju još i povrh delovanja primera njihova rada i nameru da od deteta načine okrutna i zla čoveka, kako da ono zaista i ne postane takvo? Istina je, kako god strašne bile te sile, u njemu ipak živi savest, jer je ona sastavni deo njegova uma, ali živi kao mrav u čeličnom trezoru iz kojeg hoće da izađe van. I zaista se snaga moralnog odgoja koji dolazi iz same okoline u kojoj živimo, iz uzajamnih odnosa ljudi, ne može preceniti. Kad danas učenjaci proračunavaju procente, te daju odgoju izvesni broj procentni a nasleđu izvesni, onda oni vrlo često zaboravljaju da kažu da je i to nasleđe gotovo u celosti došlo od uticaja sredine na pretke. A moralo bi se svakiput podvući i to da u prvom redu od kvalitete i kvantitete društvenih odnosa zavisi u kolikom će procentu oni delovati na formiranje čovečijeg karaktera, a koliko će procenata prepustiti nasleđu.

C. Pojedinačni i zajednički akti ljudski i njihovi udeli u stvaranju moralnih odnosa između ljudi

Čovek ima svoj privatni i svoj javni život. Ta je podela već u opštoj upotrebi, iako se pojmovno jasno ne da povući granica između javnog i privatnog života. Pod privatnim životom definišu pravnici svu onu sferu koju je pravni poredak prepustio pojedincu da je uređuje po svojoj volji. Po tome izlazi: privatno je ono što hoće zakonodavac da bude privatno. Do-

jučerašnje privatno može sutra postati javno, a u drugoj zemlji ostati i dalje privatno. Tom pravničkom definicijom nije dakle ni dodirnut sadržaj privatnoga i javnoga. Ali ako se držimo moralnog zakona, pa ako bismo rekli: svi oni naši čini na koje se proteže sfera moralnog uticaja na druge ljude, javni su čini, — onda bi nam za privatni život ostalo vrlo malo, zapravo ništa. U tom slučaju definisanja morali bi potpasti pod javni život i javni interesi i svi oni naši čini za koje nam savest kaže da se njima može vršiti kakav bilo uticaj na razvitak moralnog života, ma kod koga i ma kada. Dakle i čini koji makar malo formiraju ili utiču na psihički život uopšte, razume se i vlastiti, jer smer razvijanja psihičkog života uopšte utiče i na moralni život. A dužnost pojedinca da moralno živi, to je moralno pravo zajednice prema tom pojedincu.

Takva stroga definicija javnosti, u kojoj bi posve iščezao pojam privatnog života, nije podesna za svrhe ove glave knjige. Stoga ćemo tu javnost nešto smanjiti, pa neću uzimati kao javne sve one čine koji su to striktno moralno uzeto. A neću se moći ograničiti ni na samo one koji su javni po običnom juristićkom shvatanju. Javni čini biće ovde oni koji imaju kakva bilo realna i neposredna uticaja na koju bilo životnu sferu drugih ljudi. Izuzima se dakle ono što individuum radi sam na sebi. Po tom značenju može biti javnog interesa ipak i u najobičnijoj izmeni misli između dva čoveka, kao i u državnim merama za čuvanje jednakosti svih građana pred zakonom. Razlika nije kvalitativna, nego po intenziteti kvalitete, a i po kvantiteti, to jest po opsegu do kojeg dopire neki javni čin, na koliko se ljudi odnosi i koliko vremena deluje.

U kvantitavnom pogledu možemo izdvojiti dve grupe akata od javnog interesa: pojedinačne i zajedničke. Ta podela, međutim, može biti tačna samo za izvesni momenat, ako se ne uzimaju sve dalje posledice akta. Kad neko nekome nanese kakvu nepravdu, nasilje, to je pojedinačni akt samo toga časa. Ali ako taj akt izaziva osvetu ili daje primer drugim ljudima, te se zbog toga dese dalji akti i sve dalji i razgranitiji, onda se onaj pojedinačni akt ne može više smatrati kao pojedinačni akt. Uzimam stoga ovde samo akte za momenat a bez njihovih posledičnih akata, i onda će vredeti ta podela. Kad neki doživljaj, akt, misao ili osećaj, doživljuje u isto vreme jedna grupa ljudi, počevši od dva čoveka pa do neograničeno

velikog broja ljudi, onda će se to ovde nazivati zajedničkim aktom.

Još nam ovde treba da vidimo koji akti, pojedinačni ili zajednički, vrše jači uticaj na moralni život društva uopšte. Pa možemo odmah bez ikakva daljeg ispitivanja tvrditi, jer se samo sobom razume, da zajednički akti pretstavljaju one događaje u društvu ljudskom koji vrše najšire, najintenzivnije i najtrajnije uticaje na razvijanje moralnog života u jednom ili drugom pravcu.

Razvijanje ljudskoga roda u smeru sve tešnje, povezanije i razgranatije društvenosti, znači da na mesto pojedinačnih akata sve više stupaju zajednički akti. Sva se civilizacija kreće u tom smeru. Urbanizovanje, gusta naseljivanja, tehnički napreci, naročito saobraćajni, doprinose stalno razvijanju u tom smeru. Da i ne pominjem kulturna stremljenja uopšte, te socijalnu skrb koja se svuda nameće u sve široj i opštijoj bazi.

Sve veći broj zajedničkih akata nosi sobom i vrlo važnu odgovornost koja se ne bi smela ni pod kojim uslovima zanemarivati, ali koja se — a to je baš najveća tragika našeg doba — stalno i potpuno zanemaruje. Naime: što više raste broj zajedničkih akata koji vrše moralne uticaje, za toliko veća pažnja mora postojati kod onih koji u tim aktima učestvuju, a pre svega kod onih koji ih u svojem neposrednom delokrugu mogu regulisati tako da im se oduzme štetno moralno delovanje. To izgleda tako samo po sebi razumljivo, a eto je ipak baš ta po život čovečanstva najvažnija zadaća javnosti najviše zanemarivana, u srazmeru prema njenu značenju. Čovečanstvo dopušta da se pojedinačno delo može tehničkim sredstvima multiplicirati u milionske cifre, te tim pretvarati u zajedničke akte sa najširom bazom, a pri tome potpuno zaboravlja svoju za toliko puta veću odgovornost koja nalaže da se ti akti ispituju na svaku i najmanju javnu štetu koja iz njih može da ističe, a naročito moralnu i opšteduhovnu, kao poreklo i meru svih drugih šteta. Tako se došlo malo po malo do apsurdnosti da društvo strogo progoni svakog bednika koji od gladi ukrade komad kruha, a neće ni da se zapita ozbiljno o tome da li se, na primer, milionima slušača radia kod raznih prenosa ne oštećuju moralna i duhovna dobra. Došlo se dotle da se kažnjava, i s pravom, svako ko buči po javnim lokalima, ko oštećuje

na bilo koji način tuđu imovinu, ko prlja ulice, ko remeti noćni mir, i tako dalje, ali da se istovremeno i ne gleda na to što novine, koje formiraju dušu i volju čovečanstva, prljaju i kvare sve moralne i duhovne zasade toga čovečanstva.

D. Žurnalizam protiv moralnog života

Među svima aktima zajednice, na prvom mestu i na vrlo dalekom rastojanju iz pred svih ostalih, u pogledu moralnog uticaja, stoji danas žurnalistika. Za pravilnu ocenu toga rastojanja čitalac treba da ima na umu ono što je rečeno o kvantiteti i kvalitativnim bitnim karakteristikama žurnalizma.

Tamo sam izveo: da žurnalistička materija mora biti »nova«, da je dakle u bitnosti materijalno uslovljena;

da novi događaji žurnalistike moraju biti senzacionalni i

da sadržaj žurnala mora biti kaotičan, nesistematičan i besprincipijelan.

A u dosadanjim izlaganjima o moralu izveo sam:

Moralni zakon, prema tome i moralni život u svojoj osnovi, ne može biti uslovljen nikakom empirijom mesta i vremena. Koji god drugi temelj, mesto neuslovljenog moralnog zakona, postavimo opredeljivanju volje, to će značiti kvarenje moralnog života. Moralno živeti, znači živeti po najčišćem principu, znači biti principijelan u najvišem smislu reči.

Dakle: Žurnalizam je u svojoj bitnosti protivan moralnom životu. Ako tome zaključku dodamo i konstataciju o singularno izuzetnoj važnosti žurnalistike kao zajedničkog akta celog civilizovanog čovečanstva, onda možemo povući i ovaj zaključak:

Mesto iz kojeg dolazi najmoćnije i najšire moralno zlo i kvarenje čovečanstva jeste žurnalistika.

A sada da izbliže rasmotrimo taj zaključak i potvrdimo ga činjeničkim stanjem.

1) Žurnalistička novost u moralnom pogledu

Da vremenski događaji kao večito promenljivi i prolazni ne mogu dati nikakav bezvremeni princip životni, jasno je već po

logičkom kriteriju. To logičko spoznanje se može, međutim, utvrditi i izvesnim empirički-objektivnim psihološkim stavovima koje je, koliko je meni poznato, Otto Weininger prvi ovako postavio: »Da bismo objasnili bezvremeno, pomislimo šta najpre čuvamo u našem pamćenju da ga vreme ne odnese. Pamti se ono što za čoveka ima neki interes, značenje, dakle neku vrednost. Zaboravlja se sve čemu se nije pridavala nikakva vrednost. Dakle: vrednost traži bezvremenost, a i obrnuto: Nešto ima tim više vrednosti čim je manje funkcija vremena, čim se manje menja u vremenu. U sve na svetu zrači takoreći toliko vrednosti ukoliko je bezvremeno.«

Žurnalistička materija je takva da su za nju najpodesniji oni događaji koji su najviše uslovljeni časom i mestom i promenljivom materijalnošću. Čim je više neki napis, po svojoj sadržini i mislima, bezvremen, odnosno što duže vremena traje vrednost saznanja onoga što se javlja, tim je manja njegova vrednost za žurnalističku materiju. Dakle: idejna vrednost i žurnalistička vrednost kreću se u protivnim pravcima.

U svakom broju kojeg bilo žurnala, kad donosi napise idejnog sadržaja, može se konstatovati istinitost te tvrdnje. Takvi su napisi zapostavljeni i po važnosti mesta na kojem stoje, i po veličini prostora koji zauzimaju, i po štamparsko-tehničkoj istaknutosti koja im se daje. Uopšte, takve napise donosi žurnalistika samo kao nužno zlo. Kao što sam rekao, oni imaju svrhu da od svoje vrednosti daju nešto onom ostalom materijalu koji je glavna žurnalistička materija, a koji sam po sebi nema skoro nikakve istinske vrednosti da bude javljen toliko širokoj javnosti koliku ima žurnal. Razume se da se i obrnuto bezvrednost toga teksta prenosi na idejno vredne napise. I ono se čita onom brzinom, istim površnim i labavim primanjem, kao i vesti o kriminalnim i nogometnim događajima. Već je Goethe pre više od sto godina rekao: »Najvećom nesrećom našeg vremena, koje ničemu ne da sazreti, moram da smatram to što se u sledećem času proždere prethodni, što se dan istroši u danu, te se tako uvek živi iz ruke u usta, a da se ništa nema pred sobom. Zar nemamo već listove za svako doba dana? Tim se sve što svako čini, nastoji ili šta bilo namerava, uvlači u javnost. Niko se ne sme veseliti ni trpeti osim za razonodu drugih. A to skače

od kuće do kuće, od grada do grada, od države do države, od jednog do drugog dela sveta, sve velociferski.«

Žurnalistička materija mora biti svaki dan »nova«. Svaki dan i ima zaista svoje novosti, ali samo materijalne, dok ih u pogledu apstraktnoga, principijelnoga nema, ne može imati. U tom su pogledu svi dani identični, jer ono osnovno gledanje na svet, koje diktira kako ocenu događaja tako i izbor onih koji treba da budu javljeni, vredi juče, danas, sutra i svakad. I nikakvo ga sutra ne može izmeniti, ako je zaista idejno. Takvo idejno javljanje novosti svetu ne bi nikada dopuštalo da materija novosti imalo pomuti jasnoću gledanja na svet, tim što se protiv svakog umnog plana i sistema gomilaju i gomilaju senzacije. Idejno je svojom suštinom nepodesno za žurnalistički tekst. O ubistvima, razbojništvima ima se uvek nešto »novo« da javi, kad se javlja samo materija događaja, ali kad se govori o razlozima zapovesti: Ne ubij!, onda se osnovni razlog može samo jedamput kazati kao nešto novo, jer on ima da vredi za sve buduće dane. Naravno, od novina ne treba ni tražiti da pišu moralne i duhovne stvari; naprotiv, to će im se morati zabraniti; ali bez nekog sistema i plana koji se slažu sa moralnim zakonom ne bi smelo biti nikakva javljanja novosti u novinama. O tome raspravlja drugi deo knjige. Kriminal, na primer, u koji se mora uračunati mnoga »politička« i »ekonomska« vest, ne sme zauzimati prvi rang po važnosti javljanja, nego negde oko poslednjega.

Pravo shvatanje i uvažavanje ideje ne odlikuje naše doba, jer je već do srži žurnalizovano. Ono nije sposobno shvatiti da onaj kome je ostao neokrnjen moral i duh ima sve najnovije ideje za glavne smerove života, i da taj ne treba ničega »nova« u onom smislu u kojem za njim žudi žurnalizovani svet: za nečim neslućenim, neviđenim, nečuvenim, što bi iskrslo pred nas kao kakvo otkrovenje i povelo nas za ruku kao decu. Žurnalistika daje sebi privid totalno obuhvaćenih svih sfera čovečijeg života, te kako ona svakog dana mora da bude »nova«, sa »novom« materijom, to će njeni čitaoci malo po malo osetiti potrebu da im se sve sfere po mogućnosti što češće obnavljaju, isto kao i vesti o ubistvima, nogometnim utakmicama i interesantnim intervjuima političara. Stalno žele i novu umetnost i novi moral i uopšte nova duhovna voćstva. Materijalizuju dakle

i uništavaju i moral i duh. Još je najmanje to zlo što žele stalno novu politiku, i toliko novu da ni u najosnovnijim crtama ne bi umeli a ni hteli da kažu kakvu. Samo bi im morala biti takva da oni sami svojom pameću ne bi mogli doći na nju, kao ni na detalje ubistava, ni na sva uzbuđenja nogometnih utakmica. I u rečima »novog« čoveka politike treba da bude sve tako novo. Inače spada u stare nemoguće.

Kad se želi novo radi njegove novosti, onda takom željenju nema kraja ni konca, jer sve novo u tom smislu postaje staro u trenutku saopštavanja. Tako se žurnalizovanom čoveku sve više izmiče čvrsto tlo ispod nogu i on biva vitlan i bacan tamo kuda ga slučaj materije nanese. Vezati svoj unutrašnji život za te slepe i nesmirene pokrete materije, znači izgubiti slobodu, mir i vedrinu duše, potpasti pod strah i očaj, doživljavati umiranje svojeg unutrašnjeg života. U tom smislu treba navesti jednu reč Kierkegaard-ovu, rečenu takođe pre sto godina: »Naše je vreme bilo u stanju da izvrši tu majstoriju da pusti sve da postoji, ali da svemu oduzme njegovo značenje.« Ono je »pretvorilo celi život u neku dvoličnost, tako da sve postoji u svojoj faktičnosti, ali mu dijalektička prevara podmeće privatissime neizgovorenu tvrdnju da ne postoji.« Danas žurnalistika može istim dahom, istim glasom da usađuje u svest miliona ljudi neoborivu novu činjenicu o svađi dveju baba i iza toga odmah citira Hristovu besedu na gori. Da se tim Hristovoj besedi uzima njeno značenje i delovanje, jače i sigurnije nego bi to mogle stotine ateističkih polemika, to naše doba ne može da zna. Mi, čitaoci žurnala, znamo da nam tu bapsku svađu ne treba pamtiti nijedan trenutak posle čitanja o njoj, budući da ćemo i onako sutra dobiti novi sukob između dvaju nogometaša, ali s tim zajedno ide i Hristova beseda u zaborav, pošto je prethodno bačena u kategoriju tih svađa i sličnog materijala. Tako ne može izostati ovakav konačni rezultat: Hristova reč, kao reč iz koje čovek mora da oseti dah mlade i žive večitosti, izgubiće svoje postojanje, jer ona drukčijeg postojanja i nema, a takvo joj žurnalizam ne dopušta.

Za žurnalizam nije ništa toliko sveto da ga ne bi uzeo u sferu svoje dnevne aktualnosti. Stoga narodi koji se napajaju na njegovim vodama ne mogu na kraju imati ni religije ni morala. A koji civilizovani i »kul-

turni« narodi ne srču žurnalistički napitak punim gutljajima i do besvesti?

Žurnalizovani svet može nalaziti neku vrednost samo u onome što se čulima doživljuje, jer se promene materije, to jest »novosti«, čulima doživljuju. Stoga tome svetu ništa nema toliku vrednost kao novac, koji nam može dati najviše čulnih doživljaja. I ko ipak s patosom govori tome svetu o idejnim vrednostima, taj mu izgleda smešan, neozbiljan i nesposoban. Kako bi i moglo biti drukče, kad se kroz sav žurnalistički ton, koji daje ton celom svetu, čuje stalni razgovetni, iako neizgovarani, glas: Dajte nam profita! Nijedna reč koja, po svojoj vlastitoj sadržini ili pozajmljena od tuđeg duha, prelazi stepen ozbiljnosti potrebne za sticanje novca, ne može biti duhovno istinita u ustima žurnalistike.

2) Žurnalistička mešavina u moralnom pogledu

Pri mešanju idejnih vrednosti sa materijalnim prolaznostima, koje se svakog dana čine u žurnalima, propadanje idejnoga ne dolazi samo od toga što dobiva ruho žurnalističke novosti, dakle 24-satne vrednosti, ni od toga što svoju vrednost mora da prenosi na idejno bezvredno, nego isto tako snažno odatle što idejna reč i materijalna reč uopšte protivreče jedna drugoj. Ta je protivrečnost i duhovna i formalno-logična.

Duhovna je protivrečnost u kaotičnom nesistematskom mešanju svih životnih sfera. Zna se da ni krompir ne može uspevati na svakom tlu i među svakom drugom biljkom, ali se na žurnalističkom terenu pušta da se sve biljke čovečijeg života sade u potpuno nesistematskoj mešavini, bez i najpovršnijeg ispitivanja da li je to za njih sve podesno tlo. A nema toga tla koje bi bilo podesno za svaku vegetaciju. Tako nema također nijedne specijalne grane ljudske stvaralačke delatnosti u kojoj bi bilo dopušteno mešanje sa materijama koje druge specijalne delatnosti bez pomnog ispitivanja da li se slažu, trebaju i podnose to mešanje, s prostog razloga što bi samo puki slučaj bio ako se usled tog mešanja ne bi obe iskvarile. Samo je moralni i duhovni život, dakle osnova svega drugog istinski čovečijeg života, izložen bez zaštite delovanju žurnalizma koji

meša sve sa svim, a pre svega one materije koje ne spadaju ni po čemu jedna s drugom.

U duhovnoj protivrečnosti žurnalističke materije leže klice za razvijanje mogućnosti da se donose i prave formalno-logičke protivrečnosti. Od tog izjednačavanja nejednakoga pa do totalne neтačnosti i nebrige za formalnu istinitost nije dalek put, koji žurnalistika lako prelazi. Granica do koje ona sme i može da pušta slobodna maha toj nebrizi obeležena je stepenom žurnalizovanosti čitalaca. Sama žurnalistika vrši pomicanje tih granica, i tako ga uspešno vrši da joj danas nije više važno ako u istom broju stoje direktne i izrečne protivrečnosti. Čak ni to nju ne smeta što se u vlastitim stupcima ismevaju i njeni vlastiti postupci, samo pri tome traži toliko da to ismevanje bude upućeno na adresu drugoga koji čini tačno iste stvari.

Žurnalistika zapljuskuje svakog dana celi svet bezbrojem duhovnih laži. Ona daje svetu krive pretstave o svetu, iz čega proizlaze, nužno, sukobi, nemiri, nasilja po celom svetu, dakle uništavanja moralnog života. Neću dalje zalaziti u razlaganje toga kako žurnalistička mešavina svega sa svim, to jest žurnalistička duhovna neistinitost, razara javni moral, jer će o tome biti pomalo govora skoro u svima glavama knjige. Da citiram samo Balzac-ove reči, rečene pre sto godina, u romanu »Izgubljene iluzije«, gde ih pisac meće u usta jednog kružoka od pet-šest mladih ljudi koje, inače, prikazuje kao srce, dušu i nadu Francuske: »Žurnalizam je pakao, ponor nevaljalština, laži, izdajstava, kroz koji se ne može proći, ni iz kojeg se ne može izaći čist drukče nego pod zaštitom kakog božanskog vođe, kao što je bio Virgil Dante-u« — — »Kukavičluk i infamnost po sistemu, to je u dve reči žurnalizam. Opredeliti se za žurnalizam, to je opredeliti se za trgovanje svojom dušom, svojim duhom i svojom mišlju«. Toj Balzac-ovoj osudi treba dodati da je žurnalistika njegova doba bila tek fetus današnje izrasle žurnalistike. Za obeležnje duhovne neistinitosti naše žurnalistike daću ovde samo jedan primer.

U »Politici« od 9. IX. 1934. stoji ovaj dopis iz publike pod naslovom »Radio-asociacije«:

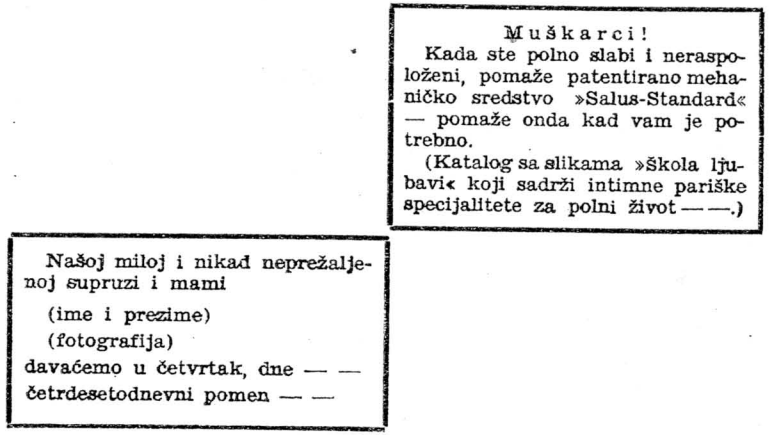
> »Pobožan sam čovek, pa uvek slušam prenos službe Božje preko radia; čini mi se sva mi se kuća zamiriše bosiljkom, kad kroz zvučnik zabruje naše blage pesme pravoslavne.

Prošle nedelje, tek što je radio završio prenos i meni duša još puna bogomirisnih melodija; a spiker objavi čas narodnih pesama i Đokica vrisnu iz vasione:

Moja žena stalno plače
Da joj kupim šimi-gaće!

E, ljudi, zinuo sam kao kutija! Odakle im takve asocijacije, ako Boga miloga znate!«

Tako pušta »Politika« uzbuđenog čitaoca da se izjada javnosti, a evo šta ona sama, kratko vreme posle toga, 3. X. 1934., kao i inače često puta, donosi jedno uz drugo u neposrednoj blizini:



Muškarci!
Kada ste polno slabi i neraspoloženi, pomaže patentirano mehaničko sredstvo »Salus-Standard« — pomaže onda kad vam je potrebno.
(Katalog sa slikama »Škola ljubavi« koji sadrži intimne pariške specijalitete za polni život — —.)

Našoj miloj i nikad neprežaljenoj supruzi i mami
(ime i prezime)
(fotografija)
davaćemo u četvrtak, dne — —
četrdesetodnevni pomen — —

Kakva asocijacija vodi od mile nikad neprežaljene mame do muškarca kojemu u polnom neraspoloženju odmah pomaže to mehaničko sredstvo!?

3) Žurnalistička senzacija u moralnom pogledu

U poglavlju o bitnim kvalitativnim karakteristikama žurnalizma rečeno je da je žurnalistička materija nužno senzacionalna.

Žurnalistička senzacija je nužno upravljena u smeru rušenja moralnog života među ljudima. Moral, koji je uvek isti i nije dakle »nov«, kreće razvitak duševnog života prema čistim intelektualnim vrednostima, odgaja ljubav za ideju; što može da bude samo tako ako se animalni život drži daleko od odlučnog uticaja na taj duševni život. Moralni zakon traži da se svaki akt zajednice najsavesnije ispituje s moralnog gledišta.

Žurnalistička senzacija, međutim, mora da beži od takog ispitivanja. Ona ne može da povlači nikaku moralnu pouku iz svog materijala, jer bi svako povlačenje moralnih zaključaka u toj sferi dovelo direktno do ukidanja same sfere u celosti.

Ono što je najsenzacionalnije, to u žurnalistici osvaja sebi i najšira mesta i najkrupnija slova i najdetaljnije opise, jer je ono i najpodesnije za uspeh u konkurentskoj utakmici. Stoga kriminal, a još bolje kriminal začinjen seksusom, ide u žurnalima obično ispred svih problema i istinskih pitanja ljudske zajednice. A taj pravac u činjenju najuticajnijeg akta ljudske zajednice — kakav je žurnalistika — pretstavlja direktnu negaciju svih moralnih maksima. Tako se onemogućava i paralizuje uspešno delovanje svih drugih javnih akata, akata zajednice, koji idu za stvaranjem moralnog života, jer po snazi delovanja nisu svi skupa ni izdaleka dorasli žurnalistici.

Jasno je da traženje senzacije po svakoj ceni i bez ikakva primarna obzira na moral dovodi nužno i do laži i izmišljanja. Samo, žurnalistička laž nema sudbinu obične laži, da ne večera tamo gde je ručala. Ne, ta laž postaje istina. Istina po posledicama, jer one nastupaju jednako kao i u slučaju da se zaista i desilo to što se javlja. S druge strane žurnalistika ubija događaje tim što o njima ne javi ništa, ili javi premalo ili krivo, pa im tako oduzima posledice na koje imaju javno pravo. Tako stvara od istine laž. Ispravci koji se žurnalima šalju na osnovi zakona o štampi, ne pretstavljaju ni najmanju smetnju pri stvaranju događaja koje žurnalistika vrši, jer se ti ispravci redovito protežu samo na jedno neznatno područje, a u glavnom stoga što unošenje laži u svet iz žurnalskih stubaca ide ponajpre i najvećma preko one duhovne neistinitosti žurnalističke, a ne formalno-činjeničke. Stoga žurnalističke upravljače ne tare mnogo briga za istinu uopšte. Ta nebriga ide dotle da i sami sebi katkada izdaju svedočanstva u tom smislu koja jasno govore. Tu zaslužuje pažnju sledeći slučaj, ispričan u »Politici« od 4. IV. 1934. pod naslovom

»Žena koju su nabedili da je špijonka da bi joj napravili reklamu«:

»U aferu Staviskoga umešane su mnoge lepe glumice i varijetetkinje. Najveći hohštapler dvadesetog veka rado je upotrebljavao privlačne žene, kao svoje oružje. Pomoću njih, on je uspeo da pridobije mnoge uticajne ljude za svoje mračne poslove.

Prošlog meseca kad je afera Staviskoga dobila razmere međunarodnog skandala, u nekim češkim listovima pojavila se vest o ulozi mlade varijetetske igračice Sibile Ven u aferi Staše Staviskoga.

»Prager Tagblatt« doneo je prvi jednu kratku vest, u kojoj kaže da je zavodljiva Sibila Ven umešana u aferu Staviski. Na kraju, ovaj češki list dodao je da je Sibila Ven još ranije bila osuđena na smrt u Poljskoj zbog špijonaže.

Ova mala vest »Prager Tagblatta« uskoro je obišla ceo svet. Mnogi poljski, češki i ruski novinari počeli su da se raspituju ko je Sibila Ven, odakle je rodom, gde je živela...

Naročito listovi u Rigi (Sibila Ven je poreklom iz Rige) nadugačko i naširoko su pisali o svojoj zemljakinji, nazivajući je riškom Mata Hari. Zaraza o »mračnoj ulozi Sibile Ven« prenesena je u Mađarsku, a iz Mađarske i u našu zemlju. Jedan jugoslovenski list doneo je čak sliku Sibile Ven i izneo vezu sa Sašom Staviski.

Poljski listovi išli su još dalje. Donosili su po čitave stranice o Sibili Ven, dramatičnom bekstvu ispred uperenih puščanih cevi... Svršetak svih napisa o Sibili Ven završavao se njenim bavljenjem u Sankt Moricu, gde se upoznala sa Sašom Staviskim, putem u Šamoni, nekoliko dana pred samoubistvo velikog varalice.

Naravno da je ovo dovodilo do još grozničavijeg ispitivanja veze između Sibile Ven i Staše Staviskoga.

Sibila Ven, koja je »umakla ispred puščanih cevi«, »ljubaznica Staše Staviskoga« i »jedna od žena koja je upućena u tajnu samoubistva ili ubistva u Šamoniu« doputovala je pre tri dana u Beograd.

Kao i sve ostale varijetetkinje prijavila se policiji i dobila dozvolu za jednomesečni boravak.

I u Beogradu se čulo o njenoj vezi sa Staviskim i pisanju mnogih srednjoevropskih listova.

— — — — —

— Dakle, Vi ne poznajete Staviskoga?

— Ne, ne! Poznajem ga samo iz novina.

— A zašto su Vas hteli da streljaju u Varšavi?

Ovo pitanje je poplašilo Sibilu Ven.

— Ja sam mlada, ja moram da živim. Mene nikad nisu hteli da streljaju.

— Pa novine pišu da ste bila špijunka, da su hteli da Vas streljaju, da ste poznavali Staviskoga, da ste bili u Šamoniu.

— Ha! Ha! Ha!... To je sve učinio jedan mali novinar u Čehoslovačkoj. Zaljubio se u mene pa mi hteo da napravi reklamu. Posle su i druge novine pisale na dugačko i široko....

Kao dokaz svojim rečima Sibila Ven podnosi desetine isečaka iz raznih listova: poljskih, ruskih, čeških, mađarskih.«

Dovoljno je da jedan »mali novinar« pusti uzde svojoj mašti, pa da njegova maštanja kao zaraza obiđu ceo svet u ruhu žive istine. Neka su samo malo senzacionalna. Nije se to jedamput desilo. U bezbroj varijanata i bezbroj pravaca takve se zaraze šire iz dana u dan preko svih pet kontinenata.

Da žurnalistička senzacija neće zastati ni pred kojom privatnom stvari, leži takođe na liniji njena prirodnog razvitka. Eksploatisanje privatnog života za žurnalističku senzaciju postiglo je danas tolike razmere da se to više ne može verovati pre nego što se rođenim očima čita. Mislim pri tome naravno na nežurnalizovanog čitaoca, ako ga još ima, jer se žurnalizovani već ničemu ne čudi. Kad pojedinac dospe usled kakog »senzacionalnog« događaja u svojem životu u novinske stupce, te kad se pred očima celog sveta tu razgolite njegove bede čoveka od krvi i mesa, kakvih beda svi imamo, onda on skoro uvek saginje pokorno šiju pred tim nasilnim zahvatom i ponaša se kao da je vezan nekom višom nedokučivom sudbinom. Ostali, daleko od toga da ustanu u odbranu pogođenoga i tim odbrane svoje vlastito ljudsko dostojanstvo, gutaju to i gutiraju. Kolika je otvrdlost sveta prema tim užasima, neka pokaže ovaj primer, za koji moram reći da je redak, barem u našoj žurnalistici, u pogledu totalne moralne neskrupuloznosti pri iskorištavanju privatnog života za žurnalističku senzaciju:

U »Politici« od 8. VIII. 1933. priča se o automobilskoj nesreći nekog univerzitetskog profesora. Bio je poveo dve dame na izlet u svojem autu koji je sam šofirao, pa ih zadesi nesreća da auto naleti na jedno stablo, putnici budu izbačeni i pozleđeni, najteže sam profesor. Te dve dame su sestre, jedna devojka a druga udata. Obe su iz »ugledne« porodice. »Politika« je dakle uputila svojeg reportera stradalnicama u bolnicu. Tu ih je on, u prisustvu oca i muža starije, ovako saslušavao o toj automobilskoj nesreći (zamenjujem imena sa tri tačke):

— Otkada poznajete g. dr...?
(Odgovor.)

— Da li ste poznavali g. dra ... pre udadbe?
(Odgovor.)

— Da li ste sa g. drom ... češće izlazili u Beogradu?
(Odgovor.)

— Kad ste poslednji put bili sa drom ...?
(Odgovor.)

— Da li ste još tada mislili na ovaj odlazak na Bled?
(Odgovor.)

— Po varoši se pronose glasovi da je taj put bio bez Vašega znanja? (Pitanje upravljeno mužu.)
(Odgovor.)

— Zašto gospođa i gospođica nisu pošle sa drom .... iz Beograda, nego su se tek sastali u Sremskoj Mitrovici?
(Uslužan odgovor.)

— Da li se možda g. dr. .... udvarao Vašoj sestri ili Vama? (Pitanje gospođici...., dok »gospođu previjaju«.)

— Mojoj sestri ne, a meni prilično. Znate, on se udvarao svima. Prema meni je bio učtiv i ja sam volela njegovo društvo. Znate, cela ova stvar tako nam je neprijatna. I čudi

me što se svet toliko interesuje ovim događajem. Drugiput izgine po nekoliko duša, pa u novinama ili se nešto napiše ili ne napiše. Nego, istina, nećete valjda da donosite moju sliku.

— Naravno da hoću.

— Ja Vam ne dam.

— Nemojte, molim Vas, da mi objavite neku rđavu sliku.

— Ništa se ne plašite, slika je lepa kao i Vi. — Još da dobijem gospođinu sliku.

— To nikako! — odgovara g. .... (muž). Šta će Vam to?

— Ne, ne, nemojte, kaže i g. .... (otac), kome je slučaj neprijatan isto kao i dru ....

— Bolje da mi date sliku nego da donesem neku koja Vam se neće možda dopasti!

— Nemojte, molim Vas, da mi donosite neku sliku od pre deset godina. Ako već mora i to čudo da bude, neka Vam moj muž da onu sa legitimacije!

I sve to u vezi sa polomljenim rebrima i vilicama i jednim skrhanim autom. Zamislimo tog reportera kao privatno lice koje nije u toj prokletoj službi. Bi li imao obraza da tako pita, pa makar bio u najpijanijem i najprostijem raspoloženju? A teško da bi se i od svih čitalaca »Politike« našao koji sa smelošću da stavlja takva pitanja u svrhu udovcljavanja svoje puke radoznalosti. Međutim, taj izvršilac žurnalizma je sigurno imao već propisanu maršrutu sa određenim pitanjima, a osecaj da je sredstvo neke više svetske sile dao mu je valjda potrebnu snagu da se tako ublati. Možda je bio i svestan gadosti svojih postupaka, ali svakako mutno svestan, jer zar bi moglo biti nešto gadno što naređuje ta svemoćna svetska sila! Nemoguće je i zamisliti da bi se ijedan organ državne vlasti smatrao ovlaštenim da postavlja u takvoj prilici takva pitanja. A još je manje verovatno da bi dobivao tako uslužne odgovore. I eto ta činjenica: da ono što niko ne bi imao obraza da govori usmeno, od stida ili zbog opasnosti da bude izbačen iz svakog pristojnog društva, u ustima žurnala dobiva značenje javnog interesa, — to je jedna od najprokletijih činjenica žurnalizma, do koje nužno dovodi senzacionalnost njegove materije.

Kriminal sa seksusom je najsposobniji predmet za žurnalističku senzaciju. Stoga nema tog obzira, ni na vlastiti prostor, ni na koje bilo javne interese, koji bi mogao da koči reportažu kriminala sa seksusom. To nam svojim sadržajem potvrđuje žurnal svakog dana.

U žurnalističkoj senzaciji, koja je preplavila kuglu zemaljsku, sahne svaki duhovni i moralni život, jer niži instinkti, instinkti krvi i zločina, prerastaju čak i ona mesta gde ih se pre-

par decenija nije moglo ni zamišljati. Podivljalost vremena usled toga mogla bi se pokazati na bezbroj primera. O glavnom primeru, o odnosu žurnalizma prema ratu, biće govora u zasebnom poglavlju. Ovde da navedem samo jedan znak, simboličan za širinu i dubinu do koje je došlo žurnalizovanje vremena u pogledu tog divljanja. To su reči Mussolini-eve, pretsednika vlade jedne civilizovane velesile, koje izgovara uoči rata što ga javno sprema protiv jedne crnačke afričke države: »Da li Vi verujete u intelektualnu saradnju? — Ha, ha, — smejao se g. pretsednik vlade — Kako ne, dakako da verujem, ali ja verujem pre svega u instinkt!« Taj isti pretsednik vlade tvrdio je takođe da rat oplemenjuje narode. I eto, to da se bez ikakve javne uzbune duhova mogu sa takog mesta i sa takom javnošću izgovarati take reči, to je moglo biti tek posle decenija žurnalističkog uništavanja morala i duha u svetu. A u tom poslu je glavno sredstvo bilo žurnalistička senzacija, pored njene mešavine.

4) Profit kao interesni pokretač žurnalistike

Da u svakom žurnalu ima plaćenih stvari, to svako vidi po njegovim oglasima, inseratima. Taj deo žurnala, koji se naziva »administrativnim« pretstavlja najsmešnije šarenilo reklamisanih trgovačkih artikala koji svojoj konkurenciji ne ostavljaju nijednog superlativa i koji, u većini slučajeva, idiotski plitkim sugestijama nastoje da dođu do svojih kupaca.

Za taj »administrativni« deo žurnala neće, razume se, niko od celokupnog personala žurnalova preuzeti nikakvu odgovornost za ono što u njemu stoji, osim jedino tu da su oglasi štampani doslovno tako kako su naručeni.

Novčana uslovljenost toga dela žurnala se, dakle, nimalo ne sakriva pred javnošću. Taj fakat, koliko god izgledao običan, pretstavlja vrlo važnu podlogu za moralnu ocenu celokupnog sadržaja žurnalova. Branioci žurnalizma, kao i svaki žurnalizovani čitalac, imaju na to sigurno ovakav prigovor: »Pa zar je trgovina po sebi nešto sramotno? Novine trguju prostorom za štampanje reklamnih oglasa kao i svaki drugi trgovac svojom trgovačkom robom. I taj prostor, to je prostor administracije. On je odvojen od re-

dakciskog dela, u kojem se ništa ne prodaje. Tu se slobodno piše sve što odgovara ličnim principima žurnalista i saradnika.« Tako govore otprilike branioci žurnalizma, ali to ništa nije tako. Ne može se odeliti »administrativna« sfera od »redakciske«.

Pre svega, vlasnik oba dela je jedno lice, odnosno konzorcij. Prihodi oba dela teku u iste džepove, pa je stoga i vrhovna komanda nad oba ista. Tu uvek zna levica što prima desnica. Isti vlasnik koji prima novac za oglase u »administrativnom« delu može odrediti i određuje kakav da bude sadržaj redakciskog dela.

Drugo, prostor »administrativnog« dela ima samo po tome neku prodajnu vrednost što ispred njega stoji redakciski tekst. To dolazi do naročitog izraza u tome što se oglasi koji se uvrštavaju u »redakciski« deo plaćaju višom tarifom. A budući da je »redakciski« tekst vrelo troškova, a »administrativni« vrelo prihoda, to je jasno da u »redakciskom« tekstu neće smeti ništa stajati što će štetiti prihode »administrativnog« dela, ako žurnal hoće da izdrži konkurenciju.

Najzad, i rastavna je crta između ta dva dela samo lažna fikcija. Ni to nije više sakriveno, jer danas nema skoro nijednog žurnala u čiji se »redakciski« tekst ne uturaju reklamni oglasi, negde više negde manje. Rastavna crta sve više iščezava. I mnogi žurnali su je već dotle odbacili, kao kod nas na primer »Jutarnji List«, da u njima nema nijedne stranice koja nije prošarana vidljivo plaćenim oglasima. Pa se tako može za taj »redakciski« tekst u najbolju ruku da kaže da je to onaj deo žurnala u kojem, pored plaćenih oglasa ima i takvih stvari koje imaju izgled neplaćenosti; dok se u administrativnom nalaze samo plaćene. Pod tom neplaćenošću mislim, naravno, samo to da ne moraju biti direktno naručene i plaćene; ali su ipak u celosti novčano uslovljene indirektno tim što, kako rekoh, ne može u njima biti ničega što bi štetilo profitu iz oglasa.

Može se tvrditi da i uprkos toj pomešanosti plaćene i neplaćene sfere ipak izlazi u žurnalima i takav tekst kojemu nije svrha da donese profita vlasnicima žurnala. Bez sumnje je to tačno, naročito kod onih mnogih naučnika i javnih kulturnih

radnika uopšte, koji besplatno pišu za novine iz čistih idejnih pobuda. A ima i profesionalnih novinara koji, u svojoj saradnji, u koliko im je ostavljena »sloboda misli«, idu za nekim idejnim ciljevima. Da i ne govorim o velikom broju onih trudbenika žurnalskih kancelarija, štamparija i raznih upotreba, koji za koru hleba vrše svoje teške službe. Kod njih nije profit posredi. Ali ipak sva ta saradnja, koliko god bila idejna odnosno neuslovljavana direktno profitom, služi profitu vlasnika žurnala. Ona daje moralnu i duhovnu masku za glavne poslove žurnalističkih naredbodavaca, koji se poslovi kreću oko profita. I kad ta idejna saradnja postane zaista tako jako idejna da može smetati tim poslovima, ona se jednostavno odbacuje.

Kako je celi žurnalski tekst bio uslovljen novčanim profitom već pri samom rođenju žurnalizma, i kako ta uslovljenost kroz celo vreme rasta žurnalizma biva sve punija i čvršća, to je pokazano na drugom mestu, u biogenetskoj istoriskoj skici žurnalistike.

Kad se hoće da dobije tačna slika o današnjim odnosima između novca i žurnalistike, najumesnije je obratiti se na same žurnaliste, kao na najupućenija lica. U Parizu su godine 1929. na Collège libre des sciences sociales držana predavanja o žurnalistici. Predavači su bili aktivni žurnalisti prvog ranga: direktori i redaktori velike »francuske štampe«, i njihova predavanja su štampana u zasebnoj knjizi »Le journalisme d'aujourd'hui«, (Paris, 1931). Jedan od njih, Francis Delaisi, kaže u svojem predavanju »Žurnalizam i novac« sledeće:

»Bilo je vreme kada nije bila teška stvar stvoriti žurnal. Tri druga koji su našli da imaju izvestan broj zajedničkih ideja i projekata sastavljali su, kopajući po svojim džepovima, po nekoliko stotinjarki. Tim su mogli platiti štampara za tri dana, i — lađa je krenula! Veliki žurnali koji su svojim glasom svet ispunjavali tako su počinjali.«

»Ali su se vremena promenila. I bio bi vrlo neupućen u stvari štampe čovek koji bi hteo danas da stvori dnevnik, a da nema na raspolaganju, u likvidnoj pari određenoj da je brzo nestane, najmanje dobar desetak miliona. To je zasada najskromnija procena.«

»Tu transformaciju je prouzročila rotaciona mašina za štampanje. Ona je omogućila velike naklade, a velike naklade su dopustile razvitak oglasne strane štampe, koji je omogućio

jeftinu prodaju novina. U tome je čitav ciklus evolucije moderne štampe.«

»Uzmimo, na primer, ovaj broj jednog važnog pariškog večernjeg žurnala. Ima dvanaest dobro ispunjenih, a katkada i četrnaest i šesnaest stranica velikog formata. Znate li koliko košta njegov prazni papir, bez ijednog štampanog retka i klišeja? Po današnjoj ceni (1929) ne manje od dvanaest santima. A taj se primerak prodaje kolporterima i kioskima po osamnaest santima, od čega treba odračunati najpre dva i pol santima za agenciju koja raznaša i dostavlja žurnal. Zatim, vodeći računa o opasnom problemu neprodanih brojeva, čije povraćanje košta više nego što vrede kao stari papir, a koji podižu cene troškova u stalno promenljivoj proporciji, mora se doći do zaključka da utržak od prodaje takog žurnala donosi jedva toliko koliko treba da se plati trgovcu papira.«

»Ko dakle plaća ostalo: troškove štampanja, klišažu, administraciju, redakciju, generalne troškove? — — Čuli ste, izvesno, o nekim industrijama koje su bile osuđene da propadnu radi preteranog koštanja proizvodnje, a koje su se ipak spasile tim što je u njihovoj fabrikaciji otkriven neki sekundarni produkat, dotada nepoznat ili zanemarivan, i koji je počeo da odbacuje veće remuneracije nego primarni pradukat. Tako je bilo kod industrije rasvetnog plina, koja se održava produkcijom katrana, koksa, materija za bojenje. To se dogodilo i sa štampom. Oglasi, koji su u prvo vreme kod Girardin-a značili samo akcesorne prihode, postali su veliki posao, »grande affaire«, glavna briga direktora žurnala. Po njoj, i samo po njoj, može žurnal da živi. Od ranga uzvanice koja plaća, koja je pomalo prezirana i smeštana na sekundarna mesta, prešla je oglasna strana na rang suverene gospodarice, čiji se ukusi, uz pretnju smrti, moraju otkriti, njeno raspoloženje ispitati i njeni kaprisi predosetiti.«

»Prema tome bi situacija industrije štampe bila delikatna i egzistencija nekog žurnala, koliko god bio važan, pretstavljala bi problem koji treba stalno rešavati, čak i onda kada bi mu bila ostavljena sloboda da manevriše, sledeći svoje osobene poglede ili pomoću vlastitih sredstava kroz ekonomske elemente bez čije pomoći ne može da bude.«

»Tako bi i u toj industriji bilo isto stanje kao i drugima, gde smisao za poslove, egzaktno proračunavanje tržišnih sta-

nja, spretnost kupovanja i prodavanja čine elemente uspeha. Ali ipak nije sasvim isti slučaj u industriji štampe, u kojoj su, barem od rata ovamo, svi elementi fiksirani: cena papira, tarife štamparske (u pogledu slagarskog rada), transport, oglasi, pa čak i ta štampina specijalna prva materija: informacija. Zaista, ti razni elementi, potrebni za život štampe, nalaze se danas u rukama organizacija koje njima raspolažu monopolski —«

Dalje, vrlo interesantne izvode toga g. Delaisi citiraću u poglavlju o Kapitalizmu i žurnalistici, gde će se konkretnim primerima pokazati kako žurnali s velikim nakladama, dakle velika informativna štampa, ulaze skoro svi u krupni kapital i s njim se organski srastaju.

Stephen Valot, generalni sekretar Internacionalne federacije žurnalista u Parizu, u svojem predavanju »Savremeni razvitak žurnalizma (štampanom u napred spomenutoj zbirci) kaže takođe:

»Misao koja je štampana u žurnalu vrlo malo znači za industrijalca koji pravi taj žurnal, jer on ne prodaje nju nego oglase žurnalove. Stoga on tu misao ceni toliko koliko je vredna kao nosilica oglasa, i on nema za nju milosti kad bude smatrao da mu može ženirati prodaju oglasa, bez kojih on ne bi mogao, pa makar prodavao milione primeraka svojeg žurnala, plaćati ni trgovca papira, ni radnike, ni svoje redaktore.«

»Pre nekoliko godina još bili su direktori žurnala skoro po nuždi i sami žurnalisti; danas, oni su skoro nužno nežurnalisti. Nekoliko iznimaka koje još postoje pretstavljaju ostatak na propast osuđenog stanja. Direktori današnjeg žurnala jesu i biće sve više, neizbežno, poslovni ljudi! Većina njih nije nikada napisala nijednog retka u kojem žurnalu. Oni se za to ne brinu. To im nije posao. Njihov rad zauzimaju brige za cene papira, transportne tarife, slagarske nadnice, oglasne ugovore, a od redakcije traže samo to da im ne kompromituje stečenu nakladu, na kojoj se zasnivaju oglasni ugovori. I kad se ukaže potreba neke štednje, onda će prva žrtva biti redakciski članci, a nipošto oglasi.«

»Da li će se ikada vratiti vreme kada je članak redakciski bio glavna stvar u žurnalu? Čovek je u iskušenju da sa sigurnošću odgovori da to vreme nećemo više nikada videti, sve dotle dok cena papiru i štamparskoj tarifi bude ono što jest, sve dotle dok konkurencija bude nametala žurnalima teške izdatke

za što bolju klišažu, za naročito rapidnu tiražu, za obilno opskrbljivanje kioska i depozitara, te dok usled toga bude postojala »bujonaža« (neprodani brojevi), dakle sve dotle dok pravljenje žurnala bude zahtevalo kapital od koje desetine miliona. Nema koristi od toga što možemo pomisliti da bi se ta gomila zlata mogla sakupiti u čast nekih novih doktrina ili kampanja, određenih da brane, kako je rekao Saint-Simon, najmnogobrojniju a najmanje privilegovanu klasu: jer, da se nađe toliko novaca, treba se obratiti onima koji ga imaju, a to su obično konzervativni, čak reakcionarni ljudi. Dakle će se moći rađati i živeti samo oni žurnali koji će braniti interese novca.«

G. Stephen Valot, pošto je to tako zaista lepo i tačno izveo, kaže da tako misliti ipak ne znači sasvim tačno misliti, »jer, pre svega, ima vrlo bogatih ljudi sa plemenitim i odvažnim idejama koji katkada žrtvuju dobar deo svojeg imetka u odbranu tih ideja, a zatim, jer se događa da i žurnal levice dobro maršira, odbacuje remuneraciju svojem kapitalu koji, u glavnome, drugo i ne traži.« Uz tu prvu rezervaciju g. Valot-a ne treba ništa drugo reći nego to da u genezi svih velikih privatnih kapitala odvažna plemenitost pretstavlja baš onaj faktor koji bi tu genezu u klici uništio. A za drugo, kada i levici njen žurnal počne odbacivati profit, kad se dakle i ona osladi na slasti koje pruža kapital, može se sa najvećom sigurnošću reći da ta levica nije više ni levica ni desnica. (Vidi potanje o tom pitanju u poglavlju »Žurnalizam protiv socijalističkog društvenog poretka«). Ali, kaže g. Valot, htejući pošto-poto da nađe neku slobodu žurnalistike od novca, »oglasi su namenjeni, u svojoj celosti, svima socijalnim klasama, ljudima svih postojećih javnih mišljenja, te bi ne uzeti u obzir jedno od tih mišljenja značilo žrtvovati jedan deo klijentele koju oglasi mogu da dostignu i namame. Domišljati će direktor stoga, u želji da pokrije celo moguće polje svojih oglasa, imati žurnale za sve doktrine, za sve ideje, ili će on sam služiti svima doktrinama, barem onim koje mu mogu pribaviti neku klijentelu. Na to se može reći, prvo, da s tim nije ni jota dokazana za neku slobodu žurnala od novca; a u koliko g. Valot misli da u tome leži neka garancija da u žurnalima dolazi do istinita izraza slobodno javno mišljenje, to imam da uputim čitaoce na skoro sva poglavlja ove knjige, jer u svakome ima poneki dokaz da baš to besprincipijelno, novcem uslovljeno mešanje doktrina i ideja sa svima mogućim materijalnim potrebama, živinskim i ljudskim, uništava i samu mogućnost stvaranja a nekmoli fiksiranja ikakva slobodna javnog mišljenja.

Na poslednju nadu g. Valot-a, da će naime neki novi tehnički izum toliko pojeftiniti izdavanje žurnala da će se kapital u njima dezinteresovati, pa se oni tako rešiti robovanja kapitalu, može se reći da će kapital u tom slučaju kupiti one vlasti od kojih bi zavisila dozvola izdavanja žurnala, kao što je i dosada kupovao ili silom novca obarao sve ono što je tu i tamo bivalo na putu njegovim poslovnim interesima.

Ali ni onda kad privatni kapital ne bi mogao ništa da učini žurnalizmu, kad bi on dakle, kao u Rusiji, u tom pogledu bio potpuno slobodan, neće žurnalizam izgubiti nijednu od svojih pogubnih karakteristika koje pokazuje u kapitalističkom ekonomskom poretku, sve dotle dok nad novinama ne zavladaju čisti moral i čisti duh, sve dotle dok bude žurnala uopšte. (I o tome vidi potanje u poglavlju »Žurnalizam protiv socijalističkog društvenog poretka«.)

Ta izlaganja francuskih prvorazrednih žurnalista lepo potvrđuje i jedan nemački žurnalista, g. Erich Feldhans, u svojoj knjižici »Das deutsche Zeitungswesen« (štampanoj pre provale hitlerizma, u Reclam-ovoj biblioteci):

»Poput lavine je rasla kroz ovih malo decenija gomila inserata. Iz prigodne reklame izrasla je reklama nužnosti, kao pogonska snaga u trgovačkom saobraćaju. Danas, slobodno se može reći, nema nijednog svetskog trgovačkog artikla koji nije, makar u kojem stadiju svojeg razvijanja, ako ne posle samog usavršavanja, bio predmetom oglasnog dela, neki u stručnim časopisima a neki u stupcima novina.« —

»Ti su oglasi brzo izrasli u cele novinske stranice, zatim u više stranica, i konac toga pokreta, da se što većim oglasima skreće pažnja na se, ne može se još sagledati, iako su mu granice povučene. Te leže u ceni novinskih oglasa, koja se u poslednjim godinama često dizala, zbog viših plaća nameštenika a i zbog rasta naklade.« —

»Za sve oglase svakako vredi ovo: oni donose svojim novinama znatan deo njihovih prihoda. Prihode od inserata može se s pravom označiti kao kičmu svakog novinskog preduzeća.«

»Ne čitalac nego inserenat ima interesa u većem broju naklade. On onda rado daje veće i češće oglase, i plaća ih po višoj tarifi, — — tako da se zatvara krug: izdavač napravi svoj list takvim da dobiva mnoge čitaoce; velik broj naklade donosi mu mnoge oglase; usled toga dobitka može da misli na dalje izgrađivanje preduzeća.«

Uprkos svima nužnim zaključcima o novčanoj uslovljenosti celog teksta žurnalova još se kod mnogih održava uverenje da je žurnalima važniji njihov »redakciski« deo nego »administrativni«. To je psihološki objašnjivo tim što taj deo javlja i piše o stvarima koje imaju realnog interesa za najšire slojeve narodne, dok inserat interesuje obično pojedince ili manje grupe. Čitalac žurnalov prenosi svoje psihičko stanje i na izdavača žurnalova, pa zaključuje krivo da i za izdavača ima redakciski tekst većeg realnog interesa nego inserati. Međutim, da su idejne stvari — ako pretpostavimo da se takve nalaze u redakciskom tekstu — zaista toliko važne žurnalima koliko bi, kao i d e j n e, morale biti, ne bi mogle biti uopšte stavljene u takvo društvo, jer u njemu nužno propadaju. Ko ih tu stavlja, taj pokazuje da ne pozna uopšte njihove prave vrednosti, ili da ima zlu volju. Većinom je prvo slučaj. U početku žurnalizma idejni sadržaj njegova teksta bio je dosta jak, ali, s vremenom, kako sve više napreduje žurnalizovanost čitalaca, otpada istom merom i neophodnost idejnog teksta. Sve šire mesto zauzima senzacionalna materijalnost: kriminal, seksus, nogomet, film. Sve više prekidaju oglasi tekst redakciskog dela, a često puta ga tako prekidaju da od pojedinih članaka ostaju samo iskidani komadi desno i levo, gore i dole.Samo u tom prekidanju ima jedno pravilo: N i k a d a s e n e d e š a v a d a č l a n c i o d s v o j e s t r a n e p r e k i d a j u o g l a s e. U nastupu tobožnje iskrenosti, a u stvari više u svesnosti svoje moći, kazao je još August Zang, najznačajniji bečki žurnalista iz vremena posle godine 1848., da je njegov »ideal novina list koji ne bi imao nijednog neplaćenog retka«. On tim nije označio nikakav ideal — jer takva želja znači već po sebi ubistvo svakog ideala —, ali je obeležio nužni istoriski razvitak žurnalistike.

Kad trgovac daje oglas u novine, on iskorišćuje, kako sam rekao, redakciski tekst. To znači da novine ne mogu biti drugog mišljenja o njegovu artiklu osim onoga koje on objavljuje,

pa ma kakve god fantastične superlative on pričao. U Beču je to bilo već i predmetom sudskog procesa (»Juristische Blätter«, godište 59, br. 21), kad je jedan žurnal doneo u svojem redakciskom tekstu lošu ocenu knjige za koju je primio da donese oglas. Trgovac, naime, nije hteo zbog te ocene da plati oglas, novine su tužile, a sud je rešio u posljednjoj instanciji da je »postupak tih novina nedopušten po uzusima poštene trgovine; da nemaju prava na naplatu oglasa, jer su se primanjem njegovim obavezale da neće ništa učiniti protiv njegove svrhe.«

U žurnalima nema oštre granice između vidljivo plaćenih stvari i ostalih članaka, u tom smislu da bi se za taj sav ostali tekst koji nije vidljivo plaćen moglo reći da je vidljivo neplaćen. Takvo razlikovanje bi škodilo profitu, jer bi otpao prihod od članaka koji imaju punu formu redakciskog teksta, ali na kojima se ipak vidi, po njihovu sadržaju, da su plaćeni. Takvi članci se najmasnije plaćaju, jer oni i najviše profitiraju od izgleda neplaćenosti redakciskog teksta. Kako tu, po prirodi stvari, ima i veštijih i potrebnijih sakrivanja, to se ne može ni za kakav članak sa sigurnošću reći da nema nikakvu neposrednu novčanu pozadinu. Posrednu imaju i tako svi, kako je već izloženo. Kad bi se moglo zaviriti u sve tajne između kupaca i prodavalaca žurnalističke reči i prostora, vrlo je verovatno da bi se otkrili porazni odnosi. Da ta slutnja nije nimalo preterana, vidi se i po onim čestim člancima po žurnalima koji, iako formalno redakciski, nose bezbrižno očit žig plaćenosti. Njihove reči, stil i obrada uzeti su iz redakciskih elemenata. Tako je, na primer, »Politika« kroz godine svoju malu rubričicu »Vesti iz čaršije« prodavala nekoj firmi mineralne vode. Tako i »Pravda« kroz godine u svojoj rubrici »Beogradski život« ne donosi ništa drugo o beogradskom životu osim reklama i reklamnih notica za restorane, barove, kafane, dansinge i slično. Tako »Jutarnji List« (u br. od 1. X. 1933.) donosi članak »Senzacionalan pronalazak na polju kemičkog čišćenja«, u kojem se govori o »triumfalnom« pohodu jednog trgovačkog artikla koji će »kroz kratko vrijeme biti poznat svakom djetetu«. Ili, na primer, »Novosti« (u br. od 24. IX. 1933) donose redakciski članak »Jesenske brige«, u kojem se najpre opisuje briga zbog približavanja zime, ali koji nam odmah razvedrava čelo tim što nam kaže da se i trgovci brinu za

nas. Pa onda zalazi redom: cipele, krzna, krema protiv vetra i studeni, sredstva za čišćenje štednjaka itd. Kod svakog pojedinog artikla daje se ime i prezime trgovca sa 5—10 redaka pohvale.

Za novac se mogu u žurnalistici štampati najnakaznije tvrdnje. »Politika« je, na primer, donela u broju od 16. XI. 1933. na celoj strani izlaganja jednog reklamnog biro-a o reklami, među kojima se nalaze i ova hulenja:

> »Svi mi reklamišemo i nešto prodajemo. Samo svako na svoj način. Neko veštije, a neko lošije, pa prema tome i ima uspeha u životu. Šta znači zapravo biti vešt?: Dobar reklamer. I sami intelektualci, činovnici, svi oni prodaju. I crkva reklamiše kada zvoni. Ili arhitekte. Arhitekte tvrde da oni ne prave nikakovu propagandu. Ali zarađivati moraju. Dakle članovi su kakvih društava, pa se tako popularišu. Ili lekari. Njima je zabranjeno da reklamišu. Zato kupuju luksuzne limuzine, i tako stiču sebi prijatelje Ako ne tako, ono na drugi način. Onaj čovek koji tvrdi da niŝta ne reklamiše nije u pravu. — — Danas nije reklama što je nekad bila: laž i blef. Danas se reklama osniva na istini, psihologiji, poučavanju, nauci. — — Nikada ne počinjite sa Vašim imenom. Ono može da se dopada eventualno Vašoj gospodi, ali mušteriji nikako. Mušterija hoće da zna kakve će koristi imati od Vaše robe, ako je kupi. Dobar oglas i prospekt mora da ima u sebi nešto novo, nešto neobično i senzacije. — — Ako Vi reknete: mačka je skočila na klavir, to nije ništa novo. Da je klavir skočio na mačku, to bi bila senzacija. Oglasi su Vaši zamenici, oni su Vaše vizit-karte. Svakako je bolje da ostavite lep utisak nego svakodanji, ili još gore nehatnoga čoveka. Tako se odlikuju današnji oglasi svojom istinom, psihologijom, poučavanjem i naukom.«

Posle toga ko bi rekao da žurnal ne reklamiše svoju robu naučnim i političkim člancima, taj se vara, jer »zarađivati se mora«. Kad žurnal pušta da se kroz njegova usta kaže i za crkvu da reklamira svojim zvonima kao i trgovac svojim oglasima, sigurno se neće postideti da kaže sam za sebe da se reklamiše celim redakciskim tekstom kao trgovac svojim oglasima.

Šta pod takvim okolnostima postaju, najzad, i ti redakciski članci, karakterizovano je simbolički ovom činjenicom: U Parizu god. 1929. postoji preduzeće »La Réclame par l'objet«, koje fabrikuje, p r e m a p r o s p e k t u, ne samo sve vrste reklamnih notica nego i članke redakciskog teksta o sednicama komore, sudskoj kronici, sportu, a po ceni od 2 franka po članku. Nije dakle sama novinska informacija postala »Massenartikel«, kojim monopolski trguju razne agencije, nego to postaje i redakciski članak.

U utrci za što većom prodajom žurnali se laćaju i neverovatnih sredstava. Raspisuju lutrije sa nagradama novčanim. Tako se, na primer, stavlja u jedan primerak neki naročiti znak koji nema nijedan drugi primerak, i ko ga slučajno kupi, taj je »srećni dobitnik«. »Politika« je pre desetak godina (broj 5686), kad je delila takve nagrade od 5.000 dinara, donela dopis u kurzivu štampan, gdje se o njenu konkursu ovako priča:

> »Politika« je u porodičnom krugu dobila naročitu novu ulogu. Ona je, na primer, kod dece zamenila ulogu bonbona i šećerlama. Jer i mališani već znaju o čemu se radi. Tako ćete čuti kako tata kaže svojim pilićima:
>
> — Deco, ako budete dobri, dobićete svaki po jednu Politiku.
>
> A dečica postaju dobra kao anđeli i kad tata izvrši obećanje i donese novina, nastaje grozničavo traženje i upoređivanje sa malim kažiprstima, sve dok ne treba ići spavati.
>
> A žena možete čuti kako ozbiljno opominje muža:
>
> — Slušaj, ne moraš ti baš svako veče ići na tvoj špricer i čevapčiće. Žrtvuj se malo, pa bolje kupi za te novce Politike. Tako bar znamo šta radimo. Ko ne reskira, neće ni dobiti.
>
> A muž ako koji put malo prekardaši, pa tamo oko zore stigne kući, — jedini način da ženu umiri i izbegne one obligatne papuče, — to je gomila Politike. Što kasniji dolazak kući, tim veća gomila Politike, i stvar onda lepo legne.
>
> Tako se, eto, gosp. uredniče, kod nas, a bez sumnje i drugde, radi i nestrpljivo čeka ko će biti taj srećko da se obogati od štamparske greške.«

Tako, eto, gomile »Politike« nisu namenjene čitanju, nego da igraju ulogu bonbona, špricera, papuča, čime je završena njihova misija. Stoga ni onom drugom delu »Politike«, čitanome, ne može biti druga g l a v n a svrha, nego ista ta: da bude prodan. Te su se lutrije uostalom po ugledu na stranu »veliku štampu«, kod nas javljale periodički, valjda onda kad bi popuštala naklada, ili se konkurencija previše dizala.

*

Zapravo je nemoralan čin svaka javnosti upućena reč koja nije strogo ispitana principima morala i duha, bez razlike da li se odnosi, na primer, na preporuku kakvog popularnog izdanja Svetog pisma ili na traženje seksualnog partnera. A za koliko je onda nemoralnija tek ona javna reč koja ne samo da nije ispitana principima morala i duha nego je, protivno tome, podvrgnuta diktatu novca kao svojem vrhovnom gospodaru!

S t o g a j e t e k s t ž u r n a l o v u c e l o s t i n e m o r a l a n.

Šta to znači u problemu: kako da čovečanstvo postane moralno, — može se spoznati po tome što je žurnalistika akt zajednice ljudske koji je moćniji nego svi njeni drugi akti skupa.

*

Jedna od najvažnijih konkretnih posledica povezanosti žurnala sa novcem jest u c e n a. Čim duhovno stvaranje može biti naručivano i kupovano novcem, dakle čim se prostituiše, onda do ucene nema više nego korak daleko. Na kakve sve moguće načine žurnal ucenjuje, o tome se može samo naslućivati, jer to njegovo delovanje ne trpi, razume se, nikakve javnosti.

Ucena se srasla sa žurnalistikom već u dobu njena detinjstva. Tako je to, na primer u Francuskoj pre sto godina, po Balzac-u, izgledalo ovako:

»Šantaža (žurnalistička ucena) je izum engleske štampe, odskora importiran u Francusku. Šanteri (ucenjivači) su tako nameštеni kod žurnala da mogu raspolagati žurnalskim tekstom. Oni iznalaze čoveka koji iz nekih razloga neće da bude predmet pažnje. Mnogi ljudi imaju na svojoj savesti raznih grehova, malih i velikih. Ima mnogo sumnjivih imetaka u Parizu, stečenih na način manje ili više legalan, često uz kriminalne manevre koji bi za žurnalistiku značili dragocene anegdote, kao na primer afera . . ., zatim afera . . ., te afera . . . itd. Ucenjivač nabavi sebi kakav kompromitirajući predmet, dokumenat, pa onda traži sastanak sa bogatim čovekom. I ako ovaj ne dadne novaca, šanter mu pokaže otisak članka gotova za štampu, kojim se otkrivaju njegove tajne. Bogataš se zastraši i finansira. Tako je udarac izveden. Ili imate, na primer, neko opasno preduzeće koje može da propadne ako ga se napadne sa nekoliko članaka: detašira Vam se jedan šanter koji predlaže otkup članaka. Ima i ministara kojima se šalju šanteri, koji stipuliraju sa njima da žurnal slobodno napada njihova politička djela, ali da štedi njihovu ličnost, ili koji dopuste da mu se napada i ličnost, ali da se štedi njegova metresa. — — Šantaža koja se odnosi na privatni život, to je ono čega se bogati Englezi najviše boje. Ona pretstavlja dobar deo tajnih prihoda engleske štampe, neizmerno više pokvarene nego što je naša. Mi smo tu još deca.«

Krivo bi se činilo današnjoj žurnalistici kad bi se reklo da dobar deo njenih prihoda dolazi iz takvih ucena. Većinom su drukčije naravi oni bezbrojni pritisci koje ona vrši na svet i iz

kojih teče zlato u njene džepove. Celi svet je njihov objekat, i ne bi se mogli obuhvatiti nikakvim sankcijama ti pritisci, jer su im oblici bezbrojni. Otstraniti se mogu samo tako da se postojanje novina uopšte reguliše čistim moralnim i duhovnim principima.

Balzac:

»Kad kralj načini nešto dobro, onda će žurnal, ako je protivnik kraljev, reći da je to dobro učinio ministar, i obrnuto. Kad žurnal izmišlja kakvu infamnu klevetu, onda kaže da su mu je drugi kazali. Kad ga se povuče pred sud, on se tuži što mu se nije pre toga tražila ispravka; ali ako mu je tražite, odbiće je smejući se, i obeležiće svoj greh kao bagatelu. Kad žrtva dobije parnicu, on će je izvrgnuti ruglu. Kad je kažnjen i kad ima da plati veliku globu, on će tužioca obeležiti kao neprijatelja sloboština, naroda i svetla. Njegovi vlastiti zločini, to su bagatele, ali njegovi napadači, to su grdobe! A on može, za izvesno vreme, učiniti da čitaoci i veruju što on kaže. Zatim, ništa što se njemu ne sviđa ne može biti patriotski, i on će uvek imati pravo. Služiće se religijom protiv religije, ustavom protiv kralja, praviće ruglo od vlade ako ga bude sekirala, hvaliće je kad bude služila strastima gomila. Da bi dobio što više čitalaca, izmišljaće najuzbudljivije priče, činiće parade kao Bobèche. Pre bi svojeg oca dao ispeći za potrebe svojih šala i izrugivanja, nego što bi se odrekao toga da bude interesantan i amizantan.«

5) P r i m e r i e k s t r e m n e m o r a l n e n a k a z n o s t i ž u r n a l i z m a

Kad bi danas bilo drugog civilizovanog sveta osim žurnalizovanog, ne bi se zaista u njemu mogla ni zamišljati ona mnoga shvatanja o moralu koja su postala javna i opšta usled delovanja žurnalizma, a koja znače nakaznu posuvraćenost moralnih principa.

U primerima ekstremne moralne nakaznosti, koje ću sada navesti, pretstavljena je, razume se, nakaznost naših dana. Pre kratkog vremena nije ona bila tolika, a posle malo vremena će bivati gora, jer sve više raste mera žurnalizovanosti sveta. Osim toga imam da napomenem da je to ona ekstremnost na koju

sam naišao čitajući mali broj naših jugoslavenskih žurnala, a uveren sam da ih je bilo mnogo grđih, na koje su čitaoci ove knjige nailazili.

Da navedem sada najpre dva primera žurnalističkog nakaznog s h v a t a n j a o moralu, a zatim ću dati neke primere za moralno nakazne č i n e.

U Beogradu izlaze sada (1933/34.) »Male novine«, koje doduše nisu u pravom smislu žurnal, ali koje najbelodanije pokazuju jednu tipičnu žurnalističku osobinu: da se istovremeno dok im je do morala stalo kao do lanjskog snega s njim na veliko reklamiše. Te su novine javno žigosale korupcionaše kod nas u vremenu kada su se drugi žurnali uglavnom bili već prošli toga. Ali one su, kako same kažu, »slepo verovale prijateljima« i donosile sve što bi od njih čule, bez ikakva ispitivanja. Tako im se morao dešavati maler da su često pogađale pokraj istine, te da su se napadnuti energično branili upotrebljavajući i sudske remedure. Onda su se one ovako izvlačile (to nije bilo samo jedamput):

»Izjava našeg urednika«

»Ja sam u raznim napisima objavljenim u mom listu »Male Novine« naneo g. dru (ime i prezime) teške uvrede i klevete. Ja sam potpuno svestan svoje odgovornosti za to, što sam javno napao dra — — na osnovu neproverenih obaveštenja, koja su mi dostavljana od izvesnih lica, ali nalazim da veća odgovornost pada na one koji su me zlonamerno i iz sumnjivih pobuda doveli u zabludu, uveravajući me da su njihove dostave istinite i da za to imaju dokaza, koje će mi u slučaju potrebe staviti na raspoloženje. Kada me je g. dr. — — tužio za nanetih mu preko 50 uvreda i klevetа, niko od dostavljača nije mi stavio na raspoloženje nijedan dokaz koji bi pred sudom mogao upotrebiti u svoju odbranu, pa sledstveno nisam u stanju da ni na jednu tužbu g. dra — — odgovorim, iako sam javno apelovao u svome listu da mi se pruže dokazi.« itd. (Molio je za oproštaj i dobio ga.)

(»Male Novine« od 29. X. 1933.)

Tako eto žurnalista priznaje da može pustiti preko 50 napada u svojem listu bez ijednog dokaza na čoveka o kojem ništa ne zna i kojeg uopšte ne pozna. I sebe drži poštenijim nego svoje dostavljače. Kao da nema ni pojma o tome da prava šteta nastaje za oklevetanoga tek onda kad kleveta dobije toliki publicitet, dok je skoro i nema kad ne izlazi iz kruga »četiri oka« dostavljača i primaoca. Urednik je čuo te klevete usmeno od lica sa kojih je mogao da čita sve drugo pre nego istinitost, dok čitaoci njegovi čitaju štampanu reč, »crno po belu«, dakle u što se ne sumnja. Stoga je njegova moralna odgovornost i

krivica veća ne samo toliko puta koliko ima čitalaca, nego povrh toga još i za onoliku meru za koliko se više veruje štampanoj reči nego usmenoj. Ali on, eto, nalazi da veća odgovornost pada na njegove dostavljače! Sa sebe je uopšte sasvim skida!

Pogledajmo sada na jednog sasvim »velikog« žurnalistu, koji je bio ogromnog formata po opsegu svojeg delovanja. Kod njega ćemo se sresti sa jednim drugim žurnalističkim fenomenom: da ono što drugim ljudima sigurno donosi tešku osudu javnosti, zbog čega ih i žurnali tretiraju kao bandite i varalice, da to može dobiti u istoj javnosti (naravno, žurnalizovanoj, jer druge nema) i aureolu nekog junaštva ako su počinitelji iz sfere žurnalistike. To se vidi tako lepo po primeru Horacija Bottomley-a, o kojem je »Jutarnji List« u broju od 11. VI. 1933 doneo veći članak, iz kojeg se citira sledeće:

»U jednoj je londonskoj bolnici umro ovih dana čovjek, koji je, prema pisanju engleske štampe, mogao postati diktator Velike Britanije, tolika je bila njegova popularnost prije, za i odmah poslije svjetskog rata.

»Taj je čovjek bio Horatio Bottomley, najgenijalniji engleski novinar posljednjih desetljeća, nenadkriljivi demagog, sjajni bonvivant, vlasnik najboljih trkačkih konja, najslavniji privatni pravnik, dva puta milijunar u funtama, veliki finansijer. — —

»Život Horacija Bottomley-a je pravi roman — — —

U 25. godini ravnatelj jednog londonskog novinskog poduzeća. Četiri godine kasnije osnovao vlastito novinsko i nakladno poduzeće — — koje je amalgamiralo četiri postojeća nakladna poduzeća. — —

On je znao steći povjerenje ne samo širokih narodnih slojeva, nego i dioničara svojih poduzeća koja su propadala jedan za drugim. On je samo u jednoj godini osnovao 20 različitih društava u Londonu. — — Društva su padala pod stečaj, dolazila u poteškoće, ali Hotratio Bottomley nije nikada izgubio vjeru u samog sebe, niti je široka javnost posumnjala u namjere svog idola. — —

Opet je glavni uzrok silno rasipan život. — — —

Bottomley je opet izveden pred sud. Još jednom ga je spasila njegova sugestivna rječitost. Porota ga je riješila, a masa je više nego ikada vjerovala u svog idola, premda je on bio nesumnjivo izvršio kažnjive manipulacije sa novcem dioničara. U međuvremenu je pokrenuo sa jednim drugom »Financial Times«, ugledni londonski financijalni list, koji danas izlazi. — —

Tek pokretanjem »John Bull-a« Postaje H. B. u punom smislu riječi najpopularniji pučki pisac i novinar u Engleskoj. — — Tiskao se u milijonskoj nakladi. Svijet je gutao članke H. B., koji je nastupao kao zaštitnik slabih i izrabljivanih. — —

Bottomley je najoštrije napadao pojedine velike tvrtke, poduzeća, trgovine. Slijedio je čitav niz tužba. — — Rasprave su donosile sve veću popularnost, premda je ne jednom bilo iznešeno, da je napadao samo zato, da bi kasnije u formi oglasa ucjenjivao. — — Čim bi ucjena uspjela, prestajali su napadaji. To je iznio protiv njega jedan od zastupnika protivne stranke na raspravi g. 1911, ali izdavač »John Bull-a« nije tražio zadovoljštinu.

Međutim, ne samo da mu ove rasprave nisu materijalno štetovale, niti ubile prestiž u širokim slojevima, već su ga naprotiv sve više popularizovale pa je kandidirao kao liberalni kandidat i bio izabran za zastupnika. Zadržao je mandat sve do 1912, kad je ponovno bankrotirao, pa je morao podnijeti ostavku. Njegova popularnost nije međutim bila oslabila. Bio je još uvijek idol širokih slojeva, koji su u njemu gledali borca za njihova prava. To se očito ustanovilo 1914., prilikom navještaja svjetskog rata.

— — —

Njegove su zasluge za novačenje i održavanje borbenog duha u narodnim slojevima bile tako ocijenjene od visokih državnih vlasti, da je pozvan od glavnog generalštaba da dođe na francusko ratište i pregleda stanje četa na fronti. Horatio Bottomley se odazvao. Rezultat je bio niz oduševljenih članaka o položaju britanskih četa na fronti i optimizma u konačnu pobjedu. Uloga je Horacija Bottomley-a u vrijeme rata od mnogih napadana kao nemoralna, jer je utvrđeno, da je on za svaku skupštinu, na kojoj je govorio, dobio od 200 do 250 funti. On je međutim u svom govoru tvrdio, da svoju patriotsku akciju vrši besplatno.

— — —

Poslije rata ponovno izabran za poslanika. — — Popularnost mu je bila tolika da je mogao postati diktator — — Ali on je osnovao dioničarsko društvo za izdavanje »Bonova pobjede«. Upis je bio golem — — jedina garancija je bio Horatio Bottomley.

Ali taj mu je usnjeh morao doskora slomiti šiju. Protiv Bottlomley-a je počeo oštru kampanju novinar Reuben Bigland. On ga je napadao kao najvećeg varalicu kojeg je Engleska ikada imala. — — Napokon je bio prisiljen da tuži Biglanda. Na sudu međutim nije mogao pobiti njegove optužbe. — — Sud ga je osudio na sedam godina teške tamnice. — —

— — —

Tako je životario zadnje dvije tri godine od 2 i pol funti sterlina tjedno, koje mu je pružalo ministarstvo za nezaposlene — —

Tako je umro čovjek koji je poslije Cromwella stekao najveću popularnost u Engleskoj, te je decenijama sjao na publicističkom i financijalnom obzorju Londona,«

Da je taj čovek mogao ostajati stalno idol masa, da je bio »genijalan«, veliki finansijer, da je posle Cromvella stekao najveću popularnost u Engleskoj, da je sjao decenijama na publicističkom i finansiskom obzorju Londona«, a da mu se istovremeno, kad se to o njemu tvrdi, mogu iznositi i njegovi kriminalni čini ucenjivača i varalice, to je svedočanstvo moralne pomračenosti ne samo tih novinara koji to sastavljaju nego i te publike koja to prima ne doživljavajući nikakve korekture svojeg podaničkog držanja prema žurnalistici. Za one koji sumnjaju u mogućnost činjeničke istinitosti gornjih navoda o Bottomley-u i engleskoj žurnalizovanoj publici, mogu citirati sledeće reči engleskog parlamentarca Danvers-a, koji je živeo pre 200 godina i te reči izrekao u parlamentu engleskom godine 1738. (po Buckle-u: Istorija engleske civilizacije): »Ja mislim da narodom Velike Britanije vlada jedna sila o kojoj kao o vrhovnom autoritetu nije dosada bilo govora ni u kojoj zemlji i ni u koje doba. Ta volja nije apsolutna volja kneževa, niti parlament, ona nije ni vojnička ni crkvena, ni sila ženske suknje. Nego je to sila štampe. Smetlje kojim se pune naše novine prima se s većim poštovanjem nego zakoni parlamenta, i mišljenje jednog od tih prljavaca ima više moći nego načela najboljeg engleskog parlamentarca.«

Ako pomislimo da žurnalizam samo na rušenju moralnog i duhovnog života zasniva svoju moć, te ako pomislimo kolika je njegova moć danas, onda ćemo moći i da zamislimo kako su ogromne gomile moralnih prljavština koje je žurnalistika naslagala kako kod Engleza tako i kod svih drugih civilizovanih naroda.

*

Za primere žurnalističkih čina, ekstremno nakaznih u moralnom pogledu navešću tipične svakidašnje žurnalske stvari. U ovu kategoriju primera, uostalom, spadaju po toj osobini i mnogi drugi primeri navedeni u ovoj knjizi na drugim mestima za druge osobine. Ali je bolje da ostanu tamo gde su, zbog njihovih tamošnjih specijalnih užasa.

Prođimo malo oglasnim delom, tom »kičmom« žurnala.

Rekao sam da žurnali primaju novac za preporučivanje trgovačkih artikala o kojima uopšte ništa ne znaju. Ali to nije sve što je nemoralno pri tom poslu. Žurnal je vrlo često i poslovno nemoralan prema trgovcu od kojeg prima novac za oglas. Preporuke kojima daje mesta u oglasnom delu dezavuiše on često u redakciskom delu. I retko se nađe firma koja ih tuži zato, a usled toga se još više pojačava njihova nebriga za moral. Tako u »Politici« od 5. XI. 1933. njen stalni medicinski saradnik piše članak »Nade obolelih i moralna odgovornost javnosti«, u kojem osuđuje javno tretiranje novih medicinskih problema, pa kaže:

»Treba biti veoma obazriv kada se stradalnicima ukazuje na kotvu spasenja. Sa puno osećanja o moralnoj odgovornosti mora se razmišljati o tome, kakve će biti posledice za lično i socijalno, ako umesto očekivanog ozdravljenja nastupi zdravstvena obmana, ekonomsko iscrpljenje i moralni slom. — — Iako je kod mnogih organskih bolesti nauka rešila pitanje o uzroku oboljenja, iako se nauka čak s uspehom bori protiv daljega kobnog dejstva ovog uzroka, čovek stradalnik traži da leči posledicu. U tome često zanemaruje uzrok. I fasciniran štampanom reči, pribira poslednje fizičke i ekonomske snage, da potraži spa-

senje u nekoj novoj, čudotvornoj metodi, na koju prava nauka gleda sasvim drugim očima. Vraća se obično razočaran ili podržavan nešto malo snagom sugestije.

A skoro u svakom broju tih dana donosi »Politika« oglase o svima mogućim čudotvornim lekovima, kojima se odmah vidi da bi im bio neprijatan i sam susret sa medicinom. U broju od 12. I. 1934. donosi »Politika« neku reklamu za autosugestivno lečenje, u kojoj se kaže da se tom metodom mogu izlečiti »bez lekova, sve bolesti bez razlike«, pa onda mirne duše donosi falzifikat koji je počinilo to preduzeće u svojoj reklami: svedočanstvo jednog imenovanog lekara da se »autosugestijom mogu izlečiti bez lekara i bez lekova čak i one bolesti koje je zvanična medicina oglasila kao neizlečive.« Posle četiri dana donela je zakonski ispravak toga lekara, da mu je tom reklamom podmetnuta lažna izjava. Svoju preporuku lečenja autosugestijom svih bolesti koje se ne mogu lečiti lekovima demantuje onda i sama »Politika« od svoje strane tim što opet, kao da nije ništa bilo, donosi stalno oglase za lekove raznih bolesti.

Kakvu moralnu odgovornost može nositi taj žurnal na primer za ove oglase: u broju od 20. V. 1934. preporučuje ona »očajnim ženama kao pomoć pri prestanku i poremećaju menstruacije brošuru »Mir žene«, koja će brošura »i u najokorelijim i najzastarelijim slučajevima učiniti da će te očajne žene postati opet vesele i srećne.« A kakvu moralnu odgovornost može nositi taj žurnal za oglas neke zagrebačke firme (u istom broju), kojim se »slabim muškarcima« preporučuje aparat kojim se »kad zataje sva druga sredstva i kad više nema nikakve nade dolazi smesta u svakom željenom trenutku u posed potpune muškaračke snage. U protivnom novac vraća!« Ili za oglas kojim se preporučuje ženama sa »upalim, nerazvijenim grudima i oslabljenim nedrima naučnu brošuru Vaša sreća«, u kojoj će videti »kako će već kroz tri nedelje dobiti opet puna i lepa nedra. Garantujemo uspeh u svakom slučaju.« Ili kad se u istu svrhu preporučuje još i »Lait de Juno«, kojim će nakon nekoliko dana »mekane, viseće i zakržljale grudi postati opet jedre i pune« i tako dalje.

Ne može redakcija reći da ona od svoje strane ne preporučuje te oglase, jer oni i protiv njena eventualno drukčijeg mišljenja imaju njenu preporuku, čim im dadne reč u svojoj kući. Baš za to i prima žurnal pare, da se ta trgovačka reč čuje

u njegovoj kući. Uostalom već tim faktom što redakcija nosi i zakonsku odgovornost, kako za redakciski tako i za administrativni deo, sadržana je a priori njena saglasnost sa celim tekstom, koju ne bi mogla od sebe otkloniti sve kad bi imala i tu samoubilačku nameru da pred sve sumnjive oglase stavlja svoju izrečnu ogradu protiv njihova sadržaja.

Pa ipak se redakcija neće libiti, kad malo vremena prođe, da pokaže kritičku aktivnost i prema vlastitim oglasima. Naravno, neće reći za sebe da čini prekršaje krivičnog zakonika, ali će tako nešto da kaže za konkurentski žurnal, za »jedan naš list«. Na primer u broju od 23. X. 1934. donosi »Politika« ovu noticu iz publike:

»U jednom našem listu pročitao sam ovo dana sledeći oglas: »Plućne tuberkuloze, čireva, rak-rane možete se u najkraćem roku osloboditi sa pronađenim sredstvom koje uništava sve bacile i liječi temeljito. Ponude na upravu broj . . .«

Ne bi zgoreg bilo da nadležni pronađu ove genijalne pronalazače; mnogima bi se bolnima i nevoljnima uštedela suza razočaranja.«

Često izgleda da čuvari zakona čvrsto veruju u to da žurnalistička reč dolazi s neba, te da je stoga neprikosnovena. Jer katkada stoje kao fascinirani nepomično pred scenom kada žurnali lome njihove zakone. Tako se u žurnalima periodički ponavljaju ovih godina (1934. i 1935.) oglasi nekog »Propx. Aldebaran Puc«-a iz Ljubljane, koji za ciglih 20 dinara »otkriva sudbinu Vašeg života«, te nam kaže:

»Vi ćete biti unapred upozoreni na srećonosna i na fatalna vremena, čime ćete se očuvati od preteća zla i naći put ka uspesima. Ne odugovlačite i saopštite datum Vašeg rođenja, itd.« (»Politika« od 27. XII. 1934.).

Pored toga »Aldebarana Puca« iz Ljubljane grasira po našim žurnalima istim oglasima i neki »Astro-psihografo Studio, Žalec, Dravska banovina«, koji na primer u »Novostima« od 4. VIII. 1935. ovako mami praznoverne ljude:

»Čitaoci toga lista rođeni među 1859—1919 umoljavaju se, da navedu svoje ime i tačan datum rođenja. — — — — Bespogrešna jasnovidnost grafologije i astrologije objasniće Vam: — — 5. Dužinu Vašeg života. — — 10. Sve šta želite znati o lutrijskim uspjesima. — — 20 dinara kao nagradu za Vašu psihoanalizu i horoskop.«

A evo kako je »Politika« mesec dana pre onog svog oglasa od Aldebarana Puca opominjala pred takvim oglasima i svoju administraciju i svoje čitaoce, naravno uzalud:

»Mrak«.

»Čitao sam kako su nastradali oni što su rešavali neke rebuse za nagradu, pa dali grdne pare, a dobili neke šarene slićice.

Ali ja sam gore nastradao. Ja sam poslao 50 dinara nekakvome »spasiocu sveta«, koji je reklamirao preko novina da zna sve tajne uspeha u životu i daje savete od »neocenjive vrednosti za život ljudski.«

Evo Vam nekoliko takvih mudrosti, koje sam dobio za mojih milih i dragih pedeset dinara: — —

»A najlepši savet od svih jeste sledeći lek protiv đavola: Uzmi zvuk mačkinog hoda, glas od ribe, koren od brega, bradu od žene, izmešaj sve to lepo i napravi uzicu, pa ćeš od šale svezati đavola.«

(»Politika« od 27. XI. 1934.)

Iz bečke žurnalistike doselila se u našu (zasada samo u zagrebačku u punoj meri, dok se u beogradskoj primećuju tek prvi počeci) jedna naročita vrsta malih oglasa koji spadaju u bordelsku sferu. To su javna traženja seksualnih partnera, uz novčanu nagradu ili bez nje. Tako u svakom nedeljnom broju »Jutarnjeg Lista« izađe čitava gomila takvih oglasa. Na primer u brojevima od 3. i 10. VI. 1934.:

»Mlade lijepe gospođice traže dobro situiranu stariju gospodu radi financijalne pomoći.«

»Teško pogođena od dugotrajne nesrećne ljubavi, gospođica traži utjehu kod plemenitog i slobodnog gospodina do 30 godina.«

»Dve gospođe ispod 39 godina, šlank, traže dva prijatelja do 40 godina, koji su ih voljni materijalno potpomagati.« —

»Mladić simpatične vanjštine i pristojnih manira traži stariju damu za zajedničko putovanje. Ostalo po dogovoru.«

»Dobro situiran solidan i diskretan gospodin traži gospođicu lijepu, mladu i još nepokvarene duše. Molim samo potpunu adresu.«

»Gospodin, 33 godine star, akademski naobražen, momentano u velikoj neprilici, moli damu za zajam od 3—5000 Dinara uz potpuno osiguranje i diskreciju. Ženidba nije isključena.«

»Stari trgovac iz provincije traži samostalnu mlađu Mađaricu kao suputnicu za put u Budimpeštu.« —

»Gospođica vesele naravi, besprikorne prošlosti, u 28. godini želi upoznati bolje situiranoga gospodina poznanstva radi.« —

»Mladi trgovac traži uže prijateljstvo sa mlađom, inteligentnom gospojicom, koja voli šport, automobil svaki dan na raspolaganju, mjesečna pripomoć u novcu Din. 1000.« —

»Zagrepčanin srednjih godina traži bolje situiranu damu prijateljstva radi, koja bi ga bila voljna pomoći.«

Kad bi se stavilo pitanje žurnalima: ko je niži na socijalnoj lestvici: lica koja vrše blud ili lica koja blud drugih novčano eksploatišu? — ne bi ni oni bili u stanju kazati da su socijalno, s obzirom na ljudsko dostojanstvo, najniži bludnici. Jer i žurnali znaju da je javna ocena eksploatisanja takog posla došla i u krivičnim zakonicima do izražaja, na primer u našem ovako: »Ko iz navike ili koristoljublja ide na ruku vršenju bluda, kazniće se strogim zatvorom do . . .« (§ 280.).

A kad biste pitali te iste žurnale: Ko vrši najveću kulturnu misiju u svetu? — ne bi se ni časa predomišljali da upru prstom sami na sebe.

6) Ko nosi moralnu odgovornost za žurnalizam?

Razume se, za zajedničke akte pada odgovornost na zajednicu koja ih čini? Ali odgovornosti zajednice se ne nose, ne osećaju i ne spoznaju kao odgovornosti pojedinaca. Jer je jasno ovo: što je veći broj učesnika u aktu zajednice, što je javniji taj akt, što ga se češće čini, ponavlja, tim će teže biti da pojedinac za svoj udeo u tom aktu oseti, spozna i ponese odgovornost. Kad svi oko nas čine iz dana u dan neku krivicu, kad je čine javno, složno i kad se uzajamno uveravaju da ne čine pri tom ništa zlo, onda njihov čin može biti udeo u najužasnijem zločinu, a da pojedinic bude relativno potpuno »mirne savesti«.

Misao o neodgovornosti pojedinca u kolektivnim zločinima često je već izricana, ali se zaključak iz te misli za regulisanje javnog života tih masa nikad ne povlači. A taj bi zaključak bio najpre ovaj princip: Za svaki svoj čin koji čovek čini kao deo mase, morao bi biti moralno za toliko oprezniji i budniji za koliko je veća ta masa, njena javnost i njena moć. Inače će sa masom zajedno »mirne savesti« činiti zla dela.

Ali među činima zajednice ima i takvih gde je uopšte nemoguće objektivno odrediti udeo pojedinca u kolektivnom zločinu. Na primer u žurnalizmu. Žurnalizam je, kako je rečeno, bez individualnog subjekta u času kad počne njegovo moralno-krivično delovanje na javnost. Jer to delovanje, uglavnom, dolazi tek od mešavine čina individualnih koji sami po sebi ne treba da imaju, a obično i nemaju, nikakve moralne krivice.

Žurnalistika je čin zajednice u kojem učestvuje skoro celo čovečanstvo, a iz kojeg mu dolazi najmoćnije i najšire moralno kvarenje. Taj je akt toliko opšti, toliko širok i toliko svakidašnji da bi se teško našao čovek koji bi se saglasio sa tvrdnjom da on već tim što kupuje i čita žurnal učestvuje u najvećem javnom moralnom zlu koje pamti čovečanstvo. Na putu k tom spoznanju se, osim toga, moćno isprečila i činjenica što u žurnalima nalazimo svi i one vesti koje nam zaista socijalno trebaju.

Stoga nema mogućnosti da se stane na put žurnalizmu tim što bismo se držali samo principa kažnjavanja već počinjenog čina, nego je to moguće samo tako da se onemogući uopšte činjenje njegovo. Nikakve sankcije, nego samo preventivne mere mogu čovečanstvo izbaviti iz bede u kojoj ga drži žurnalistika. Na toj misli se temelji izlaganje drugog dela ove knjige.

Kad gladni bednik ukrade komad kruha da se nahrani, mi nalazimo da je u redu kad ga zgrabi ruka pravde i strpa u zatvor. Neko počini telesno ubistvo, i svi plješčemo rukama pravdi kad onemogući ubicu da dalje šteti ljudsku zajednicu. Kad ga ne nađu, mrštimo se i grdimo organe pravde. Ali kod pogibije čovečanstva u koju ga uvodi žurnalistika i ne mičemo se, jer i ne možemo da se maknemo, budući da je ne vidimo, budući da svi svakog dana ubijamo i bivamo ubijani i ne sluteći šta radimo i šta se od nas radi.

Da dam jedan konkretan, naš jugoslavenski primer javne neosetljivosti prema javnim žurnalističkim užasima.

Drugi dan posle umorstva kralja Aleksandra, u broju od 11. X. 1934., »Politika«, naš prvi, najrašireniji list, koji je osvojio sve čitaoce po svima našim krajevima, dala je sledeće dokaze javne pogibije ljudskog dostojanstva, kao i nedostajanja najminimalnijeg pijeteta. Među svojim rečima koje nam na celim stranicama pričaju da »narod grne u crkve, pali sveće, kleči, metaniše, jeca u neizrecivoj boli, žene po ulicama glasno nariču i pobožno se krste: Dobri naš Kralju!« — »Politika« nije prezrela par stotina dinara koji su joj plaćeni da među tim rečima donese i saopštenje da je »Superradio Orion već u prodaji uz najpovoljnije uslove otplaćivanja.« Na istom mestu gde celom stranicom opisuje »potištenost i izgubljenost Zagreba« ima ona još toliko trgovačke prisebnosti da nam dovikne: »Čuvajte bele pare za crne dane! Perite rublje Šihtovim Jelen-sapunom.« A par redaka više toga je citirana zakletva Zagrepčana da će slediti Kraljeve poslednje reči: Čuvajte Jugoslaviju! Kako će narod koji guta »Politiku« i iz nje se uči, razumeti gde pogiba ljudsko dostojanstvo, kad ona, na istom mestu gde celom stranicom javlja o beskrajnom bolu Južne Srbije, o njenoj teškoj i besanoj noći, o plaču i izbezumljenosti zbog pogibije svojeg

Kralja, smatra potrebnim da tome narodu saopšti da »zubna ordinacija dentiste Nikole Blagojevića, Aleksandra 94, prima celog dana platinske, srebrene i porcelanske plombe itd.« Ili kad, sumirajući za celu zemlju taj teški doživljaj govori o »užasu, očajanju, zaprepaštenju cele zemlje, u kojoj su svi poslovi zastali«, ona ima još toliko poslovne čvrstoće duha da nam na crnoj pozadini kaže belim slovima: »Chlorodont, Tuba Din 8.— i Din 15.—« I samo se po sebi onda razume da će ona toga dana, kod takog uskakivanja iz administracije u redakciju, dati neokrnjen »administrativni« deo kao i svakog dana, te da će nam i toga dana (po koliko puta već!) zavrteti u uši svoju objavu »Škola ljubavi — — Novi katalog broj 3 — — Interesatni pariski specijaliteti, pariske fotografije i drugi razni predmeti koji su za svaki bračni par od preke potrebe!«

»Jutarnji List« je tih dana bio još grđi. I glasniji nego što je bio vapaj naroda za Kraljem morao je biti vapaj protiv takog doživljaja kakav je bio broj »Jutarnjeg Lista« od 18. X. 1934. U vrhovima njegovih 20 strana bilo je sve ovako pomešano:

Na 1. str. 4-stupačno (preko cele stranice): »Beograd se oprašta od Kralja Mučenika« — Na 2. str. 1. stubac: »Orion Super-Radio«, a 3-stupačno: »Dolaze delegacije iz inozemstva« (na pogreb Kraljev). — Na 3. str. 4-stupačno: »Dolazim da se poklonim u ime francuske avijacije Kralju Vojniku«. — Na 4. str. »Potresan dokumenat marseljske tragedije«. Pod tim naslovom stoji velika slika (preko pola strane) Kraljeva umiranja. Kralj leži u automobilu i njegove oči kažu da mu se život gasi. Pod slikom stoje ove reči: »Nekoliko sekunda nakon strašnog zločina u Marselju. Njegovo Veličanstvo Viteški Kralj Aleksander I. Ujedinitelj klonuo je pod ubojničkim mecima. Koje srce pred tom slikom da ne zadrhti, koje oko da ne zaplače!« — Na 5. str.: »Delegacije naših krajeva na pogrebu Viteškog Kralja Aleksandra« — Na 6. str. 1. stubac: »Srijem u tuzi«, dvostupačno: »Nivea-škola za odgoj tijela i Nivea-crème itd.«, i 4. stubac: »Dugo selo« (žalost za Kraljem). — Na 7. str.: »Slabi izgledi za flotni sporazum (trostupačno) i »Botot-pasta za zube« (jednostupačno). — Na 8. str. slika ministra francuske mornarice Pietri-a i »Savez Francuske i Rusije prijeka potreba.« — 9. str. pod skupnim naslovom »Zagrebačke vijesti«: 1. stubac: »Ako Vam mokraća nije u redu — Radensku!« dvostu-

pačno: »Predsjednik Francuske Republike proputovao kroz Zagreb« a 4. stubac: »Nur Blond, specijalni shampoo za blondinke«. — Na 10. str.: 1. stubac: »Mirim-čokolada«, dvostupačno: »Naredba komandanta mesta Zagreba« (o zadušnicama za Kralja), a 4. stubac reklamna objava revije »Svijet«. — Na 11. str.: »Športske vijesti«: Prva 3 stupca nogometne stvari, a 4. stubac: »Velika prednost Gaberničke kiselice« — Na 12. str.: »Iz života i svijeta«: »Za koga su živili i radili Inke.« — Na 13. str. preko 3 stupca: »Jules Verne u današnjici«, 4. stubac: »Favorit-cikorija«. — Na 14. str. tri stupca »Narodna privreda«, a 4. stubac: »Boli i pritisak u želucu — Franc Jozefova gorka voda« — Na 15. str.: »Iz jučerašnjeg III. izdanja«: »Spomenici Njeg. Vel. Kralju Petru i Nj. V. Kralju Aleksandru u Parizu« i »Apsolutno je sigurno ustanovljeno da se marseljski atentator zove Vlada Georgijev-Cernozemski«. — Na 17. str.: »Tko je sve slijepac«, zatim »Jedan interesantan spor između odvjetnika i klijenta« i 4. stubac: »Rogaška mineralna voda«. — Na 18., 19. i 20. str. mali oglasi i oglasi među kojima se nalazi i ovaj:

»Slučaj ili sudbina! Tražim: kulturnu damu do 25 godina duševno i fizički lijepu, poluvisokog rasta sa dobrom garderobom, inače slobodnu. Pružam: ozbiljno iskreno prijateljstvo, stasit sam, ugodne vanjštine sa dobrim manirima. Isključujem polusvijet, — materijalistkinje i anonimne ponude. Odgovaram: na seriozne neanonimne — ovom oglasu odgovarajuće dopise uz strogu diskreciju. Umoljavam: cij. pisma na upravu pod br. 82337-t.«

Svako je lice, pa i kraljevo, potresno kad se ukazuje smrt na njemu. Ali, ako igde i ikada, to su u ovom slučaju Jugoslaveni koji još umeju da misle trebali javno da razmisle ove misli: Sme li uopšte fotografija umirućeg čoveka doći u novine, a napose Kraljeva, kod čijeg je pogreba »pri samoj dalekoj pojavi lafeta sa smrtnim ostacima, narod padao na koljena po blatnim i kišnim ulicama i grčevito jecao i plakao«? Ta ruka koja je fotografisala Kraljevo umiranje zaista nije »zadrhtala«, niti je to »oko zaplakalo«. Sme li se, zatim, dopustiti da, dok »naša ruka drhti i oko nam plače«, čitamo dalje suznog oka: »Tražim poluvisoki rast sa dobrom garderobom, inače slobodnu. Pružam: dobre manire«? — S m e l i s e m e š a t i t o s a o n i m? Ko će tu štetovati, a ko se koristiti: Slika Kraljeva umiranja u našoj duši ili Nur Blond shampoo? Jer jedno mora dati a drugo uzeti u toj povezanosti i pomešanosti. — I onda, zar se nisu svi svedoci narodnog bola morali javno da upitaju: Smemo li dopustiti da ta slika, stojeći u žurnalu, pada u blato

i smetlje, pada sigurno u zaborav, kao što pada po prirodnoj nužnosti sve što stoji u žurnalima? Nur Blond ne treba štititi od tog zaborava, jer se on sam štiti već tim što stalno od vremena do vremena obnovi inserat? A zar ćemo Kraljevo umiranje takođe svake nedelje inserirati!

Užas koji čini žurnalizam na svetu zaista je toliki i za njega nose odgovornost toliki milioni čitalaca da oni nesrećnici kojima je udes dosudio da prave žurnale ne mogu poneti ni jedan sasvim sićušni beznačajni deo odgovornosti za celo zlo žurnalizma. Jer oni zaista ne znaju šta čine. I naši domaći žurnalisti mogu da kažu u svoje opravdanje: Pa tako su, na dlaku, radili i rade Francuzi, Englezi, Nemci i ostali veliki narodi, od kojih smo se mi svemu učili. Celi svet to čini, celi svet to nalazi u redu, a mi jedini da se od toga zgražamo!

Zaista to oni mogu reći, ali baš uporedo s tom osećanom nevinošću pojedinaca raste moralna krivica cele zajednice!

Još će mnogi i mnogi užasi žurnalizma biti iznošeni u ovoj knjizi. I što ih budemo više upoznavali, sve ćemo više moralne odgovornosti za žurnalizam morati da skidamo sa onih koji neposredno učestvuju u pravljenju žurnala, a stavljati je skoro svu na leđa ne samo celim nacijama nego zajednici celog civilizovanog čovečanstva.

ČETVRTA GLAVA

Žurnalizam protiv religije

Reč je o religiji kao postulatu čistog praktičnog uma. Nju je u tom smislu Kant filozofski utemeljio. Nu i bez Kantove filozofije može svakome biti jasno ovo:

Čovek teži i treba da teži — ako će da se zove umnim bićem — za tim da sa drugim ljudima živi po nekim utvrđenim i poštovanim pravilima i zakonima. Isto tako grupe ljudi, društva, narodi, države, sa drugim zajednicama. Na takav legalan uzajamni odnos moraju se ljudi osećati istinski obvezanim; inače sami sebi i drugima lažemo, nismo dakle ono što kažemo da jesmo. Obaveznost na takve odnose diktovana je i samim umom: dobro shvaćenim interesima svake zajednice.

U svima istoriskim konfesijama koje danas žive u civilizovanim zemljama ima odredaba koje uređuju odnose pojedinca prema društvu, kao i odnose prema drugim konfesijama. Te odredbe pokazuju izvesne varijacije u raznim konfesijama. Stoga, da bi odnosi između raznih naroda i država sa raznim konfesijama mogli biti mirni i uopšte mogući u nekom legalnom obliku, nužno je da se odredbe njihovih konfesija — u koliko su one zaista žive i poštovane — u pogledu uređivanja uzajamnih odnosa ili poklapaju ili barem u glavnim potezima slažu. Ili da s vremenom zavlada jedna konfesija. I zaista u glavnim konfesijama sveta postoji jedan zajednički princip za uređivanje tih uzajamnih odnosa, a to je m o r a l n i z a k o n.

Ne može se ne želeti konačno pristajanje sveta uz onu konfesiju u kojoj se moralni zakon najčistije ogleda i najbolje oživotvara. Ili drugim rečima: da se sve konfesije što više čiste od primesa koje ne harmoniraju u celosti sa moralnim zakonom, te tako uzajamno jedna drugoj sve više približuju. U svima njima mora, dakle, da bude primarna, neuslovljena i nepromenljiva njihova moralna strana, a sve ostalo, prema tome, uslovljeno tim primarnim stavom. Stoga i samo verovanje u Boga i besmrtnost duše mora imati svoja poslednja uporišta u

moralnom zakonu. I zaista, odnos tog verovanja prema moralnom zakonu je takav da čine nedeljivu celinu. Ko drma jednim, drma i drugim. Odvojiti čisti moral od verovanja ne može se, a ni obrnuto: verovanje od morala.

Evo Kantovih misli o toj povezanosti: Moralni zakon je ničim neuslovljeni sam sobom postojeći fakat našeg čistog uma. On ljudima opredeljuje osnovicu volje u ovom inače potpuno uslovljenom čulno-materijalnom životu. Stoga je sasvim irelevantno da li će se sa naređenjima tog zakona slagati i naša »sreća« ili »nesreća«; hoće li to biti u našim materijalnim »interesima« ili protiv njih. Ta sloboda i potpuna nezavisnost moralnog fakta u nama ni od čega drugog upućuju nas da mu damo i besmrtna nosioca u nama, da dakle verujemo u besmrtnost duše. Inače bi moralni zakon, koji jasnim govorom dokazuje svoju neuslovljenu faktičnost u nama, bio besmislica koja, bez tog verovanja, ne bi mogla nikoga pokretati na takvu akciju kakvu moralni zakon traži. Dalje, vera u besmrtnost svih ljudskih duša koje su sve podložne jednom istom nepromenljivom zakonu, veže za se nužno i verovanje u nematerijalnog, izvanvremenskog i izvanprostornog Stvorioca svojeg, koji je Sveznajući (da bi umeo to sve tako urediti), Besmrtan i Svemogući (da bi mogao to sve tako urediti) i Dobar sudija (jer nam je dao zakon dobra i zla, s tim da biramo dobro). Takvo verovanje je verovanje čistog uma. (Upućujem ovde čitaoce na Kantovu Kritiku praktičnog uma, iz koje će moći dobiti jasnu sliku o tom predmetu, koji ja mogu ovde samo da dodirnem, a koji sadrži najviše stvari čovekove.)

Religija, proizašla iz moralnog zakona, takva je da i propovedači i sledbenici njeni mogu podjednako snažno da veruju u Boga i besmrtnost duše. Zato je ona sposobna da se proširi univerzalno, te je dužnost svakog pojedinog pripadnika koje od istoriskih konfesija da u svojim konfesionalnim verovanjima najviše neguje i sledi moralne zakone.

U vremenima kad propada moralna strana konfesionalnih verovanja, propada i sva religioznost uopšte, jer konfesionalne dogme bez moralnih osnova mogu biti samo puke formalnosti koje se usvajaju iz nekih spoljnjih obzira, a ne unutrašnjih nagona. U tim vremenima, dakle, propada religioznost. Isto tako kad neko vreme postaje bezbožno, usled kakvih krivih učenja, u njemu nestaje istovremeno i moralnih ljudi. (Socijalistička

udaranja po crkvama i popovima u glavnom su namenjena političkom pomoćniku kapitalizma, tog smrtnog neprijatelja socijalizma. Ali onde gde bi ta socijalistička udaranja trebalo da pogode i čistu religiju, da dakle imaju svoj principijelan razlog, tu socijalisti nisu do kraja domislili jednu njima vrlo potrebnu misao. Pravi socijalizam, koji shvatam kao altruizam iznad egoizma, može u religioznosti naći svoju najbolju snagu i trajna nekolebljiva čuvara.)

Religiozan biti znači, dakle, nalaziti se u istinitom — svoje vrste istina — odnosu sa višim svetom u kojem su nemoćni smrt, vreme, prostor, i u kojem nema prolaznosti, jer je taj svet osnovan u pojmu beskonačnosti. Sve što veliča smrt, kao definitivan kraj našeg života, sve što je privezano za interese svojih par časova i svoje dodeljene mu tačkice u vasioni, sve što hoće da prikaže i sva naša dela tako kao da ih potpuno nestaje u prošlosti, sve se to nalazi na terenu gde nema religioznosti.

Ako se sada drži na pameti ono što je gore rečeno o žurnalizmu, može se odmah zaključiti da on, uništavajući moralni život, uništava istim mahom i religiozni život. Nu on i direktno uništava svaku religioznost u čoveku, jer ga svima svojim aktima odvlači od svakog interesovanja za bezvremene ideje, a privezuje sve jače i jače za interese časa i dana. Žurnalizmu nije potrebno da se bori izrečno protiv religioznosti, jer on već samim svojim postojanjem i obuhvatanjem duše i duha onesposobljava čoveka za religiozna osećanja. A i onda kad on, tu i tamo, pretresa verska pitanja, to je i opet uništavanje vere, pa na ma kakav način ih pretresao. Koliko god bi njegove reči, uzete same za se, bile sposobne da budu propovedane i najboljim vernicima, one u tom svojem besvetom društvu deluju tako da se pre svakog drugog efekta ukazuje svetinja u blatu.

Žurnalizam ne bi bio ono što jest kad bi se uzdržavao od čega bilo, jer on ne može dopustiti da ima išta uzvišeno iznad njegovih sfera. Sa istom lakoćom, površnošću, plitkoćom i bez osećanja odgovornosti, posiže on za najvišim verskim svetinjama kao i za uzbuđivanjima nogometne utakmice ili kojeg kriminalnog događaja. I već je toliko razoreno poštovanje žurnalizovanog čoveka prema veri da se žurnalizam nimalo ne ustručava ni od javnog potvrđivanja svojeg jednakog merenja kod pitanja vere kao i kod, na primer, pitanja seksualnog života jedne manikirke. To se desilo u »Politici« od 14. I. 1934., u njenu

nesatiričnom satiričnom pregledu glavnih događaja godine 1933., pod naslovom »Naša mila pokojnica«. Tu je štampana i ova rečenica:

> »Ne manju zahvalnost dugujemo gospođici (puno ime one manikirke, pp.) i gospodinu proti (ime i prezime, pp.), koji su nam se u našoj tuzi najčešće u nevolji nalazili. Njihova neodoljiva uobrazilja u toku teškog bolovanja naše mile pokojnice često nam je dušu razgalila i mnogo doprinela da zaboravimo na menične rokove, na zastoj poslova, na nezaposlenost i druge jade.«

Da se shvati sva strahota te sprege koju »Politika« pravi od manikirke i prote, treba znati da se ta manikirka te godine nalazila na zenitu žurnalističke kriminalno-seksualne senzacije, jer je po svojoj nesreći bila u odnosima sa nekim bogatašem kojeg je ubio vlastiti sin; dok je taj sveštenik napisao u »Politici« te godine par članaka o braku i njegovoj krizi, luksuzu i crkvi, o socijalnim zadaćama crkve, dakle temama vrlo važnim i neizmerno odmaknutim od seksualne kriminalistike. Veličinu njegovih problema priznala mu je i »Politika« u svojim propratnim rečima uz njegov prvi članak. Ali eto mu najzad za njegovu saradnju izriče javno takvu zahvalnost da na isti stepen i u istu kategoriju stavlja efekat te saradnje i efekat svoje reportaže o manikirki. Isti pisac, koji je mogao počiniti tu takvu zahvalnost i bezbožnu mešavinu mogao je, naravno, da u broju »Politike« od 11. II. 1934. u članku »Zlo i dobro vojske Spasa« kaže i ove reči:

> »Da su idejni tvorci vojske Spasa od naše krvi vidi se i po tome što je vojski Spasa cilj. Ta vojska okuplja gladne i žedne, pa ih tera za čanak sočiva da pevaju: Hvala Bogu na visini! A to je sasvim u duhu našeg mentaliteta.«
>
> »Zamislite samo sliku: gomila gladnih i promrzlih bednika iskupila se i peva psalme, a nad glavom joj stoji natpis:
>
> »Bog je ljubav!«
>
> »Kad bi meni bilo stavljeno u dužnost da prikažem bezgraničnu Božju ljubav prema ljudima, dobro bih se čuvao da nikad ne pomenem bedne i nevoljne, one koji pate i od zime i od gladi.«
>
> »Jer oni su najstrašniji demanti Božje milosti i njegove bezgranične ljubavi prema nižima i ubogima.«
>
> »A ako bi me neko postavio za vrhovnog sudiju, naredio bih da se izdvoje bednici od besnara, gladni od presitih, oni koji se mrznu od onih kojima je pretoplo.«
>
> »Nad glavama sitih i pijanih obesio bih veliki natpis: Bog je ljubav, i naterao bi ih da pevaju iz glasa: Hvala Bogu na visini.«
>
> »A nad glavama žednih i gladnih obesio bih veliki natpis: Bog mržnja, i dozvolio bih im da se bar naplaču i naridaju, ako već ne mogu da ublaže jade.«
>
> »Tako bih ja učinio. A ako bih imao još veću vlast, odlio bih malo tamo gde se presipa i rekao:

— Nemojte se ljutiti jer vam za ovaj mali prilog obećavam život večni u Hristu.«

»A tamo gde su zdele prazne nasuo bih i rekao:

— Kusnite i vi malo od slasti ovog sveta, jer ko zna šta vas čeka na onome svetu, sa koga još nikakvih vesti nemamo.«

Šta drži pisac tih reči do Boga? Ništa što bi se smelo pokazati na svetlu dana. Šta može da drži »Politika« do Boga, kad to štampa? Isto tako ništa. I ona čeka da dobijemo vesti od njega, pa da tako znademo šta je na stvari. A dotle nije na odmet pokupiti i ništre i uboge za svoje pretplatnike.

Da žurnal ne može držati ništa do Boga, to nam je pokazala »Politika« i mesec dana pre toga citata, o Božiću 1933. U tom božićnjem broju, u kojem joj se — da bi tragičnost bila puna — sa najvišeg crkvenog mesta izriče priznanje za njeno »vazda blagonaklono držanje prema Svetoj Pravoslavnoj Crkvi«, u istom broju na poleđini strane gde je otštampano to priznanje, nalazi se crtež pod naslovom »Zvezda ljubavi i mira«. Tu se vide razni narodi kako stupaju u dugoj povorci za zvezdom na čijem traku svetlosti piše: »Slava Bogu na visini, a mir ljudima na zemlji«. Nad crtežom stoji ovaj motto: »I oni saslušavši cara pođoše: a to i zvijezda koju su vidjeli na istoku, iđaše pred njima, dok ne dođe i stade odozgo gdje bijaše dijete. (Po Mateji gl. II. 9.)« A ispod crteža stoji krupnim slovima komentar »Politike«: »I ljudi vekovima idu za zvezdom, a ona još nije stala«. Tako se eto baš u božićnjem broju ona ista zvezda Hristove misije na svetu, prema kojoj narodi odnosno oni koji imaju njihove reči s v e s n o n e ć e d a p o đ u, a koja i danas i uvek stoji nad samotnom kolevkom gde je ljubav i mir, ta ista zvezda ljubavi i mira skida se u tom božićnjem broju sa tog svojeg svetog mesta, stavlja u pokret i prikazuje tako kao da baš ona predvodi to lutanje i obilaženje naroda oko ljubavi i mira, oko prave Hristove reči!

Koliko kršćanski pojam može žurnal imati o ulozi kršćanstva u životu čovečanstva, očitovala je »Politika« i ovim tako jasnim primerom. Ona je u martu 1934. počela donositi putopisne članke od francuskih novinara Soervena i Šadrena, i uz prvi njihov članak je rekla za njih da su pošli po svetu da prodru u suštinu komplikovanih pitanja koja odlučuju o sudbini današnjeg čovečanstva. Te u jednom od njihovih članaka, u broju od 4. IV. 1934., o »Njujorku, simbolu nove vere, vere čoveka u njegovu moć nad vasionom« donosi nam ona i ove reči:

»Oblakoderi su dosada sto puta opisivani, hvaljeni, proklinjani. Nije potrebno da izlažemo raznovrsnost njihovih boja, njihovih stilova. Jedni liče na pisaljke, drugi na zamkove, na klasje, na strele, na spirale, ovde jedan sav plav kao rukavac Hedsona i Ist Rivera, tamo jedan sasvim crn sa pozlaćenim vrhovima (sasvim arhajičan), zatim Krajsler koji se diže u vidu pagoda, a oni drugi opet završavaju se asirskim, tibetanskim, meksikanskim terasama. Ne! Bolje je da pokušamo da shvatimo njihov mističan smisao. Sagnite se, pogledajte, uglavljene u dubini njihove šume, sićušne gotske zvonike, smešne katedrale koje pretstavljaju jedan neuspeli polet. U Njujorku su najmanje crkve: one priznaju nemoć starih vera. Jedna nova vera u sebe samog, u vlastitu snagu, učinila je da se čovek prevaziđe. Ne posvećuje on toliko zlatu, kao što se govori, svoje ambiciozne građevine, nego vazduhu, svetlosti, nebu, čije sfere i stratosfere hoće da osvoji, svojoj vlastitoj moći nad potčinjenom vasionom.«

Šta čitamo iz tih reči o odnosu žurnalizma prema kršćanstvu? Odbacivanje kršćanstva kao starog kaputa. Njegove bogomolje upoređuju sa trgovačkim kućama, upoređuje im se prostorna veličina, pa se kaže da su smešne, neuspele i da priznaju nemoć starih vera. Pa se tim starim nemoćnim verama protivstavlja nova vera u »samog sebe, u svoju snagu, kojom će čovek prevazići samog sebe«, u »vlastitu moć kojom je potčinio vasionu«. Može li se izmeriti dubina pada tog nesrećnog kršćanskog sveta, koji spokojno sluša i guta sve te strahovito bogohulne reči, ne samo kod nas nego i u svima civilizovanim zemljama. Može li se još krivlje iskriviti stav čoveka prema prirodi i vasioni! Da potčini vasionu, da prevaziđe samog sebe! Jesu li ti koji to pišu ikada u životu promislili ijednu misao ozbiljno i do kraja? Jesu li ikada osetili i trun respekta pred beskrajnim tajnama i čudesima svoje vlastite egzistencije? Jesu li, na primer, ikada razmislili otkuda im misao i kako je ona moguća u materiji? Zar su ti mozgovi »javnog mišljenja« zaista tolike neznalice da ne uviđaju svoju nemoć već pred tajnom života jedne jedine ćelije svojeg tela? Ne, oni potčinjavaju vasionu! Traže na sva usta, uz bučnu dreku, po celom svetu, da čovek prevazilazi samog sebe. Šta će s Bogom da urade kad potčine vasionu? Jer oni ga, barem javno, još nisu zanijekali. Hoće li i Boga potčiniti, ili će ga isterati iz vasione, kao nešto što im tu ne spada? Zar svet, najzad, ne pretstavlja jednu ludnicu, u kojoj se oni koji imaju još traga normalnog uma i duše povlače nečujno uz zidove, dok najluđi prave najveću galamu! Jer žurnalizam je i prema drugim velikim konfesijama isti takav beskrajno drzak neznalica. Na primer »Novosti« u broju od 16. XI. 1933. u članku »Kroz Gazijevu Tursku«, u kojem se kočo-

pere u jednoj neverovatno naduvenoj suverenosti i ovakve nedotupave niskosti o nauci i istoriji Islama od Muhameda do poslednjeg Halife:

»Tjerao ga je (Muhamed pravovjerni narod, pp.) da klanja poslije svakog jela. Gimnastika radi bolje probave.

Zabuljio je žene, da uguši ljubomornost vrelim suncem upaljene krvi. U hareme je doveo više žena, ugrabljenih prilikom raznih ratnih pohoda. Da budu ropkinje, da rade sve poslove umjesto muškaraca, da budu naložnice i da rađaju što više ratnika za nove pohode.

U ruke pravovjernika je gurnuo Koran, pun suprotnosti i nejasnoće poput kršćanske Biblije, da njime opčinjuju svoje duše, da u njemu izgube sami sebe. Da bi tim lakše postali onako divlji i iskonski siloviti, poslušno oruđe u rukama sultanskih kalifa, profesiskih zavojevača.«

Čovečiji duh ne može bez religije živeti. On može biti izvesno vreme zauzet skoro potpuno rešavanjem prob ema osiguravanja svojeg telesnog života, ali posle tog rešenja doći će pred njega pitanja koja ne može ničim otkloniti od sebe: Odakle si i kuda ideš? Imaš li na svetu istu ulogu kao i svaka druga materija? Ili si pored toga još nešto više? Zašto je čovek na zemlji? Čemu ljubav na svetu, zašto da budeš pošten, zašto da uskraćuješ sebi ikakvo zadovoljstvo ovozemaljsko, ako je sve sasvim prolazno i posle tvoje smrti od tebe ništa ne preostaje? — Čovek, odgovarajući na ta pitanja, neminovno dolazi do religije.

Sve što čoveka udaljuje od stadija u kojem ima da rešava ta pitanja, sve što ga udaljuje od religioznog života, zaustavlja njegov razvitak prema višem, boljem životu.

A žurnalizam ne samo što ga zaustavlja da dalje ne korača u smeru dobra, nego je on čoveka poterao u protivnom smeru, od svetla prema mraku, i doterao ga u takvu duševnu tamu da je skoro svuda počelo da bledi i sećanje na to da je nekada na svetu našem bivalo i takve svetlosti kakvu naša žurnalizovana duša ne može više sebi ni pretstaviti, a koja je isticala iz osnivača i nosilaca velikih moralom ispunjenih konfesija, i čiji su sjaj mogli da prime i osete njihovi savremenici.

PETA GLAVA

Žurnalizam protiv čistog uma

A. Razum i um

Kada dva čoveka diskutuju, oni tim priznaju da imaju neka zajednička i ista merila pojmova, sudova i zaključaka njihovih, koja nisu zavisna od njihovih individualnih pretstava. Skup svih tih merila, to je čisti razum, to jest ono čovečije mogućstvo po kojem on ima apriorne forme mišljenja, neuslovljene materijalnim empiričkim iskustvom, iako može biti i njih svestan tek posredstvom empiričkih pretstava. Osnovno je pravilo svih tih apriornih pravila razuma da je njihov subjekat (ne empirički, nego transcendentalni, čisto-spoznajni) konstantan, identičan i nepromenljiv. Ili drugim rečima: Čovek je u posedu sintetičkog jedinstva apercepcije. On je svestan: Ja koji sam juče mislio neku misao jesam i danas Ja koji mislim ovu drugu misao. Kad bi to transcendentalno Ja bilo podloženo promenama, ne bi se uopšte moglo suditi ni zaključivati, kao što se na primer u analitičkoj geometriji ne mogu postavljati nikakva jednačenja koja se ne odnose na neki zajednički fiksirani koordinatni sistem.

Razum (Verstand) je čoveku imanentan, prirođen. On je konstitutivan za pojam čoveka uopšte: Čovek je razumno biće. Bez razuma nema čoveka.

Nešto sasvim drugo je um (Vernunft), iako je i njemu temelj isti: sintetičko jedinstvo apercepcije. Sve naše spoznanje počinje od čula, ide ka razumu, te završava kod uma. Um se ne odnosi nikada direktno na predmete čula, nego samo na razum. Principi uma omogućavaju jedinstvo razumskih pravila.

Kad nam je, kako se to najviše puta događa, dat neki gotov zaključak, onda tražimo potvrdu njegovu na taj način da ga po izvesnim uslovima spojimo sa kojim opštim pravilom.

Takvo opšte pravilo važi i za koje druge predmete spoznavanja, te stoga takvo postupanje uma sa zaključcima znači svođenje velike građe spoznavanja razumskog pod najmanji broj principa i tim ostvarenje vrhovnog jedinstva tih spoznanja. Ti principi, prema tome, ne propisuju nikakvu formu za spoznavanje objekata, nego su oni samo subjektivni zakoni ekonomisanja sa pravilima razuma.

Umski zaključak nije ništa drugo nego svođenje uslova nekog suda pod jedan opšti zakon. Nu kako je i taj opšti zakon, kao sud, podvrgnut istom traženju opštijeg pravila koje će sadržavati uslov njegovih uslova (putem prosilogizama) i tako sve dalje, to se iz toga vidi da je osobeni princip uma ovaj: Za uslovljena spoznanja razuma naći one uslove koji nisu dalje uslovljeni.

To je logički izvedena opšta maksima uma.

B. Ideje uopšte i sistem transcendentalnih ideja

Ideje ili pojmovi čistog uma su pojmovi o totalnosti uslova za nešto dato uslovljeno. Međutim, pošto nam nikakvo iskustvo nikada ne može dati apsolutne totalnosti uslova, jer empirički ne možemo doći do neuslovljenoga, to je objektivna upotreba ideja transcendentna, prelazi granice mogućeg iskustva. Ideje se ne mogu iskustvom dokazivati.

Apsolutna celovitost svih pojava je samo ideja. Ali to »samo« nije potcenjivanje ideja. Naprotiv, to je isticanje jedne njihove specifične vrednosti koje nemaju druge pretstave. Baš tim što je ideja izuzeta iz empiričke potvrde postaje njena vrednost stalna i nepromenljiva. Ideja čoveku oduzima unapred njegovu nameru i želju da spozna empirički svet u njegovoj celini, ali ona čoveku daje mnogo više nego što mu tim oduzima: daje mu na praktičnom području, kad um nešto hoće, kad volja treba da se osnovno opredeli, — vrhovnu faktičnu vrednost. Moralni zakon je vrhovna praktična ideja, jer daje jedinstvo svih mogućih svrha.

Ako posmatramo pretstave po odnosima koje uopšte mogu da imaju, naći ćemo: 1) da se odnose na subjekat, 2) na objekat kao pojavu i 3) na objekat u koliko ga mislimo. Tako će

se i sve transcendentalne ideje (čisti pojmovi uma) dati podeliti na tri klase:

1) Apsolutno jedinstvo mislećeg subjekta,

2) Apsolutno jedinstvo niza uslova pojave i

3) Apsolutno jedinstvo svih predmeta mišljenja uopšte.

Misleći subjekat je predmet psihologije, skup svih pojava (svet) je predmet kosmologije, a ono što je vrhovni uslov svega što se misli sadrži predmet teologije (biće svih bića). Prema tome, čisti um nam daje sam po sebi ideju za transcendentalnu psihologiju (nauku o duši), transcendentalnu kosmologiju (nauku o svetu kao celini) i transcendentalnu teologiju (spoznanje Boga). Kakvi se sve modusi tih ideja pojavljuju prirodnim putem u čistom umu, kakve se sve dijalektičke teze i antiteze tu protivstavljaju i kako se njihove suprotnosti rešavaju, pokazao je Kant u svojem besmrtnom delu »Kritik der reinen Vernunft«.

C. Prirodna dijalektika ideja

Sve naše spoznanje počinje od čula, ide k razumu, te završava kod uma. Zablude u spoznavanju ne može niti u samim čulnim doživljajima niti u samim razumskim radnjama, jer su ta oba mogućstva konstitutivna za čoveka uopšte, jer su nam prvim dati objekti, a drugim kategorije pojmova. Zablude će nastati neprimećenim mešanjem njihovim: uticajem čulnosti na razum. Tada se događa da se subjektivni razlozi slivaju sa objektivnim i skreću ih sa njihova određenja. Naravno, bez odnosa na čulni svet nema uopšte objektivnih sudova, ali taj je odnos samo u tome da razum primenjuje svoje funkcije na čulnost kao na svoj objekat. Zabluda nastaje kad subjektivne umske radnje koje nemaju nikakva direktna odnosa sa objektima prikazujemo takođe kao objektivne. To su neizbežne iluzije, jer je čovek kao umno biće uopšte jedna celina u kojoj nema oštrih granica između njegovih pojedinih mogućstava. Ali su te iluzije ipak zablude, te čine prirodnu dijalektiku, koju treba raspoznavati i nikada njenim tvrdnjama pridavati vrednost i značenje filozofskih istina. To je neophodno potrebno naročito

onda kad takve tvrdnje pretenduju na opredeljivanje naše volje. Jer čovek biva tim navođen na dela koja su protivna osnovnim istinama njegova uma i koja će kad-tad svojim posledicama postati kobna.

Dijalektika uma pokazuje se naročito u objektiviranju ideja o duši, svetu i Bogu. Ona je opširno razrađena i razrešena u Kantovu spomenutom delu.

D. O upotrebi ideja čistog uma

Njihova arhitektonska sistematičnost i njihova regulativnost

Tek posredstvom razuma ima i um svoju empiričku upotrebu. On ne stvara pojmova (o objektima, to čini razum), nego ih sređuje i daje im ono jedinstvo koje oni mogu da imaju u svojem najvećem proširenju. Kao što razum građu objekata ujedinjuje pojmovima, tako um svojim idejama ujedinjuje građu pojmova, tim što razumskim radnjama daje kao cilj izvesno kolektivno jedinstvo, i tim ih sve uzajamno povezuje.

Čiste ideje nemaju konstitutivne upotrebe, ali zato imaju odličnu i neophodnu regulativnu upotrebu. One daju razumu smernice koje se stiču sve prema jednoj tački, imaginarnom fokusu.

Umsko jedinstvo pretpostavlja uvek ideju o formi celovitosti spoznanja, koja forma ide pre određenog spoznavanja pojedinih delova, te sadrži uslove po kojima se svakom delu a priori određuje mesto i odnos prema drugim delovima. Stoga spoznavanje nije nikakav agregat, nego po nužnim zakonima suvisli sistem.

Umska pravila ne crpemo iz prirode, nego, naprotiv, po njima ispitujemo prirodu, te smatramo nedovoljnim ona spoznanja koja im ne odgovaraju adekvatno. Tako, na primer, među razne vrste jedinstva po kategorijama (čistim pojmovima razuma) spada i kauzalnost supstancije, koja se naziva silom. Razne pojave iste supstancije pokazuju pri prvom pogledu toliku raznovrsnost da se u početku mora uzeti skoro isto toliko raznih sila te supstancije koliko se efekata pokazuje. Na primer u čovečijoj naravi: svest, senzitivnost, fantazija, sećanje, duhovitost, osećanje radosti, požuda itd. Logička maksima nam odmah u početku nalaže da se ta raznovrsnost što je moguće više smanji, da bi se poređenjem možda otkrila identičnost nekih među njima. Ideja jedne osnovne sile, o kojoj logika naravno ne može ništa da kaže u pogledu njene egzistencije, barem je problem sistematskog pretstavljanja raznolikosti sila. Um zahteva da se to jedinstvo izvrši u što višem stepenu. Isto se tako postupa sa ostalim pojavama, koje se svode na svoju osnovnu silu. Tu silu, budući da se s njom upoređuju sve ostale, naziva Kant komparativnom silom. Dalje se i te komparativne sile upoređuju, da bismo ih možda tim što bi se u njima otkrila neka saglasnost približili sve jednoj jedinoj radikalnoj apsolutnoj sili.

Kad bi među pojavama koje imamo bilo toliko raznolikosti u pogledu sadržaja (po formi neka budu slične), da ni najoštriji razum ne bi mogao pronaći ni najmanju sličnost, onda ne bi bilo ni logičkog zakona svrstavanja pojedinačnog pod opštije, ne bi uopšte bilo pojma o rodovima (genus) niti kakvog bilo opšteg pojma, pa čak ne bi moglo ni razuma biti, jer on može imati posla samo sa takvim pojmovima. Prema tome se u građi mogućeg iskustva nužno pretpostavlja jednakorodnost, iako njen stepen ne možemo a prirori odrediti.

Principu jednakorodnosti stoji nužno nasuprot princip vrsta (species). Tako um pokazuje s jedne strane interes opsega (celovitosti), a s druge strane interes sadržaja (određenosti). U prvim slučajevima razum misli, takoreći, pod svojim pojmovima, a u drugim u pojmovima. Ta se dvojakost interesa ispoljava u tome, na primer, što među istraživačima prirode ima takvih koji traže sve više jedinstvo među rodovima (ti su istraživači više spekulativne naravi) i takvih koji prirodne pojave cepaju neprestano u sve niže i niže vrste, tako da se gotovo gubi nada da se pojave mogu prosuđivati po opštim principima. To su više empiričke glave.

Osim ta dva principa uma — prvi Kant naziva principom homogenosti, a drugi principom specifikacije — ima još i princip afiniteta svih pojmova, koji nam nalaže kontinuirani prelaz između kojih god vrsta postepenim rastom raznolikosti. Taj princip sledi zapravo iz sinteze prvih dvaju.

Budući da na taj način u čitavom opsegu svih mogućih pojmova nema ništa prazna, a izvan toga opsega ne može se uopšte ništa tražiti, to iz tog principa ističe: non datur vacuum formarum, ili drugim rečima: između svake dve makar

kako srodne vrste uvek je moguće postaviti još nove međuvrste.

Te sve tri ideje, homogenost, specifikacija i afinitet (kontinuitet), pretpostavljaju svoje transcendentalne osnove, to jest apriorne ideje, jer u prirodi nema nikakve pojave koja bi im kongruentno odgovarala. Vrste su u prirodi stvarno odeljene jedna od druge, jer kad toga ne bi bilo, moralo bi biti pred nama u iskustvu bezbroj međuvrsta, što je nemoguće.

Šta znače ta tri principa za iskustvenu upotrebu? Raznoličnost, srodnost i jedinstvo. Um pretpostavlja razumska spoznavanja, koja se direktno odnose na iskustvo, pa onda traži jedinstvo tih spoznaja po idejama, koje traženje ide mnogo dalje nego što nam iskustvo može dosegnuti.

Srodnost raznolikoga bez obzira na njegove razlike, u tome što se da svesti pod jedan princip, ne tiče se samo stvari, nego mnogo više i samih osobina i sila stvari. Tako kretanja planeta, a i drugih nebeskih telesa, svodimo pod zajedničku formulu o gravitaciji, iz koje onda proučavamo razne varijetete kretanja, eliptička, parabolička, pa čak i hiperboličke putanje za neke planete, koje potpuno izlaze iz našeg emipričkog sveta.

E. Disciplina čistog uma

Um se mora u svima svojim preduzećima podvrgnuti kritici, čiju slobodu ne može osporavati, a da sam sebi ne škodi i da ne navuče na se nepodnosivu sumnju. Um ne traži za se diktatorski ugled, i njegove izreke nisu ništa drugo nego saglasnost slobodnih građana, od kojih svakome mora biti dato da može bez ustezanja iskazivati svoje misli. Ali kako u samom umu postoji i njegova prirodna dijalektika, njegove zablude, to je potrebna najveća brižljivost u kritici njegovih stavova, teza i antiteza.

Dokaz zabluda usled prirodne dijalektike uma nije, međutim, jednostavan. Naprotiv, on je sav sazdan iz suptilnih filozofskih stavova. Kad uz to držimo na umu da u ljudskoj naravi leži pored dobra i zlo, koje neće istine, onda se može odmah razumeti, bez daljih istoriskih obrazloženja, zašto još uvek nije okončana borba filozofskih ispitivanja problema Boga, besmrtnosti duše i slobode volje. Pa ipak umna rešenja tih problema

moraju jedamput biti opšte uvažena, odomaćena i čuvana, jer bez tog mira ne može biti ni drugog mira na svetu.

Pri tom se ukazuje i ovaj problem koji treba prethodno rešiti: Kako da se očuva i sloboda svačijeg mišljenja i trajno održavanje i čuvanje rešenja tih najviših pitanja. Današnjem filozofski neškolovanom umu prosečna čoveka ta su pitanja nepristupačna. Stoga će se, da bi se to oboje moglo postići, i svačija sloboda misli i što šire priznanje izvesnih rešenja, morati najpre raditi na tome da se omogući i razvije što slobodnije mišljenje što šireg broja ljudi. To bi bilo osnovno pravilo discipline čistog uma. Dakle potpuno jasan zadatak, u koliko bude saglasnosti u tome šta je slobodno mišljenje.

Nema sumnje, prvo obeležje slobodna mišljenja je u tome da je ono vlastito mišljenje. Na svetu kurziraju veoma mnoga, vrlo često neprimetna konvencionalna mnenja o mnogim problemima, koja su u osnovi plitka, fragmentarna ili pogrešna, ali koja se ipak održavaju pa čak i šire. Primati i pomagati takva konvencionalna mnenja znači sprečavati razvijanje kritičnog duha u čoveku. Stoga u onom društvu koje je u svima svojim sferama podložno tim kovencionalnim mnenjima nema slobodna mišljenja.

Konvencionalno mnenje razlikovati od prave vlastite misli koja je istinita i stoga uvijek vlastita, jer je um slobodno usvaja i kad od drugog dolazi, nije lak posao u današnjem svetu ni za onaj vrlo malobrojni sloj ljudi koji su uživali kritičko-slobodni odgoj i koji su izučili i »najviše škole« današnjice. Jer mi živimo u epohi žurnalizma, kad se istom lakoćom, istim dahom, na istom mestu, istom površnošću, istom nesavesnošću pružaju čovečanstvu, uz njegovu tragički opštu saglasnost, i izveštaji o bokserskim mečovima i lako probavljiva rešenja svih metafizičkih pitanja.

F. Žurnalizam protiv čistog uma

Ubijajući moralni život, žurnalizam ubija tim i umni život, jer je moralni zakon vrhovna ideja praktičnog uma. Interes za takav život uma može biti utemeljen samo moralnim za-

konom. Kako je gore već izvedeno, moralnost je jedina koja može dati miran i slobodan život čovečanstvu. Samo ona daje respektovanje slobode čovečije, i stoga je respektovanje moralnosti uslov da se mogne utvrditi i jačati interesovanje za razvitak slobodna mišljenja, dakle za stvaranje preduslova umnog života društvenog. Moralni zakon daje čoveku apsolutnu vrednost, kao merilo vrednosti svega ostaloga. Drugim rečima: on daje čoveku vrednost uopšte, te će stoga istinsku vrednost imati umni život samo onde gde se respektuje moralni zakon. Ubijanjem moralnosti nestaje u čoveku onog ž i v o g n a g o n a prema jednoj apsolutnoj neuslovljenosti i totalnosti, nestaje dakle hrane za život ideja uopšte.

S tim posrednim ubijanjem umnog života, koje mu dolazi iz žurnalizma, slagaće se i slaže se efekat onih svih neposrednih direktnih delovanja njegovih u tom pogledu.

Videli smo da su čiste ideje uma, transcendentalne, koje su forma za sve druge ideje, povezane uzajamno punom sistematičnošću: homogenošću, specifikacijom, afinitetom (kontinuitetom), a sve težeći ka jednom fokusu, jednom apsolutnom principu pod kojim stoje svi drugi. Videli smo, dalje, da oživljavanje umnog života među ljudima pretpostavlja kultivisanje kritičkog i slobodnog duha u njima. A u bitne karakteristike žurnalizma našli smo da spadaju nesistematičnost i nekritičnost. S t o g a ž u r n a l i z a m p r e t s t a v l j a n e g a c i j u s v e g a o n o g ž i v o t a k o j i b i s e m o g a o i t r e b a o d a r a z v i j e n a o s n o v i p o s t u l a t a č i s t o g u m a.

Dalju analizu tog zaključka sadrže sledeća dva poglavlja.

ŠESTA GLAVA

Žurnalizam protiv pravilnog razvitka psihičkog života

A. Osnovna pravila i pojave psihičkog života

Kad kažemo da je psiha misaona supstancija u čoveku, onda tom definicijom nismo ništa objasnili. Kako se može misao rađati i živeti u supstanciji, to je tajna koja ostaje tajna. Suština pojma psihe nam je dakle posve nepoznata. Ali se ipak misaona strana čovekova života može proučavati.

Psihičke pojave se razvijaju po svojim određenim zakonima. Ti zakoni mogu biti spoznati takođe kao opšti, samo za razliku od čistih ideja uma i od čistih razumskih stavova o n i s u a p o s t e r i o r i, to jest objektivno-opšti tek po mogućnosti opšteg iskustva. Oni su izvedeni iz p o s m a t r a n j a, i to takoreći aksiomatskog elementarnog posmatranja, koje može svako na sebi izvršavati i potvrđivati.

Posmatrane, psihičke pojave su, prirodno, podvrgnute izvesnim f i z i o l o š k i m u s l o v i m a. Ali s druge strane, svi zaključci o psihičkom životu, kao i osnova tog života, stoje pod n e p r o m e n l j i v i m s i n t e t i č k i m j e d i n s t v o m a p e r c e p c i j e, odnosno pod razumskim aprioristićkim pravilima i idejama čistog uma. To je ono što u psihičkom životu ostaje fiksno, to inteligibilno Ja, dok se sve drugo nalazi u stalnom menjanju i kretanju oko te tačke.

I d e j e č i s t o g u m a s t o j e p r e m a p s i h i č k o m ž i v o t u k a o u p r a v l j a č i i v o đ i, kojih se zadaća sastoji u tome da, prvo, sve psihičke doživljaje svrstavaju po svojem sistemu i metodama i, drugo, da a k t i v n o m p s i h i č k o m ž i v o t u d a j u v r h o v n o v o đ s t v o u t o m s m i s l u š t o o d r e đ u j u š t a o d p s i h i č k i h m o g u ć n o s t i, k o j e n a m s e u k a z u j u p r i p o s m a t r a n j u, t r e b a n e g o v a t i i č u v a t i, a š t a s p r e č a v a t i i

izbegavati. (Podela psihičkog života na aktivni i pasivni ima svoju analogiju i u fiziološkom nervnom životu, gde razlikujemo podražaje izvana — pasivne, i unutrašnje centralne — aktivne.)

Sav psihički život počinje sa čulnim utiscima, ali ti utisci pripadaju psihičkom životu tek onda kad znademo za njih, kad ih sebi pretstavljamo.*)

Šta biva s pretstavama u životu psihe? One se zadržavaju u svesti kraće ili duže vreme, zatim ustupaju mesto drugima, a one padaju takoreći u potsvest. Uvađanje pojma potsvesti je nužno potrebno, već stoga što se »nestale« pretstave mogu reprodukovati i bez ponovnog čulnog utiska koji ih je izazvao. Dakle mora da su negde bile u nama. Međutim, i u potsvesti te pretstave mogu biti opet duže ili kraće vreme na raspolaganju svesti. Samo sada nastaju vrlo velika individualna razlikovanja u pogledu količine tog vremena, broja pretstava koje stoje stalno na raspolaganju, odnosno favorizovanja i odabiranja izvesnog roda pretstava, lakoće njihove reprodukcije, odnosno udruženja s drugim pretstavama, jasnoće i preciznosti u reprodukciji.

Iz mogućnosti reproduciranja pretstava sledi da one sve ostavljaju u moždanom sastavu izvesne tragove, materijalnu promenu. Kako svaka materijalna promena pretpostavlja izvesno vremensko i prostorno okupiranje moždana, to stoga mora postojati i fiziološka granica u gomilanju psihičkih doživljaja i u pridolaženju novih pretstava u potsvest. Kad se približavamo toj granici, koja je individualna, nastaje fiziološki umor; kad na nju dođemo, nastaje tupost, paralizovanje funkcije, san. I prirodno će biti takođe da kapacitet primanja i zadržavanja pretstava bude različit ne samo po individualnim osobinama nego i po starosti. Razvija se do svojeg maksimuma u izvesnom dobu života, a onda, brže ili sporije, pada.

*) U prelazu od čulnog utiska do pretstave leži nerazrešiva tajna. Tu vidimo spojeno materijalno sa nematerijalnim. U tom faktu prirode ne leži, međutim, nikakva transcendentalna protivrečnost, jer da bismo utvrdili takvu protivrečnost, morali bismo najpre znati šta je stvar sama po sebi, a to ne znamo.

Pojedine se pretstave uzajamno dodiruju, vežu, spajaju i slivaju u jednu. Mogu više pretstava da se stope u jednu, i to tako da se više ne raspoznaju zasebno u toj skupnoj pretstavi. Najsavršeniji primer za to pruža nam jezik, kao skup prastarih iskonskih simbola mišljenja.

Za razvijanje psihičkog života najvažniju ulogu ima udruživanje pretstava, asocijacija, kod koje zasebnost pretstava ostane jasna, da se dakle iz tog udruženja mogu pojedine pretstave takoreći vaditi i udruživati u nova udruženja.

Kako se zbiva udruživanje pretstava, i ima li tu kakva reda i zakonitosti? Da li pri tom one utiču jedna na drugu i u kojem smislu?

Pre svega, u fiziološkom pogledu imamo pretstava u snu i pretstava na javi, zatim u bolesnom i u normalnom mozgu. Pretstave sna su potpuno nezavisne od naše spontanosti mišljenja. U pretstavama jave, i kad maštamo, kad se prepuštamo slobodnoj igri pretstava, svakad je budna jedna osnovna pretstava koja sve druge prati: da bismo mogli prekinuti smer svojeg maštanja i okrenuti ga na spontano odabranu stranu. U snu nema te osnovne pretstave. Pretstave sna izgledaju stoga bizarne, groteskne, nastrane, tuđe i nerazumljive. I po tome se specifički razlikuju od pretstava jave. Pretstavama sna slične su pretstave bolesna mozga. To je predmet psihiatrije. U bolesnoj psihi je načeta, rascepljena ili pokvarena spontanost svesti i misli. U budnim pretstavama normalna mozga, bilo to u stanju maštanja ili aktivno vođene misli, postoji uz svaku pretstavu i pretstava jedinstva svesti, naime: Ja sam taj isti Ja koji imam sve te pretstave. Kod bolesne psihe nastaju izvesne periode kad se gubi to jedinstvo ili se pretvara u drugo Ja (ludak se drži za cara, Boga, neku životinju itd.).

Kod udruživanja pretstava, kad ne nastaju direktnim spoljnim podražajem čula nego bivaju reproducirane, postoje pravilnosti. Više i lakše će se naći uzajamno i udruživati one pretstave koje stoje u bližoj relaciji, bilo po razumskoj kategoriji bilo po realnom doživljaju.

To bi se i s fiziološkog gledišta moglo donekle objasniti tim što nova na izvesni način srodna pretstava ne čini u moždanima toliku promenu kao nesrodna, jer izvesni deo njen je već tu.

Relaciona blizina pretstava može biti:

1) Kad su bile pre toga već jedamput ili više puta zajedno pretstavljane.

2) Kad sadržaj pretstava stoji u nekom odnosu prema drugim stvarima, te nam pretstava tog odnosa izaziva pretstavu i tih samih stvari. Takvi odnosi su u glavnom ovi:

Prostorno i vremensko graničenje; sličnost i suprotnost; uzročnost; podjednako vezivanje uz iste osećaje i interese.

B. Šta unapređuje prirodni razvitak psihičkog života, a šta ga koči?

Pretstave prolaze kroz svest i idu u potsvest, odakle mogu biti reproducirane. Za mogućnost i sposobnost reproduciranja pretstava može se postaviti sledeće pravilo:

Što su više puta neka pretstava ili kompleks pretstava prošli kroz svest, te što su razgranatije i mnogobrojnije njihove doživljavane veze ili mogućnosti doživljavanja veza sa drugim pretstavama, to će veća biti sposobnost psihe da ih zadrži u slobodnu raspolaganju u pogledu njihova reproduciranja. Ali to pravilo treba ograničiti. Stalno ponavljanje izvesnih pretstava, iz dana u dan i bez ikakva oslona na pozitivne osećaje ili umne i moralne interese, postigne taj efekat da od psihe namesto aktivna subjekta postane pasivan objekat, koji mehanički pod uticajem tuđih sila dobiva izvesnu pretstavu o predmetima i bez njihova prisustva. To se više ne može zvati reproduciranjem pretstava u prednjem smislu.

Kad su pretstave praćene izvesnim osećajima, onda ti osećaji, kad nam se ponovo javljaju usled drugih uzroka, izazivaju takođe iste pretstave. Što je čvršća veza između pretstave i osećaja, što je intenzivniji bio osećaj, tim je verovatnije da će se uz njeg, kad se ponovo pojavi, pojaviti i pretstava. Naravno, i tu se mora napomenuti da to važi za pozitivne osećaje i do izvesne granice zasićenja. Jer inače reprodukcija nije više prirodna, nego samo mehaničko, prisilno, neprirodno izazivanje pretstava.

Osećaji se ovde, kako se vidi, dele u pozitivne i negativne. Pozitivni su oni osećaji koji čoveka, kad ih doživljava, ne čine slabijim da isti doživljaj, kad se ponavlja,

izazove isto tako intenzivne osećaje kao prviput, nego koji nas, naprotiv, čine jačim da ponovljena ista doživljavanja jače osećamo. Kod negativnih osećaja je to obrnuto. Pozitivni osećaji, dakle, dižu, a negativni terete psihu. Prvi čoveku daju radosti, a drugi teskobe i muke.

Pozitivni osećaji dolaze kod svih doživljaja koji spadaju jednom od psihičkih centara. Takvih centara ima tri:

Pored žarišta ideja čistog uma, pored moralnog interesa, imamo još i apsolutni duhovni centar psihički, iz kojega takođe izviru pozitivni osećaji.

Duhovnost, o kojoj će biti opširna govora u sledećoj glavi, sastoji se u sposobnosti da od bezbroj mogućih oblika kojima se može izraziti uklopljenost misli u čistoidejno gledanje na svet, možemo naći svoj vlastiti originalni oblik. Duhovnost je tim veća, čim manje sredstava treba da što kraćim putem a što čvršćim organskim asocijacijama sve što se doživljava podvede pod određeni odnos prema svojem čistoidejnom gledanju na svet. Ona je dakle idejno-stvaralačka moć. Jasno je da će čovek pri takvu stvaranju osećati pozitivne osećaje, osećaje koji dižu, jer tim izgrađuje sebe, jača jedan svoj apsolutni psihički centar, doživljava svoju jaču slobodu. Čovek oseća radost kad među svojim pretstavama otkriva jedinstvo i suvislost, a oseća se potišten, kao zarobljen, kad tu vlada nepovezanost, iskidanost, kaotičnost. Želi da to od sebe odbije.

Što se tiče moralnog interesa u pretstavama i njegove uloge u razvitku psihičkog života, jasno je da je ta uloga primarna, kao i svuda. Moralni interes daje svima drugim interesovanjima vrednost uopšte. Stoga je zapravo jedino moralni psihički centar apsolutan, dok su druga dva, iako u svojim sferama apsolutni, ipak relativni u toliko što dobivaju svoju vrednost, dakle i izvesni smer u razvijanju, od moralnog centra. Takođe je jasno i tu da će iz svesti vlastite moralne ničim neuslovljene vrednosti izvirati pozitivni osećaji, osećaji koji dižu, jer moralni zakon stvara slobodna čoveka.

Mogu čoveku i drukčiji interesi, na primer težnja za moću po svaku cenu, slavom, bogatstvom, i drugo, da »oštre um«, ali što će više napredovati takvo »oštrenje uma«, tim će se više opravdanih otpora javljati sa strane onih nad kojima se um

tako »oštri«, tim će se više tuđih dobara i prava morati gaziti, a tim će teža i mučnija postajati borba sa savešću. Najzad, na vrhuncu takog uspešnog »oštrenja uma« imaćemo pred sobom čoveka koji nije više čovek nego grabežljiva zver, čiji psihički život nas može samo singularno da interesuje.

Sposobnost da prošle pretstave reproduciramo, da ih se setimo, zove se pamćenje. Dakle, prema svemu gore izrečenom, u prilog prirodna razvijanja pamćenja (prirodno u smislu specifičke prirode čoveka kao moralna i umna bića) služiće pretstave sa sledećim osobinama: 1) Sistematičnost u pretstavama; 2) Povezanost njihova sa pozitivnim osećajima i 3) Povezanost njihova sa moralnim interesom.

Jačanje pamćenja ide u korak sa unapređivanjem psihičkog života.

O pozitivnim i negativnim osećajima treba još nešto da kažem. Negativni osećaji su oni koji nisu u harmoniji ni s kakvom čistom idejom, nego su uslovljeni nekim drugim motivima ukorenjenim u materiji. Zapravo je negativan svaki osećaj koji nije pozitivan, jer neutralnih ne može biti s toga razloga što i oni za koje bi se htelo tvrditi da su neutralni u najmanju ruku nezakonito okupiraju jedan deo našeg života. Ako ničim drugim, oni će slabiti psihu tim što će joj trošiti snagu na drugo a ne na ono na što je živom savešću obavezana.

Doživljavanje pozitivnih i negativnih osećaja imaće i različite podražaje nervnog sistema. To je doduše hipoteza, ali nužna, koju potvrđuje eksperimentalna psihologija. Prema gornjem može se reći da su osećaji tim negativniji što su više uslovljeni što bezličnijim čulnim podražajem. Za najnegativnije osećaje važi u celosti pravilo eksperimentalne psihologije: neki čulni doživljaj možemo samo onda doživeti ako organizam ne stoji već pod istovrsnim čulnim doživljajem iste snage. Doživljaji negativnih osećaja mogu biti ponavljani samo kad se stalno penje njihova intenzivnost, kad se dakle stalno penje trošenje osećajne receptivnosti. Kod pozitivnih osećaja izgleda da je to sasvim drukčije. Biće da oni, valjda po tome što su ukorenjeni u ideji, dakle u čistoj formi a ne materiji, ne troše toliko moždanu materiju koliko je »formiraju«. Takvi doživljaji svojim ponavljanjima (uvek planskim, sistematskim) doprinose upotpunjavanju i učvršćivanju formacije psihe uopšte. Ta je hipoteza prihvatljiva, jer su takvi osećaji povezani u nekoj arhitektonskoj sistematičnosti za temeljni okvir onog celokupnog psihičkog života, ona tri apsolutna psihička centra.

Doživljeni pozitivni osećaji čine nas sposobnijim za dublje uživanje budućih. Svaki novi dadne nešto za sve savršeniju formaciju psihičkog sastava, pa možda i nervnog centralnog sistema. Tako se razumeva zašto kaotično doživljavanje negativnih osećaja jače zaboli i tereti tako isformirane duše nego sirove, jer oni ruše ono što je već izgrađeno.

Prema tome bi i fizički umor kod doživljavanja pozitivnih osećaja bio uopšte manji. A iz toga se može tumačiti i činjenica da nosioci isformiranih psiha i sistematski upravljači svojih psihičkih doživljaja, kao što su to umetnici i naučnici u prvom redu, duže žive od drugih ljudi, naravno uz pretpostavku da su inače fizički zdravi i da raspolažu potrebnim sredstvima za higijenski život.

C. Žurnalizam protiv normalnog psihičkog života

Da navedem ponovo bitne uslove za normalni (prirodni) razvitak psihičkog života (ako pod psihom uzmemo zajedno i njenu čisto intelektualnu osnovu i empirički objektivne pravilnosti njene koje se podudaraju sa tom osnovom):

1) Materiju naših pretstava treba sistematski birati, a nipošto se ne prepuštati kaotičnom slučaju.

2) Sistem biranja treba da bude takav da pretstave stoje u što razgranitijim ali određenim uzajamnim odnosima, jer se tim postizava maksimalna raspoloživost sa maksimalnom zalihom pretstava. Bogatstvo psihičkog sadržaja nije u neprestanom kvantitativnom gomilanju pretstava nego u kvalitativnom izboru. Ne disperzija i mnoštvo, nego koncentracija i povezanost.

3) Pretstave treba da stoje u što jasnijoj i organskijoj vezi sa jednim od tri apsolutna psihička centra (moralnim, čistoumnim i duhovnim). Dakle: kultivisati moralni život, nauke i umetnosti.

Prema tome, u pogledu uticaja žurnalizma na psihički život, a s obzirom na bitne karakteristike žurnalizma, može se konstatovati da on znači na svima linijama totalnu negaciju normalnog psihičkog života, jer svi uslovi tog života ne samo da nisu, niti

jedan, dati u žurnalističkoj reči, nego su delovanjem te reči uništavani i potiskivani čak i na onim stranama koje leže formalno izvan sfere žurnalizma. Videli smo da je žurnalizam nesistematičnost; da je osnovna kvalifikacija njegovih pretstava, koje nam pruža, kaotičnost i kaotično gomilanje; i da je totalno uslovljen mestom, vremenom i senzacionalnom materijom.

Žurnalizam uopšte smanjuje sposobnost za aperceptivnu pretstavu, jer po svojoj bitnosti ide za tim da daje što manje pobuda za slobodni kritički vlastiti sud. On je za kaotičnu narativnost: Čitajte me što više, ali pri tom svojom glavom mislite što manje! Njegova svakidašnja građa tako je poređana da unapred ugušuje svaku volju i svaku pomisao da je svrstavamo i podvedemo pod kakav fiksan misaoni sistem. Interesovanje koje on traži za svoju reč ne zasniva on ni na kakvu idejnu interesu čitalaca, nego na delovanjima masivnosti, neduhovnog ponavljanja, senzacije i tehničkih sretstava (velika slova, vidnija mesta itd.). Pobuđivanje takog interesovanja je u direktnoj protivnosti sa moralnim i duhovnim interesima, i što im se više čovek predaje, tim se više onesposobljava za ove druge. Žurnalistika stvara jedan svet koji usmrćuje onaj svet što bi ga hteli da stvore ljudi velikog morala i ljudi naučne i umetničke reči. Žurnalizam hoće da u svetu živi samo efemernost.

Već svojom ogromnošću, koja svaki dan hoće da bude čitana, žurnalistika vrši vrlo štetan psihički uticaj. Možda ni svaki stoti čitalac nema vremena, sve kad bi to i hteo, da čita žurnal od početka do kraja njegova teksta. Celi tekst žurnala nije ni pisan za sve čitaoce, i stoga većina čitalaca mora po njemu da traži »svoju« lektiru. Tražeći je, lete preko stubaca i naslova što se brže može. Duša i mozak čitalaca bivaju tim iz dana u dan privikivani na takvo primanje utisaka iz sveta pri kojem se ima najminimalnija mogućnost optičkog pregleda i najpovršnije pretstavljanje toga preko čega oči lete. Malo pomalo, naučeni na prebrzi i sve brži tempo, na površnost, a i inače osećajući efemernost svoje lektire u žurnalu, jer će sutra stići druga »nova«, — preleću čitaoci jednako i preko onoga što bi ih na drugom mestu sigurno dublje zainteresovalo, ili što bi trebalo da ih dublje zainteresuje. Stoga se kod njih, a naročito kod pasioniranih vernika žurnalovih, sve više razvijaju površnost suđenja, rastrešenost, duševni nemir i neuravnoteženost, fragmentarnost i nesklad celog njihova života.

Žurnalizam uništava snagu pamćenja, jer puni mozak najkaotičnijim bezidejnim materijalom, koji mora svakog dana da se obnavlja. Velika većina svih pretstava koje on daje ili posreduje, ne služi gotovo ničemu, a škodi gotovo svemu. One moraju, istina, sutradan već da se sele, ali samo zato da bi dale mesta drugima koje isto tako ničemu ne služe a svemu škode. I sam žurnal priznaje smešno kratko pamćenje svojih čitalaca, jer smatra potrebnim i umesnim da, na primer, po stotinu puta u godini donese fotografiju kojeg aktualnog lica. A to znaju i trgovci koji oglašuju u žurnalima, da samo dugotrajno ponavljanje oglasa postigne da oglas bude zapamćen.

Žurnalističke pretstave, uklesane u dušu bezduhovnim ponavljanjima, kvantumima i raznim štamparsko-tehničkim sredstvima, neuklopljene u prirodnu sistematičnost duše, deluju na nju kao paraziti, kojih bi se ona, dok je još svesna svoje bede, rado rešila. Tako se na primer bečki žurnal »Neue Freie Presse« poziva, za dokaz vrednosti reklamisanja u žurnalima, na psihoanalitičara Freud-a ovim rečima: »Ustanovilo se kod analize mnogih slučajeva gde su ljudi bili progonjeni od izvesnog imena, da su to bile marke trgovačkih artikala koji su bili jako propagirani po novinama. Te su se marke nesvesno ukopavale u pamćenje i odatle neprestano, dan i noć, potsećivale, čak mučile i kinjile, sve dok se nije izvršila kupnja.« Da su mučile i kinjile, to žurnal ima pravo, ali da je kupnja donela spasenje, to je sasvim neverovatno.

Žurnalističko ponavljanje lomi snagu pamćenja, a ne diže je. U svemu organskom, pa i u empiriji psihe, važi zakon stalnog akomodiranja uticajima sredine. I najjača otpornost mora nešto primiti od svoje sredine. Akomodiranje na žurnalističku reč koja mora biti uvek obnavljana, usadi u psihu čitalaca potrebu da im se što češće kazuje ista stvar, i to u prvom redu njena materijalna detaljnost, koja je potreba opet uslovljena brzim zaboravljanjem kazanoga.

Sve to deluje u tom pravcu da se čovek sve više onesposobljava za aktivnu vlastitu originalnu misao, koja će za njeg nešto značiti. Od psihe postaje drumsko konačište, koje u se bez kontrole prima i kroz koje prolazi sve što naiđe drumom, car i razbojnik, Bog i sotona. Konačište u kojem nema gospo-

dara i u kojem svaki noćnik radi šta hoće i smešta se gde hoće. Razume se da se tu za kratko vreme neće moći smeštati za konačenje — car i Bog. U dušu žurnalskog čitaoca se sve jače ugnezduju najbednija, najsmešnija i najpliča gledanja na svet. Moralnost mu postaje smešna naivnost, a bokserski udarac originalna ideja.

Takvoj psihi, najzad, neće moći uzdrmati njenu veru u žurnal ni najidiotskije blamaže žurnala, i prema takvim čitaocima će onda sačinitelji žurnala, i onako oslabljeni svima mogućim delovanjima žurnalističke sfere, postati još komotniji, slabiji i nesavesniji. U žurnalizmu stalno raste svako psihičko zlo, i u rastu jedno drugo pothranjuje.

SEDMA GLAVA

Žurnalizam protiv duha

A. Šta je duh?

Duh je, rekao sam gore, sposobnost čoveka da od bezbroj mogućih oblika kojima se može izraziti uklopljenost misli, intelektualnog akta, pretstave u čisto-idejno gledanje na svet ima svoj vlastiti originalni oblik. Duhovnost će stoga kod raznih ljudi biti različita u raznim pogledima. Pa će se moći nazvati onaj duh duhovnijim koji sa manje sredstava, što kraćim putem a što manje prohođenim, što čvršćim i organskijim asocijacijama sve što doživljava podvodi u određeni odnos prema čisto-idejnom gledanju na svet, te iz tog odnosa upotpunjuje i učvršćuje smernice svoje volje i misli. Duhovnost je posedovanje idejno-stvaralačke moći, izgrađene vlastitom originalnom sistematičnošću.

Razum je osnovna konstitucija koja nam daje pojmove. Um daje cilj postupka sa tim pojmovima, daje jedinstvo svih pravila, dok je duh sposobnost, različito razvijena, kojom se taj cilj uočava kao cilj, tako prikazuje i sledi.

Kako u umu ima prirodna dijalektika koja vodi u zablude, to se i veština kojom se te zablude izdijalektiziraju kao čisto-umni stavovi neće moći nazvati duhovnošću, nego, recimo, nekom relativnom veštinom. I kao što empirička upotreba uma, usled te prirodne dijalektike, dovodi do toga da se zablude njegove nazivaju idejama uma i principima, isto tako je i pojam duhovnosti ostao neodređen u upotrebi. Sad je duh objektiviran u pojmu Boga, anđela, duše, sad u duhovima starih mitologija (gnomima, genijima, silfama itd.), sad u raznim sablastima i vešticama. Dalje se reč »duh« upotrebljava u značenju gledanja na svet, bez obzira da li je ono pravo, čisto-idejno, ili nije. Kaže se tako u tom smislu »duh našeg vremena«. Taj se pojam upotrebljava i onda kada se označava neka izrazita spretnost i veština, na primer: imati »trgovačkog duha«. Danas je neodre-

đeno značenje pojma duha na primer u reči: »jaka duha«. To jedamput znači: jak karakter, poštena čoveka i ujedno mudra, a drugiput se tim hoće da kaže za nekoga da se u svojem gledanju na svet nimalo ili vrlo malo povodi za vremenom. Ima još i ovakih izraza: »biti duhom prisutan«, »prisebnost duha«, »pomračenost duha« itd. Pojam te reči u svakidašnjoj upotrebi toliko je širok da obuhvata skoro sva intelektualna i mnoga psihička mogućstva čovečija. Ta sasvim protivduhovna pomešanost sfera, brisanje granica i neodređenost spoznanja koja svakog dana prolaze kroz bezbrojne ruke, danas je kompletna, kako u masi tako i u školovanim slojevima, i malo kome padne na pamet da bi trebalo voditi opštu javnu brigu o tome kako bi se mogli što bolje čuvati apstraktni pojmovi u njihovu pravom značenju i pri svakidašnjoj upotrebi.

Svako ima duha ko ima normalan um, dakle svaki čovek, samo su obroci vrlo različito odmereni, od nule do genijalnosti. Velika razlika u duhovnosti među pojedincima, i u pogledu stepena i u pogledu oblika, osnovana je već u tome što je domena duha sistematsko gledanje na celinu sveta, dakle s jedne strane aprioristički određeno transcendentalnim čistim idejama, ali s druge strane upućeno na beskrajno mnoštvo oblika i sadržaja. Tu beskrajnost oblika omogućava pretstava o neograničenosti i nepreformiranosti prostora i vremena u kojima se rišu forme, kao i neizmernost stalnih promena materija sveta s kojima dolazimo u dodir.

I domenu duha uslovljava ona tajanstvena tačka vezanja intelekta sa empiričkom materijom, spajanje fiksnoga sa promenljivim, neprolaznoga sa prolaznim. Sa itinererom, u koji su unesene takoreći samo glavne vazdušne linije, ima duh da se kreće kroz stvarni realni svet, pri čemu utvrđuje i potvrđuje svoju sliku o celini sveta. Te vazdušne linije, ideje čistog uma, poznate su a priori, ali delo duha mora da se stvori i da nam se kaže, pa da nam bude poznato. Slika sveta, koju daju veliki duhovi, geniji, obično je takva — po tome su veliki — da svoje vreme, koje dolazi posle njih, neodoljivo osvajaju nečuvenom i neviđenom originalnošću, jasnoćom i uverljivošću svoje slike o svetu. Dotle »mali« duhovi idu leno i komotno po već utrtim stazama, izvodeći možda tu i tamo po koju neznatnu ispravku.

Kakve atribute možemo pridavati duhu? Ima ih bezbroj, jer i svaki original (a duh je originalnost), ako će to zaista da

bude, mora imati i svoje originalno ime. Međutim, neki atributi se mogu ipak unapred odrediti i stoga su oni i zajednički svima duhovima, te u kojem stvaranju njih nema, tu fali takoreći zavičajnost u zemlji duha, pa se može odmah pustiti po strani izvan ocene. Te zajedničke osobine moraju, naravno, proizlaziti iz same definicije duhovnosti. Duh je, prema tome, uvek: originalan, sistematičan, idejan, moralan i, kao nužna dopuna toga, stvaralački, slobodan, u primarnom stavu neuslovljen interesima vremena i mesta. I, kao dalja konsekvencija tih atributa, duh je uvek potpuno i istinski odan svojem predmetu, požrtvovan, pun ljubavi, socijalan.

U duhu leži i ličnost čoveka. Bitna karakteristika ličnosti je duhovnost njena suđenja. I pojam ličnosti, kao i pojam duha, ima u današnjoj upotrebi mnoga značenja koja ne bi smeo da ima, jer kvare njegovo prvobitno značenje. »Visoke i ugledne ličnosti«, koje su visoke i ugledne po svojim socijalnim položajima u svetu ili po svojim bogatstvima, ne bi se smele nazivati zbog toga ličnostima, ako hoćemo da ličnosti pesnika i naučnika ne pretrpe nenadoknadivu štetu. Visoka i ugledna lica, bilo bi potpuno dovoljno. Takođe je štetna upotreba te reči u značenju celine svih atributa jednog lica, i telesnih i psihičkih, i dobrih i loših, i duhovnih i protivduhovnih. Tako se kaže i za kojeg razbojnika da je »vrlo interesantna ličnost«. Ali tek lice koje ima duha, postaje i ličnost.

Mnogi nazivaju genijalnošću to što se ovde može da nazove vrlo visokim stepenom duhovnosti. Otto Weininger nam je dao nekoliko duhovito formulisanih misli o pojmu genijalnosti, kao na primer: »Iz ideje celine, u kojoj genije stalno živi, spoznaje on smisao delova. On svemu pridaje neku vrednost, i u sebi i izvan sebe, tek po ideji. I celina za njeg nije funkcija vremena, nego večita ista misao. Zaista njemu sve stvari znače nešto, sve mu je simbol«. — »Svi su ljudi genijalni i niko nije genijalan. Genijalnost je ideja, do koje jedan stoji bliže, drugi dalje, jedan joj se približuje naglo, drugi sporije ili nikako«. — »Genijalan je čovek ujedno i najslobodniji, najmudriji i najmoralniji. Stoga on i trpi najviše pod svim što je u njemu još nesvesno, što je kaos, što je još fatum«. — »Čim je veća genijalnost, tim je čovek verniji prema sebi, moralniji prema dru-

gima. On je čovek u kojem je zavladalo inteligibilno, bezvremeno Ja, koje je neuslovljeno i slobodno, dakle moralno«.

Kultivisanje svih onih pojava i izraza životnih, kod pojedinaca i zajednica, koji su upravljeni na čuvanje čisto-idejnog a naročito moralnog života i na otklanjanje štetnosti po normalni psihički razvitak, kultivisaće i davati tlo za rađanje i rast duha u ljudima. I duh je jedan organ u misaonom organizmu čovečijem, koji vene ili zdravo živi onda kad i drugi organi venu ili zdravo žive. I kako god oni njemu daju života, tako i on njima, vraća im milo za drago u pravom smislu reči. Svi se uzajamno stalno darivaju i pomažu; a kad jedan oboli, svi s njim pate.

B. Duh umetnosti i duh nauke

Duh ima svoja dva specifična ploda: nauku i umetnost. Naučni duh nam daje što iscrpniju i savršeniju, empirijom poduprtu i demonstriranu, sliku o materiji sveta. Čista nauka, dakle teoretska filozofija i matematika, daju apriorne okvire za sve ostale nauke, te ih tim uopšte omogućavaju i u osnovima određuju. Naučnik postupa uvek sistematski i pravo naučno delo od vrednosti ide prema svojem vlastitom u početku manje ili više jasnom cilju, koji unapred ima svoje relativno mesto u sklopu celokupne naučne delatnosti. Naučno delo traži da u svakom svojem koraku stane na tlo empirije, jer naučnik inače kaže za druge tvrdnje da su samo hipoteze.

Za razliku od toga, duh umetnosti ide za krajnjim ciljem svega ljudskoga nastojanja. Za taj cilj on traži da bude krajnji cilj svima ljudima. On ne dokazuje ništa empirijom nego slobodno bira iz nje realno, sastavlja irealno, te od tog svojeg materijala pravi fantazijom simbole ideja za onaj krajnji cilj. Njemu je cela empirija simbol, a nikada dokaz. Njegovi dokazi su logički i idejni, a materijal mu je akcidentelan i sekundaran. Umetničko delo nema unapred određena mesta u sklopu svih umetničkih dela, jer tu nema ni samog sklopa onako kao kod naučnih dela, a i stoga što ono pretenduje samo da pretstavlja sliku, simbol ili neki znak sklopa celog sveta. — Naučno delo je i materijalno i formalno uslovljeno prethodnim naučnim delima njegove grane, na taj način što je ono organski

nastavak, nadopuna ili popravljač prijašnjih, dok umetničko delo nastavlja na prijašnje samo u toliko što ide kao i ono za jednim krajnjim apsolutnim ciljem. Prethodnim delima ono nije uslovljeno, osim u toliko u koliko su ona uspela da se razvije izvesni stepen duhovnosti u okolini u kojoj novo delo nastaje, da bi ga mogla primiti i razumeti duhovno. Umetnik uzima materiju staru kao čovečiji rod što je star, jednako kao i najmlađu, i to nimalo ne odlučuje o duhovnosti njegova dela. Stoga je umetnički duh slobodniji i stvaralačkiji od naučnoga. I dati istinski umetničko delo je teži, ređi i korisniji rad, u koliko biva zaista iskorištavan po zasluzi, nego dati naučno delo, naravno uz pretpostavku da postoje jednake spoljnje materijalne mogućnosti stvaranja i primanja duhovnih dela i nauke i umetnosti.

C. Odnosi između duha i empiričkog sveta

Duhovnost je, dakle, označena uvek raznom merom, dozom. Ta se mera može smanjivati ili jačati odnosima između duha i sveta.

Kako duh stvara, ne može se unapred propisivati, jer bi tome protivrečila prva kvalifikacija duhovnog dela: originalnost. Tek pošto je stvoreno, može se spoznati i originalnost duhovnog dela. Ali, ipak, po toj kvalifikaciji i po drugim nužnima koje ima duhovno delo, znamo unapred da je za postajanje njegovo neophodno potrebna okolina u kojoj se cene i kultivišu: sistematičnost, idejnost, moralnost, sloboda, ljubav za zajednicu i požrtvovanost. Što su savršenije izražene te odlike u nekom mediju društvenom, tim bolje može duh u njemu da napreduje.

U mediju sistematičnosti i idejnosti duh će spremnije stvarati, jer će nailaziti na pravilnu ocenu svojeg dela. U mediju moralnosti i slobode duh će još spremnije i radije stvarati, jer će njegovu delu biti pridavana sva vrednost koju ima i do koje je duhu najviše stalo, i jer će i njegovo telo onda biti oslobođeno oskudice, progona i teških borbi i pregaranja. A gde u zajednici ljudskoj vladaju ljubav i socijalnost, duh će za svoja dela naći i na najširi odjek i prijem i izazivaće pozitivne plemenite osećaje, misli i akcije. Uspeh duhovnog dela u takvoj sredini može da dođe odmah neposredno posle svojeg rođenja. A to će duhu davati svakiput novog poleta i snage. Stoji, dakle,

u ljudskoj moći da unaprede ili unazade život duha. U tom pogledu može mnogo učiniti i volja pojedinaca, ali ako je volja zajednice uperena u protivduhovnom smeru, duh pojedinca će biti u položaju očajnika, smalaksavati će, krvaviti i umirati. Treba stoga, kad se hoće duhu da osigura život na ovom svetu, pogledati najpre na zajednicu: da li se njeni odnosi i njeni akti slažu s duhom ili su protiv njega. U kojoj zajednici, društvu, sredini nema »kongenijalnosti« za duhovna stvaranja, to jest gde nema osećaja, razumevanja i priznavanja tog stvaranja, tu se ti duhovni pojedinci ne mogu ni pojaviti. Sredina u kojoj duh živi i stvara ne mora zaista, kako se to često pogrešno misli i govori, biti i brojem velika, ali ona mora biti obdarena barem tolikom merom duhovnosti da pretstavlja pogodno tlo za uzrast duha, za njegova stvaranja i primanja tih stvaranja.

Da ne bi bilo nesporazuma, treba naročito naglasiti da »civilizovana« sredina ne mora biti i »duhovna« tim što je »civilizovana«. Civilizacija, po onome što taj pojam danas stvarno znači, uslovljena je u ogromnoj većini svih njenih manifestacija materijalnim interesima pojedinca. Prave moralnosti, idejnosti, slobode, socijalnosti u današnjoj civilizaciji ima vrlo malo.

Ishodište svakog duhovnog stvaranja je istinski živo i umno gledanje na svet kao celinu, gledanje koje nije primarno uslovljeno ni vremenom ni mestom. Stoga u sredini u kojoj primarno vladaju interesi vremena i mesta ne može biti duhovna stvaranja. U takvoj sredini izlaziti izvan kruga tih interesa — a samo se izvan njih nalaze duhovna ishodišta — znači biti lud u očima »ozbiljnog, pametnog, realnog, trezvenog sveta«. A u istini baš samo ta ludost omogućava čoveku da stvara i piše istoriju ljudskog roda, budući da samo ona osposobljava za razlikovanje glavnog od sporednog u vlastitom životu i u životu drugih ljudi. Bez te »ludosti« ta današnja strahovito teška »ozbiljnost, pamet, trezvenost i realnost« znače u najbolju ruku samo bespomoćno lutanje po mraku bez kompasa i bez ikakve umne pretstave gde će se na kraju da stigne.

Duhovnost, koja u svojim osnovnim stavovima nije uslovljena ni vremenom ni mestom, nije dakle nikakva ludost, nego prava ozbiljnost, pamet, realnost i trezvenost, u najboljem smislu tih pojmova.

D. Žurnalizam protiv duha

Videli smo dosada da je žurnalizam totalna negacija svakog moralnog, idejnog i uopšte slobodoumnog života čovečanstva. Utvrdili smo takođe da on po svojim bitnim karakteristikama onemogućava normalan psihički razvitak. Kad, uz to, držimo na umu i ono što je izvedeno o žurnalizmu u pogledu njegove kvantitete i veličine uticaja koji vrši u svetu, pa kad znamo da duh ne može da živi bez moralne, umne, slobodne i socijalne sredine, onda možemo odmah povući zaključak:

Žurnalizam je totalna negacija duha i njegova života.

Već u prošlom poglavlju o delovanju žurnalizma na psihu obuhvaćene su skoro sve glavne štete koje žurnalizam nanosi duhu. Jer prirodnoj psihi treba dodati još samo originalnost, to jest moć idejnog stvaranja, pa da ima u njoj duha. Već je tamo rečeno da žurnalizam smanjuje sposobnost za vlastito suđenje i slobodnu kritiku; da u žurnalizovanom svetu ne daju ton i sadržinu ideje nego efemernosti; da žurnalizam uništava snagu pamćenja i dovodi do rastrešenosti, rastrganosti, neuravnoteženosti, kaotičnosti u celom psihičkom životu. Po prirodnom zakonu akomodacije, od sadržaja psihičkog života kroz koji svaki dan prolaze žurnalističke tvorevine, ostaje na kraju samo velika glad da se svaki dan čuje nova reč tog kaosa, reč protivduhovna, reč koja treba da bude izraz krvave senzacije. Prema toj gladi i zbog nje iščezavaju pomalo sve prirodne psihičke potrebe.

Kako bi onda mogao u tako upropaštavanoj psihi da uopšte niče duh! Kako može izvoditi neke neviđene akrobacije čovek kome se suše noge i koji se jedva i na štakama drži!

Žurnalistika ne vrši svoje delo duhovnim sredstvima. To se samo po sebi razume. Stoga se njena moć ne temelji na snazi duha, nego na njegovu propadanju, pa stoga i oni kojima ona vlada, a to je ceo svet, postaju sve manje sposobni da u njima proživi duh. To znači: u svetu je sve manje slobodne misli, a u koliko on još uopšte misli, misli sve manje vlastitom mišlju, a sve više imitacijom i kliširanom frazom. To znači: taj svet ima potrebu da mu se kao deci pokazuju šarene laže i uz to govore reči koje će on besvesno ponavljati. U tom se svetu ne povlače logički zaključci niti priznaju postulati ideja, a još se

manje ide za njihovim oživotvorenjem. Stoga i reči samih žurnalista kad govore o svojem radu padaju iz dana u dan na sve niži duhovni stepen. Iz njih se bez po muke može izvaditi potvrda svega dosadašnjeg izlaganja ove knjige o žurnalizmu, kao što će se to videti po sledećim primerima »prvoklasnih« žurnalista.

Na primer Pierre Denoyer, redaktor pariškog »Journal«-a, govoreći o žurnalističkoj informaciji (u knjizi »Le journalisme d'aujourd' hui«, Paris 1931) kaže i ovo:

> »Svi događaji ne interesuju publiku u istoj meri. Veliki deo umetnosti žurnalističke sastoji se u tome da se oseti ono što privlači pažnju izvesne klijentele u izvesnom momentu i da se presudi šta treba izabrati iz rpe svakidašnjih fakata. — — Da bude dostojan da figurira u žurnalu, događaj ne sme biti iz običnog toka stvari, ne sme biti banalan. — — Ali taj neobični izvanredni događaj mora biti važan (important).«

Dotle se ne bi imalo šta prigovoriti tim rečima, ali baš u času kad treba da čujemo principe, po kojima žurnal ocenjuje važnost događaja, ostavlja žurnalista to pitanje i prelazi na interesantnost koju mora imati žurnal, pa kaže:

> »što je interesantno u očima jednih, može da to ne bude u očima većine drugih. Astronom koji svojim teleskopom konstatuje da je jedna zvezda ostavila svoje normalno mesto, stoji prema činjenici koja interesuje nekoliko specijalista kao on što su, ali koja ostatak čovečanstva ostavlja indiferentnim. Dobra informacija je ona koja pretstavlja najviše interesa za najveći broj ljudi. Najzad, glavno na informaciji je njen karakter novosti, aktualnosti.«

I tima se rečima žurnaliste može priznati tačnost, izuzevši krivu upotrebu pojma »dobro« i »glavno« u informaciji, ali ako pitamo, šta ima da se bira između neizmerno mnogo »aktualnih događaja«, ne daje nam odgovora g. Denoyer. A nikakav odgovor na to pitanje ne nalazimo ni u jednom sličnom objašnjavanju drugog »prvoklasnog« žurnaliste, g. Leona Groc-a, urednika »Petit Parisien«-a (po istoj knjizi):

> »To što je za Pavla važno, biće za Petra beznačajno. Svaki članak ima svoju reprezentaciju, kompoziciju, ličnost, koje dolaze od njegova autora... a i od njegova žurnala. — — Apsolutna objektivnost nije poželjna osim u vrlo izuzetnim slučajevima; kad bi postala sistem, objektivnost bi potopila žurnal u jednu sasvim sivu sferu koja bi se ubrzo razvila u najmračniju dosadu!« — —

Usled konkurencije da se donese pre drugih listova neka novost nastaju katkada tako neoprezno lažne vesti da se njihova lažljivost odmah sledećeg dana pokaže. Ali g. Groc opravdava ovako te slučajeve (govoreći o lažnim depešama i detaljnim opisima nekih glavnih pariških žurnala da su Nungesser-Coli preleteli Ocean i bili oduševljeno dočekani u Njujorku, dok su u istini ležali već na dnu Oceana):

> »Ta lažna vest je imala sva obeležja koja mora da ima lažna vest, da bi mogla biti primljena bez diskusije: radiotelegrame agencija, koji su se pozivali na radiotelegrame drugih agencija i tim davali pečat autentičnosti, jednodušnost žurnala, multiplikaciju specijalnih izdanja... Ona je posedovala, iznad svega, onu bitnu vrlinu da se dopadne gomili i da laska njenu mnenju, da egzaktno odgovori na njene tajne želje. Šta su pri tom mogle značiti nekoje neverovatnosti u detaljima, koje bi, u svakom drugom slučaju, mogle alarmirati sekretare redakciske.«

Tako smo eto čuli: treba javiti ono što je važno, interesantno, aktualno, novo, što se dopada i laska gomili. Zađimo još malo dublje, u žurnalističko razlaganje toga što je »aktualno« (iz iste knjige, predavanje »Kako se pravi žurnal«):

> »Uzevši u celosti, svakidašnji život žurnala je sačinjen iz dva gesta: iz gesta impulzije i gesta limitacije. Dati žurnalu impulziju, to znači imati ideje. Ali kad kažem ideje, ne govorim o ideologiji. Imati ideje, to znači imati invencije. To znači naći za žurnal njegovu svakidašnju hranu.
>
> — Ali, reći ćete Vi, tu hranu njemu daje aktualnost.
>
> — Da, ali aktualnost, to je nešto neodređeno i bezlično (vague et informe). Aktualnost se ne sakuplja nikakvim pasivnim načinom, jer bi inače svi žurnali ličili jedan na drugoga. Aktualnost se stvara. I zaista, za to ne postoji recept.
>
> Meni često dolaze ljudi govoreći: Hteo bih se baviti žurnalizmom. Imam diplome. Imam dobru volju.
>
> Ja im uvek odgovaram: Imate li kakvu ideju? Ideju o reportaži, anketi, kampanji. Ideju o maniri kako biste mogli pitoreskno pretstaviti i začiniti aktualnost. Jer to znači biti žurnalista.
>
> Nema apsolutnog pravila. Neki fait-divers dobiće veliku važnost kojeg »šupljeg dana«, a imaće samo relativnu kad ga kakvi drugi događaji — na primer politički — potisnu na sekundarna mesta.«

U svima tim citatima, dakle, na daleko i široko nigde ni traga o kakvu duhovnom i moralnom principu, koji bi vodio žurnaliste pri izboru materijala za tekst žurnalov. Nema ga ni ovde, kod g. Piot-a, šef-redaktora »Oeuvre-a« (iz iste knjige, predavanje »Kako se čita žurnal«):

> »Jasno je da je nemoguće zadovoljiti sve čitaoce. To nije u stanju jedan ograničeni prostor. Žurnal ne može biti rastegnut u beskrajnost. — Ne postoji jedna publika nego stotinu ih. — Celi je problem u tome da se zna uočiti jedna klijentela, a ne tražiti da se osvoje sve. Jednom rečju, celi je problem u tome da ne izgubite plen za njegovu senu. — — Žurnal i njegovi čitaoci sačinjavaju jednu veliku porodicu. Ali to je porodica koja raste i koja se smanjuje. U nju se ulazi i iz nje se izlazi slobodno. Uloga onih koji vode žurnal jasno je da će biti ta da održe koheziju u porodici. A za to je potrebno samo čulo za javnost (le sens du public). Šta je to čulo za javnost, to se ne da definisati.«

Iz svega toga vidimo da je glavna svrha žurnalova da se prodaje i da tiraža raste toliko da odbacuje profit. To je žurnalu vrhovni princip po kojem on bira materijal za svoj tekst i po kojem se uređuje. Svaka istinska ideja i misao koja se ispreČuje na putu ka profitu, biće bez skrupula pogažena. Pretstavnici žurnalistike ne mogu navesti nikada nijednu ideju koju bi mogli prikazati kao osnovicu kod uređivanja svetskog tipa žurnala, to jest onog koji vlada svetom.

E. Žurnalizam protiv duha nauke

U konstrukciji celokupne zgrade naučne, u kojoj pojedina naučna dela sačinjavaju cigle koje se slažu jedna na drugu, ima jedna osnovna problematika, a tiče se vrednosti nauke uopšte. Pitanje: u kakvu odnosu prema moralnom životu čovečanstva stoji njegova naučna delatnost?, ili drugim rečima: kakvu vrednost ima nauka? — to pitanje nije ozbiljno raspravljano ni postavljano. Nije ga ni život ozbiljno postavljao, sve dok je nauka bila u povojima i dok je i ona kao skoro i svaka druga delatnost čovečija imala glavnu zadaću da pomaže izgradnju čisto materijalne civilizacije, u kojoj je moralni život zauzimao vrlo podređeno i vrlo neuticajno mesto.

Moralni odnosi među ljudima, pojedincima i narodima, bez sumnje su pogodni za delatnost naučnog duha i razvitak nauke, ali obrnuti tu tvrdnju možemo samo ovako: nauka može da bude pogodna za razvijanje moralnog života, ali može i da ga ništi. Za isvesni stepen materijalnog obilja, i to ne samo u kapitalističkom ekonomskom poretku, nego još više u kolektivnom socijalističkom, biće neophodno potreban s r a z m e r n o visok stepen moralnosti među ljudima da bi se moglo sprečavati širenje moralnog zla koje dolazi, prirodno, iz tog materijalnog obilja. Što je više ljudi u posedu što većeg kvantuma materijalnih dobara, kojima se može koristiti ali i škoditi svojem bližnjemu više nego bez njihova poseda, tim će viši stepen moralnosti pojedinca i društva biti potreban da se ljudi mogu odhrvati iskušenju i napasti. Ako zamislimo maksimalno moguću materijalnu povezanost svih ljudi uzajamno, u tom smislu da bude u moći svakog pojedinca (a kakvu tehničku moć ne bi mogla tehnika dati!), da po svojoj volji, neprimećeno i nesprečivo može, na primer nekim nevidljivim zracima, ubijati ili zarobljavati neograničeni broj ljudi: kako visok stepen moralnosti bi u tom društvu morao da vlada, i kakvom bi se teškom i sudbonosnom brigom moralo bdeti nad odgojem svakog novorođenog čoveka, te da bi se čovečanstvo moglo održati na životu!

Primera kobnih posledica nesrazmera između materijalnog i tehničkog napretka s jedne strane i stepena moralnosti odnosa među ljudima s druge strane, videlo je i viđa naše doba suviše dosta. Oni su, u svoj težini svoje kobi, imali samo to dobro što su tu i tamo mehaničkom nesavladljivom silom otkrili mnogima koji o tome nisu pre ni sanjali, kakve užasne opasnosti kriju u sebi ta tehnička savršenstva, ako ne stoje u moći moralnih snaga. Još nas ima mnogo živih svedoka Svetskog rata, u kojem je mašina kosila milione ljudi. U Svetskom ratu nije kapitulirao javno i kompletno samo moral među ljudima, nego i duh. Za desetak godina posle tih strašnih događaja već gledamo svuda po svetu gigantske pripreme da nove mašine, još savršenije i ubistvenije, ubiju nove milione ljudi, muških odraslih, žena i dece, vatrom, otrovom i eksplozijom. Vidimo i opet istu gotovost svetske »javnosti« da tim nevinim tragičnim žrtvama mašinskog ubijanja podeli naziv junaka i heroja! U toj javnosti, koju stvara žurnalizam, i ne čuju se skoro glasovi onih koji opominju i preklinju, niti se osećaju one slabačke pojedinačne akcije u tom smislu, jer još uvek oni koji raspolažu najglasnijom rečju, a koji su u istini i doveli do rata pa ga i vodili, kao i oni koji su se bogatili smrću i krvlju miliona, misle da će moći i opet i uvek očuvati svoju vlastitu dragocenu krv da ne bude prosuta.

Zaista, da je mogla biti otstranjena i ona spasonosna mogućnost otreznjenja upropašćenih naroda, koja je ležala u naglom padu stotina miliona ljudi iz materijalne obezbeđenosti u materijalnu bedu, te da se danas i gladnu radniku i izmrcvarenu seljaku i očajnu intelektualcu mogu još uvek pričati priče i naturati mnenja o veličini čoveka koji osvaja vasionu i o njegovoj istovremenoj »prirodnoj određenosti« za uzajamna klanja i istrebljivanja, da se svetu može govoriti — ako se o tome uopšte govori — mlitavo, mlako, smušeno i neiskreno o moralu kao o nekoj najdosadnijoj, preživeloj i neupotrebljivoj starudiji; da to sve može da bude, a da se ne primećuju tragovi zdrave reakcije, znak je i svedočanstvo ogromnih i kobnih nesrazmera u svetu.

Vrednost nauke je, dakle, relativna. To je prosto izraženo i u narodnoj reči: Podaj budali nož u ruke, pa će svojeg oca prvog zaklati! A lopov s nožem u ruci je neuporedivo opasniji od budale s nožem. Da je vrednost nauke relativna, i da joj može doći samo od morala, kao i svemu drugom, vidi se i po jednoj naročitoj pojavi našeg doba. Samostalna nezavisna vrednost nauke, koju hoće da postave mnogi naučnici, pokazuje svoju nemogućnost tim što se sve više množe one posledice takve naučne delatnosti koje onemogućavaju i samu naučnu delatnost. Na prvi pogled paradoks, ali nam ga ipak prikazuje istinitim i površno posmatranje posledica, na primer, usavršavanja tehničke strane produkcije materijalnih dobara bez obziranja na moral epohe kojoj se daje. To je usavršenje otišlo dotle da se potreba dnevnog materijalno-produktivnog rada čoveka (ako svi trebaju da rade) svela na 1—2 časa, dok je pred par decenija bila za nekoliko puta veća. I neminovna posledica toga je da se mora reducirati rad svima srazmerno tom malom kvocijentu, kako bi svi mogli i imali nešto da rade, ili da će veći deo čovečanstva ostajati nezaposlen. Po prvoj alternativi, koju nalaže i moralni zakon, nije se postupilo, nego po drugoj, ostavljajući pri tome u punoj snazi društvenu prisilnost da pošten čovek samo od svojeg rada može dobivati sredstva za materijalno izdržavanje. Tako danas veći deo čovečanstva gladuje, ili prima milostinju, umire od gladi, buni se, prouzrokuje ekonomske i političke katastrofe preko celog sveta. Tu je jedan naučni rad doveo do toga da onemogućava sam sebe svojim posledicama, jer u izgladnelim, pobunjenim, decimiranim narodima neće više biti ni osnovnih uslova za kakvu naučnu delatnost. Cilj tehničkom usavršavanju trebalo je da bude podizanje materijalnog bogatstva širokih slojeva, a dovelo je dotle da je ono direktni uzrok sve veće bede i neimaštine, stoga što je prepušteno samo sebi i nije uklopljeno u opšti duhovni i moralni plan koji bi morao dopirati barem dotle dokle dopiru posledice toga usavršavanja, dakle preko celog sveta.*) Ne ulazeći dublje u taj primer, može se po njemu kao i po svima drugim istovrsnim utvrditi isti temeljni razlog: Svaka ljudska delatnost koja ima uticaja i na druge ljude, a koja nije uklopljena u moralno i duhovno ispravno gledanje na svet, štetna je, ili ima u sebi mogućnosti da bude štetna, i to u svakom pogledu istinski štetna. Stoga je ideal razvitka ljudskog društva da svačiji takav rad bude podvrgnut duhovnu i moralnu nadzoru i uputstvu. Potreba takva vođenja sveta danas se već konkretno ukazuje u veličini srazmera celih nacija, iako je naravno još nedovoljno izražena za duhovni nivo žurnalizovanih masa uopšte kao i njihovih »prominentnih« vođa. Ta će se potreba posve jasno ukazati u budućem verovatno socijalističkom društvenom poretku. Da takvo vođenje ne uzima slobodu, nego je tek daje, mislim da nije potrebno i na ovom mestu da se naglasi.

*) Ko bi našao ovde da bi, radi potpunosti, trebalo reći da te pojave raspada kapitalističkog poretka sveta idu po filozofiji »dijalektičkog materijalizma«, upućujem ga na poglavlje »Žurnalizam protiv socijalističkog društvenog poretka«, gde sam kazao što imam da kažem i o »dijalektičkom materijalizmu«.

Naučni rad, ma kako uspešan bio, nema prava da se zove i duhovnim radom, onog časa kad se čini samostalno i bez podvrgavanja moralnom zakonu. Duhovnost stoji uvek na tlu pune moralnosti, i kad naučni rad služi čoveku, našem bližnjemu, treba tako da mu služi kao da u njemu vidi člana celog čovečanstva a ne izolovanih grupa. Samo je takav naučni rad duhovan i samo on može da donese blagoslovena ploda, dok svaki drugi nosi već sam u sebi klicu propasti. Stoga se ovde, kad se dalje govori o naučnosti, misli na d u h o v n u n a u č n o s t.*)

Žurnalizam je neprijatelj svakoj duhovnosti, to smo čuli gore. A ovde ima sada da pitamo u čemu je njegovo specifično delovanje protiv naučne delatnosti.

Nauke po svojem predmetu nisu ni duhovne ni neduhovne, kao što cigla može stajati uzidana u zgradu ili bačena na ulicu. Tek onda kad naučno delo ima svoje mesto u opštem moralnom i duhovnom planu, postaje ono i duhovno. Ali se ipak predmeti pojedinih nauka razlikuju po tome što su neki takve

*) Za svrhe ove knjige ne bi bilo važno pokazati kako žurnalizam deluje na neduhovnu naučnost, jer ta svakako i bez tuđeg uticaja izvršava samoubistvo. Treba samo toliko reći da žurnalizam prema takvoj naučnosti pokazuje izvesne slabosti i simpatije, što je i prirodno. Ali kako je takođe prirodno da on uništava sve čega se dotakne, a najsigurnije davi ono što grli, to pod njegovim milovanjem strada najzad i takva naučnost. To će se zbiti već i po tome što žurnalizam paralizuje svaki umni i prirodni psihički rad, bez kojeg nema uopšte nikakve naučnosti.

prirode da više traže ispunjenje duhom, a drugi manje. Neke nauke, na primer one koje se temelje na objektu i eksperimentu, zatim logika i matematika gde se možemo svakad osvedočiti o ispravnosti tvrđenja pomoću logičkih pravila ili konstruktivnih i računskih dokaza, egzistiraju u pogledu svojeg predmeta takoreći nezavisno od naučnika, dok kod nekih, kao na primer raznih teorija o umetnosti, ni sam predmet ne može biti postavljen bez većeg ili manjeg udela duha u njemu.

Za rasmatranje delovanja žurnalizma na duhovnu nauku trebaće da malo vidimo najpre koje su nauke uopšte podložne zabludi usled stranog uticaja, a onda, koje su nauke od veće važnosti za život čovečanstva. Pa se odmah nalazi da su podložne prirodnoj zabludi sve one nauke u čijem predmetu ima duh svojeg prirodnog udela, jer i čisti um, osnova duha, ima svoju prirodnu dijalektiku. A baš su te nauke najvažnije za čoveka, jer daju smisao svemu drugom. Gde one ne vode svu ljudsku delatnost, pa i onu »strogo naučnu«, tu je ta delatnost u mnogome slična lokomotivi koja se nalazi u punoj vožnji, ali u kojoj nema mašinovođe. Nikad se ne zna gde će se strovaliti, hoće li počiniti veliku ili malu štetu, ali da će u toku vožnje kad-tad nastupiti nesreća, jasno je. Današnje stanje naučne delatnosti i dovelo je dotle da čovečanstvo izgleda kao smešteno u lokomotivi bez mašinovođe u najbržoj vožnji. I ono što je rečeno gore o nužnosti srazmera između materijalnog napretka i moralno-duhovnog stepena, to se isto može i ovde reći: svi rezultati tih »strogo naučnih« nauka morali bi biti, u pogledu njihove upotrebe, podvrgnuti postulatima prve grupe nauka, to jest one čiji predmet po svojoj prirodi traži ispunjenje duhom. Tu se vide tragični problemi našeg doba. Ono ne samo da potpuno zanemaruje širenje i učvršćivanje moralno-duhovnih naučnih postulata, nego nije učinilo još ni toliko da su ti postulati u kojem bilo stavu dobili saglasno priznanje samih naučnika. Dotle ona »stroga naučnost« razbija već atome i skita se po vasioni u daljinama koje se daju samo ispisati ciframa, ali ne i pretstaviti; te u jednoj sekundi broji stotine biliona titraja elektrona, itd.

Ali kad bi te dve grupe naučnosti bile i izjednačene u opštosti priznanja njihovih tekovina, te kad bi se i pravilno spoznavao njihov odnos u pogledu vrednosti, opet tim ne bi bilo dosta učinjeno, jer rezultati njihovi traže drukčije postupke

popularizovanja i omogućenja široke upotrebe naučnih rezultata. Grupa koja je svojim predmetom prirodno duhovna traži od svih koji treba da osete njene plodove izvesni dosta teški duhovni napor, vežbu i rad. Tu obično, da bi ti plodovi bili osećani kako zaslužuju i trebaju, mora biti poznat barem u najkrupnijim crtama i ceo naučnički rad kojim se došlo do tih plodova. Taj zahtev otpada na primer kod čisto eksperimentalnih nauka. Radio-inženjeri mogu posve za sebe da zadrže svoje konstrukcione planove radio-aparata, a da te aparate ipak sav svet može da iskorištava. Isto tako i medicinari svoje studije. Ali filozofi, sociolozi, teoretičari umetnosti moraju izneti na javu sav svoj rad, koji mora proučiti barem u najkrupnijim crtama svako ko želi da se koristi njim u punoj meri. A za to treba dobre volje, umnog napora i čestoput mnogo školske spreme.

Naučnici i naučna dela prirodno-duhovnih nauka trebaju dakle publiciteta u velikoj meri i taj publicitet mora biti pripremljen, kultivisan i čuvan. Treba da postoji jedna javnost dobre volje, sa odgovarajućim duhovnim nivo-om i u posedu dovoljnih sredstava i vremena.

Publicitet je danas posve u rukama žurnalistike. Kakav je on i kakav postaje u njenim rukama, o tome je već rečeno šta treba. Tu iščezavaju i dobra volja i duhovni kvalitet. Svi dobri uticaji bivaju otklanjani, a svima lošim širom vrata otvarana. I šta biva kad se sastanu ta dva sveta, svet žurnalistike i svet naučne duhovnosti? Žurnalistika postaje parazit na naučnosti. Njenim se sokovima hrani, deblja i dopušta toliko života svojoj žrtvi koliko to godi njenu debljanju.

U sastanku tih dvaju svetova nastaje, prirodno, razlučivanje samih naučnika: na one koji pri samom prvom kontaktu, ili dosta brzo, spoznaju kakvo im je društvo, pa se povuku da stvaraju nepriznato i često pod teškim uslovima životnim, za neizvesnu budućnosti; i na one koji na račun svoje duhovnosti prave kompromise. Žurnalizam po svojim bitnostima, po antimoralnosti, psihičkoj kaotičnosti, paralizovanju svakog patosa, svih pozitivnih osećaja, sve aperceptivne asocijativne sposobnosti, postaje užas za svaku istinski moralnu i duhovnu reč, bilo naučničku bilo umetničku. Takva reč u žurnalskim redovima može samo da sahne i gine, jer na tom mestu može da dobije samo onaj efemerni život koji dobija sav tekst žurnalov.

Svima naučnim delima o kojima žurnalistika govori, kao i svima naučnicima koje ona pušta do reči, uzima ona što je najvrednije: priznanje prave važnosti i vrednosti i poticaj na primanje konzekvencija. U zamenu za to daje im slavu dana, meseca, najviše par godina onima koji su joj naročito uslužni, ali ta slava nipošto ne prelazi slavu nekih kriminalnih tipova, nogometnih i filmskih igrača i kakvih pogodnih političara. U svakom slučaju slavu jednakim materijalom fundiranu kao i slave kriminala, nogometa, filma, politike. Ali, treba konstatovati, žurnalistička mađija je već toliko omađijala ceo svet da se nalazi vrlo mnogo duhova među naučnicima, umetnicima, političarima i raznim društvenim dostojanstvenicima koji ne vide pravu dubljinu zla i koji ne znaju da svojom saradnjom to zlo uvećavaju. Oni misle da svojom saradnjom ispravljaju i izjednačuju žurnalističke nastranosti koje i oni vide. Međutim, tu bi im mogla pomoći i vlastita fantazija kad bi, na primer, sebi pretstavili kakog govornika, predavača, propovednika, državnika koji bi mogao i hteo govoriti i onda kad bi svakog časa morao dopuštati da mu se prekida govor reklamnim upadicama svih mogućih trgovačkih branši i da poslednje što njegov auditorium ima da čuje bude neko anonimno traženje seksualnog partnera. Neka pretstave sebi malo i to kakva bi to publika mogla da bude koja bi sve to gutala, i da li bi bilo vredno da joj se govori.

Stoga se pseudonaučnici i pseudonauka lako i rado sastaju i vežu sa žurnalistikom, preko koje dolaze do jeftine slave, ali ipak »slave« koja može biti kvantitativno veća nego ma kojeg i ma kako vrednog naučnika koji neće prijateljstva sa žurnalima. Takav način podeljivanja slave i naučničkog imena daje podsticaja onom današnjem gomilanju »naučnih« dela koja su uglavnom samo knjiga iz knjige, i tako se ide direktno u takve odnose u naučnom svetu u kojima se neće moći više raspoznavati šta vredi a šta ne. To je takođe jedno tipično žurnalističko kvarenje nauke.

Sa sve većim izgrađivanjem nauke ide uporedo i sve veće specificiranje i razgranjivanje u svima granama naučnim, a usled toga nastaje sve veća opasnost da se izgubi neophodno potrebni pregled preko onoga što je originalno i vredno u nauci; pregled u tom smislu da javnost i društvo, a u prvom redu sam naučnički stalež, budu stalno na čistu s tim koje mesto u lestvici naučne vrednosti i u tabeli ljudskih potreba treba pridavati pojedinom delu naučnom. Žurnalistički svet traži od svojih naučnih autora da pišu »zabavno i interesantno«, a to oboje prava naučnost isključuje iz svojih uslova, svojeg rada i svojih metoda. Obziri na lakoću shvatanja naučnih tekovina dolaze tek sekundarno do značenja, naime kad je potrebno široko popularisanje. Mora, dakle, svet nauke da bude potpuno samostalan i nezavisan od žurnalistike, jer je uticaj žurnalistike poguban po nauku u svima smerovima, a u prvom redu u smeru razaranja duhovnosti u nauci uopšte, i naročito u tom smeru što onemogućava da pravi naučnici dobiju prava priznanja i nagrade za svoja dela.

Kad se ko usudi da kritikuje štogod što leži u liniji žurnalističkih interesa, onda se polemika — ako uopšte dođe do nje — završava redovito nepovoljno po kritičara. To je Sören Kierkegaard pre sto godina lepo izložio ovim rečima: »Tiranija novinske literature je najmizernija i najniža od svih tiranija: ona je prosjačeća tiranija — kao što profesionalni prosjak ne prestaje trčati za vama uz cestu niz cestu sve dok mu nešto ne date. Kakva god eminentna književnika zamislili, da ga takva još nije bilo, — postavite ga nasuprot žurnalu, mora izgubiti, osim u slučaju da i sam izdaje žurnal, ali je u tom slučaju svakako izgubio: spao je od književnika na žurnalistu. Boj počinje: taj eminentni polemičar daje svoj udarac, da i samom žurnalisti biva jasno da je smrtno pogođen. To malo njegova odgovora pokazuje samo kakva neizmerna daljina zjapi među njima. Ali žurnalista je sasvim miran i rezonira ovako: Protivnik ne može uvek ponovo dolaziti na istu stvar, pa će stoga jednom da stane — a onda ja počinjem. Pa ću nastaviti svako veče ili svakih osam dana, i to će najzad biti učvršćeno. Što više vremena prolazi, tim više će biti stvar zamućivana fraziranjem, te će publika postepeno sasvim zaboraviti na članke književnikove. Tako sam dobio igru.«

Najrečitiji primer takve borbe u našim danima pretstavlja borba Karla Krausa, izdavača časopisa »Die Fackel« u Beču. Samo je u njegovu primeru žurnalistika otišla još dalje nego u gornjem prikazu Kierkegaardovu. Ona je s početka malo i odgovarala, a posle je došla, posve pravilno za pravu žurnalistiku, do zaključka da je za nju najbolje oružje šutnja o svojem protivniku, ne odgovarati mu nikako i tim ne skrećati

pažnju javnosti na njega. Uvidela je da za nju polemika uopšte nema smisla. To nije njena snaga. Njena snaga je vreme, materija, kvantum, dakle snaga potpuno bezduhovna porekla, dok je polemička snaga duhovna.

Pojava da sa veličinom žurnala, njegovom proširenošću, opada srazmerno prostor koji on daje polemičkoj reči u svojim stupcima, karakteristična je za savršeniji tip žurnalski. Polemika traži nužno da čitalac bira između teze i antiteze, traži dakle da i on sam ima svoj vlastiti sud, dok žurnalizam treba čitaoce koji bez prigovora primaju sve što im se servira. U polemici se nužno ispoljavaju ideje, njen je predmet fiksan, isti, dok žurnalizam ne trpi nikakva fiksna idejna interesa. Polemikom bi se, najzad, došlo do duhovne istine, a ta istina i žurnalizam su dva pojma koja se isključuju.

F. Primeri žurnalističke protivduhovne reči

Stepen neduhovnosti na kojem stoji žurnalistička reč srozava se iz dana u dan. Pre deset godina bi mnoge stvari koje su danas same po sebi razumljive kao sastavni deo žurnalov bile nemoguće zbog njihove komičnosti, idiotije i monstruoznosti.

Međutim, isto tako kao i kod drugih relacija žurnalizma o kojima je dosada govoreno, ni ovde kod primera stepena duhovne propalosti žurnalistike i žurnalizovanog sveta nije glavni udarac po duhu sadržan u neduhovnosti primera uzetih samih za sebe, nego u mešavini duhovnoga sa neduhovnim. Donoseći istinske duhovne vrednosti, iako retko i sve ređe, na primer kakvu umetnički pisanu malu novelu ili duhom napisan prikaz kojeg socijalno važnog događaja, donoseći dakle to u jednoj bitno i nužno protivduhovnoj sredini, žurnalistika čini duhu veću štetu nego kad bi ta sredina bila tu sama bez ikakva duhovnoga premazivanja. Na taj način, posle izvesnog vremena, kad kod čitalaca izgube vrednost svoju duhovna stvaranja uopšte, žurnal dolazi u mogućnost da donosi i takve stvari koje su sa gledišta duha upravo groteskne, ako nisu užasne. Te stvari, na primer shvatanja o raznim problemima, postaju čitaocima obične, te se neće posle mnogo čuditi kad se u životu sretne i sa njihovim realnim izgledima.

A sada da navedem nekoliko primera.

*

Lice koje je postalo »poznato« ili »prominentno« doživljuje neizbežnu sudbinu da žurnalistika njegov lik donese po stotinu puta u godini. Ne samo ista karikatura, nego i fotografija treba da nam svaka tri dana kaže kako izgledaju Stalin, Makdonald, Musolini, Hitler i drugi. Može li to pred duhom naći ikakva objašnjenja? A koliko je čitalaca tih žurnala upitalo redakciju, iz kojeg se razloga tamo smatra da oni ne mogu ni od prekjuče zapamtiti kako izgleda Mussolini? Svako to nalazi u redu, jer to žurnal tako čini. Drugog obrazloženja ne treba.

*

»Politika« u broju od 3. X. 1933. donela je noticu na prvom mestu njene tadašnje rubrike »Kroz našu zemlju«, u kojoj se opisuje kako je neki seljak istučen i orobljen za 500 dinara. Nad noticom svoji slika ruke koja drži pet novčanica po sto dinara, i ništa više. Žurnal smatra da njegovim čitaocima treba pomoći kad sebi pretstavljaju koliko je komada stotinjarki u 500 dinara i kako izgledaju u jednoj ruci.

Ta vrsta potpuno suvišnog ilustrovanja teksta sve se više odomaćuje u žurnalu. Čitaocu se tako oduzima i najmanji napor vlastite fantazije pri čitanju. Ali fantazija, taj naročiti dar duhovna čoveka, mora, da bi se održala na životu, sama da stvara. Prisilna neaktivnost, kao što je to žurnalističko vezano vođenje u najsitnijim sitnicama materije, znači smrt za fantaziju.

*

Kad se ima da prokriomčari u javnost neka duhovna naročita nakaznost, onda to žurnalistika čini obično pomoću inostranih »čuvenih i poznatih«, koji govore u velikim centrima civilizacije i njenim velikim žurnalima. To im daje neku aureolu neprikosnovenosti, i njihova reč se čita sa slepim uvažavanjem. Čak i onda kad te strane veličine nekim svojim radom, na primer širenjem laži, škode jednoj naciji, ipak oni tim ne budu onesposobljeni da toj naciji pretstavljaju propovednike kojekakvih teorija o spasavanju sveta i sličnoga. U te ljude spada, na primer, graf Kaiserling. Naš žurnal »Vreme« u broju od 25. X. 1933. donelo je tako s velikim naslovom:

»Graf Kaiserling o superiornoj kulturi koja dolazi«

— — — — — — — — — — — — — —

»Graf Kaiserling je poznat po svom briljantnom žongliranju paradoksima.

U svom predavanju koje je održano pred najodabranijim duhovima Evrope, graf Kaiserling pokušava da brani nove snage koje teže da preuzmu vlast u Evropi. Ovim predavanjem poznati nemački filozof brani nacional-socijalizam, fašizam i komunizam.

Svoju tezu nemački filozof bazira na ovim argumentima:

— živimo u eposi masa, koja je u stvari epoha vođa koji upravljaju masama pomoću sugestija. To je najbolji dokaz da je čovečanstvo danas u najvećoj većini pasivno.

Ali pored svega toga, omladina nikada kao danas nije pokazivala toliko vitalnosti. Primer: Rusija i Nemačka! Duhovna pasivnost masa dolazi od pobune neduhovnih masa koje on naziva »telurijskim«. To su snage zemlje i krvi. Na planu telurijske snage nema slobode, nema inicijative, ni shvatanja. Kada se vera udruži sa ovim snagama, onda je njihova moć neodoljiva.

Većina je danas ubeđena da su ove snage nosioci napretka. Predratno čovečanstvo nije imalo u svojoj evolucionoj liniji pozitivnih perspektiva. Ova je civilizacija morala da dođe do nečovečnosti, koja se ogledala u premoći mašina nad životom. Dužnost je intelektualaca da uzmu učešća u ovom pokretu za reorganizaciju čovečanstva i civilizacije. Oni moraju da rade na povraćaju duha i reintegraciji njegovih vrednosti, postavivši ih na mesto koje im pripada u svetu koji se rađa.

Pošto je to čovečanstvo bogatije i vitalnije od onoga koje nasleđuje zahvaljujući procvatu telurijskih snaga, može se uspeti da se izgradi jedna potpuno nova i humana kultura, neviđena dosada. Ova nova kultura može da bude superiornija od predašnje, jer je shvatanje stvari intelektualaca mnogo dublje. Treba staviti našu energiju u službu superiornije kulture koja dolazi.«

I »Vreme« dodaje od sebe:

»Na taj način graf Kaiserling peva opelo liberalnoj koncepciji organizacije ljudske zajednice.«

Graf Kaiserling, a s njim i naše »Vreme« — jer je od svih predavanja tog skupa »najodabranijih duhova Evrope« donelo u rezime-u samo to kao »najinteresantnije« — kažu ovo:

Mase kojima se upravlja sugestivno i u kojima su se probudile neduhovne snage, telurijske snage zemlje i krvi, koje isključuju slobodu, inicijativu i shvatanje, te su mase vitalnije nego one koje idu za slobodom, inicijativom i shvatanjem. Jer kad se sa neslobodom, neinicijativom i neshvatanjem udruži još i verovanje, onda nosioci toga svega postanu neodoljivo moćni. To je pokret za reorganizaciju čovečanstva, te se zahvaljujući procvatu tih telurijskih snaga može izgraditi jedna nova dosad neviđena humana kultura. Stoga treba staviti energije intelektualaca u službu te superiornije kulture koja dolazi.

Tako eto danas i takav čovek koji reorganizaciju čovečanstva i novu neviđenu humanu kulturu izvodi iz neslobode, neshvatanja i neinicijative, može da pretstavlja po celom svetu »filozofa« svetskog formata. Šta li njemu znači humano, a šta li kultura? Bez sumnje, ili neku idiotiju ili neku banditsku misao, ali eto i »Vreme« mu sekundira. Naravno, ne znam koliko je tačan taj prikaz tog predavanja, ali je tačan po svojoj punoj verovatnosti da bude događaj današnjice. Ta loše prikrivena propaganda najtežeg i ničim neograničenog političkog terorizma leži tačno na liniji političkog razvijanja evropskih i svih drugih »civilizovanih« zemalja pod žurnalističkim uticajima. Taj »skup najodabranijih duhova Evrope« sa tako pretstavljenim glavnim govornikom svojim, odrazuje simbolički sav pad duha Evrope. Temelji svake etike, i svakog duhovnog života, sloboda, inicijativa i shvatanje, dakle osnovni preduslovi za egzistenciju čoveka kao misaonog bića, to je eto za žurnalistiku samo jedna »koncepcija« organizacije ljudske zajednice, od koje ima i boljih!

*

I dok tako žurnalistika lansira filozofe, koji s filozofijom nemaju ništa zajedničko osim toga što su neprijatelji svake filozofske misli, dotle se nad istinskim gorostasima duha izvršava suverena egzekucija jednim žurnalističkim člankom. Lep primer za to nam daje predavanje jednog beogradskog književnika, otštampano i u beogradskoj »Pravdi« od 27. X. 1933, po naslovom »Kuda ide svet«. Najpre se tu za Marksa, koji — uzgred budi rečeno — nema ranga ostalih gorostasa koji se tu likvidiraju, kaže ovo:

»Preko ekonomskog faktora Marks je s jednom genijalnom i silnom zluradošću, obezduhovio čoveka, učinivši od njega, od čoveka, koga je hrišćanski Bog stvorio po podobiju svomu, produkt ekonomske strukture. — — Marksizam se, kao što rekoh, kosi sa Slavenstvom, koje se nikada ne može izmiriti sa mišljenjem, da je čovek u krajnoj liniji rezultat ekonomske strukture društva — —.«

Pa onda, likvidiravši za tren oka Kanta i Goethe-a, dolazi na hrišćanstvo sa ovakim rečima:

»Svet nema Boga. Pri svem tom ne treba se predati poslednjem očajanju. Nasuprot kapitalističkom zapadu i nasuprot boljševizmu uzdiže se još uvek džinovska figura Rjepinovog božanskog orača, Lava Nikolajevića Tolstoja. Neće i nemože se održati Tolstojeva racionalizacija hrišćanstva, a ni zemlja ne može biti opšta. Hrišćanstvo nije mudrost života, a onaj koji radi zemlju hoće da ima svoj komad zemlje. To je jedna istina, osveštana ekonomskom naukom, i izražena u delima svih pesnika, vernih selu, pa i u pričama — — «

»Plug mrzi rat, a mržnja na materijalistički zapad, ako se očisti od onoga što je u Slovenstvu bolesno, može dovesti na ovu zemlju novoga i pravoga Boga. Mora se računati sa čovekovom prirodom, čiji je instinkt privatna svojina, ali se isto tako može preko malog poseda i preko obuzdavanja kapitalizma postaviti dru-

ство на, koliko je to mogućno, zdrave temelje. I to društvo biće sposobno i da se uzvine na krilima nove religije i da izgradi novu civilizaciju.«

Prvo, nikakvo obezduhovljavanje ne može biti genijalno. Genius (duh) ne može biti protiv duha. Zatim, kako je taj »poznati« književnik mogao najpre da odlučno odbije Marx-ovu teoriju da je »čovek produkt ekonomske strukture«, a malo posle toga da kaže kako »ekonomske nauke osveštavaju istine«, što znači da nema uopšte utvrđenih društvenih istina dok ih ne potvrdi ekonomija? Tako nam po njemu ni hrišćanstvo ne daje »mudrosti života«. Tu mudrost nalazimo kod čoveka »malog poseda«. Taj mali posed će nam dati i novoga Boga koji će biti pravi. Tako se eto polazi odatle da se tuče Marx-a u glavu, a završava se tim da se pretera i samog Marx-a u shvatanju da ekonomija uslovljava sve, jer će nam eto dati i tog pravog maloposedskog Boga!

To je tipičan primer žurnalističke kaotičnosti u glavama takozvanih intelektualaca.

*

Jednaku duhovnu bedu nalazimo u članku »Politike« od 26. IX. 1932.: »Tragična figura Gandijeva«, gde ima i ovakog rezoniranja:

»,Staro dobro' vreme ortodoksnih Hindusa umire danas kao i mnoga naša zakrečena verovanja, jer je mašina otvorila vidike nečuvenih nadanja i optimizma o kakvom čovek do danas nije smeo da sanja. Mašina, tvorac neiscrpne količine dobara za svakoga u izobilju, iz osnova je zateturala sve pesimizme i spiritualistička stremljenja koja čovekovu sreću stavljaju van domašaja njegovog, u mislene prostore nebeskih daljina ili u blaženost zagrobne utehe. Čini se kao da čovek ne mora više odsada da traži svoju sumnjivu sreću iza groba. Samo oni koji nikad nisu osetili nespokojstvo nesigurne sutrašnjice i u uniženju roba teret života, tražiće sreću i dalje na duševnim širinama. Ali oni bezbrojni milioni sitnih i malih, koji nepoznati, kroz staklo gledaju gozbu povlašćenih i umiru ne znavši zašto su živeli, zgrabiće kao utopljenici slamku mašinom iskorišćenu materiju koju su Gandijevi oci i praoci prezreli samo zato jer je nisu umeli savladati. Isto onako kao što ju je i naša hrišćanska filozofija oglasila za nedostojnu, jer je nije znala sebi da potčini.«

Da se pokušamo probiti kroz tu žurnalovu džunglu, ovako po redu: 1) Mašina ubija naša zakrečena verovanja, i to je žurnalu u redu, jer mašina otvara i vidike u nesanjanu sreću. 2) U ta zakrečena verovanja spada i hrišćanska filozofija, pošto je mašinu oglašavala nedostojnom, kad je nije mogla sebi da potčini. 3) U to spadaju i spiritualistička stremljenja koja čovekovu sreću stavljaju van domašaja njegova. 4) Ali, i sada dolazi retuš, samo oni kojima je materijalni život osiguran, dakle kojima služi mašina, samo oni traže sreću i dalje na — duševnim poljima. Dakle mašina čoveka najpre oslobodi od tih duševnih polja, što se žurnalu sviđa, a zatim ga, kad je mašinu umeo upotrebiti, izvede ona opet na duševna polja, što žurnal takođe ne kudi. 5) Jer svi oni koji umiru, nikad ne ostvarivši čežnju za »gozbom povlašćenih«, umiru »ne znavši zašto su živeli«. Nisu raspolagali mašinama koje bi ih izvele na duševna polja. 6) Ali, šta ćemo na kraju i s tim duševnim poljima, kad ona ostavljaju sreću čovekovu »van domašaja njegova«? To i nije onda sreća. Nema je, dakle, ni u mašini, ni izvan nje.

Pokušaj je propao, ne izađosmo iz džungle.

*

Uzmimo jedno prohodnije grmlje. Na primer sledeći citat iz govora jednog drugog takođe »poznatog« književnika našeg, koji je prilikom otvaranja novinske izložbe u Beogradu o stogodišnjici »Novina Srbskih« 17. I. 1934. rekao i ovo (po »Politici« od 18. I. 1934.):

»I mi smo svi služili istini, služe danas i oni. Samo što smo mi sve istine merili na terazijama nacionalne vrednosti, svi, čak i oni hiperkritični duhovi, a današnji novinari promatraju ih i ocenjuju sa stanovišta, manje više stručne objektivnosti. Možda, zbir profesionalnih, stručnih saveta u današnjem našem diferenciranom društvu, služiće isto tako kao sigurno jemstvo za očuvanje nacionalne i državne celine, kao što je patetika naše nacionalne savesti služila za razvijanje onih samopožrtvovanih energija koje su, takve, samo i uspele da ponesu narod u neravnu, a uspešnu borbu za ujedinjenje.«

Govornik nije siguran, on koleba da li da veruje u to što kaže. Ima puno pravo, jer i u prisustvu novinara i u prilici kad se najvećom brižljivošću traže najpovoljnija epiteta za žurnalistiku, to je maksimum što se moglo reći, to — »možda« i to »manje više« za »stručnost« novinarsku. Naravno, ni jednim korakom nije se moglo dalje zakoračiti u obrazlaganje toga po čemu to novinari mogu biti »objektivno stručni« da daju svoje savete jednom toliko diferenciranom društvu kao što ovo današnje hoće da bude.

*

Evropejcima izgleda Amerika često puta kao neka čudna zemlja. Gdekad joj se dive, a gdekad je superiorno i podrugljivo

gledaju kao nekog nekulturnog skorojevića. Ali, u odnosima Amerike prema ostalom civilizovanom svetu ima jedan fakat od velike važnosti, koji Evropejci ne bi rado priznali, a koji je ipak — fakat. U žurnalistici Amerika vodi, a Evropa sledi. Mislim u onome što je bitno u žurnalizmu. Svaki novi ton američke žurnalistike poslednjih decenija uspešno je osvajao ostali svet. U početku ti novi tonovi deluju pomalo »tuđinski«, pa se u starom svetu otme tu i tamo uzvik: Ipak je to preterano!, ali posle, za malo vremena, ide sve glatko i bez uzrujavanja. Tako možemo, kad ovih naših dana naiđe opet neko takvo čudo, igrati ulogu vidovita čoveka i tačno pretskazivati šta čeka taj stari svet u najskorije vreme. Celi se svet danas »standardizuje« po tom američkom »standard-tipu«. Stoga, kako rekoh, samo neko kratko vreme ne razumemo i ovakve stvari kao što je na primer sledeća, citirana po »Novostima« od 16. XI. 1934.:

S p a s a v a j t e s e n a N o e m o v u b a r k u!«

Brat Ezechiel proriče da će narednog Velikog Petka zemlju uništiti opći potop.«

»Brat Ezechiel u Loredu na obali Rio del Norte propovjednik je sekte »Sionski pravednici«. Ne zna se da li je njemu ko šta objavio, ali on je objavio cijelom svijetu: »Narednog Velikog Petka dolazi potop na cijelu zemlju koji će sve uništiti. Propasti će sve živo. Iz zemlje će teći voda, a iz neba će padati kiša i neće prestati dok ne propadne griješno ljudstvo.« Ljudi su se uplašili, ali ih je brat Ezechiel utješio riječima: »Tko hoće da se spasi, neka pristupi sekti Sionskih pravednika, i neka si osigura mesto na Noemovoj arki.«

»Za izgradnju Noemove arke izdao je brat Ezechiel dionice u nominalnoj vrijednosti od 100 dolara. Dvije tisuće ljudi već je kupilo dionice, koje će vrijediti kao ulaznice na brod spasa. Brod se već dovršava, a imaće elegantne blagovaone, prekrasne spavaone, igračnice, salone za pušenje itd. Poskrbljeno je za poslugu i za sve potrebe onih sretnika, koji će se spasavati od općeg potopa. S te lađe oni će promatrati, kako griješnika nestaje u nepreglednom Oceanu. Istom onda, kada se i posljednji od njih, koji ne budu u lađi, utopi, počeće voda opadati i Sionski pravednici izaći će iz lađe da postanu novi praoci novog čovječanstva.

»Veliki petak se približava, na lađi se dovršuju posljednji poslovi. Brat Ezechiel, koji će preuzeti ulogu patriarhe Noe, čeka da jednog dana osvane policija pa da ga strpa u zatvor. Jao njemu nesretniku, ako ga opći potop stigne u zatvoru, pa lađa otplovi bez njega.«

Posve je sigurno da je i taj vic kojim se završava taj citat preuzet takođe iz nekog američkog žurnala, kao i cela notica. Zar nas takve stvari, pa ma bile izmišljene od početka do kraja,

ne udaraju u mozak, mozak starog sveta? Ali Ameriku to zabavlja, a skoro će i nas!

Naš žurnal ne citira više tu stvar tako da je i sam drži za potpuno izmišljenu. I zaista, nije nemoguća. Nije nemoguće više da se nađu dve tisuće tih Sionskih pravednika koji imaju čovečji oblik, a koji pristaju na to da pušeći u salonu za pušenje promatraju davljenje celog preostalog čovečanstva. Zar nismo već čitali, bez vica, da su u Americi prenosili preko radia ropac umirućega čoveka? Zar dakle nema više ljudi koji posle kakve vesele operetske muzike hoće da čuju, za promenu, i ropac svojeg bližnjega! Šta misle žurnali o tome? Zar nije to važnije nego tolika masna slova za detaljan opis venčane haljine neke princeze? Jest, važnije je, ali za žurnal nije, inače ne bi bio žurnal. Niti bi uopšte žurnal mogao postati ono što jest, da su mu takve stvari bivale važne.

G. Žurnalizam protiv nacionalnog duha

Zašto kažem n a c i o n a l n o g, a ne n a r o d n o g d u h a? Ima li razlike između ta dva pojma?

U našem jeziku se oni vrlo često mešaju, zamenjuju, tako da ne postoji razlikovanje koje bi se moglo uzeti kao opšte prihvatljivo. Ali je u najvišem interesu nacionalne ideje da se ta dva pojma oštro razgraniče.

U narodima dugo nije postojala potreba da se ima ime i za sadržaj pojma nacije. Tako su skoro svi jezici u Evropi bili već u celosti izgrađeni pre pojavljivanja te potrebe, te stoga, kad je ona nastala, poseglo se, što je razumljivo, za starim latinskim jezikom koji je i za mnoge druge jezičke kulturne potrebe dao mnogim narodima na dar svoje reči. Uvela se tako u opštu svetsku upotrebu reč »nacija«.

Narod se razlikuje od nacije tim što on, takoreći, sačinjava sirovi materijal za postajanje nacije. Za pojam naroda, kako mislim da bi ga trebalo fiksirati, ne treba da bude vezana nikakva naročita izolovana grupa ljudi. Naroda je uvek bilo na zemlji, otkako postoje ljudi, ali nacija nije. Narod je i sto ljudi na crkvenom zboru kao i celo čovečanstvo. Treba da ostane izraz: Slegao se silan narod, ali se ne može reći: Slegla se silna nacija. Stoga ne mora ipak pojam naroda biti jednak pojmu puka, svetine. U pojmu naroda se pretstavlja neodređen broj

ljudi u kojem svaki pojedinac može da ima svoju ničim nepri-gušenu moralnu i duhovnu ličnost, dok je u puku ili svetini do-nekle gubi, postajući kao neki vezani deo gomile ljudi koja neki svoj neduhovni beleg utiskuje silom svakom pojedincu preko njegove moralne i duhovne ličnosti.

Pojam nacije, međutim, treba da ima u sebi sadržane p o-z i t i v n e kvalitete morala i duha, koje su z a j e d n i č k e u većoj ili manjoj meri onom broju ljudi koji ona obuhvata. Po njima se ona razlikuje od drugih nacija. To su one kvalitete koje svaki narod u svojem najvišem interesu treba da neguje i čuva. Narodima je po tome prvi, to jest najbliži kulturni cilj, da postanu nacije.

N a c i o n a l n e o s o b i n e i o d l i k e m o g u b i t i s a-m o p o z i t i v n e, s a m o m o r a l n o i d u h o v n o u t e m e-l j e n e, j e r s e s a m o t a k v e k v a l i t e t e m o g u t r a j-n o o d r ž a t i k a o z a j e d n i č k e. Svaka moralno i duhovno negativna kvaliteta stvara stalno neskladne odnose i sukobljavanja u narodu koja troše brzo narodne snage, dok najzad narod ne bude rastrgan i uništen. Pojam nacije bi stoga trebalo što bolje čistiti od svega negativnoga. To traži um kao svoj postulat, jer bi takva nacionalnost zaista bila od vrednosti ideje i vodila bi ka internacionalnoj solidarnosti i zakonito uređenim mirnim odnosima među narodima na svetu. Ne bi bila, kao danas što je, pomućeno vrelo iz kojeg se izleva svakojaka prljavština: šovinizam, zatim najrazličitiji materijalni interesi raznih eksploatatorskih grupa, te sve moguće zablude i nasilja. Nacije sa takvom »nacionalnošću« pre su sposobne za uzajamno proždiranje nego za istinsku saradnju.

Nacionalnost, tako kako je ovde izložena, može biti samo od koristi drugoj nacionalnosti s kojom dolazi u kakav bilo saobraćaj, i od nje se i sama koristiti, jer svaka ima neke vlastite vrednosti, čije upoznavanje i doživljavanje drugu naciju može samo bogatiti moralno i duhovno.

Takvoj naciji, njenu duhu, žurnalistika je prirodno smrtni neprijatelj na svima linijama. Ne dajući života nikojoj fiksnoj, trajnoj vrednosti opšteg značenja, neuslovljenoj mestom i vremenom, žurnalistika ruši nacionalni duh svih naroda i daje im u najbolju ruku surogat njegov: nacionalni šovinizam. Taj joj je opet prirodan pomagač i saveznik, prirodan stoga što nameće pripadnicima nacije lažno umišljanje da već samom

svojom pripadnošću toj naciji imaju neku apsolutnu prednost pred pripadnicima drugih nacija, bez ikakva iskrena ispitivanja da li možda kod drugih nacija ima nekog nacionalnog dobra kojeg oni nemaju. I samo pomoću i delovanjem žurnalizma moglo se desiti da su nacionalnosti tolikih civilizovanih naroda danas skoro potpuno obrasle ne samo nacionalnim šovinizmom nego i najneduhovnijim rasizmom, pa čak i divljačkim kultima »krvi, tla« i instinkata. Nacionalni šovinizam i rasizam ne priznaju moralni zakon i čiste ideje za vrhovnog arbitra iznad svih »suvereniteta« narodnih i državnih, usled čega se odnosi među narodima razvijaju sve više u smeru anarhije i kriminala, a iz toga svega žurnalizam crpe svoje najogromnije i najkrvavije senzacije.

Kod raznih nacija u raznim vremenima bilo je — kao što i danas ima — raznog doziranja duhovnosti njihova nacionalnog duha. Nacionalni duh ne znači — to se razume — kvantum celokupne školske izobrazbe ili civilizacije, iako ona, kad je dobro vođena, daje moćna potstreka jačanju toga duha. Nacionalna duhovnost je, kao i svaka duhovnost uopšte, spontanost, samostalnost, originalnost mišljenja i dela narodnog po jednom idejno vrednom sistemu. Kako je nacionalna duhovnost zajednička duhovna kvalifikacija kod većeg broja ljudi, to je jasno da ona može dolaziti samo iz nekog misaonog elementa u kojem žive ljudi. Dolazi dakle prvenstveno iz jezika.

U početku zaista beše reč.

Reč je mistično sveto ognjište sa kojega skaču iskre, izvijaju se i pretvaraju u velika svetla duha.

A žurnalizam se okomio baš na to ognjište duha. Rastura ga i zapreće. On kvari, truje i mrcvari svaki jezik kojim gospodari. A kojim nije već, bar u civilizovanom svetu, zagospodario? (O toj temi, kao jednoj od najvažnijih ove knjige, biće još govora u sledećem poglavlju, u koje organski spada.) Naročito se kod našeg naroda vidi koliko je dragoceno to duhovno i duševno blago, kako je ono vredno sve ljubavi i divljenja i kako je stoga teško i žalosno gledati svakog dana njegovo neljudsko uništavanje po žurnalskim stupcima.

Kako je duhovnost svuda, kod pojedinaca i kod nacija, istih primarnih kvalifikacija, to je jasno da će žurnalizam upropašćavati i nacionalni duh istim delovanjima posvuda. Odatle i

dolazi najvećim delom ono sve punije uniformno standardizovanje svih žurnalizovanih naroda.

Pogledajmo sada malo kakve n a r o č i t e duhovne kvalifikacije, to jest naročito izražene, poseduje naš narod i naša nacija, i kako ih žurnalizam uništava. U duhu naše nacije živi gledanje na svet koje se temelji na: čojstvu, poštenju, plemenitosti, dobroti srca, poštivanju mudrosti, junaštvu i bogobojaznosti. Ali najspecifičkija njegova kvalifikacija, koja je od najveće duhovne vrednosti i za koju ne znam da se nalazi u tolikom stepenu i izrađenosti i kod jednog drugog naroda, jest njegov jezički umetnički smisao, njegov lep, čist, originalan izraz, koji je kroz vekove negovan i u duhovnim takmičenjima razrađivan, obrađivan i doterivan. Kod svih iole važnijih događaja u zadruzi i plemenu, prilikom venčanja, slava, raznih zborovanja, zdogovora, suđenja, raspri, pridržavalo se uvek strogo lepih osveštanih formi kroz koje je provejavala originalna duhovna reč. Dobri besednici su u narodu slavljeni kao što danas otprilike omladina slavi i voli nogometne igrače. Razume se, tu upoređujem samo intenzitet a nipošto dostojnost nekadašnjeg i današnjeg narodnog slavljenja i voljenja. — Nisam u stanju da dam ni zbirni pregled svih pozitivnih duhovnih kvaliteta našeg naroda koji od njega mogu da učine veliku naciju. Upućujem stoga na dela onih naših starijih književnika koji su se umeli uživeti u duh narodni, saosećati s njim i predati nam ga u svojem književnom obliku.

Po mojem čvrstom uverenju, duh naše nacije, kako je ovde označen, iako samo u konturama, živi danas samo još po svojim ostacima, a na njegovo mesto sve jače i sve više istupa nešto od čega svakog prijatelja nacije mora strah da spopada. Moralni i duhovni pad naše nacije je neosporan. To danas postaje opšte poznata činjenica. A i naši su mnogi javni radnici mnogo i uverljivo govorili o jasnim znacima i svedočanstvima toga pada. Govorili su sa velikom zabrinutošću i tražili istoriskog uzroka te zle kobi. I iznošeni su mnogi uzroci, koji to i jesu, ali ne u onom i onolikom opsegu koji im se pridavao, niti je nekim neposrednim zlim pojavama tražen dalje njihov koren.

Na žurnalistiku, kao na glavni uzrok propadanja naših nacionalnih vrednosti, nije dosada, koliko je meni poznato, ukazano jednim sistematskim i iscrpnim delom. To ne znači da

sam ja jedini koji je sagledao i ocenio u svoj njegovoj zlokobnosti delovanje žurnalistike na nacionalni duh naš. Bilo je već tu i tamo pojedinih misli, članaka i rasprava koje su odavale pravi uvid u stvar. Što pak nije dosada došlo do slične knjige, iznositi razloge tome bilo bi za me malo neumesno, ali se nadam da će svaki čitalac koji uvidi ko je i šta je žurnalizam shvatiti naročite teškoće za pojavu dela koje je svim svojim bićem upereno protiv žurnalizma. (Ovde napominjem uzgred da u meni ipak živi nada da će knjiga naći svoje čitaoce, kadtad. Ali i bez te nade, neka mi se veruje, učinio bih dužnost koju sam spoznao kao svoju najpreču.)

Za početak svojeg delovanja na naciju žurnalizam se može nasloniti i nadovezati na svako postojeće socijalno stanje u narodu, ali brzo posle toga on bez ikakva obzira i posve sigurno lomi i briše to stanje na koje je nadovezao, jer mu ono brzo postaje smetnja, pošto kao neka opšta osobina hoće da nezavisno od žurnalistike i dalje egzistira. Žurnalizam može da nadoveže i na drvene kumire i fetiše kojeg divljačkog plemena, kao na velike konfesije: budizam, kršćanstvo, islam i jevrejstvo; kako na socijalnu borbu potlačenih i eksploatisanih, tako i na privilegije privilegisanih; na nacionalizam, imperijalizam, kapitalizam, fašizam, socijalizam, demokratizam, na sve. O nekoliko tih vezivanja žurnalizma, aktualnih za naše doba, biće naročita govora na svojem mestu. Svuda i uvek on kao pravi parazit uništava svojeg domaćina, bez uspešna otpora njegova. Da se žurnalizam može priključiti na svaku duhovnu tezu, to ide samo tako što on nema uopšte nikakve svoje, pa za početak treba samo da udesi neki lažni stav prema onoj socijalnoj tezi u koju hoće da uraste.

Što dublje tone koji narod u žurnalističku močvaru, tim sigurnije srlja u svoju propast. Mogućnost otpora je u civilizovanim zemljama svedena skoro na nulu. A gde se i pojavljuju neki otpori, ostaju nezapaženi, jer da budu zapaženi, to se može dogoditi samo po milosti žurnalistike. To nam objašnjava činjenicu što skoro svi »prominentni« o žurnalistici govore u superlativima pohvale. I te je hvale već toliko nagomilano da ne bi bilo ništa neobično kad bi se onome ko prikazuje žurnalistiku tako kao ova knjiga reklo: Pa ti hoćeš svojim dlanom sunce da pokriješ! Međutim, treba istini za volju reći da su retki »prominentni« koji, tako govoreći o žurnalistici, govore

protiv svojeg boljeg osvedočenja. A još su ređi, na primer, državnici ili umetnici koji, dajući svoj intervju žurnalu, znaju da tim čine štetu javnom dobru.

I kod nas idolopoklonstvo prema žurnalistici raste iz dana u dan u redovima svih onih koji nešto mogu da dobiju od milosti žurnala. Mogao bih navesti vrlo mnoge dokaze i primere za to, ali ću to izostaviti, jer bi citiranjem takvih imena knjiga dobila mnogo suvišnih neprijatelja, a zatim stoga što su uglavnom svi ti primeri na jedan kalup skalupljeni. Dakle ovih nekoliko mnenja koja ću navesti pretstavljaju tipične izraze idolopoklonstva naših »prominentnih« prema žurnalistici. Oni su, uostalom, jednaki po celom svetu.

Kad tako jedan naš naučnik govori o istoriji novinarstva kod nas, onda se može čuti kako je on »ispunjen zadovoljstvom i ponosom«, jer da »naša štampa u svakom pogledu, naravno relativno, stoji uporedo sa štampom najkulturnijih naroda«. Njemu je zadatak žurnalistike »lep, plemenit, uzvišen«, pri čemu konstatuje, radi »objektivnosti«, da se to odnosi na »čestitu štampu«. Kako je neizmerno daleko od takva naučnika spoznanje da baš »čestita štampa«, kako je oni hoće da imaju, čini nesravnjivo veće zlo nego »loša«, jer se njihova pretstava »čestite štampe« poklapa uglavnom sa bitnošću žurnalistike! Naučnici nisu još stigli da, u najvišem vlastitom interesu, pokušaju ograničiti pojam štampe od pojma žurnalistike, pa kad govore o slobodi štampe, ništa iz toga ne izuzimaju žurnalistiku, čija »sloboda« ugušuje svu slobodu druge štampe.

Isto su se mogli da čuju kod nas i najviši pretstavnici vlasti kako daju ovakva svedočanstva žurnalistici: »Naša narodna prosveta, kao i nauka i književnost, nerazdvojni su od naše žurnalistike«, zatim: »Naša narodna kultura ne samo da nema razloga da preza od čudesnog porasta naše žurnalistike, već, naprotiv, ona ga samo može da pozdravi. Svako pismeno novinarsko slovo koje prodire u široke slojeve narodne budi težnju za duhovnijim a i za aktivnijim životom, ubrzava naš moralni krvotok.« Koliko je daleko to mnenje od spoznanja da je baš pismeno slovo u žurnalistici nesravnjivo zlokobnije nego nepismeno, jer ono mnogo pomaže hipnozi, sugestiji i moći žurnalistike!

Vrlo često se ističe i ubraja u veliku zaslugu žurnalistike što ona širi pismenost kod nas, jer da bi mnogi koji ne uče dalje od osnovne škole i čije je životno zanimanje inače izvan knjige, ostavili svako čitanje kad ne bi imali svoje novine. Tako i Skerlić u svojoj knjizi »Istoriski pregled srpske štampe od 1791—1911«, govoreći o »nezavisnoj štampi«, dakle o onom novinstvu preko kojeg se i u kojem se žurnalizam razvio i kod nas kao i u celom svetu, kaže ovo: »Toj štampi se mogu učiniti velike zamerke, ali valja imati na umu, da je to opšta evolucija na zapadu i da je ta štampa vrlo mnogo učinila da se čitalačka publika nesrazmerno proširi«. Od Skerlićevih zamerki meni je poznata ona (Pisci i knjige III, članak o Kočiću) gde se govori o »nepismenim stvorenjima koja kod nas pišu novine i za kojima nisu zaostali ni mnoge književne veličine.« Međutim, ta Skerlićeva zamerka u stvari nije nikakva zamerka žurnalistici, A što se tiče toga da se putem žurnalistike širi pismenost u narodu, tu se može odmah pitati: Da li je to i dobro, da li to služi istinskoj kulturi i prosveti naroda, ako on odmah posle abecedarke prihvata za žurnale, osim kojih više ništa ne čita? Pravilna odgovora na to pitanje može biti samo onda kad se pravilno ceni šta je posveta a šta kultura naroda. I takav odgovor je samo jedan: Bolje je, stoput bolje, ostaviti narod da uopšte zaboravi i čitati nego da mu žurnali održavaju sposobnost čitanja. Jer sa stepenom širenja žurnalističke prosvećenosti ide uporedo i stepen onesposobljavanja narodnog za svaku istinski duhovnu knjigu.

Genije naše nacije, dok mu krila nisu bila zalepljena žurnalističkim crnilom, bdeo je budno nad pravim duhovnim vrednostima u narodu i nad pravim duhovnim potrebama njegove budućnosti. I preneo ih je kroz cele vekove robovanja tuđem gospodaru. On je Kosovsku tragediju ovekovečio u stihovima punim moralne i duhovne vrednosti i tako oboružao narod nevidljivim oružjem koje mu nikakva sila na svetu nije mogla izbiti iz ruku i koje ga je konačno i oslobodilo. A šta je naša žurnalistička epoha učinila od albanske tragedije? A zatim i od pobede? Neka se ukaže ma samo na svakog stotog našeg čoveka u kojem spomen na strašne žrtve narodne u Svetskom ratu, a naročito na srpsku albansku Golgotu, živi onim životom kako bi trebalo da živi. A među hiljadom njih će se jedva jedan naći u kojem spomen na izvojevanu pobedu budi istodobno i potrebu za duševnim pokajanjem za grehe, kao što bi to morala da učini svaka pobeda rata, jer proizlazi iz krvi ljud-

ske. U žurnalskim stupcima se doduše o svima slavama koje su u vezi sa pobedom iz Svetskog rata pokadi malo tamjanom, uzvitla malo zastavama i zazvekeće davno izumrlim simbolima borbi prošlih vekova, ali još se nikad ni u jednom slučaju nije pazilo da te svečanosti koje bi mogle donositi osveženja i uzdizanja nmogim posrnulim i umornim duhovima ne budu u žurnalskim stupcima izmešane sa prljavom politikom dana, sa patološko-kriminalnom reportažom, sa gadostima filma i divljanjem nogometa, te najzad sa trgovačkim profitom plaćenih i neplaćenih oglasa. Recimo pravo po duši, ima li danas u našeg naroda još onakve snage, duhovne i duševne, koja je bila u stanju da ga kroz vekove guslama, stihovima i živom rečju održi uspravna i pod najsilnijim savijanjem. Ili, moguće, misle neki da je napredak baš u tome što te snage više nema, a što imamo ponegde vodovod, školu, palače, radio, železnicu, fabriku, i žurnale i žurnale? Treba najozbiljnije razmisliti o tome da li svaki tehnički i materijalni napredak, makar bio i hiljadu puta veći od ovog našeg skromnog i, kod tolike sirotinje, skroz problematičnog napretka, koji nam dolazi izvana — ako njim ne vlada duh nacije po jednom idejnom cilju celog razvijanja — da li nam, dakle, neće to zavezati oči pa nas onda nesmetano dovesti pred takve provalije koje mogu da progutaju sve bez traga.

H. Žurnalistička profesija

Na pitanje: Ko je profesionalni žurnalista? ne može se dati određen jednoznačan odgovor.

Pokušajmo najpre dati običan odgovor: Profesionalni žurnalista je onaj ko od žurnalistike dobiva svoje materijalno izdržavanje. Taj odgovor nije dovoljno određen, jer lica koja dobivaju to izdržavanje od žurnalistike još nisu sva pobrojana kad u njih brojimo sva lica koja su zaposlena u redakcijama, administracijama i žurnalskim štamparijama. Koliko još privrednih grana i lica kojima treba publicitet žive od žurnalistike! Ali, šta znači to »žive«, odnosno »dobivaju svoje materijalno izdržavanje«? I to su vrlo neodređeni pojmovi, jer neki koji ne »žive« od toga imaju ipak deset i sto puta veću materijalnu korist od žurnalistike nego oni koji od nje u celosti žive. Nije moguće povući oštru podelu na one koji od žurnalistike u celosti žive i na one koji od nje delomično žive. Stoga

se takvom definicijom ne bi mogli razdvojiti, na primer, direktori industrija papira od redakciskih sluga kao ni od lica koja pišu žurnale. Svi bi spadali u žurnaliste.

Međutim, po tom što neko »živi« od žurnalistike ne može se on definisati kao profesionalni žurnalista ni onda kad mu uz to dodamo još i osobinu da direktno sarađuje u postajanju redakciskog teksta žurnala. U tu definiciju bi bili uključeni opet i oni koji stvarno pišu taj tekst, kao i oni koji stvarno ništa ne pišu, ali biraju materijal, daju smer politički i socijalni, kao što su to direktori žurnala, šef-redaktori i sekretari redakcija. Njihov je rad u stvari bitniji i žurnalističkiji nego rad pojedinih lica koja perom u ruci prave svoje članke i izveštaje. Rad jednih i drugih je i inače vrlo različit. Dok je, na primer, reporteru glavni posao da nađe »novi« događaj i da ga interesantno prikaže, dotle direktor glavnu brigu vodi o nakladi, agencijama, informacijama, transportu, ceni papira i stotini drugih poslovnih stvari.

Ali bi se u lica koja manje ili više žive neposredno od žurnalistike i pri tome istinski sarađuju u postajanju žurnalskog teksta mogli računati još i političari. Oni svojim člancima i štampanim govorima u žurnalima ne zarađuju toliko autorski honorar koliko njima izgrađuju svoju politiku od koje žive, i te kako žive. Zatim bi tu došli i mnogi profesori i književnici, koji saradnjom u žurnalima dobivaju u prvom redu svoj glas i javno priznanje, što se posle unovčuje za »življenje«. Da i ne pominjem tolike i tolike prigodne i stalne saradnike sa njihovom neredovitom sporadičnom saradnjom, za koju dobivaju gdekad stalne mesečne honorare a gdekad po retku.

Ako pokušamo da ne uzimamo u obzir materijalnu stranu pri definisanju žurnalističke profesije, pa kažemo samo toliko da je žurnalista svaki onaj ko sarađuje u postajanju žurnalskog teksta, izlazimo na beskrajan prostor. Zar bismo mogli nazvati žurnalistom i onoga sveštenika koji rado gleda svoju »interesantnu« nedeljnu propoved otštampanu u žurnalu i koji moljaka za to? Hoćemo li uvrstiti u žurnaliste i onoga slomljenoga književnika koji, ne nalazeći ni na kojoj drugoj strani mesta za svoje produkte, prilazi teška srca žurnalu i prosjači za komadić slave?

Nije dakle moguće između svih onih, koji ili žive od žurnalistike ili imaju kakva bilo udela u postajanju žurnalskog

teksta označiti one koji bi imali jedini profesionalno pravo da se nazovu žurnalistima.

Od sadržajne strane pojma žurnalizma dolazi takođe jedna neotstranjiva teškoća za određenje unutrašnjeg sadržaja pojma žurnaliste. Za ono što je žurnalistika u svojoj bitnosti, ne bi nijedan čovek koji se zove žurnalistom hteo ni mogao reći da mu je to doživotno zanimanje. Delo žurnalizma nastaje tek onda kad je napravljena m e š a v i n a svih onih sfera koje žurnal meša, kad je dakle na poslu više ljudi. Rad pojedinca među tim ljudima, sam po sebi i kad bi stajao izolovan od svoje okoline, može da ima u sebi vrlo malo ili ništa od žurnalizma. On može da bude i duhovan i uopšte od koristi, ali u sastavu žurnalskom će delovati kao što deluje molekila cijanovodika, u kojoj sva tri njena sastavna kemiska elementa H, C i N sačinjavaju inače, uz kiseonik, najvažnije elemente za celi život na zemlji. Ali u svojoj izvesnoj mešavini seju oni brzu i strašnu smrt. S t o g a n i ž u r n a l i s t i č k u p r o f e s i j u, k a k v a s e o n a u k a z u j e o v d e p o b i t n o s t i p o j m a ž u r n a l i z m a, n e m o ž e i z v r š a v a t i u o p š t e p o j e d i n o l i c e. T o j e k o l e k t i v n a p r o f e s i j a s u i g e n e r i s. Č l a n o v i t o g a k o l e k t i v i t e t a, s v a k i n a p o s e, n e m a j u s v e s t i o t o m e š t a r e z u l t i r a i z t o g z a j e d n i č k o g p o s l a, a n i t i n a m e r e d a d o t a k v a r e z u l t a t a d o đ e. Stoga žurnalista i ne postoji u stvari, on je imaginarno biće, kao što je i žurnalizam sila imaginarna subjekta.

Dakle ni ja — to je potrebno da izjavim na ovom mestu gde govorim o profesionalnom žurnalisti — ne mislim pod žurnalistom, niti mogu misliti, ikojega čoveka, jer niko ne može biti toliko zao koliko je zlo to imaginarno biće, izvršilac kolektivnog zločina žurnalistike.

Naravno, to važi samo u glavnoj bitnosti, jer ipak ima pojedinaca koji, iako u celosti ne znaju, ipak slute u kakvu poslu sarađuju, i koji često doživljavaju strašne niskosti žurnalistike kojoj služe, pa opet ostaju u toj službi, i bez ikakve nužde. Takvih ljudi ima i u drugim profesijama, ali za razliku od drugih profesija njihov udeo u zlom žurnalističkom delu ne mora zbog njihova loša karaktera da bude ništa veći i prokletiji nego udeo kakva puna poštenjakovića koji s pesmom u srcu i nikom zla ne misleći daje svoju saradnju žurnalu. Kao

ljudi, izvršioci žurnalizma mogu biti i anđeoski čisti, ali bismo ih, gledajući po rezultatima žurnalističkog dela, morali smatrati crnjim od samoga Sotone. Naravno, posao kojim se bave ne može ih dizati ni moralno ni duhovno, kao što ne diže ni čitaoce žurnala. U najbolju ruku i u retkim slučajevima mogu oni ostati toliko čista karaktera koliko su bili pre ulaska u službu žurnalistici. Na čitaoca, istina, žurnalizam još jače deluje nego na izvršioce žurnalizma, jer izvršioci, ako ništa drugo, nisu podložni nimbusu štampane reči nepoznatih autora sakrivenih iza pluralisa majesteticusa. Oni se uzajamno dobro poznaju, znaju svoje slabosti i mane. Oni izbliza vide i glavne laži kojima je žurnalistika pokrivena. Nu, koliko su god manje izloženi uticaju svojeg gospodara, ipak nisu imuni. I oni podležu kvarenju, i to pre moralnom nego duhovnom, zbog tih za njih vidljivih laži, koje čitalac ne vidi, a koje oni, trbuhom za kruhom, moraju da gutaju, naravno u početku s velikom odvratnošću, ali docnije već lakše, pogotovu onda kad im se od tolerisanja toga stanja ukažu i izvesne novčane koristi.

Kakvim su moralnim kvarenjima stalno izvrgnuti izvršioci žurnalizma i s kakvim žalosnim rezultatima, pokazuje dobro ova »moralna karta« koju nacionalni sindikat francuskih žurnalista štampa na čelu svakog primerka svojeg lista »Žurnalista«:

»Žurnalista, dostojan toga imena, preuzima odgovornost za sve svoje napise, pa i anonimne, smatra klevetu, difamaciju i optuživanja bez dokaza najvećim profesionalnim pogreškama, prima samo one misije koje su kompatibilne sa profesionalnim dostojanstvom, ne dopušta sebi nikakav imaginarni naslov ili kvalitetu kojima bi mogao dobiti kakvu informaciju, ne prima novca za kakvu javnu ili privatnu službu u kojoj bi mogli biti eksploatisani njegova žurnalistička kvaliteta, njegovi uticaji i odnosi, ne potpisuje svojim imenom članke za čisto komercijalnu ili finansisku reklamu, ne čini nikada plagijata, ne preotima mesta od svojeg druga u zvanju, ne provocira njegov otpust nuđanjem jeftinijeg rada, čuva profesionalnu tajnu, ne zloupotrebljava nikada slobodu štampe u kakvoj zainteresovanoj nameri«.

Izvršioci žurnalizma, nalazeći za potrebno da u svakom broju svojeg profesionalnog organa na najvidnijem mestu donose tu moralnu opomenu žurnalistima, priznaju tim da sam

žurnalistički poziv donosi sobom veliku opasnost da čovek postane u njemu i klevetnik i anonimni difamator; da sebi pripisuje lažne kvalitete, da prima novac za privatno i javno eksploatisanje uticaja svoje reči i svojeg publiciteta; da svojim imenom potpisuje članke finansiske reklame; da je nepošten prema kolegi; da, najzad, zloupotrebljava slobodu štampe u kakvoj zainteresovanoj nameri.

Da su sva ta kvarenja tako reći prirodna, vidi se i po mnogim činjenicama, koje sami žurnalisti ponekad otkrivaju. Tako g. Francis Delaisi, član biro-a Internacionalne federacije žurnalista (u svojem predavanju »Novac i žurnalizam«) kaže: »Nasuprot slobode francuske štampe stoji trostruka koncentracija: 1) Monopol prve materije (informacije); 2) Monopol oglasa; 3) Monopol transporta. U ta tri monopola nalazi se strahovita moć koja može da vrši« (a i vrši, kako je to isti predavač prethodno izveo opširno i uverljivo, pp.) »neodoljivu presiju na koji bilo žurnal.«

Od moralnog kvarenja dolazi svako drugo. Duhovno takođe, što je u prednjim izlaganjima prikazano. Nu žurnalizam ima i svoje specifične protivduhovnosti kojima duhovno kvari svoje izvršioce. One odlike i originalnosti duha, koje možda donose žurnalisti u svoj poziv, gube se u njemu, pa se sve više po celom svetu ispoljava standard-tip žurnaliste, skalupljen na isti neduhovni oblik. Englez, Balkanac, Crnac i Japanac u žurnalističkom poslu ne pokazuju više skoro nikakvih etničkih razlika. Svi stavljaju ista pitanja, svi prave iste socijalne i političke intervjue, svi se jednako ponašaju u svojem poslu. Žurnalisti pretstavljaju jedinu živu internacionalu koja silno napreduje i osvaja i zadnje kutiće zemlje, dok sve druge internacionale gube svoje snage i raspršavaju se. Žurnalistička internacionala ne stvara se nikakvim pisanim programima i organizovanim akcijama, niti bi to mogla, jer ni kod kakve druge profesije ne bi profesionalci bili u takvoj nemogućnosti i neprilici da sami daju tačnu definiciju svojeg rada, na osnovi koje definicije bi se mogla da povede i izvrši ta organizacija.

Gore su već iznošeni primeri kako se »prvoklasni« žurnalisti koprcaju nemoćno, kad treba da pokažu nešto principsko u svojem poslu. Neće biti ni ovde na odmet da se pokaže sa par primera u kakve osnovne protivrečnosti zapadaju i glavniji pretstavnici žurnalističke profesije kad govore o zadaćama

žurnalizma. Iz toga se može zaključiti da će oni bluditi i u svima ostalim problemima kojima duh polaže temelj, bilo stoga što zaista ne uviđaju tih zabluda, bilo stoga što ih uviđaju ali moraju da svoje uvide prigušuju. Tako se u pomenutoj zbirci žurnalističkih predavanja nalaze i ovoliko oprečne tvrdnje:

G. Stephen Valot, brani žurnalistiku od pohvala da je ona »suverena, nekontrolisana, apsolutna moć«, pa kaže: »Štampa ne pravi javnog mišljenja više nego što ogledalo stvara objekat koji se u njemu ogleda.« A odmah posle njega g. Georges Bourdon kaže istim slušačima i čitaocima: »Žurnal je iznad vlada i parlamenata, u celom svetu, velika moderna sila. On vodi parlamente i drži u svojim rukama sudbinu vlada.«

Žurnalisti, u celini, nerado priznaju moć žurnalizma. To je stoga što ipak znaju da se u najbližoj blizini toga priznanja nalazi i pitanje na njih upravljeno: »Kakvim pravom vi držite toliku moć nad ljudima? Je li prema toj moći određena i odgovornost vaša?« — Ali, pošto su oni sve više i više sigurni da im se u žurnalizovanom svetu neće javno postavljati takva pitanja, to često ipak dadnu oduška svojem ponosom ispunjenom srcu, što im je sudbina čovečanstva data u ruke.

Žurnalistička profesija je, po prirodi stvari, izložena više nego ikoja druga neodoljivom razvijanju megalomanije, krajnje uobraženosti. Sa svih strana, sa svih mesta, krupnih i malih, a naročito iz redova onih »gornjih« slojeva, slušaju oni stalno komplimente i atestiranja njihove svemoći. Kudgod pogledaju oko sebe, krajnja devocija: Kud vi okom, mi ćemo skokom! Nijedan genije svih vremena nije pobrao toliko priznanja koliko ga svakodnevno pobire žurnalizam po celom svetu, i to baš za duhovna, kulturna i socijalna dela, dakle za nešto što on po svojoj bitnosti ne samo da ne stvara, nego što mora da uništava. Pošto žurnalisti, uzeti kao pojedini obični smrtnici, u pogledu celine užasa žurnalizma stoje pred svetom kao istinski nevini jaganjci, i pošto su tako stalno odgajani da postanu lakomisleni, to najzad ne mogu drukče nego poverovati tim komplimentima, koji ih dovedu do stanja nekog slepog duševnog pijanstva. Ima sva sila primera, i vrlo tragičnih i vrlo komičnih, u kojima se ogleda ta pijana megalomanija. Svakidašnji je primer, koji više nikoga ne bode u oči, onaj kada žurnali, govoreći o sebi, upotrebljavaju glagolsku množinu i onda kada se nikako ne može imaginirati neko društvo u

ime kojega ili s kojim se govori. Tako se često čitaju telefonski izveštaji, potpisani punim imenom izvestiočevim, gde se počinje: »Postavili smo ovo pitanje gospodinu ministru...« Od sledeća dva primera, koja ću sada citirati, sumnjam da ima lepših u tom pogledu. O svojoj tridesetogodišnjici donela je beogradska »Pravda« (u božićnjem broju od 4. I. 1934.) neverovatno triumfalan poem sebi i svojoj veličini, potpisan od jednog stalnog saradnika njena, u kojem stoje i ove reči:

»I sećam se kao da je bilo juče: silni austrougarski korpusi ustremljeni na Srbiju. Beograd pod strašnom vatrom artiljerije. Kuće se ruše, kaldrma pršti. Sve evakuisano iz varoši. Mi, pešašadija, držimo bedem pored Dunava i Save. Samo »Pravda« u Beogradu pod rafalom granata, šrapnela i mitraljeza sa Dunavskog keja stoji, stoji kao neustrašivi heroj i radi dalje, štampa — bodri i sokoli vojsku i pozadinu. Njeno je dejstvo ogromno na moral. — —

»Kroz pozadinu, u unutrašnjosti, skoro svaka reč kuraži, hrabrenja i poverenja u front bila je rezimirana u ovome:

»Pravda« još izlazi u Beogradu! (masno štampano.)

»Duž fronta vojnici, kad hoće jedan drugom da kažu kako stvari na frontu stoje dobro, oni to podupru ovim neoborivim argumentom:

»Pravda« izlazi u Beogradu! (masno štampano.)

I »Pravda« izlazi u sred Beograda na sred strašnog poprišta. Ona se ne plaši. Ona ima vere u heroje na bedemima, ispod grada. Ona zna da su sve dale, na šancu duž reka, generacije koje je ona napajala viteštvom i herojstvom. Ona ima vere i drži svoju poziciju u ruševinama i vatri. Stoji ponosna i gorda kao Javor iznad zavičaja Manojla Sokića (vlasnika »Pravde«, pp.) »Pravda« ima vere i stoji, a sa njom stoji Srbija i ima vere takođe.

»Tako sve do 24. septembra 1915 godine kada »Pravda« kao i slavna srpska pešadija, brani stopu po stopu svoje prestonice. Tog datuma Nemci su već bili na Terazijama, a »Pravda« se još čitala kod »Slavije«.

— »Pravda«! Evo »Pravda«! bio je poslednji avaz srpske prestonice, avaz, koji umače sa »Pravdinim« raznošačem u Makenzijevu ulicu....

»Zatim, kad je sudbina potisla srpsku vojsku kroz arbanske klance, »Pravda« je bila među svojim herojima — Manojlo Sokić ju je nosio u svojoj glavi i u svojoj nepokolebivoj nacionalnoj veri. I čim je on stigao u Solun, posle kratke pauze od svega nekoliko meseci, za koje je vreme rešenjem vrhovne komande organizovao zvanične »Srpske Novine« na Krfu, dakle tačno 1. juna 1916 godine, »Pravda« je ponova zagrmela u Solunu svojim silnim elanom i poletom nove i još jače vere u pobedu. Ona je bila neprekidno tu, rečita i pouzdana među našim junačkim pukovima koji su je voleli kao svoga najboljeg i najvernijeg druga. Pa kada su u urnebesnim bojevima herojski vojnici ležali mrtvi po strahovitom razbojištu kao ultimne žrtve velikoga dela, iz njihovih krvavih ranaca virili su brojevi »Pravde« krvlju poškropljene.«

(Ima li veće vernosti nego: zajedno i u smrt! pp).

— — — — — — — — — — — — — —

»I danas, za trideset godina neumornog i požrtvovanog rada na velikom narodnom poslu, »Pravda« je još uvek u mladićkom poletu. Danas, kad se tako sjajno odužila velikom delu nacionalne misije našeg naroda, ona je postala šampionom njegovog socijalnog i ekonomskog sređivanja. Sa plejadom intelektualaca oko sebe, »Pravda« je danas naša najveća tribuna naučnih, etičkih i socijalnih stremljenja. Ona može biti uverena, uverena sa pravom i ponosom, da je u ovom času barjak morala i objektivnosti u njenim rukama.«

To piše »Pravdin« saradnik o »Pravdi« u »Pravdi«! Koja bi još sila na svetu mogla tako govoriti o sebi kao žurnal? Koja može sebi pripisivati da stoji nasred strašnog poprišta među svojim generacijama koje je napajala junaštvom i herojstvom, da stoji gordo kao planina i da sa njenom verom ima vere u se i taj narod u kojem ona živi!? Koja može grmeti silnim elanom i ležati u krvavim rancima, poškropljena krvlju? Koja može kao pešadija braniti stopu po stopu svoju prestonicu, posle toga biti najveća tribuna, naučnih, etičkih i socijalnih stremljenja, noseći pred svima barjak morala i objektivnosti, a kroz godine i godine svaki dan štampati rubriku »Beogradski život« (život njene prestonice u kojoj se vije taj barjak morala i objektivnosti), u kojoj rubrici stoje isključivo reklamne notice raznih šantana, restorana, barova i sličnoga!

Da sada iz »Politike« uzmem primer komične uobraženosti, isto toliko silne koliko je silna tragičnost prednjeg primera. To je bilo u jednom dopisu iz Tokia, štampanom u broju od 7. IV. 1934., u kojem stoje i ove reči:

»Kada je nedavno u beogradskoj »Politici« izišao članak da su gejše zabranjene, nastala je uzbuna u svima čajđinicama Japana, a prema nekim vestima i susedne nezavisne države Mundukuo. Gitare su cvrkutale nervozno, velike frizure su došle u nered, a neke od tih dražesnih žena zaboravile su od uzrujanosti da se manikiraju. Čuvena igračica Išimaru razbila je u gnevu svoju srebrnu lulicu, a njena koleginica Korin dobila je od svog zaštitnika, jednog barona, novi kimono, samo da prestane liti suze.

Po repoterskoj dužnosti, dopisnik »Politike« pohitao je na mesto katastrofe i pored očevidne opasnosti. Intervjuisao je veliki broj rasplakanih ljepotica, koje su složno demantovale vesti da su zabranjene ili da postoji kakav »pohod na čajđinice«.

Taj humor stoji usred savim ozbiljna teksta toga dopisa iz Tokia, u kojem nema više nijednog aprililia. Nisu te japanske lepotice plakale od straha da čajđinice budu zabranjene, pošto su one znale da nisu zabranjene, nego su suze lile, zapuštale se, razbijale svoje srebrne lulice što je, eto, tu vest doneo jedan takav svetski list koji se čita ne samo po Japanu nego i

u susednoj nezavisnoj državi Mandžukuo. Kakono se kaže u nekim našim krajevima: Bre, bre, visoko ti skoči numera!

Branioci žurnalistike stavljaju nju među rodove književnosti. Po njima je žurnalistika umetnost, a žurnalisti umetnici. Koliko je to apsurdno, lako se može videti čim se pomisli na odnos umetnika prema delu. Stvaranje, naime, u svojoj bitnosti isključuje uplitanje tuđe ruke. Što je delo više umetničko, što je dakle stvaralačkije, tim je osetljivije prema svakom tuđem zahvatu. Može da izgubi život svoj kad mu se samo jedan zarez iskine. Međutim, sastavljanje žurnalskog teksta je po svojoj prirodi takvo da, kako kaže Leon Groc, redaktor »Petit Parisien-a«, »onaj žurnalista koji ne ume da podnese skraćivanje svojeg produkta od strane redakcije može da bude dobar pisac članaka, sjajan kroničar, dobar književnik, ali ne može da bude — žurnalista«. To on opravdava uglavnom hitnošću posla koji ne trpi nikakva zatezanja. »Rad oko žurnala je rad koji se obavlja, pa ma kako dobro bio organizo ı, u jurnjavi a ne mirnu razmišljanju. Između 8 sati na veče do 1 sat izjutra glavni redaktor i sekretar redakcije moraju stalno da se brinu, jedan ili drugi, ili obadva, za celu materiju koja im još fali, da je provociraju, da traže njenu dostavu. Šta se događa u parlamentu? Drže noćnu sednicu. Dokle je došla ta sednica? Šta radi X u Bordo-u? Zar još nije telegrafisao? Je li Z poslao već svoj telefonski izveštaj iz Lila? Stoga se svakidašnji rad oko pravljenja žurnala često završava kao u nekoj groznici.« A drugi jedan žurnalista, nemački, g. Erich Feldhans, opisuje ovako to žurnalističko »umetničko stvaranje«:

> »Njega, žurnalistu, sili zvanje da prema događaju koji se upravo zbio, ili se još zbiva, u istom času imadne i svoje gledište, da ga prikazuje živo i jako, po mogućnosti svima bojama pesnika, bez oruđa u ruci, na treznom i možda bukom opkoljenom pisaćem stolu, sa izvesnošću da ispisanu rečenicu neće moći još jedamput pregledati, jer to vreme ne dopušta. — I tako svuda: kod nesrećnih slučajeva, kod svečanih događaja, kod kulturnih dela, u stotini drugih slučajeva urednik mora skoro uvek pod zamahom momenta da stvara i često u bezumnoj prenagljenosti da pruži dobro delo. Jer to traži publika.«

Kakav je stvarni odnos između žurnalistike i njene publike, o tome se govori na svima mestima knjige, te nije potrebno da ono što je već rečeno pokušavam ovde sažeti u par misli. A što se tiče stvarnog odnosa žurnalizma prema umetnosti reči, o tome će u sledećem poglavlju biti rečeno što je potrebno.

OSMA GLAVA

Žurnalizam protiv umetnosti

A. Šta je umetnost?

O duhu umetnosti rečeno je u prednjem poglavlju ovo: Duh umetnosti ide za krajnjim ciljem svega ljudskog nastojanja. Za taj cilj on traži da bude krajnji svima ljudima. On ne dokazuje ništa empirijom, nego slobodno bira iz nje realno, sastavlja irealno, te od tog svojeg materijala pravi fantazijom simbole ideja za onaj krajnji cilj. Njemu je cela empirija simbol, a nikada dokaz. Njegovi su dokazi logički i idejni, a materijal mu je akcidentelan i sekundaran. Umetničko delo nema unapred određena mesta u sklopu ostalih umetničkih dela, jer tu nema ni samog sklopa onako kao kod naučnih dela, a i stoga što ono pretenduje samo da pretstavlja sliku, simbol ili neki znak sklopa celog sveta. Naučno delo je i materijalno i formalno uslovljeno prethodnim naučnim delima iste grane, na taj način što je ono organski nastavak, nadopuna ili popravljač prijašnjih, dok umetničko delo nastavlja na prijašnje samo u toliko što ide kao i ono za jednim apsolutnim krajnjim ciljem. Prethodnim delima ono nije uslovljeno, osim u toliko u koliko su ona uspela da se razvije izvesni stepen duhovnosti u okolini u kojoj novo delo nastaje, da bi ga mogla duhovno primiti i razumeti. Umetnik uzima materiju staru kao čovečiji rod što je star, jednako kao i najmlađu, i to nimalo ne odlučuje o duhovnosti i umetničkoj kvaliteti njegova dela. Stoga je umetnički duh slobodniji i stvaralačkiji od naučnoga.

Karl Kraus kaže: »Kunst ist das was den Stoff überdauert«. Umetnost je ono što nadživljuje svoju materiju. Kronika Holinsheda, iz koje je Šekspir uzimao građu za veliki deo svojih drama, bila bi, kao i sva ta građa, davnih dana potpuno zaboravljena poput stotina drugih kronika, da ih nije umetnost upotrebila za svoje delo. Naravno, ima slučajeva gde se

i kroz duge vekove vuku neumetničke stvari pod umetničkom firmom, ali to ih vuku samo istoričari umetnosti kojima je dosada, većinom, bio glavni posao leksikografsko i biografsko ispitivanje dela i čoveka koji je stekao slavu i ime umetnika, a bez umetnički sposobnog ispitivanja da li je ta slava bila zaista i zaslužena. Nu, ako delo zanosi i uznosi duh i dušu čitaočevu i vekove posle svojeg rođenja, kad dakle za saosećanje s njim nisu potrebni utisci svežeg događanja građe dela, to je uvek sigurno svedočanstvo za umetnost dela. Ko od onih koji Šekspira vole i koji u njemu gledaju velikog genija, treba još i kroniku Holinsheda da bi spoznanje genija bilo potpuno? Niko.

Proučavajući savremenost umetnika nećemo naići na njegovu umetnost, jer je ona njegovo originalno stvaranje. Naprotiv, kad su umetnici naši savremenici, onda živi povodi njihova dela, ljudi, događaji, građa njihova dela, deluju na umetnost dela kao balast koji joj ne da da se potpuno uspravi i pokaže u punom sjaju. Tek s vremenom koje baci u zaborav tu aktualnost, kad dakle postane i empirički sasvim beznačajno raspitivati se o objektivnoj istinitosti građe umetničkog dela, ukaže se jasna i nepomućena čista umetnost. Što je delo starije, tim njegova umetnost biva mlađa, jer oslobođena od neumetničkih sastavnih delova može neposrednije i življe i jače da deluje onako kako umetnost treba da deluje.

Ono što će tek u budućnosti proživeti intenzivnijim životom, to ne može biti nikakvo »verno kopiranje« života, društva, prirode. »Verne kopije« uopšte nema. Nema je stoga što svaki prikaz empirije može imati samo jedan oblik koji mu se da po izboru, i što svaki događaj stoji u neprekidnom menjanju i transformiranju koje možemo sa bezbroj raznih strana da prikažemo. Ako bezbroj prikaza iste materije mogu biti »verni«, onda nema uopšte verne kopije, odnosno morali bismo sve te bezbrojne kopije imati pred sobom da tako imadnemo jedinu vernu kopiju. Zatim, materijalni prikaz je ograničen uvek na mali, iščezavajući deo materije, na jedan isečak koji sam po sebi ne kazuje ništa o celini u kojoj stoji, ali bez njegova odnosa prema celini materije ne možemo znati ni za njegovo materijalno značenje.

Može se, na primer, prikazati beda kakve sirotinjske porodice u svoj spoljnjoj tačnosti, sasvim »verno« kopirano, fotografijom pomognuto, a da ipak o njoj nismo ništa bitno rekli, sve dok ne kažemo i kakvo je društvo oko nje. Ali, ni tim nismo još rekli glavnu bitnost te bede. Za tu je potrebno dati i vlastitu dušu kao pozadinu, sa koje će se moći odraziti i ta beda i njena okolina. Treba kazati našu ideju kojom prosuđujemo tu bedu: da li samilosno-fatalistički; da li sa gledišta »dijalektičkog materijalizma«; da li sa gledišta apsolutnog morala; itd. Svako to gledište daje drukčije značenje toj bedi, a po toj razlici značenja ispada drukčiji i materijalni sadržaj njen. Pozadina umetnikova ima zadaću da smesti tu bedu u vasioni tačno tamo gde joj je mesto. Naravno u vasioni ideala. Stoga, kad se kaže za neku umetnost da je realističkog smera, to se tim nije još ništa reklo o umetnosti, nego samo toliko da umetnik (ako je umetnik) uzima svoju građu radije iz realnoga nego irealnoga.

Budući da je, dakle, prikaz događaja moguć na bezbroj načina (raznim očima i sa raznih strana), koji od tih prikaza zaslužuje ime umetnosti? Svi ne zaslužuju, ali koji zaslužuje? Jasno je: da bi uopšte moglo biti umetnosti, moraju postojati u čoveku pre primanja dela i pre njegova stvaranja — i d e j e, to jest nešto osnovno principsko, čiju vrednost svako mora da prizna. Ideje osposobljavaju čoveka da svoje pretstave o svetu uklapa u celovitu sliku i da s pravom traži i očekuje i opšte odobravanje, prihvat i korištenje tim njegovim radom.

Umetnost uzima iz empiričkog života materiju, da bi njom dala prikaz ideje, prikaz nematerijalnog života. Ako je ta slika zaista umetnička, ako dakle materija u njoj nije bitna, onda o s t a j e s a m o o b l i k, f o r m a, da bude bitna. Oblik je jedini posrednik između ideje i materije u našoj pretstavi. Svaka pretstava uopšte mora dobiti svoj izraženi oblik, da bi mogla biti saopštena. O b l i k s e o d n o s i i n a m a t e r i j u i n a a p s t r a k t n e p o j m o v e, koje čisti um svojim idejama svodi pod svoje sistematsko jedinstvo. To se zbiva tako što o b l i k p o s t a j e s i m b o l a p s t r a k t n i h i d e j a. Šta je simbol? Simbolom može biti ona pretstava čulnog sveta koja svojim oblikom, apstrahujući od njene materije, ima sličnosti, pristaje, saglasna je sa načinom refleksije kojom uopšte pretstavljamo sebi taj apstraktni pojam; (po Kantu). U svakom simbolu ima dakle svrsishodnoga združivanja opštega sa pojedinačnim. Iz tog udruživanja ne može se potpuno isključiti

nijedno pojedinačno (subjektivno), pa je stoga broj mogućih simbola i za ograničeni broj ideja neizmeran. Stoga se ne može dati nikakvo opšte pravilo o pravljenju takvih simbola. Ali kad se nešto izrazi tačno kao simbol neke pretstave, možemo tada da ispitujemo i poznamo njegov simbolizam. Ako tim ispitivanjem dođemo jasno i originalnim putem do refleksije ideje kojoj je umetnik hteo da dâ simbolički oblik, onda smo tim njegovo delo okvalifikovali kao umetničko.

Prema tome je umetnost sposobnost stvaranja simbolike ideja. (Stvaranje je uvek i samo originalno.)

U svakom čoveku koji se može tim imenom da nazove ima umetnik, barem potentialiter. Ali tu, kako kaže Kant, ne vredi »a posse ad esse valet consequentia« kao kod moralnog zakona, jer se ne može dati opšte pravilo po kojem se stvaraju simboli. Skoro svaki čovek je ponekad u svojem životu, neko manje neko više, stvarajući umetnik. Ali umetnicima ćemo moći nazivati tek one ljude koji imaju i unutrašnji nagon i punu svesnost umetničkog stvaranja i koji to svojim delima i dokumentuju. Kad umetnička potencijalnost ne bi bila podeljena među ljude graduelno s kontinuiranim prelazom, ljudski bi se rod delio na dva dela, između kojih ne bi bilo veze razumevanja, dakle bi se uzajamno uništavali. Stoga se umetničko delo obraća celom ljudskom rodu, pre ili posle, ali više posle; vreme ne igra važnu ulogu. Ono očekuje s pravom da bude primljeno i shvaćeno po zasluzi. Tako umetničko delo ujedinjuje ljudski rod istim osećanjima, istim ushitima, istim dubokim i snažnim doživljajima.

B. Umetnost i priroda

Kad pitamo za uslove života umetnosti, onda prvo treba da razmislimo o tome kakav odnos postoji između umetnosti i prirode? Šta je priroda? Kao stvar po sebi ne možemo prirodu ni zamisliti, jer, najzad, obuhvatajući sve, ona obuhvata i svaku našu pretstavu o njoj. U tako uzetu prirodu trpamo i umetnika i filistra (obojica su »prirodni«), i moral i žurnalizam, i dobro i zlo, i Boga i sotonu. Tako uzetoj prirodi ne možemo odrediti nikakav jednoznačan jedinstven pojmovni sadržaj. Ako hoćemo da o prirodi imamo određene pretstave, moramo je posmatrati delimično, u onim delovima koji se daju jedinstvenim pojmom

odrediti, pa ćemo se, razume se, najpre ograničiti na ovaj naš svet, na čoveka, na ambijenat i sve uslove njegova materijalnog i intelektualnog života. Ali to sužavanje pojimanja prirode nije dovoljno da pretstava o prirodi bude jednoznačna i određena. Ako posmatramo s materijalne strane taj deo, te ako i naše posmatranje smatramo kao neku funkciju materije jednog ižčezavajući malog i beznačajnog delića toga dela, koji se uz to još i stalno menja, onda kako možemo očekivati da to sićušno zrnce materije u svetu materije ima o »celini materije« neku jednoznačnu tačnu pretstavu? Stoga, ako ne uzmemo intelektualnu stranu našeg života, na kojoj bismo mogli naći neko materijom neuslovljeno gledište, ne možemo ništa pozitivno i definitivno reći o svojoj prirodi. Takvo gledište postoji. To je svrha našeg života na svetu, određena moralnim zakonom. Prema toj apsolutno i neuslovljeno priznatoj svrsi čoveka uopšte možemo ispitivati sve oko sebe, te nečemu pridavati značenje pozitivnosti, korisnosti, vrednosti, vitalnosti, jednom rečju: prirodnosti; a nečemu što tu svrhu ometa značenje negativnosti, štetnosti, ubistvenosti, jednom rečju: neprirodnosti. Samo u tom slučaju upotrebe reči priroda znamo tačno šta mislimo, inače nikada. Inače kad kažete: ljubav je prirodna, pa pri tome ne mislite na ljubav osnovanu u intelektu, onda vam se s istim pravom može odgovoriti: Ne, mržnja je prirodna! Od moralnog zakona pošavši dolazimo do pojma bitnosti u životu čovečijem, dakle do njegove prirode. Tim putem dalje idući dolazimo i do rešenja svih drugih pitanja u pogledu prirodnosti ili neprirodnosti kakve bilo pojave u životu. Pa ćemo mnogo štošta što smo držali na prvi mah skroz prirodnim uvideti kao neprirodno, a i obrnuto.*)

*) Tako, na primer, uzmimo pitanje razmnožavanja ljudi. Je li to prirodno ili nije? Ko ne bi na prvi pogled bez ikakva predomišljanja rekao: Skroz prirodno! Ali osmotrimo stvar sa gledišta moralne kvalitete ljudske zajednice uzete u celini, pa ćemo odmah videti da je prirodnost razmnožavanja uslovljena: ako se pokaže da u izvesnim slučajevima razmnožavanje služi jačanju moralnog zla u toj zajednici, onda je ono za čoveka neprirodno. Kad je jedna zajednica svojom ogromnom većinom opredeljena protivduhovno i protivmoralno, onda novi naraštaji, prepušteni nesmetanu razvijanju njihovih životinjsko-bioloških osobina, čine svoju zajednicu, maticu, još gorom nego što je pre bila i ubrzavaju njenu propast u svakom pogledu — u poslednjoj konsekvenciji i brojčanu — jer svojim ničim neobuzdanim materijalizmom sma-

Kako, dakle, stoji umetnost prema prirodi? Prema prirodi pojedinca, uzetog samo sa biološkog gledišta, nema ona nikakva odnosa. Umetnost može razumeti čovek samo kao intelektualno biće, dakle kao član idejno-žive zajednice, kao biće sposobno za ideje. I nije ni najmanje važno ispitivati da li će kakav vo bolje preživati uz pratnju Beethovenove muzike nego uz mukanje krava i teladi oko njega. Umetnost ima odnosa samo sa onom prirodom čoveka po kojoj je on član zajednice bića sposobnih za ideje, dakle sa jedinom njegovom neproblematičnom prirodom. Na sve što je u čoveku moralno i duhovno, umetnost će delovati prijateljski, osvežavajući i snažeči, jer je u tome njena glavna životna hrana, i jer ona sva događanja u životu i svetu upotrebljava za simbolički prikaz ideja u svrhu njihova oživotvaranja. A na sve neduhovno i nemoralno, dakle protividejno, deluje ona neprijateljski.

U vremenima, kao u ovim našim, kad čovek ne živi svojim životom, jer mu je moral utopija i jer nema slobode ni duhovne ni materijalne, umetnost zna da ne bi bilo ništa od toga kad bi vodala takog čoveka po lirskim nežnostima i lepotama. U takvim vremenima umetnost zna da joj najpre treba vratiti čoveka u samog sebe,u svoju iskonsku otadžbinu, da nađe svoju slobodu, da se seti, ako je zaboravio, na život duha; da potraži svoj zapretani moralni zakon. Umetnost će u tim vremenima svojim stvaraocima donositi teške časove pregaranja i mnogog

---

traju sav svet sredstvom samo svojeg materijalnog dobra, usled čega prirodno dolazi do uzajamnog žderanja i uništavanja. Dakle je neprirodno razmnožavanje grupe ljudi koja je većinom opredeljena protivmoralno i protivduhovno. Vidimo tako očito da p r i r o d a č o v e k a k a o b i o l o š k e j e d i n k e d o l a z i u p r o t i v n o s t s a o n o m j e d i n o m p r i r o d n o š ć u č o v e k a o k o j o j m o ž e m o d a i s k a ž e m o n e š t o n e p r o b l e m a t i č n o. Stoga tu problematičnu ljudsku prirodu treba potčiniti toj bitnoj prirodi, te odlukom zajednice sprečavati razmnožavanje sve dotle dok nisu date pune garancije za priraštaj moralnih članova. Manje je zlo, te je stoga i prirodnije, sprečiti rođenje deteta nego posle ne moći sprečiti da ono druge ubija i samo bude ubijeno. U zajednici u kojoj nemoral vlada najpreča je stvar da se ta vladavina sruši i uspostavi vlada morala, pa ma kakve žrtve to rušenje tražilo. To treba učiniti jer je i prirodno da se učini. Koliko god to pojedinca istrošilo i potrošilo, prirodno je, jer vodi ozdravljenju zajednice. Tek kad zajednica postane moralno zdrava i otporna, biće prirodno da se pređe na ostala olakšavanja i polepšavanja života, kao i na njegovo snaženje.

očajanja, u kojima mora da bude uspravan i oštar borac a ne pevač, ako hoće da ne podlegne pod teretom borbe i neprijateljstva od svuda i svakoga. Ona će se morati oštro boriti sa životinjom u čoveku, sa filistrom, sa proždrljivom nemani. Biti umetnik u takvim vremenima znači tražiti usko savezništvo i saradnju sa moralnim propovednikom, zajedno s njim raditi na buđenju idejnog života u čoveku, kako bi bio pravo osposobljen da oseti i razume uzdisaje i jauke bede oko sebe. Iz te sposobnosti će docnije sama od sebe niknuti sposobnost da pravo gleda na cvetne livade, da uživa dar planine i mora, da razume i pesmu umetničku. Umetnost će u takvim vremenima uzimati više satirički, polemički i kritički oblik, i njena građa će biti redovito bol, suza, patnja, smrt, sve niskosti, bede i zla čovekova. Tek posle, kad čovek nađe sebe, moći će izići iz sebe, sljubiti se sa lepotama prirode i zavoleti umetnost, koja neće više biti borac, nego siguran vođ kroz lepa čudesa sveta i sejač ljubavi i radosti. Moći će preći iz epike u sevdalinku, u prirodnu i istinsku sevdalinku, koja se inače ne može pojaviti pre tog umetničkog čišćenja terena.

U još većoj meri nego moralni zakon, ima umetnost u sebi moć u j e d i n j a v a n j a ljudskog roda u živu zajednicu. Moralni zakon, istina, pisan je istim jasnim jezikom u svačijem umu, dok umetničko delo mora biti originalno stvoreno; ali kad je stvoreno, ono ostaje za vazda tu i kao original i kao priroda. Njegova originalnost — koja je ipak prirodna — njegov je izvesni plus pred moralnim zakonom. Čovek je svojom materijom vezan za doživljavanje n o v o g a u svetu, i umetnost može — što moral ne može — nadovezati na tu čovečiju materijalnu potrebu svoje delo tako da čoveku dâ n o v e originalne trajne vrednosti. Ona stalno obnavlja ruho ideji. Umetničko je delo stvarano iz vlastite snage i vlastitog poriva, ali ga umetnik ne stvara radi sebe, nego uvek za druge. Umetnost je jedina čista prirodna radost bez primarne materijalne uslovljenosti. Njena ljubav obuhvata celo čovečanstvo. Koliko god bio malen narod, odnosno jedinica za koju umetnik stvara neposredno, ipak on stvara tako da tu svoju zajednicu gleda pre svega kao sastavni organski deo celog čovečanstva. Naravno, idealnog čovečanstva.

Kako je umetničko delo, zato što je umetničko, uvek istinito i prirodno, to će ono istinski stvarati ljubav među ljudima,

među svima raznorodnim grupama i vrstama čovečanstva, jer sve delove njegove prevodi iz agregatnog kaotičnog stanja u stanje organske povezanosti sa celinom. Na krajnjem stepenu razvijanja umetničkog života među ljudima, čovečanstvo bi bilo u posedovanju jedne cele vasione u kojoj svaki čovek ima svoje sveto nepovredivo mesto. Ljubav bi bila neosporna gospodarica sveta. Stoga umetnost stvara čoveku njegovu vlastitu prirodu, i to slobodnu prirodu, stvara mu novi vlastiti život. Biće dakle prvi najvredniji saradnik moralnog zakona na tom poslu. Pravo umetničko delo mora se, dakle, poštovati i čuvati bolje nego oko u glavi, te neoskvrnjeno i neokrnjeno predavati u amanet potomstvu kao prava ovaploćena svetinja.

C. Uslovi života umetnosti

U moralnoj kvaliteti zajednice upoznali smo već glavni faktor koji unapređuje odnosno sputava život umetnosti. I sve što je rečeno u poglavlju »Žurnalizam protiv duha« o odnosima duha prema empiričkom svetu vredi naravno i ovde, jer je umetničko delo najodličniji živi oblik duhovnosti.

Mogućnost umetničkog stvaranja prema tamo izloženim mislima uslovljena je svojim neophodnim uslovima. Naravno, o uslovima samog rođenja, — kada, kako i gde —, samog umetnika ne može se ništa reći, kao ni o rođenju originalnosti uopšte, toj neophodnoj prvoj osobini umetničkog dela. Ali se može mnogo čega da kaže o uticaju sredine, u kojoj već rođeni umetnički darovi imaju da žive i deluju, na razvitak njihov. Sredina može da bude, na primer, takva da uopšte ne dopušta da oni dođu i do kakva svojeg izraza. Umetnički dar, kao vlastiti izraz, mora nužno imati slobodno polje rada, m o r a ž i v e t i u s l o b o d n o j s r e d i n i d a m o ž e d a ž i v i. Sredina u kojoj nema slobode duha dopušta umetniku manje nego ikome drugom, da nam da svoj izraz. On tu ili šuti ili dolazi u sukob sa sredinom. Borba je neravna i bezizgledna u pogledu aktualnog ikoliko svojoj vrednosti primerenog efekta njegova dela, pošto umetnik u takvoj sredini ne biva uopšte kvalitativno primljen, nego kvantitativno kao jedan protiv premnogih, od kojih je skoro svaki pojedinac za takvu borbu spremniji od njega.

Bez poštivanja slobode duha nema života umetnosti. Sputavanje te slobode može, prirodno, imati razne stepene: može

ići od ćefa kakvog pojedinog policajca pa do fanatične sređenosti društvene po nekoj pseudoideji. Primera toga imamo danas u obilju: u raznim ekonomsko-klasnim diktaturama te u nacionalistički šovenskim i sličnim ludovanjima. Prema meri slobode duha u jednoj sredini biće i mera mogućnosti umetničkog stvaranja u njoj. Međutim, navodeći policiski ćef, nisam ipak naveo najniži stepen slobode duha. Reč je o slobodi d u h a, pa će se stoga i ispod toga stepena nalaziti još ona sredina gde (pored sasvim korektne policije odozdo pa do vrha) postoji kakav duhovni parazit na društvu koji je sveobuhvatan, kao što je to u našem vremenu — žurnalizam. Takva nesloboda može biti tolika da u klici, ili u ranom detinjstvu, ubija dar za umetnost.

Da bi mogao da stvara, umetniku treba sredina koja je sposobna da koliko-toliko prima njegova stvaranja. Što veća sposobnost primanja umetničkog dela, što više efekata vidi umetnik od svojeg dela, tim će jače pobude primati i on za svoja dalja stvaranja. Iako u umetničko stvaranje ne ulazi kao komponenta obzir na koje bilo želje, mode, materijalne interese sredine, ipak umetnik treba neke veze sa publikom, makar bile vrlo tanke, slabašne i ograničene na sasvim male deliće te publike. Bez ikakve veze, a pošto mu je umetnost život, umetnik će se sve više osamljivati ne samo duhovno nego i društveno. I kad se taj nepovoljni odnos razvije dotle da umetnik pri svojem stvaranju bude svestan da ga niko od savremenika ne razume, te da onda bude posve problematično pitanje, da li će njegovo delo uopšte moći biti preneseno do nekih generacija koje bi ga razumele, onda će umetnik — ako mogne i pod takvim okolnostima da stvara — moći to samo za jedno posve imaginarno čovečanstvo, kidajući odnose sa stvarnim. U daljoj konsekvenciji to vodi do usahnuća njegova stvaranja. Ako se pri tome misli još i na to da umetnik ne treba doduše mnogo za spoljnji život, ali da ipak treba neka sredstva za iole zdrav materijalni život, onda je i s te strane potrebno da njegova umetnost bude bar nešto primljena. Jer samo je slepi slučaj, i to sve reći, da su ti ljudi u posedu vlastitog materijalnog izdržavanja na neki drugi način.

Umetnički dar, kako je rečeno, postoji bar u klici ili potentialiter u svakom čoveku, jer primanje umetničkog dela ne bi bilo inače uopšte moguće. Stoga će trebati da isti oni uslovi

koji su potrebni za život aktivne umetnosti budu ispunjeni i kod pasivnih umetnika, kod primalaca u publici. Svi oni uticaji i uslovi koji povoljno deluju da se jača i razvija u narodu duhovna originalnost, dakle vlastito mišljenje ukorenjeno u ideji, u slobodi duha, i koji povoljno deluju da se jača prirodnost čovečija i njegova sljubljenost sa svom stvaralačkom prirodom, sve će to činiti taj narod receptivnijim za umetnost i u njemu neće propadati rođeni umetnici, nego će im on u svojem srcu dati onaj dom u kojem se umetnik najbolje oseća. Umetnost je ono što nadživljuje materiju, i stoga umetnik može da živi samo u narodu čija duša nije posve okupirana interesima empiričkog materijalnog dana. Takva narodna duša ne mora imati nikakvih visokih škola i visokih civilizacija, titula i doktorata, ne mora posedovati biblioteke i muzeje; dovoljno je da ima pred sobom, makar u nedoglednoj daljini (što dalje, to bolje) neki jasno spoznati čisto-idejni interes, bezuslovan i bez vremenskog termina interes celog naroda. Jedan podjarmljen narod, makar bio manje »pismen« nego njegovi tlačitelji, ako samo ima živu ideju pred sobom u duhu i duši, na primer težnju za oslobođenjem ispod robovanja, davaće više pravih umetnika, pa neka su to po spoljnjem izgledu i formi samo guslari, nego svi nosioci pismenosti njegovih gospodara, kod kojih će u krasno zidanim domovima umetnosti odzvanjati šupljina, prazna fraza, površnost, hladnoća, mrak. Razume se, teret koji nosi ne sme biti toliko težak da mu ne da ni dihati ni misliti, pritisak ne sme biti tako bestijalan da ubija i fizički žvot. Istorija je dala mnogo primera toga, a naša je dala jedan vrlo svetao primer: našu nacionalnu poeziju, stvaranu od samog »prostog« naroda, od nepoznatih, »nepismenih« i davno zaboravljenih pesnika, i predavanu iz duše u dušu i bez posredstva štamparskog crnila. Kroz stoleća je narodna duša sačuvala to blago: kako je to snažan dokaz da »pismenost i civilizovanost« naroda nije bezuslovno potrebna za umetnost naroda! I zaista, naša nacionalna poezija, uprkos svima tim nedostacima, ili bolje reći blagodareći njima, nije u usmenim predavanjima s kolena na koleno ništa gubila od svoje umetničke vrednosti! Kako je to, dalje, snažan dokaz da u tim vremenima u duši našeg naroda nije bilo laži, nije bilo duhovnog robovanja! To ide tako sve do pred par decenija, kad se počinje razlevati po narodnoj duši žurnalističko crnilo. Bežeći pred tom opštom ubistvenom poplavom,

naša nacionalna poezija se seli iz narodne duše u muzeje, biblioteke i naučničke kabinete, gde služi većinom kao ležaj za prašinu, kao objekat za sekciju, a na njeno mesto zasede žurnalistika. Ni kod drugih naroda, pa ni kod onih koji su se popeli na najviše vrhove civilizacije, ali koji su tim više opijeni i paralizovani od žurnalizma, ne doživljuje se više ni vlastita stara umetnost, a još se manje stvara nova.

»Ovaj svet doživljava udaljenje od umetnosti, a zadržava u ruci materiju«, kaže Karl Kraus.

D. Žurnalizam protiv umetnosti

1) Žurnalizam razarač umetničke fantazije

Umetnost je originalna simbolika ideja, i žurnalizam, dakle, već tim što razara svu idejnost razara i umetnost, jer simbolička delatnost fantazije, koliko god bila originalna, bez idejnosti je tačno ono što je Don Kihotovo jurišanje na vetrenjače: preduzeće za činioca možda najozbiljnije, ili krvavo ozbiljno, ali za ostali svet smešno, besciljno i besmisleno.

Istinska originalnost je uvek duhovno kvalifikovana, to jest upravljana idejom. Ni za koju se drugu originalnost ne može reći da je istinski originalna. Fiksna umišljanja ludaka, koliko god bila singularna, ipak nisu originalna, jer su uslovljena u osnovi bolešću, dakle poznatom materijom. Pa ako bi se ipak priznala originalnost i tome, opet bi se moralo izdvojiti je iz duhovne, jer se ne može dati za opštu upotrebu. I kojekakvi efemerni pokreti u literaturi, kao »dadaizam«, »zenitizam« i slično u našim danima, koliko god originalan bio poredak njihovih reči i pojmovnog ekscediranja na papiru, nisu takođe istinski originalni, jer su direktno objašnjivi u svojem poretku i postajanju, tim što su u celosti materijalno uslovljeni ambicijom za nezasluženom slavom ili nezasluženim profitom.

Ali žurnalizam ne trpi ni te krive originalnosti, jer bi iz same njene spoljnje forme duhovni ljudi mogli napraviti sredstvo za pokazivanje puta do prave originalnosti. Po diktatu žurnalizma, u našoj fantaziji mora sve da se stalno kreće i menja. To može biti samo ako se fantazija veže za materiju i ako joj se sprečava veza sa formom. U čistoj materijalnosti, dakle u neprekidnom menjanju, nema oblika. Stoga čistu materijalnost ne može duh ni za što uhvatiti, pa stoga ni proveriti

njenu namenu. Žurnalizam udara na sve strane kuda stigne, dakle na sve strane. Kad bi pred žurnalizovanim čovekom i stajala formirana materija, ne bi je mogao proveriti, jer je žurnalizam njegovu duhu uzeo sposobnost proveravanja. On je sve ideje svukao sa njihovih prestolja i pobacao ih u blato svakidašnjice. Tako je odasvuda opseo fantaziju, koja je izvršni organ za pravljenje originalnih simbola ideje. Potpuno ju je oblepio sa bezbroj gotovih klišeja i brbljarija, svima mogućim kvantumima i smradovima najnižih čulnosti, te ona nema ni vazduha ni vidika. U svakoj prilici gde bi mogla fantazija da dahne vlastitom dušom i pogleda svojim očima, žurnalizam izređa sve moguće detalje. Kad ko nastrada, on priča ne samo o stradanju na dugo i široko nego i o rodbini stradalnika, o njihovim računima s njim, zatim o tome šta je koji slučajni prolaznik kazao, kako se koja baba pri tom krstila ili dete zapomagalo, i stotine najsuvišnijih stvari, kuda ni najbesposlenija fantazija ne bi htela da luta.

»U ovom vremenu njegovi novinski izvestioci zamenili su njegovu fantaziju«, kaže Karl Kraus. Žurnalski izveštaj ne ostavlja ništa fantaziji da sama uradi. A da zasićenost fantazije ne bi postala i fizički preterana, žurnalizam joj svoja brda materije servira u što lakšim rečenicima i sa mnogo ponavljanja. Jer ako mu se čitaočeva fantazija svesno zamori, ode — konkurenciji. Dakle, što manje umora. Tako fantazija stoji večito samo u pasivnoj zaposlenosti, dok njena aktivnost leži sasvim ukočena i usled toga atrofira.

Umetničko delo u žurnalističkoj sferi čini štetu umetnosti ne samo svojom pogibijom, nego i tim što ona umetnost koja ostaje izvan žurnalističke sfere ne može da živi, jer i na nju već a priori pada senka prolaznosti žurnalističke materije. Na svaku štampanu umetničku reč, koja još ujagmi da bude tu i tamo pročitana, pada senka 24-satne trajnosti žurnalističke materije. Umetničkom delu dopušta žurnalizam da javno otpeva samo svoju labudovu pesmu, jer se u javnost može doći samo preko žurnala i jer umetnost samim ulazom u žurnalske stupce izriče sebi smrtnu osudu.

Od mešanja umetničkog dela sa neumetničkom materijom, koja služi senzacijama i interesima dana, može da strada samo delo, jer žurnalistički predisponirani čitalac, kad mu se pruže

umetnička i neumetnička knjiga na izbor, posegnuće za neumetničkom, a od umetničke će uzeti samo njeno ime i dati ga svojem izboru.

»Društvo propada kada za ukrašavanje svojeg činjeničkog stanja čini i trpi provale u svoja kulturna područja«; »Bez svake će sumnje Beethoveni biti prikraćeni, ako se i za kafeđije može da kaže da su stvaraoci. I oni će biti u toliko izvesnije prikraćeni u koliko i administracija raspolaže blagom reči koje je redakcija ukrala od pokojnog duha«; »Žurnalizam je uzurpirao površinske vrednosti umetnosti, i tim uzima umetnosti njenu draž«; kaže sve Karl Kraus.

U žurnalizovanom svetu leže svuda leševi svih elemenata umetničkog stvaranja.

Žurnalizovani čitalac, naviknut da za izraze »božanstveno«, »neviđeno«, »čudesno«, »veličanstveno«, »sjajno«, »divno«, »jezovito«, »užasno« itd. u prvom redu veže pretstave iz filmske trgovine, iz nogometa, iz žurnalističkog kriminala, onesposobljen je da ih primi iz umetničkog dela u značenju koje im pripada. Tako je i sa ostalim elementima umetnosti: sve je bez života i lišeno svojeg značenja i svoje vrednosti.

2) Umetnost reči pod uticajem žurnalizma

Nijedna grana umetnosti nije slobodna od uticaja žurnalizma, jer nijednoj nema života bez morala i duha. Ali umetnost reči nalazi se pod izuzetnim uticajem, koji dolazi otuda što i žurnalistika i književnost imaju isti izražajni materijal: reč, jezik — književnost za umetnički izraz, žurnalistika za svoj kaos. Karl Kraus kaže o tom izuzetno teškom položaju umetničke reči: »Zahtev da se jedna rečenica čita dvaput, jer se tek tada ukazuje smisao i lepota, smatra se preuzetnim i sumanutim. Tako je daleko žurnalizam doveo publiku. Ona sebi pod umetnošću reči ne može pretstaviti ništa drugo nego sposobnost učiniti jasnim jedno mnenje. Piše se »o nečemu«. Bojadžije nisu još tako temeljito pokvarili ukus za slikarstvo kao žurnalisti za književnost. Kod slikarstva pomaže snobizam i čuva publiku od toga da prizna kako i na slici razume samo sadržaj. Svaki berzanski galopen zna danas da treba radi pristojnosti dva minuta da stoji pred slikom. U stvari je zadovoljan i s tim da se »o nečemu« slika. Licemerstvo kojim slepi govore o boji zlo je. Ali je gora drskost kojom gluhi rekla-

mišu jezik kao instrumenat larme«. — »Zašto je publika tako drska prema literaturi? Jer sama vlada nad jezikom. Ljudi bi se isto tako osmelili i protiv drugih umetnosti, kad bi to bilo sredstvo sporazumevanja: da jedan drugome nešto otpevamo, da se bojom izmažemo i gipsom nabacujemo. Nesreća je u tome što umetnost reči radi u materijalu koji svakog dana prolazi kroz prste duhovne fukare. Stoga se literaturi ne može pomoći. Što se ona više udaljuje od razumljivosti, tim upornije reklamiše publika svoj materijal.« (Karl Kraus, Pro domo et mundo).

»Žurnalizam nanosi neizmernu štetu literaturi, koju zamenjujemo sa izveštajem otkada je izveštaj postao literatura«, kaže Kraus. Pošto su žurnalistički izveštaji, i kao same informacije, takvi da se na njima najviše traži efemernost i singularnost događaja, a pošto primarno ne idu za istinom nego za senzacijom, to će nam i literatura koju donosi žurnal usled svakog mogućeg mešanja postepeno dobiti ne samo svoju vrednost za publiku iz svoje materije, nego će ona morati takođe ući pod efemernost i neistinitost. Stoga ona literatura koju žurnalizam trpi ne može biti umetnost, a ako to izuzetno jest, kad zaluta, ne može doći do delovanja njena umetnička vrednost. Stoga ono što bi, po sebi, na drugom mestu bilo umetnost, prestaje tu biti. Ptica može da leti samo po vazduhu, a ako padne u močvaru, tu može da učini još samo nekoliko očajničkih udara krilima i da pogine. U književnicima koji se predaju ili prodaju žurnalizmu brzo umire umetnik. Umetnik stvara sub specie aeternitatis, pa, iznoseći svoje delo tamo gde je sve sačinjeno da se mese i prave diurnistički mozgovi i duše, on mora da krvari. On strepi i drhti za sudbinom svoje reči, a dotle mu korektori i slagari ubacuju u brzini po desetak nakaradnih pogrešaka, jer žurnalu uopšte nije stalo do preciznosti reči. Samo neka je tekst šaren, nek odiše krvlju, detaljima i najnovijim senzacijama. I tako, upravo ono što je umetniku najglavnije, što mu je koren i sok života, to žurnalizam ne može da prima.

Jedna velika šteta koja dolazi literaturi od žurnalistike sastoji se u tome što žurnalistika svojom »literaturom« okupira sve vreme koje današnjem čoveku ostaje za čitanje uopšte. Stoga imamo po celom svetu tužbe da se knjige ne čitaju više, osim onih koje su došle do slave priklanjajući se žurnalizmu

duhovno i stvarno. A i te se malo čitaju, srazmerno porastu lektire samih žurnala. Tako ne vredi samo u kvalitativnom nego u kvantitativnom pogledu još više Šopenhauerova reč: »Da bi se moglo čitati ono što je dobro, uslov je da se ne čita ono što je rđavo«.

Preko svega umetničkog što stoji u žurnalskim stupcima žurnalizovani čitalac — a drukčijih više nema — preleće sa osećajem pretrpljenog insulta. Jer se tu ne piše ni »o čemu«, nego se s t v a r a nešto. Umetničko stvaranje primati nije jednostavni psihički akt doznavanja, nego traži izvesni duhovni napor i rad. Povrh toga, stvaranje primati znači priznati nekome nešto učinjeno za što mi ostali, u ogromnoj većini, nismo sami sposobni, a što osećamo da ima neku višu vrednost. Čovek, po svojoj animalnoj prirodi, koja sve više izbija na površinu ovog našeg vremena (svuda se po svetu puštaju glasovi »krvi, rase, zemlje« da govore, to jest buče i urliču), ne priznaje rado superiornosti nad sobom. On se brani od nje, te kad joj ne može drukčije da naškodi, ignoriše je. Za primanje umetničkog dela potrebna je dobra volja. Primajući ga, ta dobra volja postaje još boljom. Ljubav za umetnost i pokorni stav pred njom nagrađuje ona neslućenim i neznanim radostima. Tako će čovek zavoleti više vrednosti. I po tome što danas ima sve manje takvih ljudi možemo zaključiti da je umetnost sve dalje i dalje od današnjeg čoveka.

*

Što biva od umetnosti u žurnalističkoj sferi, odraziće se i u mnenjima žurnalista o umetnosti, koliko god se oni trudili da o tome kažu nešto duhovno. Na primer u »Politici« od 6. V. 1934. u članku »Treba već jednom skinuti književne krinoline« jasno se ukazuje propast literature koja joj dolazi iz žurnalistike. Povod članka je manira nekih pozorišnih kritičara — šteta što se ne navode imena tih vrednih ljudi — da, kad hoće nešto da pokude, upotrebljavaju reči kao: feljton u tri čina, reporterska patetika, nametnuta reportaža, reportaža koja nosi zbir feljtonskih efekata, itd., pa žurnal za tu maniru kaže ovo:

»Feljton i reportaža nisu ništa šugavo i prokaženo, već književni oblici kao i svi ostali. U modernoj književnosti to su čak najrazvijeniji i najrasprostranjeniji književni oblici.« — —

»Reportaža je dala francuskoj književnosti Rolana, Dorželesa, Anria Divernoa, Albera Londra, Pjera Mila, Morisa Dekobru, Ronije starijega i tolike druge čija su književna imena više puta

obišla oko sveta. Visoki književni rodovi, međutim, svakodnevno liferuju pukove anonimnih spisatelja.

»Od svih romana novije svetske književnosti nijedan svakako nije imao uspeha koliko »Tri mušketira«, feljton Aleksandra Dime, oca.

»Otpušteni robijaš Fedor Mihajlević Dostojevski napisao je feljton za list »Vremja«. Tako je postao roman »Zločin i kazna«.

»Jedan od najpopularnijih i jedan od najdubljih romana našeg vremena nisu ništa drugo do obični novinarski feljtoni.

»Svake godine, međutim, naše književne dalajlame pišu dubokomislene romane za književne konkurse Akademije nauka i svake godine Akademija nauka deli izdašne nagrade tim visokoparnim tvorevinama, pa im ipak niko ni imena ne zna.

»Kad bih ja za neku dramu hteo reći da nije dobra, ne bih nikad kazao da je feljton u tri čina, već bih uzviknuo da baš zaslužuje nagradu Akademije nauka.

»Ne treba potcenjivati feljton i reportažu. To su prvi borbeni redovi velike književne bitke. U te redove stupaju najsmeliji i najpožrtvovaniji, oni koji znaju da će u prvoj vatri biti desetkovani, oni koji su svesni da će i za najmanji uspeh imati da zahvale samo sebi i svojem talentu. U prvim borbenim redovima najviše se pada, ali iz njih potiču i najveći uspesi.

»U književnim štabovima, međutim, ima svakako velikih vojvoda, ali ima i mnogo sitnih zabušanata. Tu se lako dobije ordenje, ali se teško stiče prava vrednost.

»Nisu ovo samo zgodne fraze. Pre kratkog vremena jedan naš književnik, koji je posle rata izvikan za genija, otpočeo je da piše novinarske članke. I pao je u boju prvome. U mesto svojim bljeskom da zaseni dugačke novinske stupce, on se brzo srozao znatno ispod »reporterske patetike« ostalih saradnika, koji nemaju velikog književnog imena.

»Namesto nekadašnje krinoline, koja je pod svojim naborima krila mnoge rugobe, današnja ženska moda izmislila je kratke, lake haljine koje ističu svu lepotu, ali otkrivaju i sve nedostatke.

»Književnost sa svoje strane, modernizujući se pomalo u istom smislu, stvorila je novinarstvo. I ono je razgolitilo mnoge nakaze, ali je otkrilo i mnoge vrednosti.

Evo šta tu žurnal kaže: Danas su najrasprostranjeniji i najrazvijeniji književni oblici — feljton i reportaža. Kako reportaža čini kičmu i zauzima najveći deo žurnala, to onda uopšte žurnalistika pretstavlja najrazvijeniji književni oblik savremene književnosti, i to onaj koji je razgolitio mnoge nakaze, ali i otkrio mnoge vrednosti. Žurnalizam dolazi kao najjači stvaralac književnosti, kao vrhovni njen arbitar, kao čistilac i razlučivač dobroga od lošega u književnosti. Čim obrazlaže žurnal prisvajanje takvih kvaliteta i prava? Samo tim što je pobrojao nekoliko imena francuskih reportera i feljtonista koji su došli i do književničke slave stoga što je žurnalistika nekoliko puta obišla oko zemlje sa njihovim imenima. To šetanje je žurnalu dovoljan dokaz umetničke vrednosti, iako sam kaže da šetanje izvršuju sami žurnali. Nešto je tek podupro svoje

obrazlaganje tim što nam je rekao da su i dva romana, »najdublji i najpopularniji«, izlazili kao feljtoni. On ih usled toga naziva »običnim novinarskim feljtonima«. Po njihovu mestu štampanja daje im kvalifikaciju. (Tako brza degradacija i tolika diskvalifikacija umetničke vrednosti koja je dospela u stupce žurnala, ipak ne odgovara činjenici, bar ne kod ta dva romana.) Isti takav mu je dokaz bezvrednosti onih dela koje Akademija nauka i »književne dalajlame« okvalifikuju kao umetnička. Žurnal se zadovoljava da to opravda samo tim što kaže da tim delima niko ne zna ni za ime. I tu, kao svuda u žurnalistici, kvantiteta zamenjuje kvalitetu. On zna da nema opasnosti da će ga ko ozbiljno i javno moći upitati: »Pa vi ste onaj koji podeljuje ime kome hoće. Ili možda dopuštate da neko može biti slavan i onda ako mu vi to ne date?» Takvih se pitanja žurnalizam već odavno ne boji. Ne boji se ni ovog pitanja koje se tu samo nameće: »Otkuda vi to znate da su loše baš one stvari koje nagrađuje Akademija nauka? Šta je vaš kriterij za ocenu književničke vrednosti, a šta je kriterij Akademije nauka? Čiji je ispravniji?« Moć žurnalistike je takva da ona bez ikakve opasnosti po svoj posao može da bira kakva hoće pitanja na koja misli da odgovara. Nema više te ličnosti ni toga problema, koliko god bili vredni i važni, koji bi žurnalizmu mogli naškoditi kad ih bagateliše.

Žurnalizam ne može drukče ni ceniti umetničko delo osim kvantitativno, po njegovoj rasprostranjenosti, jer i sam sebe ceni po veličini naklade. Stoga se njemu samo po sebi razume da su »prvi borbeni redovi književnosti« u reportaži i feljtonu. On tako javno poručuje književnicima: Ništa vam ne koristi što ćete me pokušati zaobići; ako hoćete nešto da značite, morate k meni pristupiti i zatražiti vizu u zemlju umetničkog imena. Ništa vam ne koristi što će vas neko drugi izvikati za umetnike, ako vas ja ne izvičem. Opametite se i prilazite, jer kod mene možete dobiti najglasnija izvikivanja, najveća slova, cele stranice i sve moguće superlative, ako masno platite, ili ako mi verno služite. I zaista, svi željni slavna imena grnu listom, klanjaju se ako nemaju novaca, plaćaju skupo ako imaju. Međutim nikad ne preplate, jer se posao ipak rentira, sve na račun istinske umetnosti i čovekove duhovne potrebe za umetnošću.

I dok ubire svakog dana novčane prinose za svoja svedočanstva u umetnosti, dotle u isto vreme može žurnalizam da tvrdi da je očistio književnost od nakaza, kao laka haljina što je očistila današnju ženu od nabora nekadašnje krinoline u kojoj su se »krile mnoge rugobe«. Zar, dakle, žurnalizam ne može reći za sebe zaista sve što mu padne na jezik, bez štete po sebe? Koja još velesila, koja internacionala može tako nešto da čini?

U prednjem citatu nam žurnalizam ne kaže kakva su to dela koja on propušta da prođu kroz »prve borbene redove«. Kako rekoh, žurnalizmu ne smeta to što ne odgovara, ali on, svestan svoje moći, dopušta sebi i taj luksus da odgovori. Takve ćemo odgovore u pogledu literature sada malo da pogledamo.

3) Žurnalistička literatura

Koji je rod literature najpodesniji da ga žurnalistika upotrebi kao svoje sredstvo? Koji god bio, može to biti samo za neko vreme, jer je i tu kao u svemu žurnalističkom stalno samo menjanje i kaotičnost. Može se govoriti o žurnalističkoj literaturi naših dana, prošlog decenija, predratnoj ili onoj iz kraja 19. stoleća, i svuda ćemo naići na velike razlike, sa samo jednim zajedničkim pravcem tog naglog menjanja: uvek na gore, uvek na niže.

Ovde će biti govora o žurnalističkoj literaturi naših dana (oko godine 1935.), ali će i oni čitaoci ove knjige koji je budu čitali kasnije moći sigurno konstatovati i za svoje vreme, ako i tada bude žurnalizam u punoj moći, jasno i nesumnjivo taj pravac na niže.

Koji je dakle rod literature kojim se žurnalistika danas služi? Najpre roman, zatim novela, a onda zabavna crtica i notica. O literaturi božićnjeg i uskršnjeg broja i drugih prigodnih brojeva nema potrebe naročito govoriti. Ona dolazi retko, i njoj nije namenjena uloga prave žurnalističke literature, romana u nastavcima i svakidašnje novele, nego samo to da se od vremena do vremena preduzeće reklamiše najzvučnijim imenima.

I ovde možemo iz usta samih žurnalista čuti, a još bolje između njihovih reči, koja je uloga namenjena žurnalističkom romanu. Da najpre navedem mišljenje jednog starijeg žurnaliste (iz decenije pred rat), Ericha Feldhansa. Zatim ću citirati mlađe žurnaliste, te će se, iako je razmak među njima samo 25 godina, ukazati jasno veliki pad na niže. Dakle Feldhans piše:

»Novinski roman, dakle roman pisan za novine, spao je na stepen fabričke robe. Poslovni literati i literatkinje klepetaju iz godine u godinu svoje teme, žongliraju oprobanim nepromašivim figurama, povlače za uzice, pomiču kulisama, dok na koncu omiljena verenička grupa ne istupi napred i pokloni se pred publikom. Osobina novina koje hoće da prodru ne samo u sve slojeve naroda nego i u sve delove familije, mora neophodno dovesti do toga da u romanu ovlada loša prosečnost, manje vredna sentimentalnost.«

Banalna verenička grupa sa ispod prosečnošću lošom sentimentalnošću, to je bila žurnalistička predratna literatura Od tog tipa pa do našeg skroz naskroz amerikansko-gangsterskog i krokodilski-ljudožderske senzacije prešlo se preko razvitka koji, — izuzevši ratnu literaturu, čije specijalne karakteristike mogu ovde biti izostavljene iz posmatranja — uglavnom izgleda ovako kako to izlazi iz ove najave novog romana u žurnalu (»Politika« od 29. IX. 1934.) i sledećeg citata:

»U ovom svom romanu Maks di Vezi nam prikazuje jednu devojku, lepo obrazovanu i bez predrasuda, bogatu, koja oseća da nema uslova da se uda putem nekakve sentimentalne istorije i da za ljubav u starinskom smislu nema ni smisla ni osećanja. Ona ipak hoće da se uda i taj svoj životni problem rešava na jedan prilično ekscentričan način. Kako ona prolazi u tom svom smelom i punom rizika eksperimentu, to je predmet romana

»MUŽ PRVE KLASE«

ispričan neobično živo i zanimljivo, bez zastoja, bez razvlačenja, bez teških i dosadnih mesta sa razmišljanjima i izlišnim analizama, već onako tečno i hitro baš kao što se i stvari u životu događaju, tako da drži čitaoca u stalnoj groznici i ne dopušta njegovoj radoznalosti ni trenutak da se umanji.«

Kako bi se, na primer, proveo Dostojevski sa svojim romanom »Zločin i kazna«, — koji je u svoje vreme, kako smo čuli, takođe izlazio kao feljton novinski, — kad bi konkurisao danas sa »Mužem prve klase« za »Politikin« feljton? Tri četvrtine njegove su »teško razmišljanje«, pa još bez psihoanalize! Literarni redaktor današnjeg žurnala ne bi zaista bio u stanju ni toliko da ga udostoji te pročita njegovih prvih deset strana — naravno, uz pretpostavku da bi Dostojevski bio neki bezimenjak, koji polazi u te »prve borbene redove« do književne slave. Ali šta bi s njim bilo tek u ovo naše najnovije doba, kad »stripovi« ili »kajiševi« grasiraju svetom pod imenom novinskog romana! Evo, s kojim je oduševljenjem »Politika« uvela te »kajiševe« u našu, to jest u svoju književnost (»Politika« od 20. X. 34.):

»Od sutra u Politici«

»NAJNOVIJE ČUDO NAŠEG VREMENA«

»Roman koji se čita po dva minuta dnevno«

»Manje se čita, a više gleda; imate bioskop kod svoje kuće«.

»U sutrašnjem broju počeće »Politika« da objavljuje i jedan nov roman potpuno nepoznate vrste kod nas: roman u slikama ili, kako to zovu Amerikanci, roman u »stripovima, što će reći u kaiševima, dakle kaiševima slika.«

»Ova vrsta romana, koja je u Americi doživela senzacionalan uspeh, direktno je potekla iz kinematografa. Danas se u celom svetu brzo živi, a u Americi možda najbrže. Publika često nema vremena da pročita svoj redovni podlistak u novinama. Bioskopi su je navikli na brzo preživljavanje svih peripetija jednog romana, na akciju izraženu u slikama a ne u reči, na to da junake romana za koje se interesuje vidi svojim očima a ne da ih zamišlja prema opisima.«

»Ova publika dočekala je romane u »stripovima« s oduševljenjem. Jedan kaiš, jedan red slika pružao joj je isti materijal kao jedan nastavak romana u feljtonu, budio isto interesovanje, izazvao isto uzbuđenje, kao junaci s bioskopskog platna. A da bi se pratili njihovi doživljaji, nije više bilo potrebno provoditi četvrt sata u čitanju: jedan kaiš slika pregleda se za nekoliko minuta u tramvaju, na ulici, između dva zalogaja za vreme ručka.«

»Danas se američki listovi ne mogu zamisliti bez romana u kajišević. Po nekoliko romana izlazi istovremeno u jednom listu. Pored toga avanture Miki-Mauza, mačka Feliksa, Bimboa i drugih junaka sa filmova, zatim avanture s Divljeg Zapada i fantastične pripovetke. Ali kriminalni roman u kajiševima nadmašio je sve ostale.«

»Kriminalni roman u slikama je najnovija tvorevina našeg vremena. Stekao je u brzo ogromnu popularnost i privukao najbolje pisce i najbolje ilustratore Amerike. Ali najveća senzacija je bila, kad je Dešajel Hemet, najveći živi pisac kriminalnih romana, počeo da radi na jednom ovakvom romanu.«

»Zasluga za ovo pripada direktorima velike novinarske agencije »Kingov sindikat«, koja snabdeva najodabranijim materijalom nekoliko stotina američkih i engleskih listova. »Kingov sindikat« uspeo je da obaveže Dešajela Hemeta da mu svakog dana da jedan senzacionalan detektivski »strip«.

»Tako je postao roman u slikama »Detektiv Iks-9«.

»Roman »Detektiv Iks-9« doživeo je uspeh, kakav nijedan roman u slikama pre njega nije zabeležio. Već samo ime Dešajel Hemeta bilo je dovoljno pa da odmah osvoji svu publiku. A dešajel Hemet, najpopularniji američki pisac sadašnjice, pisac romana, čiji se uspeh može sravniti samo sa uspehom romana Edgara Volesa u svoje vreme u Engleskoj, inače bivši detektiv čuvene američke detektivske agencije Pinkerton i savršen poznavalac američkog podzemnog sveta, uspeo je već u prvim stripovima da se pokaže majstor i u ovom novom žurnalističkom žanru.«

»Razume se da je za roman Dešajela Hemeta bilo potrebno naći dostojnog ilustratora. Angažovan je najbolji među najboljima, Aleksander Rejmond, najpopularniji novinarski crtač u Americi.«

»Politika« je otkupila od Kingovog sindikata pravo objavljivanja ovog senzacionalnog romana, koji će naš list donositi istovremeno kad i veliki američki listovi. Već u našem sutrašnjem broju donećemo celu jednu stranicu, prvih šest »kajiševa« ovog romana. U idućim brojevima izlaziće po dva, što pretstavlja jedan redovan nastavak.«

Zar u tom radosnom kriku žurnalovu nisu sve krinke potpuno skinute?! Može li se još jasnijim rečima opisati jadno umiranje literature u žurnalistici? Predvodi nam se poslednji ropac romana.

Kako od reči do pretstave njena značenja, koliko god ta reč bila otrcana, šablonska, površinska, neduhovna, leži ipak izvestan makar vrlo malen mentalni rad, a budući da žurnalistika ide za maksimalnom uštedom vremena i truda kod lektire njene književnosti, koja uz to mora biti još i maksimalno zabavna, to se prešlo na eliminisanje reči uopšte. Ne treba ništa pretstavljati vlastitim aktom fantazije: sve je već pretstavljeno i naslikano. Čitalac ne sme ničim da učestvuje u stvaranju autorovu, jer je to napor, dakle žurnalova slaba strana prema — konkurenciji, koja će pružiti nenaporne stvari. Treba, zatim, »što brže preživljavati sve peripetije jednog romana«. Žurnal ne kudi tu glad za brzim doznavanjem nepotrebne materije — ko bi kvario sam sebi posao — nego samo konstatuje da je ona došla direktno iz bioskopa. Izdaje tako sebi, za svaki slučaj, lažni alibi, jer je u stvari i brzina filma čedo žurnalističke senzacije. Za senzacijom svakad i svuda ide u prvi korak iza nje i potreba brzog saznavanja njena sadržaja.

Publika je primila te kajiše »s oduševljenjem«, jer su joj doneli »isti materijal kao i nastavak romana u feljtonu, budili isto interesovanje i izazivali isto uzbuđivanje« bez reči kao i sa rečju. Kakvo je značenje, dakle, imala reč u feljtonu neposredno pred te kajiševe? Značenje balasta. Ima li, onda, savršenijeg priznanja potpune materijalizacije, obezduhovljenja, dakle umrtvljenja književnosti u žurnalu? Događaj je sve, izraz ništa! Vlastita reč uz događaj, kakvo bilo gledište prema njemu, makar trag od kakve simbolike, sve je to totalno suvišno. A ako pogledamo i na taj jadni događaj, videćemo da ni on ne može biti drukčiji nego što jest: kriminal sve krvaviji, sve gangsterskiji, revolveri svakog časa, to jest u svakom kajišu; ljudožderi, zmije, tigrovi, krokodili i sva džungla krvi i mesa. I taj roman kajiša je eto »najnovije čudo«, »najnovija tvorevina« našeg vremena! Za dva minuta dnevno, između dva zalogaja za vreme ručka, progutate i književnost.

Pošto je to čudo dobilo na dar još i superlative »najsenzacionalnije« i »najpopularnije«, jasno je da su mu pohrlili i »najbolji među najboljima« piscima i ilustratorima, da poberu i najveće profite koji se daju pobrati. Pokazaće se dostojnim tog novog žurnalističkog »žanra« i biće promaknuti u prvu klasu.

Ako taj događaj posmatramo sa naše jugoslavenske perspektive, vidimo da kod nas žurnalizam upravo ludačkom smelošću gazi sve zapreke u trku prema standardizaciji naroda prema nivo-u na koji su već pali ili vrtoglavo padaju već i ostale nacije. Da u tom ima i čudesna uspeha, vidi se po tome što zaista služi povećanju naklade i naših žurnala to što mogu da donose u isto vreme kad i amerikanska žurnalistika te kajiševe, izrezane direktno iz još malo živog tela književnosti. I po tome što se tim ponosi!

Ne bih bio pravedan kad ne bih ovde ukazao i na jednu svetlu tačkicu koja se javlja u tom kajiševskom mraku književnosti. Moglo bi biti naime da se stvari sa tog najnižeg nivo-a krenu na bolje ovako: Žurnalizam će verovatno iz tih kajiševa izbaciti brzo i poslednju reč, i taj bi momenat mogao značiti istoriski obrt u oslobođavanju jezika od ropstva žurnalistici. Naravno uz pretpostavku da se i politički tekst, i kriminal, i futbal počnu donositi u stripovima, na primer u grimasama, grčenju pesnice tih »prominentnih«, gušanju sa protivnikom, brojanju novca, udarcu noge u zube protivnika itd. Zar se iz toga ne bismo mogli nadati i oslobođenju naroda od »politike«, pa prema tome i kulturnijim odnosima među narodima?

Stoga bi dobro bilo kad bi i novela pošla putem Golgote romana. Nju žurnalizam drži danas, za svaki slučaj, kao stražu nad svladanim neprijateljem. Kad bi dakle i novela i svaka reč književnosti dobila izgled kajiša, moglo bi to napuštanje svakog privida literarnog oblika u žurnalima učiniti da literatura na drugim mestima, gde ju je žurnalizam jednako izmrcvario, dođe do malo slobodnijeg daha.

Takva žurnalistička literatura kakva je danas brani se često tim što se kaže da ona mora biti »interesantna i zabavna«. Žurnali, kaže se, ne smeju zamarati čitaoce ako hoće da ih zadrže. Stoga moraju birati i donositi ono što je »zabavno i interesantno«. Bez obzira na totalnu neodrživost polazne tačke u toj tvrdnji, naime da žurnali treba da zadrže čitaoce, dok je

upravo protivno istina, može se tu izaći na čistac odmah kad se malo raščiste pojmovi »zabavnosti i interesantnosti«. Jasno je da za svaku javnu reč koja je važan akt zajednice ima samo jedna zabava koja se može i mora dopustiti, a to je ona koja je utemeljena duhovno, dakle u književnosti umetnička. Sve što u javnoj reči stoji, treba da služi direktno ili indirektno nekoj grani istinske duhovnosti, moralnim i socijalnim doktrinama, umetnosti i nauci. Kako bi se dakle onoj reči koja sve obuhvata, na sve utiče i sve određuje, kao što je to danas žurnalistička, smelo dopustiti da služi i svakojakoj zabavi koja a priori odbija da ima ikakva oslona u kakvoj bilo opštoj misli duhovnog i moralnog poretka. Čovečija misaona priroda je u celosti sistematična. Svaki doživljaj ostavlja u njoj svoj trag. Onaj koji harmonizira sa njenom prirodom, pomaže njen rast, a koji je u sebi protivrečan, naravno da je šteti i koči njen razvitak. I zabavno štivo mora da stoji pod tim vidom. Jer šta bi inače moglo da bude to »zabavno«? Ako se isključi onaj osnovni uslov svake reči upućene tako širokoj javnosti, onda će se svaka besmislica i suvišna pričanja moći servirati svetu, pod izlikom da je »zabavno». Što onda takođe nmogo doprinosi onoj sveopštoj kaotičnosti koja dolazi u svet iz žurnalizma.

4) Slava umetnikova u žurnalističkom svetu

Šta je »slavno«, o tome danas skoro niko ne smatra za vredno da razmišlja, pošto je već i slepu i gluhu postalo jasno da je »slavno« ono što se tako naziva u žurnalskim stupcima. To tamo nazvano »slavno« i prima se za slavno, bez ikakve kontrole, nekad ravnodušno, nekad kao sudbina kojoj se razumom ne može doći na kraj, na njen razlog.

Tim smo rekli samo ko je i šta je danas »slavno«, a ne kakvih je kvaliteta ta »slava« koju daje žurnalistika. Pre kvalitativnog određenja pojma žurnalističke slave ne bismo se smeli tužiti da lica kojima žurnalistika daje tu svoju slavu nju ne zaslužuju. Moglo bi, naime, biti verovatnije da baš ta lica tu i takvu slavu zaslužuju u punoj meri.

Pogledajmo najpre malo na samu materijalnu stranu pojma slave, bez obzira ko je daje, žurnalistika ili neko drugi. Po toj strani pojma slave slavan je i zao i dobar čovek, samo ako su poznati nekoj širokoj javnosti. Tu bi i zloglasnost bila jednako slavna kao dobar glas. To ne ide, i stoga treba pojam

slave suziti, to jest uvesti kao neophodno potrebnu i kvalitativnu određenost, pa reći da samo one ljude treba nazivati slavnim koji su to po nekom dobru.

Nije svejedno za svet da li zna više za svoje zle nego za svoje dobre ljude. Nije svejedno dakle da li zna kako u svetu ima više živa zla nego dobra. Istina, uticaji su najjači kad dolaze od ljudi koji su nam takoreći fizički blizu, ali na današnjem stepenu civilizacije, na stepenu tehničkih mogućnosti saopštavanja od skoro neposrednog delovanja najraznovrsnijih pojava preko celog sveta, prostorna udaljenost pretstavlja još vrlo malu zapreku za vršenje uzajamnih svakovrsnih uticaja. Lakše je čoveku raditi za dobro i biti dobar kad čuje da u svetu ima dobrih ljudi koji su svom dušom na delu stvaranja moralnog života među ljudima. Dakle pridavati nekome slavu, to nema samo važnosti za nosioca slave nego, nmogo veću, za one koji čuju za tu slavu i primaju je.

Međutim, slušati o zlu, ne mora da izaziva zlo kod slušača. Naprotiv, to može da urađa najboljim posledicama. To naročito važi za produkte umetnosti. Šekspirova dela, na primer, imaju nekoliko puta više zlih ljudi i njihovih zločina nego dobrih, ali je p r i k a z njihov tako duhovan da izaziva najmoralniju reakciju.

Nije dakle glavno kod nastajanja slave materijalna sadržina predmeta slave, nego duhovnost odnosno protivduhovnost reči kojima je slava izgrađena.

Žurnalistika po svojoj bitnosti ne može imati nikakva duhovna kriterija, kako za izbor svoje materije tako još manje za njen prikaz. Stoga su i slave koje žurnalistika deli pomešane ne samo prostorno u istim stupcima nego su i kvalitativno izražavane istim rečima i istim pojmovima, bez obzira radi li se o Dillingeru ili Ruzveltu: obojici se daje atribut »popularnosti«, s tim da je veća kod gangstera nego kod državnika. Žurnalizam javlja pre svega o zlu i katastrofi u svetu, i to javlja samo radi povećanja svoje naklade odnosno profita. Kvaliteta njena teksta, to je već izloženo, razorna je i po moral i po duh. Poslovicu »Dobar se glas daleko čuje, a zao još dalje« žurnalistika ostvaruje i potvrđuje svakog dana, te stoga nije ni za dlaku pomakla svoje vreme dalje od vremena kad su glasine širene od usta do usta, kad su ih širili ljudi slabijeg morala i

duha, besposlenjaci i zle babe, usled čega je onda i nastala rečena poslovica.

U žurnalistici dakle ima svakojake sasvim pomešane slave: slave dobrih i još više slave zlikovaca; slave umetnika i naučnika i još više slave pseudoumetnika i pseudonaučnika; slave javnih i socijalnih radnika i još više slave kriminalnih tipova, slave dobrih glumaca i još više slave filmskih pustolova i nogometaša. Stoga prema žurnalističkoj slavi, na koga god se ona odnosila, čovek bi morao biti a priori nepoverljiv. Naravno, u poslednjoj konsekvenciji treba prokleti i samu mogućnost da žurnalistika uopšte može nekog činiti slavnim. Ona ne samo da kvari istinski zasluženu slavu, mešajući je sa lažnom i nezasluženom, nego i potkrada zaslužene slave tim što deli svoju »slavu« onima kojima uopšte ne pripada slava.

Neki narod, svet, raspolaže sa ograničenom merom prave slave koju bi mogao dati svojim zaslužnim ljudima, jer su ograničeni kapaciteti narodnih osećaja, zagrejavanja i oduševljavanja, a i mentalnog rada pri upoznavanju i priznavanju tih ljudi. Pa se može sa sigurnošću reći da je danas devet desetina raspoloživog svetskog kapaciteta za davanje i održavanje prave slave njegovih zaslužnih ljudi uzurpirao žurnalizam.

Kome bi po pravu pripadala najveća slava? Moralnom propovedniku ponajmanje, jer je moralni zakon upisan u svačiju dušu, pa svet ne treba tek da dozna za njeg, nego da ima dobru volju i moralni bi se život dao uspešno organizovati. Ni naučnik ne treba nmogo slave. Njegovo je delo izišlo iz posmatranja prirode i logičkih zaključaka, te, u koliko je uopšte potrebno čovečanstvu, ono će se, jer je prirodno, već samo sobom uklopiti u empirički život. Umetnik je onaj javni radnik kojem najviše pripada slava. Umetnikovo delo se ne može stvarati samo dobrom voljom za stvaranje, niti se da posmatranjem prirode naučno izvesti niti logično zaključiti, niti se samo sobom uklapa u empirički život. Ono je po prviput tako stvoreno kako jest i stoga nema nikakve prethodne već utrte staze kojom bi ono došlo do zaslužnog delovanja nego da bude slavno: da što više ljudi za njeg saznaju i priznaju mu njegovu originalnu duhovnu vrednost. Za priznanje, primanje i održavanje umetničkog dela u zasluženoj slavi potreban je izvestan duhovni napor i rad mnogih ljudi, tim veći čim je veća umetnička vrednost dela. Stoga je, kako rekoh, ograničen kapacitet sveta u

podeljivanju slave. Stoga je slava, kojom svet može da raspolaže, umetnikovo zakonito vlasništvo. Pre svemoći žurnalizma i bila je ona uglavnom deljena onima kojima je po pravu pripadala, bila je stvarni posed umetnika. Žurnalizam ju je kod umetnika našao, oteo i odneo, te je sada deli kome hoće, to jest onima koji je ne zaslužuju. Ova današnja »slava« je stoga uglavnom degenerisani oblik prave slave. Ako bude suđeno pa jednom bude iščezla moć žurnalizma, sasvim će drukčiji sadržaj pokazivati slava umetnika: odnos između njega i sveta biće pun časti, ljubavi i dostojanstva. Više nego išta drugo biće iz te slave isključeno njeno kupovanje.

*

Proces žurnalizovanja umetničke slave je već u celosti izvršen. Kako to izgleda u konkretnom slučaju, za to nam skoro svaki dan pruža primere.

Najpre da pogledamo izbližega šta žurnalizam čini i kako obračunava sa starim slavama, s onim koje nije on pravio i delio, na primer sa takozvanim klasicima. Zaterao ih je potpuno u biblioteke i pomećao u rafove u koje se dira samo onda kad se prašina treba da počisti. I nije malo čudo što ih trpi još u školskim udžbenicima. Ali se to da tako objasniti što mu ipak nominalno poznavanje klasika, koje đacima ostaje od škole, dobro dođe jer ih može katkada potegnuti u svoje stupce i tim dići vlastitu numeru za koji pedalj. Samo to spominjanje nema i ne može imati svrhe da se na njih ukaže kao na stalno mlade duhovne vrednosti. I kad ih najviše i najglasnije spominje, to bude u obliku plaćenih knjižarskih oglasa. To žurnalu nije opasno u tom smislu da bi veličina slova i atributa iz tih oglasa mogla njegove čitaoce toliko animirati da se dadnu na stvarno čitanje oglašenih klasika. Toliko ne deluju nikakvi oglasi žurnalski, jer je čitalaç žurnalski za takvo primanje reči iz žurnalskog teksta uopšte već davno onesposobljen. Žurnalizam je čitaoce velikih starih pisaca za sebe rezervisao, jer bi i inače bilo protiv svih njegovih interesa da ti pisci ožive svojim životom. Sve kad bi i hteo, on ih ne bi mogao za taj život oživeti, jer je njihova slava od jednoga, a žurnalistička od drugoga sveta.

Razume se da ni književni časopisi ne mogu više davati književne slave, već zbog te činjenice što je devet desetina rasположive »slave« podelio žurnalizam i što je broj čitalaca časopisa koji imaju istinsku umetničku liniju možda stoput manji od broja naklade velikih žurnala skupa. Ako koji časopis ima i preko te srazmere više pretplatnika, to ima da zahvali drugim faktorima, a ne umetničkoj reči svojoj. Međutim je redovita pojava da i časopise osvaja žurnalistička književnost. Drukčije ne bi ni moglo biti, jer je sav javni život organski povezan. Da se niz tu nizbrdicu lako klizi, pojmljivo je iz vrlo mnogo razloga, a naročito stoga što je ona uglađena izgledom na veće naklade, i što ni pokretači časopisa redovito nisu niti mogu biti u ovom vremenu neki naročito lucidni duhovi. Prilagođivanje časopisa žurnalističkoj reči olakšava žurnalima preuzimanje onih imena koja su u časopisima stekla već svoju »slavu«, i smanjuje im riziko da bi se pri tom mogli prevariti i nameriti na pravog umetnika. Uopšte se može postaviti kao pravilo da će žurnalistika podeljivati svoju »slavu« najpripravnije i najizdašnije onda kada to služi opipljivo vlastitom širenju i jačanju. Da to pokažem jednom tipičnom pojavom. Neretko se dešava da žurnali raspišu literarne konkurse sa dobrim nagradama za najbolje pripovetke. Velikim žurnalima prispe na stotine radova, iz kojih oni odabiru, to jest neki njihov »žiri«, nekoliko tih radova, koji, pored nagrade, dobivaju i tu čast da budu otštampani u žurnalu. U tom slučaju im ništa ne smeta što ime njihova autora nije još nigde štampano, ni što redovito sa umetnošću nemaju nmogo posla. Naprotiv, i jedno i drugo žurnalu godi u tom slučaju. On će ih svečano doneti sa očinskim propratnim rečima, jer njegov konkurs mora da uspe i dokaže koliko je žurnalu stalo do napretka literature. Da su nagrađeni pisci podneli svoje radove izvan konkursa, žurnal ih, po prirodi stvari, ne bi valjda ni pročitao, nego pitao: Odakle tom čoveku drskost da hoće smesta među prve?

Žurnalistički tipičniji slučajevi podeljivanja »slave« jesu oni kad autor pored svojeg dela ima nešto na sebi ili počini štogod što se može dobro iskoristiti kao žurnalistička senzacija: kad ima, na primer, vrlo »visoki« ili vrlo »niski« socijalni položaj; kad nekog ubije, ili samog sebe, namagarči publiku, nastupa maskirano ili u kakvu egzotičnu kostimu, ide bos, ne pere se, ima burnu ili hohštaplersku prošlost, na primer kao lovac na tigrove, špijon, pešak oko sveta, milijarderičin šofer, diktator i slično. Sve su te okolnosti dobrodošle žurnalističkoj

senzaciji koja se tako može da pokaže u društvu ili ruhu umetnosti. I đubre će se prodavati kao halva.

Od plaćenih »slava« je u žurnalu najjače zastupana filmska, jer filmska industrija masno plaća svoje oglase i svaki čas ih obnavlja. Kako zbog toga ima privilegij da ih sama po svojem ćefu i stilu sastavlja, to je naravno da će tu biti najmanje obzira pri kasapljenju onih još preostalih jezičkih i duhovnih vrednosti. Do čega to dovodi, biće pokazano u zasebnom poglavlju »Žurnalizam i film«. (U pogledu besplatnog delenja »slave« žurnalistika je najgeneroznija prema nogometu, jer su tu angažovane divlje strasti ogromnih masa, koje se strasti daju umesiti kao najčvršći cement u izgradnji žurnalističke moći.)

I pravi umetnik može da ima svojih »senzacionalnih« događaja koji ga mogu ni kriva ni dužna učiniti »slavnim« u žurnalskim stupcima. Na primer svoju siromaštinu, bedu, smrt. To je sposobno da posluži žurnalu, i to su zaista one zgode iz života umetnika kad on najčešće bude spomenut u žurnalima. U takvim slučajevima se žurnalistika zna čak i raznežiti, pa čak pokazati i veliku brigu što baš takvi ljudi propadaju, naravno ne imenujući pri tom, jer to ne može, ni najtanjom aluzijom pravog krivca tragedije.

Ima još jedan tipičan položaj iz kojeg se može doći do »slave« u žurnalima i bez plaćanja masnih oglasa ili drugih kakvih žrtava. To je onda kad je pisac stranac. Izuzeće domaćih iz tog privilegisanog položaja nije išlo samo po onoj: Nemo propheta in sua patria, nego i zbog toga što svaki domaći može da napravi nešto što nije po ćefu žurnalu i što se može dosta daleko da pročuje i bez žurnalova telaljenja, pa onda eto bruke, dok takva iznenađenja ne mogu škoditi iz inostranstva, budući da se o njima može najkomotnije da šuti. Žurnalistika, uopšte uzevši, rado daje »slavu«, rado se razmeće »slavnima« i »čuvenima«. To je, kako rekoh, u interesu njene vlastite moći. A »najslavniji« se ljudi nalaze u inostranstvu, u velikim državama i kod velikih naroda. Da mali narodi takvu slavu primaju bez ikakvih ispitivanja, to su napravila stoleća, s početka opravdano, ali danas bez ikakva duhovnog razloga. Već davno pre žurnalističke »slave« malih naroda napravljena je ona kod tih »velikih« naroda, i žurnali malih naroda prirodno se koriste rezultatima delovanja svojih iskusnih »velikih« prethodnika,

jer znaju da ih odatle ne može pogoditi nikakva prevara. Stoga se oni radije bave »slavom« stranih nego da prave »slavu« domaćih pisaca. Iz toga sledi da žurnalistika pretstavlja kod brojčano malih i u pogledu civilizacije mladih naroda jednu naročitu prepreku razvijanju domaće umetnosti. Čitalačka publika, ako je imalo žurnalizovana, — a to ide za čas —, neće imati ni moći ništa ozbiljno da prigovori tom skroz bezduhovnom presađivanju stranih »slava« na štetu domaćih. Iz istog razloga ne mogu ti mali narodi da doznaju za istinske duhovne velikane stranih naroda. Tako se, na primer, srazmerno vrlo malo zna, uopšte u celoj svetskoj javnosti, za Karla Krausa, čiji sav život i celo delo pretstavljaju jednu jedinstvenu, genijalnu ilustraciju žurnalističkog zla u svetu. Za njegovo delo, posvećeno u glavnom borbi protiv žurnalizma, znaju danas izvan nemačkog sveta samo raštrkani pojedinci, dok ni u samom nemačkom narodu, na čijem jeziku piše, nije poznat ni za stoti deo one mere koju i kakvu zaslužuje. A njegovo delo, i sa umetničke strane, otskače u neizmerne daljine od svega onog što nam se danas servira kao »slavno« iz inostranstva. I dok je to tako sa Krausom, dotle su, na primer, puna usta celog sveta Bernarda Shaw-a i Maxa Reinhardt-a, koji obojica, prvi od dramske, drugi od glumačke umetnosti, prave delomično trgovačka preduzeća delomično plitka šegačenja i ismejavanja publike. Za Shaw-a nam to objašnjava i sama ova mala notica iz »Politike« od 12. III. 1933.: »Na jednom banketu engleskih novinara održao je zdravicu Bernard Shaw. Između ostalog rekao je: — I sam sam novinar. Šta više, ništa drugo i nisam. Uvek sam voleo novinarstvo, jer je to jedini posao u kome netačnost ne smeta.« Takve reči oprašta žurnalistika Shaw-u, jer on i sebe ubraja u te netačne ljude, a zatim stoga što niko živ od te gospode, pa još u fraku na banketu, neće ozbiljno reći sam za se da je netačan. Dakle šegačenje. Da je Max Reinhardt samo jedan okretan kazališni kasir, koji glumačku umetnost upotrebljava za unovčenje svih danas tako razgoličenih i neobuzdanih, prljavih i glupih instinkata, za to se može dobiti svedočanstvo na mnogo mesta Krausova dela, isto kao što se i za pravo razumevanje Shaw-a može naći tamo sve što treba. Neka čitaoci ove knjige u takvom ocenjivanju tih »svetskih« veličina ne vide nikakvo moje nedopušteno vlastito uzdizanje. Neka samo drže na pameti osnovne misli knjige o žurnalizmu kao

razaraču čovečanstva, pa će akceptovati moju krajnju skepsu prema svima »veličinama« koje nam iz inostranstva dolaze kroz žurnalske stupce, ma koje nacije ili zemlje, čak i onda kad ne bih o njihovoj malenkosti navodio nikakvih svedočanstava, a kamoli takva kao što su Krausova.

Kako u svemu žurnalističkom, tako i njenoj »slavi« leži u bitnosti da se mora stalno obnavljati. U izvesnim uvek kraćim periodama mora se javiti žurnalističkom svetu da je taj i taj gospodin »čuven i slavan«, jer ni žurnalizam ni žurnalizovani čovek ne trpe nikakvih fiksnih vrednosti. Pa ni oni »najčuveniji« ne mogu mirno da spavaju na svojim lovorikama. I oni moraju biti u stalnoj dvorbi žurnalu ili na uvek budnoj straži da se ne bi zanemarilo revnosno paljenje njihova bednog plamička.

Kad bi književnici, pravi umetnici, kao i oni koji imaju samo poštenu ambiciju da to budu, bili svesni toga da žurnalistika pogađa njih svirepije nego ikoje druge javne radnike u službi čovečanstva, da onemogućava i umrtvljuje delovanje njihova dela već u samom rođenju njegovu, te kad bi hteli da pretstave sebi kakav bi divan i sjajan život imala umetnost u dežurnalizovanom svetu, zaista ne bi ni časa časili da sve svoje sile posvete pre svega borbi protiv svojeg prvog i najopasnijeg životnog neprijatelja.

*

Pre sto godina je Balzac napisao čudesno istinitu viziju današnjeg položaja umetnika u svetu. U romanu »Illusions perdues« ima dijalog između žurnaliste i jednog pesnika iz provincije koji hoće da stupi u redove žurnalista, kako bi tako postao slavan. Žurnalista, u nastupu iskrenosti prema simpatičnom neiskusnom pesniku, otkriva ovaku sliku realnosti sveta:

»Izvan literarnog sveta«, reče žurnalista, »ne postoji nijedna jedina osoba koja poznaje strahovitu Odiseju, putem koje se stiže do onoga što se zove vogue, moda, renome, celebritet, reputacija, naklonost javnosti, dakle sve stepeni koji bi imali da dovedu do slave (gloire), ali koji to u stvari ne mogu. — — Ta reputacija, toliko priželjkivana, skoro je uvek okrunjena prostitutka. Jeste, za niska literarna dela ona pretstavlja bednu devojku koja se smrzava na uglu prljave ulice; za sekundarnu literaturu je to izdržavana ženska koja izlazi iz zlih mesta žurnalizma; za srećnu literaturu je to briljantna i

drska kurtizana, koja ima svoj nameštaj, plaća poreze državi, prima grand-seigneurs-e, s njima dobro ili loše postupa, ima svoju livreisanu poslugu, kočije, i koja može pustiti da je čekaju njeni alterirani poverioci. Ah, oni za koje je ona, kao nekoć za me, a danas za vas, anđeo sa sjajnim krilima, odeven belom tunikom, sa zelenom palmom u ruci, sa gorućim mačem u drugoj, prikazujući se istovremeno kao mitološka apstrakcija što živi na dnu bunara i kao siromašna kreposna devojka, koja se ne bogati drukčije nego na jasnom svetlu kreposti naporima plemenite srčanosti i koja se povraća natrag u nebo sa neokaljanim karakterom, ako nije umrla ublaćena, pogažena i zaboravljena u povorci bednih; — takvi ljudi, oko čijeg je mozga brončani obruč, a čije je srce toplo i pod snežnim nanosima iskustva, retki su u ovom velikom gradu, retki kao istiniti ljubavnici u ljubavničkom svetu; retki kao pošteni u finansiskom svetu, retki kao čist čovek u žurnalizmu. Iskustvo prvoga koji je meni ovo rekao, što ja vama govorim bilo je izgubljeno, kao što će i za vas biti beskorisno to moje iskustvo. Uvek ista vatra potera svake godine, iz provincije ovamo, jednak broj, da ne kažem sve veći, golobradih ambicija koje se uzdignute glave i ponosna srca bacaju u napad na Modu, koja je neka vrsta princeze Tourandocte iz Hiljadu i jedne noći, za koju svako hoće da bude Calaf. Ali nijedan ne odgonetne zagonetku. Svi padaju u provaliju nesreće, u blato žurnala, u močvaru knjižare. Ti prosjaci pobiru ostatke u žurnalu, biografske članke, sitne pariške događaje, mrvice, ili pišu naručene knjige od logičnih trgovaca papirom, kojima je milija bedastoća prodana za petnaest dana nego majstorsko delo koje traži vremena da se proda. Te gusenice, zgnječene pre nego što izmile u leptire, žive od sramote i infamije, spremne i da požderu i da hvale neki novi talenat, a na zapovest kojeg paše iz Constitutionnel-a, La Quotidienne-a ili Débats-a, na signal knjižarev, ili na molbu kojeg ljubomornog druga, često i za jedan ručak. Oni koji prebrode teškoće zaboravljaju na bedu svojeg debitiranja. — Najzad, tajnu uspeha u literaturi ne pretstavlja rad, nego eksploatisanje tuđeg rada. Vlasnici žurnala su preduzimači, a mi smo zidari. Zatim, što je čovek prosečniji, tim brže uspeva, jer takav može da guta i žive žabe, može da se svega odriče, može da laska malim niskim strastima literarnih sultana.«

A kad pesnik iz provincije insistira na tome da stupi u borbu protiv svih tih prepreka, kaže mu iskusni žurnalista u nastupu samilosti: »Ta će borba biti bez oduška, ako imate talenta, jer bi vaša bolja šansa bila da nemate talenta. Strogost vaše savesti, danas čista, slomiće se pred onima u čijim ćete rukama videti vaš uspeh, koji jednom rečju mogu da vam dadnu život, ali koji tu reč neće hteti izgovoriti: jer, verujte mi, književnik kojeg moda prihvata drskiji je i tvrđeg srca prema novajlijama nego najbrutalniji knjižar. Gde knjižar ne vidi drugo nego novčani gubitak, tu će taj čovek da se boji jednog konkurenta. Knjižar će vas samo odbiti, a taj će vas smrviti. Da stvorite lepa dela, moje jadno dete, vi ćete crpsti nemilosrdno iz svojeg srca nežnost, sokove, energiju, i vi ćete ih izložiti u strastima, osećajima i lepim rečima. Da, pisaćete, mesto da poslujete, pevaćete, mesto da se borite, ljubićete, mrzićete i živećete u vašim knjigama; ali, kad budete tako potrošili vaša blaga za vaš stil, vaše zlato i vaš grimiz za ličnosti vaših knjiga, a sami se dotle budete šetali po pariškim ulicama u dronjcima sa pokvarenim životom i stomakom, da biste mogli dati života vašim stvaranjima, videćete ta stvaranja oklevetana, izneverena i prodana, videćete kako ih žurnalisti deportiraju u lagune zaborava, kako ih vaši najbolji »prijatelji« pokopavaju. Možete li čekati dan kad će se vaša stvaranja dići iz zaborava? I ko da ih digne? Kada? Kako?«

DEVETA GLAVA

Žurnalizam protiv svakog društvenog reda

Prikazano na savremenim društvenim problemima

A. Opšti izvodi

Kada se izvesnom broju ljudi može dati naziv društva? Onda kada za sve pojedince važe obavezno neke iste zajedničke konvencije, bilo nepisane (tradicionalne, plemenske, rasne, zadružne, običajne, konfesionalne, moralne itd.), bilo pisane (državni ustavi i zakoni, uredbe i naredbe, statuti najraznovrsnijih udruženja i korporacija, crkve itd.) Ljudi tako obvezani sačinjavaju društvo, labavije ili čvršće, već prema konvenciji koja veže. Bez tih obaveza, kad bi uzajamni odnosi ljudi bili određivani samo instinktima vlastitog materijalnog održanja, ljudi zapravo ne bi više bili ljudi, jer bi uskoro, i po spoljnjem obliku, zapali u takvo stanje koje bi bilo niže od životinjskoga, budući da im nije u instinktu dat nagon za izvesni red koji vlada kod životinjskih speciesa, kod kojih se jedinke uzajamno ne istrebljuju. Ljudi, kad bi izgubili svoje duhovne i moralne osnove, makar one bile u najrudimentarnijem obliku, ubrzo bi se uzajamno istrebili.

Stoga pitanje: Šta bi bilo od našeg roda, kad bi bio bez ikakve društvene forme? nije ni od kakva interesa za č o v e k a. Jer čovečanstvo može samo tako dugo da živi kao č o v e č a n s t v o, dok ima u sebi neki opšti društveni red, to jest pred sobom neke opšte ciljeve, svrhe, namere. To je moguće samo onda kada ljudi žive u zajednicama koje omogućavaju kakav bilo uvid u budućnost, u posledice rada njenih članova. Čoveku je, kao misaonu biću, svesnu svojeg Ja, potrebna neka organizovana zajednica, i to tako potrebna kao što mu je, s animalne strane, potreban vazduh i hrana.

Koji su društveni oblici najpodesniji za naš rod? Bez sumnje oni koji najintenzivnije i najšire realizuju zahteve moralnog zakona, jer — kako je gore izvedeno — u društvu u kojem

vladaju moralno uređeni odnosi može biti i ima najviše reda i najveće slobode. Moralnim zakonom čovek sam sebi određuje iz slobodne volje svoj osnovni nepromenljivi zakon koji, po tome što čoveka čini istinskim prema drugom kao prema samu sebi i što čini da poštuje zajednicu kojoj pripada, donosi sobom da će se, prema tome u kojoj meri bude oživotvaran, sve više smanjivati broj i opseg propisivanja ljudskih odnosa. Postajaće sve više suvišne, jer u moralnoj zajednici, koja je naravno u svojem savršenstvu samo nedostiživ ideal, niti ima zločinaca niti ima nejednake sudbine, u koliko ta »sudbina« može da poteče od čoveka; dakle nema privilegisanih i zapostavljenih, eksploatatora i eksploatisanih. Svima se priznaje i svi imaju jednako pravo na život i rad. Svi se osećaju istinski obvezanim da se uzajamno pomažu i da opštem dobru doprinose maksimalno moguće žrtve. U takvu društvu može da bude samo prirodno nevoljnih ljudi, usled bolesti, elementarnih nepogoda, nesrećnih slučajeva itd. I koliko god »dijalektički materijalizam« poricao mogućnost otstranjenja ekonomske nepravde u svetu putem etičkih principa, ipak je to puna istina, i drugog puta za taj cilj uopšte i nema. (O tome je rečeno što treba još u poglavlju »Žurnalizam protiv socijalističkog društvenog poretka«.) Po svojim dvema glavnim osobinama: apsolutnoj trajnosti svojeg zakona i najvećoj mogućoj slobodi pojedinca, upotrebljavanoj u korist zajednice iz vlastitog uverenja, moralno je društvo čvršće i dugotrajnije nego ikoje drugo. Ono je, u savršenom obliku, završna ali nedostiživa tačka razvijanja, prema kojoj ima da se kreće sav ostali život ljudske zajednice.

Današnji društveni sklopovi čovečanstva imaju najrazličnije forme. Društvo je, u gore rečenom smislu, i neki malovaroški nogometaški klub kao i Društvo naroda; kao i katolička crkva; kao profesionalna udruženja, političke partije, fašistički pokreti, slobodno zidarstvo, razne radničke internacionale. Ne moraju da postoje pisani statuti nekog društva, jer mogu da se ljudi potčine nekom zajedničkom interesu koji od njih, i neorganizovano, čini izvesno formirano društvo. Nema čoveka koji, kad uzimamo tako širok pojam društvene forme, ne pripada u više raznih društvenih obveza, onih u koje stupa po svojem rođenju i po svojoj pripadnosti državi, naciji, konfesiji, kao i onih u koje stupa slobodnim odlukama. I nad

svakim se čovekom danas proteže neka organizovana vlast koja mu utiče na pravac života. Ako posmatramo društvena stanja po njihovu opsegu, po broju ljudi koje udružuju, po trajanju, intenziteti i čvrstoći veza, vidimo takođe najveće šarenilo i razlikovanje. Neka od njih traju dan dva, ograničena samo na neku sobicu, a neka po hiljade godina i obasižu celu zemaljsku kuglu. U pojedinim društvima, po njihovoj unutrašnjoj strukturi, vidimo negde harmoniju i saradnju, negde indiferentnost, a negde čak i neprijateljstva.

Kako da se to nepregledno šarenilo društveno uskladi prema jednom opštem zajedničkom cilju? Ili možda to nije ni potrebno, nego da se pusti da žive mnogobrojni ciljevi kao krajnji? Pitanje samo odgovara: Bez koordinacije može da dođe i dolazi stalno do sukobljavanja i uzajamnog uništavanja. Stoga mora da postoji koordinacija svih ciljeva, odnosno jedan krajnji cilj sve ljudske društvene delatnosti. A taj je cilj određen moralnim zakonom. Držeći se moralnog zakona kao osnovice života svakog društva, može se odmah prosuditi da li neka društvena vrsta ima prava na egzistenciju. Stoga u koliko više i bolje neko udruživanje ili neka misao ili interes, koji pokreću ljude na zajedničku akciju, služe realizovanju moralnog društva, u toliko više oni imaju i prava na egzistiranje, pa i na pomaganje onih koji su izvan toga; naravno, onog prava koje je izvedeno iz najvišeg idealnog interesa ljudskog roda. Suverenost država i naroda ima tako pravo da bude poštovana i štićena od cele ljudske zajednice samo onda ako priznaje nad sobom suverenost moralnog zakona, (što bi dobro bilo da se stavi u Pakt Društva naroda kao njegova prva tačka). Današnja politička i državna stanja ljudskog roda daleko su od toga stepena. Ali sve dotle dok se do njeg ne dođe, nema ni mira na svetu, nego u najbolju ruku samo prekida i predaha u stalnim neprijateljstvima i krvavim obračunavanjima.

Nije lako — a u tančine je uopšte nemoguće — odlučiti za neko društvo da li je njegovo pravo na egzistenciju osnovano moralnim zakonom. Ali se u bitnim potezima to može i mora moći odlučiti. Kako stoji, na primer, u tom pogledu s društvima za koja se kaže da su indiferentna prema moralnom zakonu? U stvari indiferentnosti prema moralnom zakonu ne može biti, jer ona znači da tu moralni zakon nije vrhovni princip, a taj je stav protivmoralan, pošto moralni zakon znači i

mora da bude svakoj delatnosti ljudske zajednice njen vrhovni princip. Stoga sva društva koja odriču, odnosno neće da imaju nikakva oslona u moralnom zakonu, nemaju prava na egzistiranje. Ta društva, u najmanju ruku, oduzimaju ljudima vreme i trud koji treba da se utroše u onu društvenu delatnost koja odgovara moralnom zakonu na pozitivan način. Danas ima vrlo mnogo takvih društava, što nije nikakvo čudo u vremenu koje je došlo dotle da se pomalo stidi i smatra inferiornim ako treba da govori o moralnom zakonu! Neka društva kao da su upravo stvorena za to da ne samo svojim članovima nego i masama svojih sugrađana okupiraju velik deo životnih radosti i osećaja za delatnosti koje nemaju zaista nikakva pozitivna oslona na moralni zakon.

Na moralni zakon ne naslanja svaka društvenost samo svoje pravo na egzistiranje, nego ona u njemu nalazi i najtrajniju garanciju za uspešnu egzistenciju. Što je moralniji cilj nekog društva, tim sigurnije i više ima u njemu poštenih ljudi, a pošteni ljudi u društvu stavljaće na čelo društva ljude koji će predano i požrtvovano raditi za interese društva. U takvim zajednicama nema unutrašnjih borbi nego iskren i bratski sporazum; nema intriga, nema zloupotreba. Koliko je moral osnovica svakog društva, vidi se i po tome što je čak i gangsterskim organizacijama potreban barem neki prividni »relativni« moral, na primer održanje zakletve vernosti onome čemu se ne sme biti veran.

Osim moralnog zakona ima još jedan neophodan uslov za uspešno i trajno egzistiranje društva. To je duhovna sposobnost društva. Poštenje udruženo sa duhom jedini će omogućiti da u članstvo i na upravu društva dolaze ljudi koji rade i umeju da rade za neki opšti interes, koji se proteže i posle njihove smrti. Samo će takvi ljudi umeti oceniti da li onaj kojeg biraju u upravu zaista i nosi na srcu i u mislima živ ideal, nešto što on sam ne može ostvariti, ali za čim ipak ide iskreno i predano. Moral i duh kao vrhovni principi svake društvenosti kreću čovečanstvo onim pravcem napred kojim treba da ide.

Kako žurnalizam stoji prema društvenosti uopšte, a naročito moralnoj i duhovnoj? Da će on, kao najveći i najstrašniji razarač morala i duha u celoj istoriji ljudskog roda, delovati uvek razorno na svaku moralnu i duhovnu društvenost, već je dovoljno pokazano u svima dosadanjim razlaganjima. Ima da

vidimo još kako on deluje na društvenost uopšte, iako to nije nimalo bitno, jer razarajući moralnu i duhovnu društvenost učinio je suvišnom svaku drugu društvenost, koju možda štedi, pošto svaka ima svoje pravo na egzistenciju samo po tome što joj je moral i duh vrhovni princip. Međutim ćemo odmah videti da žurnalizam razorno deluje na svaki društveni red, bez obzira na krajnje ciljeve tog reda.

Žurnalizam je po svojoj bitnosti kaotičan, a kako je uz to vezan i pojavama nesređene konkurencije, to njegova kaotičnost mora da ide uvek napred ka većoj kaotičnosti. Da se to može da održi, potrebna je sve veća sila nad ljudima, u prvom redu gospodovanje nad dušama i misaonim životom. Koliko je u svemu tome uspeo, vidimo dobro po dvema činjenicama: da je Svetski rat, koji u kategorijama »red« i »nered« znači najužasniji nered, mogao da bude vođen i tako dugo vođen samo uz postojanje i delovanje svetske žurnalistike, a drugo, da je žurnalizam baš posle tog rata, u kojem je bio glavni krivac i izvršilac, uvećao za nekoliko puta svoju moć na svetu, dok je sve drugo oslabilo. Danas nema čoveka koji, ako ima imalo stvarna uvida u smisao svetskih zbivanja, ne bi označio žurnalizam kao prvu svetsku silu, koju više ne osporava nikoja druga ni u kojem pogledu.

Naravno, nije lako prikazati, a nije ni važno da se prikaže, za svaki primer društvenosti, da će žurnalizam najzad razrušiti njen poredak. Za žurnalističke agencije, sindikate, trustove, za razne đokej-klubove itd. mislim da nema potrebe davati logične dokaze u tom pogledu, iako bi se izvesnim brojem posrednih izvođenja i to dalo izvesti. Bolje je da uzmemo primer kako žurnalizam kvari svaku organizovanu vlast. Uzmimo državnu vlast kao najrealniju i najorganizovaniju. Taj je primer podesan i stoga što je jasno da samo u sređenim državnim zajednicama može da napreduje i druga društvena delatnost, jer im državni red daje zaštitu i spoljnje uslove egzistencije.

Najpre ćemo pokazati kako žurnalizam deluje na vlast tim što uništava svaku moralnu i duhovnu društvenost, a onda ćemo videti kako on deluje na vlast i svojom svakad novom kaotičnošću i bezidejnošću. Vlast se, razume se, ne može nigde konstituisati onakva kakva bi trebala da bude po čistoj ideji. Ona je svuda onakva kakvi su, s jedne strane, njeni nosioci i izvršioci, a s druge strane njeni podanici. Sam nosilac vlasti,

koliko god bio »idealan«, moraće prilagođivati oblik vlasti kvaliteti izvršilaca i podanika. Prema tome ćemo, po onome što utiče na smer razvitka karaktera njihova, moći da postavimo i oblik vlasti koja se tu može da uspostavi i živi sa izgledom na usavršavanje. Čim su moralno labilniji i duhovno nerazvijeniji izvršioci i podanici, tim će manje vlast, koja u poslednjoj liniji zavisi o njhovoj dobroj volji, biti određena i jednoobrična, i tim će manja biti privatna sfera života koja preostaje građanima da je slobodno uređuju. Kazneni zakoni će biti vrlo opširni, sankcije stroge i mnogostruke, državni aparat velik i težak i oslonjen na veliku oružanu silu, dakle skup. Pretstavljaće teret za narod, koji će sve manje moći razumevati razloge svih tih mera, sve više postajati neprijateljski raspoložen, makar i potajno, što opet traži sve oštrije mere. Tako se mora na niže spuštati svaka državna vlast kad ide na niže moral i duh njenih građana. Da bi vlast mogla da bude od istinskog dobra za narod, što znači da bi s njom mogao i sam narod iskreno i dobre volje sarađivati, za to je nužno potrebno da ona ima neki umni cilj i da ima načina i mogućnosti da taj cilj, barem u njegovim etapama, postaje i javan. U istoriji vlasti se može videti da je ona, i kad nije bila uništavana nekom silom izvana, kvarila sama sebe i najzad se sama uništavala onda kad je gubila taj umni cilj, kad je dakle krug saglasnosti onih nad kojim je vladala postajao sve uži i uži. Kad upotrebljava masku za svoje protivumne ciljeve, mora se vlast služiti takvim najbližim i najdaljim pomagačima koji umeju i hoće pre svega slepo da slušaju i onda kada vide da to doprinosi produžavanju i uvećavanju narodne nesreće. Na takve ljude nema i ne može imati nosilac vlasti puna i trajna oslonca, mora ih češće menjati, da ne bi postali opasni. A i oni nastoje da za kratko vreme svoje moći dođu što pre i što potpunije do svojih ličnih materijalnih ciljeva. Usled svega toga nastaju protivrečna rešavanja pojedinih državnih organa, koteriske borbe, intrige; česta menjanja visokih funkcionera, uredaba i zakona postaju sve brža i sve kaotičnija. To je, razume se, samo opšta šema za sudbinu svake vlasti koja nema pred sobom moralno i umno utemeljena cilja. Pojedini konkretni slučajevi mogu najrazličitije izgledati a i trajati, prema mnogim drugim raznim uslovima, ali u osnovi nema otstupa od šeme. Noseći sobom svuda kaotičnost i bezidejnost, dovodi žurnalizam sve faktore vlasti, i

subjekat i objekte, u stanje u kojem se gubi spoznanje vrednosti umnog opšteg cilja. Tako on korumpira svaku vlast. I što je novinstvo koje zemlje više žurnalistički kvalifikovano, i u što više sfera vlada, tim će brže i sigurnije padati vlast u kaotično stanje, dakle u svoju propast.

Kvarenje vlasti, koje izvršava žurnalizam, može se videti skoro svakog dana već po onim mnogim prestupima i prekršajima krivičnog zakona što ih čine žurnali. Kao moćni i suvereni faktor javnih odnosa, žurnalizam bi morao svima da daje primer u striktnu i savesnu poštivanju zakona i javnih interesa, ali on to ne može, jer ne bi više bio žurnalizam. Dosledan sebi, on gore i štetnije nego iko i išta u državi ruši ugled i snagu zakona i javnih odredaba. Kod nas, na primer, gotovo svakog dana počini žurnalistika prekršaj § 174 Krivičnog Zakonika, kojim se propisuje strogi zatvor do godine dana za objavljivanje oglasa — »kojim se prikriveno ili otvoreno nudi, javno izlaže ili hvali sredstva ili oruđa za pobačaj ploda ili nudi svoje ili tuđe usluge za to«. — Isto tako § 259 o prodaji lekova »koji nemaju onih osobina koje im prodavalac pripisuje, a bez pismenog naznačenja na njima svih sastavnih im delova«. (Tu je sukrivac.) — Zatim § 280 (koji prekršuje naročito »Jutarnji List« u oglasnoj rubrici »Dopisivanje«), koji kaže: »Ko iz navike ili iz koristoljublja ide na ruku vršenju bluda, kazniće se strogim zatvorom do dve godine, a u osobito teškim slučajevima robijom do pet godina«. (Po § 289 bludna radnja je ona kojom se ide za zadovoljenjem telesne pohote.) — Isto tako, kao sukrivac, § 375: »Ko u vidu zanata obavlja pretskazivanje, tumačenje snova, gledanje u karte ili na koji drugi način, koristeći se praznovericom, obmanjuje drugog i time stvara sebi dohodak za život, kazniće se zatvorom do šest meseci ili novčano do 5.000 dinara.«

A šta da se kaže tek za § 157, II: »Istom kaznom (šest meseci zatvora ili 5000 dinara) kazniće se i ko javno ili putem štampe pronosi kakav lažan glas protiv svoga uverenja ili ako nema osnovanog razloga da ga smatra za istinit, a takav glas može da izazove opšte ogorčenje ili opšti strah ili opasnost za javni mir i poredak«. Zaista ne bi bilo skoro nijednog retka u žurnalima koji bi se mogao izvući ispod tog paragrafa, kad bi sudije u ocenjivanju »osnovanog razloga« i »opasnosti za javni

mir i opšti poredak« polazili sa strogog moralno-duhovnog gledišta.

To su samo primeri direktnih prekršaja koje žurnalistika čini sama ili kao nesumnjivo utvrđeni sukrivac, dok bi se iz Krivičnog Zakonika samo manji deo njegov mogao izuzeti kao takav u kojem bi bio potreban izvestan kratak lanac posrednih zaključaka da se žurnalizam demonstrira kao potstrekač, posredni ili neposredni, na prekršavanje njegovih propisa.

Kad bi Krivični zakoni sadržavali sankcije i za povredu duha kao za povredu tela, pa kazali, na primer u našem zakoniku analogno § 179: »Ko drugoga povredi tako da mu neka manje važna duhovna sposobnost bude uništena ili da postane trajno slabija nego što je pre toga bila, kazniće se robijom ili zatočenjem do tri godine«. Kad bi to bilo u zakonu i kad bi bilo sudija koji bi tačno znali šta su barem sve glavne duhovne sposobnosti — a to se može znati — i čime se povređuju, onda bi tih par reči moglo da služi kao osnov za uništenje žurnalizma i za preuređenje novinstva. Jer, nije li duh važniji nego telo, i ne biva li svaki dan opasno povređivan od strane žurnalistike?

B. Žurnalizam protiv demokratije

U državama našeg doba je najkarakterističnija pojava da su »demokratski« oblici državnog uređenja u jakom padu i da se autokratski dižu u naglom usponu.

Šta je demokratija?

Opšta pretstava o pojmu »demokratije« kaže samo toliko da je to vlada narodne volje, i to tako da se manjina pokorava većini narodnoj. Dalje od te opšte pretstave o »demokratiji« današnja šira javnost ne ide, iako zapravo u takvom definisanju »demokratije« nije rečeno ono što je bitno u »demokratiji«.

Ako pogledamo kroz istoriju na razvitak raznih »demokratija« i potražimo neki zajednički princip koje su one imale, naći ćemo da je to bila misao da o zakonima i vladi države ima da odlučuje s l o b o d n a narodna volja. I zaista, taj princip ima rang i značenje ideje i prema tome spada već u bitnosti demokratije. Jer u stvari druge narodne volje i nema osim slobodne. Inače to nije njegova volja nego tuđa. Stoga, gde se god u »demokratskim« oblicima države nije najveća briga posvetila tome da ne samo izraz narodne volje u momentu davanja biračkog glasa bude formalno zakonski slobodan, nego i da sama narodna volja bude pre toga istinski slobodno živela, tu se napustilo ono što je glavno u demokratiji. A to glavno za demokratiju se uvek zanemarivalo i obilazilo.

I pre Velike revolucije francuske bilo je u svetu dosta »demokratskih« oblika državnih. Za naše evropske je idejni njihov temelj položen već kod starih Grka i Rimljana, u čijim su demokratijama glasali svi »slobodni« građani, to jest oni koji nisu bili robovi. Sokrat je tražio vladu najboljih i najmudrijih. A Platon je, opisujući loše strane demokratije, opisao skoro sve loše strane demokratija Novog veka. On je znao da su »države onakve kakvi su ljudi«, a o demokratskom obliku države je govorio ovako (po Vil Durantu):

»Demokratija ruši sebe tim što preteruje u — demokratiji. Njen je osnovni princip jednako pravo svih da vrše službe i da uzimaju učešća u donošenju državnih rešenja. Na prvi pogled odlično stanje, ali ono postaje katastrofalno tim što narod nema dovoljno obrazovanja da izabere najbolji i najmudriji pravac. — Što se tiče naroda, on ništa ne razume, nego samo ponavlja ono što mu vođi kažu. Za državni brod vladavina gomile jeste burno more, gde svaki talas govora navaljuje na njeg vodu i sprečava plovidbu. Kraj takve demokratije jeste tiranija ili autokratija; gomila toliko voli laskanje i toliko je »žedna meda« da naposletku najlukaviji i najnesavesniji laskavac, koji sebe zove »zaštitnikom naroda« uzima najvišu vlast u svoje ruke«.

Platon se žali na to što smo mi »u prostijim prilikama, na primer kad naručujemo čizme, vazda uvereni da nas može zadovoljiti samo stručnjak, a u politici, bez daljnjega razmišljanja, uzimamo da svako ko ume da lovi glasove ume i da upravlja gradom ili državom. Kad smo bolesni, poručujemo školovana lekara, čija nam titula jamči za njegovu naročitu spremu i razumevanje stvari, a ne tražimo onoga koji je veoma lep i rečit. Prema tome, ako je država bolesna, zašto da ne tražimo službu i vođstvo najmudrijih i najboljih. Naći metodu koja bi od javnih poslova otklanjala nesposobne i lupeže, a spremala i birala najbolje — to je zadatak političke filozofije ili filozofije države.«

Među neposrednim uzrocima sloma demokratije navodi Platon i ove vrlo savremene misli: »Slom nastaje onda kada trgovci, čija srca pokreće novac i blago, postaju vladari. Ili kad generali, uz pomoć vojske, donose vojničke diktature.«

Kad su demokratski sistemi počeli da oživljavaju po Evropi Novog veka, naročito posle Velike revolucije, nije pri tome nimalo korišteno ono veliko iskustvo koje su im ostavile u baštinu stare klasične »demokratije«. Revolucionarci »demokratske« misli u Evropi pod kraj osamnaestog veka bili su uglavnom pretstavnici »trećeg staleža«, to jest buržoazije, koja je u »demokratskom« obliku države videla najbolje sredstvo u borbi protiv feudalaca i crkve. Ti su borci hteli da izjednače po položaju u državi sebe sa dotadanjim privilegisanim staležima, ali nisu ni mislili niti dali da se misli na to da budu izjednačeni i sa siromašnim radnicima bez imetka. Biračko su pravo vezivali za plaćanje poreza, za cenzus. U Francuskoj je tako tek 1848. februarska revolucija uvela opšte pravo glasa. Međutim ni uvođenje opšteg prava glasa u evropskim »demokratijama« pod kraj 19. veka nije bilo opet rezultat pobede ideje, nego, kao i pre, rezultat uspešne borbe većeg broja politički zapostavljenih građana, radnika i siromašnih intelektualaca protiv manjeg broja povlaštenih. Išlo se samo za političkim izjednačenjem sa privilegisanima, a malo se pitalo da li ima nešto važnije od političke izjednačenosti, u čemu bi trebalo izjednačiti sve građane. Promena je bila samo u formalnom usavršavanju »demokratije«, tim što je došao do svojeg izraza veći broj. Uostalom, u takvim borbama nije ni bilo političke mogućnosti da se prethodno rešava o zamerkama i prigovorima toj »demokratiji« od strane savremenih naučnika i pravnih teoretičara. Moralo se izlaziti na uzburkano more bez poznavanja sakrivenih sprudova i podvodnih pećina, struja i vetrova. Brodolomi, naravno, nisu izostajali, a najveći i najkatastrofalniji brodolom je doživela »demokratija« Evrope poslednjih decenija, kad je žurnalizam u svoj posed prigrabio formiranje političkih gledanja celog sveta. Badava su uviđavniji neki teoretičari i dalekovidniji političari govorili da se glasovi ljudi u državnim poslovima ne bi smeli brojati, nego meriti kvalitativno. Naravno, po kvaliteti duha i opštih sposobnosti, a ne po novcu i porezu. Badava su i praktičniji naučnici govorili: »Parlamenti birani po opštem pravu glasa ne pokazuju se sposobni da brinu o trajnim državnim interesima. U zavisnosti od javnog mnenja, oni se suviše povode za popularnim trenutnim strujama; vode takoreći impresionističku politiku; bez plana, bez doslednosti, bez tradicija. Kad je struja, koja ih nosi, jaka, i oni pokazuju snage i kuraži, ali je to samo na mahove. Za postojan, metodičan rad, sračunat na duge rokove, stari aristokratski senati bili su najsposobniji. (Slobodan Jovanović: »Osnovi pravne teorije o državi.«)

Glasovi i mišljenja naučnika nisu bili, međutim, uvek od tako slaba uticaja na konstituisanje državnog oblika kao što su danas. Pred Veliku revoluciju su bili čak vrlo snažna delovanja. U našim danima glasovi pravnih naučnika u tim pitanjima se skoro više i ne čuju, prvo stoga što nisu bili po volji kapitalu, a drugo stoga što je kapital u poslednjim decenijama kupovao ili pravio »naučnike« po svojoj želji. Što kapital nije

stigao, dokrajčila je žurnalistika, te je tako uticaj današnjih pravih naučnika državo-pravnih i socijalnih na formiranje državnog oblika spao na nulu.

Demokratija je idejno osnovana onda kad znači da u državi odlučuje s l o b o d n a narodna volja. Te se misli treba čvrsto držati ako hoćemo da odgovorimo na pitanje: Da li je demokratija u Evropi posle Velike revolucije do danas napredovala ili nazadovala? S toga gledišta polazeći možemo lako i bez dvoumljenja odgovoriti, da je demokratija stalno nazadovala. Napredak je bio samo kvantitativan, spoljnji, po tome što je »demokratija« kroz ceo 19. vek osvajala na terenu sve veći broj zemalja, što je biračko pravo u njima postajalo sve opštije i izjednačenije. Takvo »napredovanje« se produžilo neko vreme i posle Svetskog rata, čineći nekoliko revolucionarnih skokova unapred. Ali u onom bitnom sadržaju demokratije, da ona ima da bude politički izraz s l o b o d n e narodne volje, išlo se stalno nazad. Kad je u danima Velike revolucije cela Francuska u istinskom zanosu pevala Marseljezu i kad su svi ostali narodi do kojih je dopirala ta pesma, ustreptalim srcem i dušom, i odjednom oživelim nadama u slobodu, saosećali sa takvom Francuskom, tad je demokratija zaista bila jača nego ikada posle, mnogo jača nego u našim danima kad se celi narodi mogu da uvlače u »oduševljavanja« bojom košulje i načinom pozdrava. Tu mnogo ne pomažu ni sve te bezbrojne kulturne, prosvetne, socijalne i druge »tekovine« kojima nas je obdarilo vreme »demokratije«. U stvari to nije zasluga »demokratije«, nego činjenice da se pristup do materijalnog blagostanja i nauke otvarao sve većem broju ljudi. Ali je u isto vreme svet bio, srazmerno rastu te civilizacije, izložen i kvarenjima duhovnim i moralnim koja su dolazila iz tih blagostanja. Pa kad bi se napravio obračun u tom pogledu, naravno dajući primarnu apsolutnu vrednost duhu i moralu po kojoj sve ostalo dobiva svoju relativnu vrednost, videli bismo da je »demokratija« od onda do danas bacila evropske narode unazad.

Kad se kaže da je misao demokratije idejno osnovana onda kad ona znači politički izraz s l o b o d n e narodne volje, onda je tim ujedno rečeno i gde je klica njena. Ona je u čistom umu, i tu, i samo tu, očuvana je od svakog kvarenja vremena i od zastarevanja. Uslov života njena je da narod može

da misli svojom glavom, bez mnogo obzira na to da li je to mišljenje visoko školovano ili ne. Od vlastita mišljenja do školovanja ravan je i logičan put, koji postaje međutim neravan i nelogičan u trenutku kad školovanje postaje takvo da ne unapređuje slobodnu misao nego je sputava. Istoriski, misao je mogla da živi slobodna već i pod mnogim političkim jarmovima, koje je preživela, s toga prostog razloga što ona živi, makar to bio jedva primetljiv život, sve dotle dok živi umni čovek. Razne političke tiranije, dok nisu sistematski udarile na duh i dušu, kao crkve neke, nisu mogle sprečavati rast slobodne misli. Kršćanska crkva je to mogla u toliko u koliko je u njoj sakrivan srž kršćanskog nauka.

Da bi se jedna volja mogla da nazove slobodnom, mora da se osniva na s l o b o d n o j m i s l i. Tamo gde je govoreno o moralnom zakonu, u poglavlju »Žurnalizam protiv morala«, izloženo je da se slobodnom voljom može nazivati samo ona volja koja je opredeljena moralnim zakonom. Zatim smo posle videli da imati duha znači biti sposoban svaku pojavu i svaku pretstavu dovesti u sklad ili u vezu sa idejnim sistematskim gledanjem na svet. Kvarenje slobodne misli, dakle i kvarenje demokratije počinje onog časa, kad se od ideje prelazi na akciju. To je prirodan i neizbežan proces uvek kad se ono što je idejno izražava u materijalnim pojavama. To je izražavanje uvek nepotpuno i neadekvatno, jer ne može nikad dati sliku ideje. Posle svake akcije, pre no što se pređe na sledeći korak, potrebno je uporediti delo sa idejom iz koje je niklo, tačno utvrditi nedostatke i najpre na njih uperiti sledeću akciju. Inače, bez toga, što se dalje delo razvija, tim je veća udaljenost od njegove ideje, pošto na mesto ideje stupa realna slika njegova koja je vazda neadekvatna. To tako-reći materijalno prirodno kvarenje ideja privođenih u delo, odigralo se i pokazalo u svima dosadašnjim velikim duhovnim pokretima koji su vladali najvećim masama ljudi. Tako je bilo sa kršćanstvom, sa islamom, sa demokratijom, a tako već počinje da biva i sa socijalizmom, iako se on nalazi zapravo tek u stadiju rađanja u pogledu njegova ostvarivanja. Kad ideje prođu kroz milione, ne samo duša nego i ruku, kroz duge vekove, kroz razne jezike, te kad ih sve te ruke počnu natezati na razne sitne interesne kalupe, onda zaista nije čudo što od ideje, u svemu onome što se u ime njeno još čini, ne preostane skoro ni traga.

Već pri prvom koraku demokratske ideje u realni život Evrope 19. veka iskrsavaju velike teškoće. Iako je misao kultivisana, naučna, pristupačna širokim slojevima, ona ipak nije slobodna. Uslovljena je materijalnim interesima: vlašću, društvenim položajem, slavom, imetkom. Polazi se tako sa posve krivog gledišta da je slobodna misao data već tim što je politički i policiski zagarantovano svakom građaninu da kaže kako želi da se njim upravlja. Ne polaže se glavna vrednost na to da i postanak njegovih shvatanja bude slobodan, to jest da ona budu plod moralne i duhovne slobode. Uopšte se nigde na mestima koja o tome politički odlučuju ne ulazi dublje u problematičnost toga šta znači vlada narodne volje. Ko se od tih ljudi ravnao principom da uopšte nema narodne volje nego nečije nametnute, ako ta volja nije moralno i duhovno slobodna? Da je to pitanje ozbiljno postavljano i na tako široku bazu kako bi trebalo, onda zaista pitanje slobodne volje uopšte ne bi bilo raspravljano samo u krugu stručnih filozofa. Još se uvek posvuda misli da je narodna volja slobodna onda kad nije uslovljena ne samo empirički nego ni moralnim ni duhovnim idejama. A ništa nije lakše nego videti da je takvo mišljenje u osnovi krivo. Pitajmo se samo: Jeli ta tako slobodna volja sigurna da će birati dobre upravljače za svoje državne poslove? Jer, to se valjda neće nigde sporiti, ti upravljači treba da budu u prvom redu moralno dobri i duhovno sposobni. Zar se onda ne može desiti, odnosno zar se sa sigurnošću ne može reći da bi neka manjina naroda, moralno i duhovno kvalifikovanija od širokih narodnih masa, birala bolje ljude, ljude koji bi nad većinom vladali bolje nego ljudi koje ona sama bira? Takve ljude bi htela »u duši« i većina, ali ih ne ume da proceni. Stoga su kod demokratskih biranja državnih upravljača neophodno potrebne javne garancije da ta biranja budu moralno i duhovno uslovljena, dakle slobodna po jedinom istinskom pojmu slobode. Stoga bi se i biračko pravo moralo uslovi ti tim da birač poštuje moralni zakon kao vrhovni zakon svega, da ceni i čuva duh kao posle morala najvredniju osobinu čoveka. I kad bi bilo moguće označiti u narodu one ljude koji se tim odlikuju, trebalo bi biračko pravo predati samo njima, i to u interesu celog naroda. U vremenima kad nad dušom i duhom naroda vladaju sile koje su daleko od štovanja morala i duha, dati opšte biračko pravo, dakle podržavati »demokratiju«, znači puštati narodu da srlja u svoju propast, znači ubijanje i same demokratije. Stoga je moguće, a istorija je to često potvrdila, da pošten, mudar i energičan autokrat može za demokratiju više učiniti nego sama demokratija, odnosno pseudodemokratija. Stoga osnivati demokratiju samo na površinskoj vrednosti poslovice: Narodna volja, božja volja, — znači činiti bezbožnu stvar. Narodna volja može biti u skladu sa Božjom samo kao slobodna volja, to jest volja opredeljena moralom i duhom. Inače bismo pod Božju volju morali strpati mnogobrojna krvava nasilja, nepravde, okrutnosti i gluposti, koje su počinile i čine mnoge narodne gomile.

Najbolja je forma državne vladavine ona u kojoj najbolje raste moralna i duhovna snaga narodna. To je ujedno i najsavršenija demokratija za to vreme i taj narod. Kad se te snage smanjuju, onda ta državna forma odvodi od demokratije, koliko god bila po spoljnjem izgledu »demokratska«. I kad se hoće da zna kako će se otprilike razvijati demokratija u nekoj zemlji, treba pogledati kakve su sile u državi koje najjače utiču na moralni i duhovni život narodni. Mišljenje dobiveno na taj način biće uvek potvrđeno i činjenicama koje će se moći konstatovati u direktnom uticaju tih sila na političke odluke naroda.

*

Žurnalistika je, kako je rečeno, danas najjači faktor u formiranju moralnog i duhovnog života, i to kao sušta negacija i morala i duha. U tom delovanju žurnalistike leži i osnovno, primarno kvarenje bitnosti prave demokratije. A s tim se potpuno podudara i sekundarno kvarenje demokratije, koje žurnalistika vrši svojim direktnim uticajem na demokratsku politiku. U političkom pogledu je žurnalistika neposredno rođena iz »demokratske« politike, i u svojem ranom detinjstvu novinstvo je bilo najmilije čedo i štićenik onih snaga u narodu koje su se borile za političke slobode. (Videti o tome dalje u poglavlju »Skica biogenetske istorije žurnalistike«.) Novinstvo nije bilo odmah u početku žurnalistika i oličavalo je zaista u mnogom pogledu izvojevanu »slobodu štampe«. U tim danima se novinstvo odnosilo prema »demokratiji« kao dobro čedo prema svojem roditelju, bez čije zaštite ne može da živi. No taj porodični odnos nije dugo trajao. Pokazalo se da se dete,

što više dolazi do snage, tim više odmeće od roditelja i da mu još i o glavi radi. I kao obično u takvim slučajevima, roditelj, dok je još pri snazi i dok ga dete ne uhvati direktno za gušu, ne veruje nikako da je mogao izroditi takvu nakazu. Ne veruje sve dotle dok ne oseti kanđe »deteta« na svojem vratu. Tako i »demokratija« sa svojim čedom novinstvom, koje se, za nju neprimetno, skoro izvrglo u »žurnalistiku«. Iz tog prvobitnog porodičnog odnosa može se objasniti ona psihotična slabost, nežnost, opraštanje, u što zapadaju »demokratije« kad im ponekiput život grubom silom pokaže pravu sliku njihova izrasloga čeda i od njih zatraži remeduru. One još uvek zatvaraju svoje roditeljske oči, jer im još lebdi pred očima u duhu slika prvog detinjstva čedina, te ne mogu nikako da dođu do sebe i stanu na jedino ispravno gledište da je ta nakaza koja ih hvata za gušu neko sasvim drugi, njima nepoznati parazit, a ne prvobitno čedo. Misle da imaju pred sobom još uvek »slobodnu štampu«, odnosno garanta »slobodne štampe«, i nemaju ni pojma da je to žurnalizam, koji živi baš od sputavanja slobode duha i morala, dakle i štampe. Do tog sudbonosnog zamenjivanja i nesnalaženja došlo je stoga što »demokratska« politika i nije bila zapravo demokratska u srži, i što su joj, pored toga, kapitalistički poslovi postajali slađi i važniji nego briga za »slobodu štampe«, i najzad, što je ludo mislila da se čedo može najprirodnije i najplemenitije razvijati ako ga se ostavi sama sebi, sa što manje nadzora, direktive i ograničenja kretanja.

Davljena od žurnalistike, leži »demokratija« u smrtnom ropcu. Drama se odigrava već kroz jedno celo stoleće, negde bržim negde sporijim tempom. I jedan od najtragičnijih momenata njenih jeste onaj kada političke partije u »demokratskim« zemljama, sa totalnim nepoznavanjem smrtne opasnosti koja se u tom času nad njih nadnosi, dopuštaju blagonaklono da se takozvana »vanpartiska« štampa izdigne nad »partisku«. Istina je, i »partiska« politika ima u sebi, već po svojem imenu, jedno principijelno zlo. Ona nije ni u najduhovnijim vremenima isturala napred najbolje državnike, nego u najbolju ruku parlamentarne oratore. Drukčije nije moglo ni biti, jer birački mase još nikada nisu bile toliko sposobne da odbace rutiniranog veštog govornika, u duši možda najvećeg demagoga, a prime državnika, koji redovito nije dobar govornik, jer mu

fali samosvesni nastup, jer njemu problemi države ne leže na dlanu kao demagogu. I kakvi su dakle bili partiski političari, takvi su postajali partiski listovi. Gledajući kako partizansko zlo postaje sve gore, kako inficira usmenu i štampanu javnu reč, mnogima se činilo da se zlo »vanpartiske« štampe, u koliko su ga nazrevali, ne može ni porediti sa tim partiskim. Ta je kobna zabluda bila tako opšta i tako snažna da su se u tom smislu stvari razvijale po celom svetu, dok nisu došle najzad dotle da je »demokratski« birački narod, o čijoj je misli i volji zavisila ta »demokratija«, radije čitao u svojem listu najopširnije i najbeznačajnije detalje nekog zločina nego parlamentarne diskusije svojeg političkog izabranika. Brakolomstvo grofice sa markizom, milijardera sa glumicom, kako jedu i kako se oblače, gde letuju itd., to je postalo mnogo važnija lektira za »demokratske« birače nego svaka programatska polemika. I nije da »demokratski« političari nisu to primećivali, jer je to moglo videti i političko dete, ali značenje toga nisu shvatali. Vladala je tako neka samoobmana da je za »demokratsku« politiku najzad svejedno to pomicanje i vezivanje interesa biračkih masa za »vanpartisku« štampu, ako samo i ta štampa bude u njenu političkom delu imala »demokratski« smer i bude donosila »demokratske« članke i govore. Ona je to neko vreme i činila, ali je za nedugo vreme otkazana politička saglasnost, jer je kapital, vlasnik te »vanpartiske« štampe hteo da diktira i »demokratskoj« politici. Tako su se iz stubaca te štampe pomalo selili i najbedniji ostaci »demokratske« politike, da budu zadržani samo u toliko u koliko doprinose neku žurnalistički interesantnu građu za jačanje samog žurnala.

Kako je vanpartiska štampa stajala prema ciljevima demokratije, odnosno onima koje je pseudodemokratija morala, radi idejne potrebe, tu i tamo da ističe kao svoje ciljeve? Demokratija treba poštovanja za ideju uopšte, a žurnalizam ne trpi uopšte nikakva poštovanja, nego traži psihičko robovanje. Demokratiji trebaju fiksne vrednosti u gledanju na svet, život i društvo, a žurnalizam ne trpi uopšte ništa fiksno. Ona za svoje principe traži spremnost i žrtvu, a žurnalizmu je najvažnije 24-satna novost u svemu, dok žrtve traži samo onda, ali onda sve moguće, kad je u pitanju njegova naklada. Demokratiji trebaju birači koji će što jasnije poznavati probleme države i

društva, a žurnalizam treba što više čitalaca: njemu jednako trebaju i demokrati, i kršćani i židovi, i muslimani i hindusi — svi zajedno i istovremeno. Što iz toga biva, predvideo je još Balzac ovako:

»Žurnal, mesto da bude sveštenik, postao je sredstvo za političke partije; od sredstva je postao trgovina; i, kao svaka trgovina, on je bez vere i zakona. Svaki je žurnal dućan, u kojem se prodaju publici one boje koje ona hoće. Kad bi postojao žurnal grbavaca, on bi dokazivao dan i noć lepotu, dobrotu i neophodnost grbavaca. Žurnal se ne izdaje da rasvetljuje nego da laska mnenjima. Stoga, svi žurnali, za izvesno vreme, postaju kukavni, infamni, lažovi, ubice; oni će ubijati ideje, sisteme, ljude, i baš će tim cvasti!«

Ovde možemo iz usta jednog savremenog žurnaliste, već spomenutog g. Fr. Delaisi iz predavanja »Žurnalizam i novac«, čuti kako i kapital ruši demokratiju pomoću žurnalistike:

»U Nemačkoj (do provale hitlerizma, pp.) i u Engleskoj naročito, vidi se kako velike industriske firme postaju vlasnici sve većeg broja žurnala, u toj meri da se može predvideti čas kada će cela štampa jedne velike zemlje biti u rukama dvojice ili trojice velikih rivala, bilo to privatnih lica, familija, ili akciskih društava, bilo čak i političkih partija. Posledice te evolucije, koja je još mlada da bi mogla biti temeljito proučena, biće znatne i izgleda kao sigurno da nose sobom teške opasnosti za normalno funkcionisanje demokratije.«

»U Francuskoj koncentracija industrije štampe napreduje vrlo polagano. — Tu treba razlikovati veliku štampu, to jest informativnu, i političku štampu. Prva obuhvata jedno tuce žurnala sa velikom tiražom. Oni se uglavnom ustežu da otvoreno stanu na jedno političko gledište, kako bi na taj način mogli postići što mnogobrojniju klijentelu. Tako broj njihovih kupaca ide od 500.000—1,000.000, pa čak i do milion i četvrt, One su uglavnom vlasništvo malog broja osoba ili familija, nekog glavnog akcionara koji očekuje od svojeg žurnala ne samo beneficije preduzeća koje prosperira nego i lični uticaj na vladu.«

»Što se tiče francuske političke štampe, tu koncentracija izgleda nemoguća. Podela naroda na partije je ekstremna (ima najmanje 12 partija). Ni jedna od njih nije mogla udružiti velike potrebne svote da stvori veliki partiski žurnal, odnosno

da grupira u jednu organizaciju žurnale iste tendencije.« (To bi bio uzaludan posao. G. Delaisi zaboravlja na svoje na drugom mestu iskazano mišljenje da su samo informativni, dakle nepartiski žurnali sposobni da postanu veliki žurnali.) »U stvari, u Francuskoj ima bezbroj političkih žurnala svih dimenzija, od dnevnika koji se proteže preko jednog departmana pa do sedmičnika koji ne prelazi nakladu od 6—7000 primeraka. Nijedan od njih ne može živeti od utrška prodaje, a ni od neznatnih subvencija koje mu daju organizacije koje pretstavlja. Oni žive od oglasa koje im dodeljuju ili velike agencije ili razne trgovačke, industriske i poljoprivredne grupe koje hoće da javno mišljenje i vlada usvoje izvesnu politiku carinsku, fiskalnu itd. Te grupe nemaju interesa da favoriziraju stvaranje velikih političkih žurnala s kojima bi se moralo računati. Oni vole da imaju posla sa mnoštvom malih žurnala, bez klijentele i bez prihoda, i koji će lakše poslušati njihove sugestije.«

Ima još zemalja gde »demokratija« životari, ali su već posvuda u »demokratskim« zemljama i najkrupnija politička imena u stavu poniznosti prema žurnalistici. Svi oni, kad im bude zatražen intervju od strane kojeg iole većeg žurnala, prelaze preko svih obzira koje bi morali imati kao pravi državnici, te poslušno kao deca u školi odgovaraju i na najbezobraznija pitanja. Što je »svetskiji« žurnal, tim je veća snishodljivost »demokratskih« političara prema njemu. (Da ovde i ne govorim o tome da su veoma mnogi »demokratski« političari učesnici u profitima kapitala i da stoga lako i slatko prebolevaju rane koje žurnalizam zadaje demokratiji.)

Jednom rečju, nestalo je u svetu i traga od prave demokratije, a ono mesto koje bi ona imala da zauzima drže profesionalni političari, koji ni od ove današnje »demokratije« ne trebaju više nego samo firmu. Reč Karla Krausa da je »parlamentarizam kaserniranje političke prostitucije« bila je potvrđivana i pre Svetskog rata, a posle njega pretstavlja skoro pravilo.

Kako je žurnalistika progutala i tu pseudodemokratiju, kaže nam žurnalista g. Erich Feldhans ovako: »Štampa pretstavlja moćnu tribinu, sa koje se svakog dana slušaju hiljade govornika, pa i govornika onih partija koje nisu zastupane u parlamentu. Šta više, bez novina bi značenje naših poslaničkih

kuća spalo na nulu. Njihova dela, njihove govore ne bi niko čitao, ne bi niko za njih doznao. Cirkulacija javnog života bi stala i silna državna mašina bi mirovala. Tako štampa nije samo nadopuna narodnog pretstavništva, koje je danas mnogo skromnije nego nekad; ne, štampa počinje da postaje sama narodno pretstavništvo. Njena je moć tako velika i jaka da bi puni štrajk štampe, na koji na sreću niko ne misli, bio jednak anarhiji«. U jednom ne preteruje g. Feldhans: politički javni život i žurnalistika u »demokratskim« zemljama su jedno. Stoga tako lako i ruše te »demokratije« po svetu oni koji zapovedaju žurnalistici.

Da je žurnalistika svemoćna u formiranju političke volje naroda, to se zapravo više nigde ne sakriva ni pred tim narodom, jer više ne postoji mogućnost da bi se ko protiv toga stvarno i uspešno bunio. Otvorenost tih konstatacija ne škodi ni najmanje profesionalnim političarima, a žurnalistici služi. Više nikome ne pada na pamet, a niti bi to mogao ozbiljno i javno, da pita: Pa ko su ti ljudi koji bez odgovornosti upravljaju našim životima? Zar ne treba da ih vidimo, da ih ispitamo po srcu i pameti, te da nam kažu odakle im to pravo da tako rade kao što rade? Ali civilizovanom svetu nema spasenja, što se neće to javno raspraviti i postupiti onda tako kako nalažu duh i moral. Međutim, ako pogledamo po tom svetu, po svima njegovim odgovarajućim mestima i prilikama, ako poslušamo reči onih koji bi po dužnosti svojeg položaja u javnosti trebali prvi da pokreću takva pitanja, naići ćemo svuda na upravo čudesnu doslednost u zaobilaženju oko tih pitanja. Gotovo svi oni čkilje jednim okom prema žurnalima i njihovim u tom času natmurenim licima, pa se svi brzo ugrizu za jezik ne izgovorivši nijednu neopreznu reč. Predrasude o nepovredivosti žurnalistike postaju usled toga kod cele javnosti kao neka fatalistička verovanja: kao da nam je to već od rođenja suđeno. Naravno da usled toga raste i do beskrajnih mera uobraženost i drskost žurnala. Oni slobodno sebi dopuštaju i takve reči na čiju bi mogućnost, kad bi trebalo usmeno da se kažu, bilo apsurdno i pomišljati. Moglo bi se za to navesti bezbroj primera.

*

Šta u ovom žurnalizovanom svetu smenjuje na vlasti porušene »demokratske« režime? Autokrati, samodršci. U toj

konstataciji, ako se više ništa ne kaže o tim samodršcima, ne leži još nikakav prigovor žurnalizovanju sveta. Naprotiv: autokratija može nekada da bude mnogo bolja i demokratskija nego sve dosadašnje forme »demokratskih« režima, — to je već gore istaknuto. Zavisi od idejnosti onih snaga koje su autokratu vodile i dovele do vlasti, zavisi od njegovih pomagača, od moralnog i duhovnog stanja naroda nad kojim vlada, hoće li demokratija u tom narodu pod autokratijom poći napred ili natrag. Ne vredi dakle nipošto opšti stav da autokratije koje smenjuju »demokratije« našeg doba vode u gore političko stanje države i naroda. Treba svaki pojedini slučaj zasebno ispitati. Za ocenu današnjih autokratskih režima koji su se ustalili u svetu ne pruža nam istorija još dovoljno materijala, po izvršenim realnim promenama. Tim što je autokratija zavrnula vratom »demokratiji« koja to nije ni bila, nije rečeno još da narod pod njom ne bi mogao bolje razmišljati kako će se u budućnosti bolje osigurati izraz slobodne narodne volje. Što se tiče reči, misli i teatralnih diktatorskih gesta kod autokrata našeg doba, one se doduše ne odlikuju nikakvom duhovnom originalnošću ni nekom naročitom moralnom snagom, ali se ipak ne može reći da nemaju ni toliko duha i poštenja koliko je imao prosečni parlamentarac pre njih, pa bi stoga, uz ostale iste uslove, mogle stvari da krenu sigurnije na bolje nego pod parlamentarizmom, u kojem je heterogenost i razrožnost volja i interesa već sasvim paralizovala državni zdrav razvitak.

Međutim, ipak imamo jedan siguran kriterij za ocenu tih autokratija i jedno čvrsto uporište pri stavljanju prognoze za dalji razvitak njihov. Treba samo da odgovorimo na pitanje: Jesu li ti autokratski režimi došli na vlast boreći se protiv žurnalizma ili njegovom pomoću. Jedno je moralo biti, i bilo je skoro uvek drugo, to jest uz pomoć žurnalizma, jer je u časovima njihova prisvajanja vlasti žurnalistika bila kod njih na zenitu svoje moći, kao i po ostalom svetu, i suverenim načinom udešavala dušu i mozak naroda i stvarala sve glavne događaje društva i države. Ne sme nimalo da nas poljulja u tom sudu to što su žurnali, a naročito oni veliki, najuticajniji, po svojem spoljnjem izgledu »vanpartiski«. Žurnalizam ne zauzima uopšte nikada ni u kojem problemu određeno i iskazano gledište. To se protivi bitnosti njegovoj, pa stoga on i rušenje »demokratija« pomaže samo kvantitativnim delovanjima. On najjače

pomaže autokratima, za njihov dolazak na vlast, tim što ruši uopšte svaku društvenu organizovanost, pa tako i svaku »demokratiju». Najpre se volja narodna učinila neslobodna. Zatim se prešlo na omalovažavanje postojećih parlamentarnih ustanova, a sve u žurnalistički neopredeljenom načinu, to jest da se čuje glas i pro i contra, ali contra više i glasnije, sa više adjektiva, više prostora i većim slovima. Tako je u narodima, koji su izgubili svoje »demokratije» izvršeno otpadanje od njih ne na osnovi kakvih principskih osvedočenja, nego tom žurnalističkom protivduhovnom sugestijom. Takođe ni favorizovanje odabranih novih nosilaca vlasti nije žurnalizam izveo principijelnim argumentacijama, jer mu nije bilo ni moguće. Žurnalizam je sila imaginarnog subjekta, on nema neke svoje volje, i stoga je izbor »demokrata« učinjen među kapitalističkim krugovima, to jest onima koji su imali izvršnu vlast nad žurnalima. Stoga se mogu da kažu dve sigurne stvari o pojavi autokratija našeg doba: prvo, da pripremanje njihova dolaska ide protivduhovno i protivmoralno, jer pripremu vrši žurnalistika; drugo, da to ide po saglasnosti sa naredbodavcima žurnala, dakle krupnih kapitalista, koji s pravom vide u razvijanju demokratskih režima opasnost budućeg dolaska na vlast najmnogobrojnijeg pauperizovanog dela naroda, dakle svojeg prirodnog protivnika.

Razume se da je tu reč o autokratima koji dolaze na vlast onda kad postoji u državi organizovana vlast sa intaktnim državnim aparatom i silom. Priča je da su te autokratije došle na vlast putem »revolucija«, jer revolucija znači promenu lica koja drže u rukama stvarnu silu države. A prelaz vlasti u ruke autokrata našeg doba je izvršavala skoro u celosti sama — vlast. Stoga se može da kaže prognostički ovoliko: Autokrati našeg doba doneće narodima nad kojim »vladaju« toliko dobra koliko ga može doneti neobuzdan kapitalizam i žurnalistička razaranja, jer žurnalizam, iako mu je pod autokratijama oduzeto jedno od jakih uticajnih sredstava, naime šarena neodređenost u politici, a mesto nje naturen neki fiksirani pravac, ipak ne gubi tim mnogo od svojih specifičnih efekata, jer su ostale netaknute sve druge mnogo bitnije karakteristike njegove. To se vidi po konkretnim stanjima u odnosnim državama. A i prirodno je da ostanu, jer ni sam kapital ne vidi i ne može videti u žurnalizmu njegovih pravih opasnosti, koje će

najzad i njega srušiti, i jer to još manje vide i sami autokrati, pošto su rasli, izrasli i do »moći« došli žurnalističkom pomoću i snagama. Stoga se gornjoj prognozi može dodati još i ovo: Žurnalistički pripremljene autokratije koje su instalirali krupni kapitali svojom moću, idu nepromašeno prema kaotičnosti iz koje su zapravo nikli. I već se jasno ukazuju konture te kaotičnosti u događajima ovih naših dana: italijanska invazija u Abisiniji i sve što se s tim u vezi odigrava u »velikom« političkom svetu. Oni koji su iznad autokratija izgubili su već pouzdanje u valjanost toga svojeg sredstva . . .

*

Mase se narodne mogu voditi u politici raznim načinima. Ali se za sve te načine može samo onda reći da su istinski p o l i t i č k i, ako politiku shvatamo u smislu koji su nam dali već veliki grčki filozofi, to jest da je osnovana u duhu i moralu. Ako sprovođenje politike ne ide bez talambasa i parada, uniformi i masovnih igrarija sa raznim amblemima, zastavama i gimnastičkim pokretima, onda to uopšte nije politika nego teranje stada koje kaska sa zvonom na predvodniku a ne za samim predvodnikom. Tako su se mnoge mase survale u provalije iz kojih su se mogle da izvuku najtežim mukama i s razbijenim krvavim glavama, u koliko nisu dole i svoje živote ostavile.

Može kakav opsednuti ili opsenarski »vođ« narodni i duže vreme da besno juri po »svojem« narodu i po svetu; može on da savremenicima izgleda kao velik političar, zbog složnog marširanja podloženih masa, pa i zbog kakvih tehničko-materijalnih uspeha, ali ako je on daleko od duha i morala, daleko je i od pravog političara. I dani njegove moći ili njegova rada su unapred odbrojani, iako se katkad mogu da otegnu u vrlo dugu bolnu realnost.

Kad se pogledaju današnji političari u svetu, po njihovim rečima i delima, onda se vidi da je u svetu vrlo malo — politike. Jer, kako je već rečeno, drukče ne može ni biti, pošto je danas glavna politička sila žurnalistika. Ko njoj nije po volji, ne dolazi do vlasti, a ako se nekom tradicijom i istoriskom inercijom zatekao na vlasti, koju dakle nije dobio po milosti žurnalistike, zaista je došlo vreme da se i on osigurava za tu milost. Inače će mu vlast brzo biti izbijena iz ruku.

*

Žurnalizam znači da sve treba da se menja, što brže. On ne dopušta ustaljivanja i idejnog utvrđivanja nikakve vrednosti. Žurnalizovani svet je naučio da uvek ima novosti, novosti i u onome što mu je sveto, to jest što mu je bilo sveto, dok nije postao žurnalizovan. A ako su novosti krvave, s kojeg bilo područja, onda su najpogodnije. Tako i u politici.

Kad svet toliko puta čuje od svojih univerzalnih vaspitača da stare političke forme ne vrede, onda one za nj zaista i ne vrede, makar mu se ne reklo ništa pametno zašto ne vrede. Samo, pošto žurnalizam za čas sve novo pretvara u staro koje treba da čini mesta novome, to se u političkim promenama u svetu primećuje takođe brzo zasićavanje sa svim što se promeni. Ali žurnalizam stvara samo tu neutaživu glad za novim politikama, dok je po svojoj bitnosti nesposoban da upućuje na neku novu politiku koja bi bila utvrđena idejno. To se nalazi izraženo katkad i u samim žurnalima na sasvim jasan način, na primer u našoj »Politici« od 6. IX. 1934 u njenu članku »Reforma države«, gde se kaže i ovo:

»Grozničavo se traži nepoznato i očekuju nepoznati, novi ljudi. Po jednom čudnom nagonu ljudi i svet, pokoleban u svojim dosadanjim uverenjima i gledanjima na stvari i na upravu, jurnuli su svemu novom, ili što izgleda novo i po idejama i po ljudima koji ih nose. I zato od dve stvari jedna. Ili će upravljači, mi to kažemo za ceo svet, ako žele da povrate poverenje masa, menjati dosadanji red stvari, ili će, ako stvari i njihov red ostanu isti, oni biti promenjeni.« —

»Zaista izgleda da je nastupio u celoj Zapadnoj Evropi period vrenja i promena. Nepoverenje koje je izbilo na svima stranama u težnji za promenama nije poštedelo više nijednu ustanovu takozvane moderne države na Zapadu. Parlamenat i parlamentarizam, partije i politički poredak, danas su najviše napadnuti.« —

»I u tome kaosu od kritike i napada, jedno je ipak izrazito i karakteristično. Ceo je svet složan da treba menjati, bilo ljude, bilo stvari. I tu je gotovo većina ljudi složna, ne samo u Francuskoj, već u celom svetu. Ali sve ostalo dalje ostaje otvoreno. I tu opasnost i leži. Jer ono što treba da se menja, staro što postoji, stavljeno je u pitanje, a ono što treba da dođe novo i da zameni to staro, nije u glavama ogromne većine građana ni dovoljno indicirano.«

Ali pored te tačne konstatacije činjeničkog stanja, nalazi se u istom članku i ova jedna rečenica iz koje se vidi da pisac nije umeo povući i duhovno potrebne zaključke iz svojih izlaganja, naime:

»Teško ekonomsko stanje dovelo je mnoge stvari u pitanje u celom svetu, pa i u Francuskoj, a kriza politička unela je još veću nesigurnost i pogoršala ekonomski život. Tako je uvek haotično i nesigurno sve što je ljudsko i što zavisi od duha ljudskog.«

Duh, božansko svetlo u čoveku, kojim on može posvetliti i uneti reda u materiju s kojom je vezan, to je svetlo eto žurnalovu piscu uzrok kaotičnosti i nesigurnosti. Trebalo je još samo da i ovo kaže: Što više duha u svetu, tim više kaotičnosti, — pa bismo jednim skokom uleteli natrag u carstvo životinja. U stvari, mi se tome carstvu i približujemo đinovskim koracima, jer je žurnalizam zamutio sve apstraktne pojmove, pomešao ih uzajamno, a najviše sa pojmovima svakidašnjice, pa stoga i vlada taj duhovni mrak, u kojem se više i ne vidi da postoji duhovno svetlo. Stoga, razume se, nikad stvari neće poći na bolje dok se ne razbistre opet i fiksiraju u svojim pravim značenjima i vrednostima — ideje i osnovne misli čovekove. Sve dotle nema opšte saradnje među ljudima.

*

Balzac, pre sto godina, daje nam ovakav razgovor između dva žurnalista:

»Uvek će biti za me uzrok najvećeg čuđenja kad vidim neku vladu koja prepušta direkciju ideja obešenjacima (drôles) kakvi smo mi.«

»Ako vlada počini glupost pa siđe u arenu, provodaćemo je lupajući uz bubanj. Ako se oseti povređena, pokvarićemo pitanje i otupiti gomile. Žurnal ne riskira nikad ništa onde gde vlast može uvek sve da izgubi.«

»Francuska je anulirana sve do dana dok žurnali budu stavljeni izvan zakona«.

Zatim isti Balzac kaže i ovo:

»Ja bih se kladio da bi žurnali ustali i protiv one vlade koju bi sami postavili, istim razlozima i člancima kao danas protiv vlade kralja, kad bi im ta njihova vlada uskratila što bilo. Što se više koncesija bude činilo žurnalistima, tim će više prohteva oni pokazivati. Današnji parveniji u žurnalistici će biti smenjeni od žurnalista gladnika i bednika. Rana je neizlečiva, postaje sve malignija, sve bezobzirnija. I što zlo bude veće, tim će se više tolerisati do dana kada će među žurnalima zavladati zbog obilja konfuzija kao u Babilonu. Mi svi, koliko nas ima, znamo da žurnali u nezahvalnosti idu dalje nego knezovi, dalje nego najprljavije trgovačke spekulacije i kalkili, znamo da će požderati naše inteligencije da bi mogli svakog jutra

prodavati svoju bljutavu moždanu rakiju. Ali mi ćemo ipak svi pisati u žurnalima, kao ljudi koji vade živu a znaju da od toga umiru.«

(Citati iz »Illusions perdues«)

A Sören Kierkegaard kaže nam ovo, pre dvadeset godina:

»Kako je Kina došla do zastoja na izvesnom stepenu svojeg razvitka, tako će i Evropa zbog štampe doći do zastoja. Zastaće kao memento da se tu učinilo jedno otkriće od kojeg je sama najzad savladana.«

C. Žurnalizam u službi i protiv kapitalizma

Ovo se poglavlje može uzeti kao organski nastavak izlaganja o novčanom profitu kao interesnom pokretaču žurnalistike, koje je dato u poglavlju »Žurnalizam protiv morala«.

Šta je kapital u smislu ovog poglavlja? N e z a s l u ž e n o privatno vlasništvo materijalnih dobara koje je nastalo, po pravilu, legalnim putem (a može i ilegalno, ogromnim skokovima), a koje se može legalnim putem, a opet nezasluženo, da uvećava. Pod »nezasluženim« vlasništvom ima se razumeti u prvom redu prisvajanje tuđeg »viška rada«, kako ga je Marx formulisao. To je glavni i temeljni oblik današnjih kapitala. Ali se pod tim mogu razumeti — iako se s tim ne slažu marksističko-socijalistički teoretičari — naravno i one vrste nezasluženih imetaka i njihovih gomilanja koje su nastale legalnim teranjem seljaka sa zemlje u doba feudalizma, seljakovim robovanjem, legalnim pretvaranjem toga seljaka u »vagabunde«, u proletere i najamne fabričke radnike. Da i ne govorim o trgovini crnačkim robljem, o imperijalističkim ratovima za podjarmljenje i eksploatisanje drugih država i naroda, ni o trgovinama privatnih lica sa monopolskim položajem, ni berzanskim spekulacijama, ni privilegisanim poslovima privatnih lica sa državom i pomoću državne sile, kao na primer ratnim liferacijama itd.

A kapitalizam bi bio prema tome onaj smer razvijanja kapitala koji ga stalno uvećava nezasluženo, a po pravilu legalno.

Socijalističke teorije o kapitalističkom ekonomskom poretku, koje se temelje na »dijalektičkom materijalizmu«, imaju druge definicije za kapital nego što je ova ovde data. Razlika je najpre u tome što one postanak kapitala stavljaju u vreme prestanka esnafske i početka mašinske proizvodnje materijal-

nih dobara, dok feudalca srednjeg veka i trgovca starog veka ne nazivaju kapitalistom. Nu to nije bitno razlikovanje definicija. Bitno se razlikuju one u tome što »dijalektičko-materijalističke« definicije ne dopuštaju nikakvog etičkog elementa u tom pojmu. Kod njih reč »nezasluženo« nema mesta u opštim pojmovima, jer i moral smatraju kao nešto relativno vredno, uslovljeno svojim društvenim ekonomskim poretkom, tako da svaki drugi taj poredak ima i svoj drugi moral. (O neispravnosti takog shvatanja morala bilo je govora već gore, a ovde se može još dati izraza bojazni da takvo shvatanje morala unapred osuđuje na propast socijalistički poredak. Vidi o tome sledeće poglavlje.)

U rastu i razvijanju kapitalizma ima časova ubrzanja i časova kočenja, časova neočekivana poleta i časova bolesti i kriza. U naše vreme naziru se kao vrlo verovatni čak i takvi događaji koji bi mogli dokrajčiti život kapitalizma.

Kad se kaže »neočekivani« časovi, misli se tim u prvom redu na one koji nisu bili niti su mogli biti u računu i predviđanjima kapitalista. To su, u pogledu ubrzanja: otkrića novih krajeva sveta, iznalaženja novih prirodnih bogatstava, a pre svega tehnički izumi koji, praveći revoluciju u proizvodnji, saobraćaju i transportu, silnim zamasima ubrzavaju rast kapitala. Neočekivana usporavanja su, na primer, elementarne katastrofe, pošasti, bolesti, predugi i preskupi ratovi, socijalne revolte, opšte ekonomske »depresije i krize«. Da se i »krize« mogu ubrojati u neočekivane događaje za kapital, vidi se najbolje po ovoj poslednjoj (od 1929. pa dalje), koju kapital ne može da svrsta ni pod koju kategoriju prethodnih »periodičnih kriza« i pred kojom je izgubio svoju računsku glavu.

Neočekivani događaji koji bi mogli dokrajčiti život kapitalizma bili bi, na primer, izgubljeni ratovi kapitalističke klase protiv socijalističkih naroda i država. Da to, naravno, ne leži ni u kakvoj prirodnoj kauzalnosti događaja, vidi se po tom što nije ničim isključeno da bi se kapitalizam mogao ponovo pojaviti u kojem prerušenom obliku i u svetskom socijalističkom poretku. Ta mogućnost se već danas ukazuje vrlo verovatnom i biće tako verovatna sve dotle dok se bude očekivalo da će ostvareno socijalističko društvo samo sobom doneti svoj novi moral koji bi bio uslovljen novim ekonomskim poretkom toga društva.

Pre izlaganja glavnog predmeta ovog poglavlja treba kazati još neke misli o odnosu kapitalizma prema civilizaciji, a naročito prema tehnici.

Pod c i v i l i z a c i j o m ja razumevam delo one aktivnosti ljudi kojom se oni čine sve nezavisnijim od direktnog uticaja prirode oko sebe, i kojom iz te prirode izvlače maksimalno moguće materijalne koristi, olakšanja i udobnosti života. Kako se vidi, u takvoj definiciji civilizacije nema još moralne kvalifikacije. Kad bismo je dodali, onda bismo dobili ono što bi trebalo da znači pojam k u l t u r e. Civilizacija je od problematične vrednosti sve dok ne služi kulturi. Stoga ona može da posluži i kapitalizmu koji je u moralnom pogledu negativno okvalifikovan. Da bi se civilizovani čovek mogao uspešno i svrsishodno braniti od uticaja prirode oko sebe, a njene materije iskoristiti za svoje materijalno dobro, treba najpre da pozna dobro prirodu i njene zakone. Tako je postao prirodni naučnik i istraživač, pored čisto duhovnog naučnika. A da bi se mogao održati neki trajniji red u društvu, potreban takođe radi održanja materijalnog blagostanja većeg broja ljudi, trebalo je da čovek postane pomalo i sociolog i pravnik i filozof. Sav taj rad, dok nije rukovođen moralnim zakonom kao vrhovnim principom, bio je od koristi uglavnom kapitalizmu.

Naročito je tehnika moćan pomagač i sluga kapitala, ali — samo do izvesne granice. Kad kapital prelazi svoje lokalne granice delovanja, kad odbaci rudimentarne forme, kad se počnu sve više množiti kapitalisti koji imaju svojih pojedinačnih interesa ispletenih po celom svetu, kad dakle konkurencija postaje sve oštrija, jasno je da će kapitalu postajati sve potrebnije što pomnije poznavanje što većeg broja materija cele zemljine površine, biljnog, rudnog i životinjskog sveta. Trebaće mu, u istu svrhu, sve bolje poznavanje naroda i država s kojima dolazi u dodir i s kojima se veže. Trebaće mu sve bolji i gušći saobraćaj, transport, sve stabilnija trgovina. Dakle će mu trebati sve sigurniji mir u svetu, od čega čine izuzetak, naravno, imperijalistički kapitalisti i liferanti ratnih materija. Zašto onda, ako tako prirodno pogodno za obe strane izgleda simbioza civilizacije i kapitala, dolazi do njihova raskoraka, koji je danas već činjenica?

Tehnika civilizovanog sveta je bila prva koja je čeličnom pesnicom lupila kapital po glavi. Sa užasom u duši, koje nema,

primećuje najedamput kapital da ga tehnika vodi u socijalizaciju proizvodnje i raspodele dobara. Svaki tehnički pronalazak smatrao se korisnim za kapital, jer je donosio veći profit. Inače nije ni bio nikakav »pronalazak«. Ta korist je dolazila uglavnom odatle što se tehničkim pronalascima svakiput smanjuje broj radnika i radničkih nadnica, dok kvantum i vreme proizvodnje ostaju isti. Iz tako uvećanog profita kapital je mogao onda brže da stvara nova preduzeća, da osvaja nova tržišta, da raste sve više. Tako se brzo penetrirao ceo svet. Šta se zbiva sa nezaposlenim radnicima? Kapitalistički teoretičari »nacionalne ekonomije« kažu da se za njih otvaraju odnosno mogu otvarati uvek novi radovi, i da se tako u beskraj može dizati blagostanje čovečanstva u kapitalističkom poretku. Međutim je to zabluda, koju je teoretski objasnio već Marx, a čiju neosnovanost naši dani pokazuju strašnim činjenicama. Broj nezaposlenih radnika u kapitalističkom svetu stalno i katastrofalno raste. Statistički javni podaci nam tu ne daju ni približno tačnu sliku, jer tu nisu ubrojani stotine miliona zemljoradnika bez zemlje i rada, zatim čete sitnih trgovaca, zanatlija bez trgovine i zanata, onda toliki »intelektualci« bez zaposlenja itd. Nisu ubrojani u te »svetske« statistike nezaposlenih radnika oni koji žive u državama gde se uopšte ne vodi nikakva takva statistika, a u kojima nezaposlenost i beda naroda najkatastrofalnije rastu. Kad bi se sve to moglo i htelo tačno pobrojati, ispala bi pred nas slika totalnog ekonomskog debakla ovog kapitalističkog poretka. Stoga su u skoro svima najjače izraženim kapitalističkim državama morali stupiti u pomoćnu akciju državni aparati, naravno po volji, javno nekazivanoj, najkrupnijih kapitalista. Sve te države danas intervenišu, »diriguju«, »organizuju« privredu. To se izvodi na stotine raznih načina, koji su pre toga bili strogo isključivani, barem iz javne teorije, jer se skoro svi protive onom »večitom« zakonu ekonomskog liberalizma: slobodnoj ponudi i potražnji.

Nije na odmet da se to malo izbližega osmotri na ovom mestu. U Sjedinjenim američkim državama, na primer, posle velikog kraha od 1929. pa dalje, a za vreme predsednikovanja Ruzveltova, to je po prikazu g. Reksforda Tugvila, državnog potsekretara za poljoprivredu, izgledalo po prilici ovako (»Politika« od 17. I. 1935.):

»Do danas suviše energije poslovnih ljudi bilo je trošeno u suviše hvaljenim utakmicama. Svaki je pokušavao da tuče svakog: da postigne uspehe, stojeći na iznemoglim telima palih takmičara. A uspesi, radi kojih se sva ta borba vodila, obično su imali oblik prava na eksploatisanje potrošača, prodavajući im robu sumnjivog kvaliteta po cenama koje su snižavale opšti standard života.« —

»Pravilnici su sad na snazi nad većinom industrije, i može se reći da smo napustili utakmicu i odlučili se za kontrolu. Ova transformacija, skoro je potpuna kao što je, po mom mišljenju, daje instrumenat koji odgovara cilju: koji čini bogatijim naš život, što i jeste naša namera.« —

»Industrija se ne može stalno zasnivati na zavođenju sveta. Ona se čak ne može ni održavati ako pristojnom politikom nadnica i radikalno sniženih cena ne postigne da stalno zadrži potrošače. A to je naredni problem pred nama, problem koji će biti u prvom redu javnih diskusija narednih meseci. Učinili smo kraj prikrivenoj pljački jednog krupnog novčanog standarda; moramo učiniti kraj i pljački zavođenjem potrošača.«

Tako je to, eto, pokušano u Americi, ali, treba upotpuniti prednje citate, pokušaj nije uspeo: pljačka je i dalje ostala.

Veoma su poučna u tom pogledu i priznanja engleskog »državnika« i finansijera g. Herbert-a Samuel-a, koje je učinio, govoreći o trgovinskom sukobu između Evrope i Japana (»Politika« od 14. IV. 1934.):

»Treba nepristrasno ispitati situaciju koja je nastala i u ovoj intenzivnoj japanskoj utakmici odvojiti činioce koji su legitimni od onih koji su ilegitimni. Nijedna zemlja nema prava da se tuži ako je u trgovini tučena boljom organizacijom, višim vaspitanjem, većom energijom i sposobnošću svoga takmaca. Ali ima prava da se tuži, ako je njen poraz posledica namernog sniženja vrednosti novca, ili subvencija iz javnih sredstava, ili imitacije zaštitnih maraka. Ima također prava da se tuži ako se radnička klasa u konkurentskoj zemlji održava na jednom niskom standardu života, i ako prema tome njeni uspesi znače da će sve više ljudi na svetu nalaziti zaposlenje uz taj niski standard, a sve manje uz visoki standard. Takva tendencija, kad bi zavladala na čitavoj zemlji, bila bi udar za čitav rod ljudski.«

Tu treba dodati da je ta tendencija od uvek vladala u kapitalističkom svetu i da danas hara svom svojom žestinom. I pre naših dana je svakom nepristrasnom posmatraču bilo jasno da »zakon potražnje i ponude iz slobodne konkurencije« nije u stvari važio baš tamo gde se radilo o najvećim kvantumima potražnje i ponude, naime na vrhovima kapitala, s prostog razloga, da druge ne navodim, što slobodne konkurencije u kapitalističkom poretku uopšte nema niti može biti. Lažnost u prikazivanju pravog materijalnog stanja kod velikih proizvodnih industrija, reklama, propaganda, monopolisanje, carine, kontingenti, preferencijali, trustovi, karteli, berzanske makinacije, pretnje, iznuđivanja,

ucene, potkupljivanje, prevara, uticaj na vlasti, osvajanje, pljačka, ubijanje, ratovi — sve je to od uvek činilo šupljom frazom osnovni »zakon« kapitalističke ekonomije: zakon o »slobodnoj ponudi i potražnji«. Prigovor da »konačno stanje« ipak mora da odgovara tom »nepromenljivom ekonomskom zakonu« može se i bez rasprave o njegovoj istinitosti odbiti jednostavno tim što su baš dotle, dakle pre te »konačne« ravnoteže po »zakonu ponude i potražnje« svi glavni kapitalistički poslovi posvršavani. A čas te ravnoteže, u kojoj vlada tobože mirno taj zakon, i nije zapravo ništa drugo nego odmor velikog kapitala i njegovo spremanje za novi udar po »slobodnoj ponudi i potražnji«. Za to vreme on pušta sve svoje bojađije da ga ponovo prebojavaju kojekakvim prirodnostima njegovih »zakona«.

Ali, to su ipak prošla vremena: kapital danas na svima linijama napušta svoje tvrdnje da je slobodna ponuda i potražnja večit i prirodan zakon čovekove društvene ekonomije. Isto tako, i pored očajnih napora spasavanja, propada danas i teza da je »privatna inicijativa« jedina koja svetsku ekonomiju može najbolje napred da kreće. I tu je u osnovi jedna laž. Sve jasnije postaje da u kapitalističkoj »slobodnoj konkurenciji« istinska privatna inicijativa uopšte ne može doći do reči. Jer u kapitalističkoj ekonomiji »privatna inicijativa« znači materijalistički egoizam pojedinca koji ne otstupa pred opštim interesom. Oni svakiput naglase da čovek nije nikada odan radu stvaranju sa većim elanom nego kad se radi o njegovoj ličnoj materijalnoj koristi. I tako pretstavljajući ljudsku prirodu, oni misle da je moguće uzeti zbroj takvog rada kod toliko i toliko ljudi te na taj način stavljati pred nas sliku najvećeg mogućeg opšteg blagostanja. Iz čega onda zaključe da je kapitalistički poredak najbolji na svetu. Ništa ih ne može da navede na obično razmišljanje, kako mogu ti ljudi kojima je vlastiti interes neuporedivo preči od opšteg nositi na zajedničku hrpu? Zar nije prirodnije, a to se i zbiva, da će oni odnositi sa hrpe, otimati se, sprečavati jedan drugog u poslu i pljačkati bez milosti sve što stignu? Naši nam dani daju već i suviše dokaza da »privatna inicijativa« najkrupnijih kapitalista, dakle najvatrenijih pristaša »privatne inicijative«, baš onda kad najbolje uspeva u svojem radu, uništava na

hiljade tuđih »privatnih inicijativa«. Sve se više širi spoznanje da »privatna inicijativa« u kapitalističkom poretku znači propast za čovečanstvo, jer je nakupila ogromne moći u pojedinim rukama, koje se ne upravljaju opštim, dakle moralnim i duhovnim interesom čovečanstva. U takvu poretku »privatna incijativa« znači ono što ubija pravu privatnu inicijativu.

*

Raskorak između civilizacije i kapitalizma najbolje se pokazuje u takozvanoj »krizi inteligencije«, pod kojom se danas razumeva nemogućnost civilizovanih zemalja da se u njima zaposle i iskoriste znanja stečena na visokim studijama. Usled toga se primenjuju sve opsežnije i oštrije restriktivne mere protiv univerzitetskog školovanja, koje su mere u očitoj suprotnosti sa napredovanjem civilizacije. Došlo se tako do prinudnog samoubistva.

*

Tehnika primorava kapital da se sve više koncentriše i da se organizuje u sve užu saradnju i sporazumevanje na celom svetu u pogledu podele produkcije, podele tržišta, dovoljno relativnog ujednačavanja troškova, cena robe i, što je najvažnije, ujednačavanja radničke najamnine i radnog vremena. Inače će se, ako se i dalje bude ostavljalo slobodna maha konkurenciji, za vrlo kratko vreme slomiti sva civilizacija i ekonomija sveta pod teretom stotina miliona nezaposlenih odnosno gladnih radnika, seljaka i inteligenata. Stvaraju se strašne ekonomske suprotnosti koje ruše svaku civilizaciju. — Ako tehnika diktira da je radniku dovoljno jedan sat stajati uz mašinu i posluživati je, pa da celi svet ima svega dosta, onda je jasno da će, ako taj radnik i dalje bude deset sati stajao uz mašinu i producirao celih deset sati, devet desetina sveta stajati skrštenih ruku uz svoje mašine. To znači da će tih devet desetina morati badava dobivati svoje životno izdržavanje, jer ga ne mogu radom zaraditi, budući da ih mašina ne treba. Stoga u tom slučaju, ako treba da svako zarađuje svoj kruh, treba svačiji rad reducirati na samo jedan sat dnevno. Kapitalizam ne čuje, odnosno neće da čuje ili ne može da čuje, glas tog diktata, uprkos njegovoj jasnoći, jednostavnosti i snazi. Konkurencija je srce kapitalovo, a operacija vađenje srca, pa da organizam i dalje živi, nije uspela, to kapital zna, još nijednom

doktoru. I ako su se državne moći i aparati umešali u poslednjem času, to kapitalizam ne čini kroz njih da bi spasao od gladi te stotine miliona, nego pri tome pojedini krupni kapitalisti računaju na prolaznost državnog intervenisanja, a i na to da će, kad opet dođe »zlatno« vreme »slobodne ponude i potražnje«, oni iz svega toga izvući najmasnije profite i progutati svu masu malih ribica. Naravno, to su samo puste nade, koje tehnika radikalno otstranjuje sa lica zemaljskog.

Sprečiti tehničke napretke koji vode sve većem skraćivanju radnog vremena mogla bi samo jedna vlast koja bi se protezala nad celim svetom i njegovom ekonomijom. Da ta vlast i vlasništvo ne može biti održavana od jednog lica, ili jedne kompanije kojoj bi sav ostali svet služio, nije potrebno obrazlagati. Pa ipak treba spremati kraj kapitalizmu, ali tako spremati da budući ekonomski poredak bude pod moralnim i duhovnim idejama, kao njegovim vrhovnim regulatorima.

*

Da sada vidimo kako stoje jedan prema drugome žurnalizam i kapitalizam. Videli smo već gore, da je celi tekst žurnala, i redakcioni i administrativni, uslovljen novčanim profitom. U žurnalistici, kao i u svakoj trgovačkoj branši, vlada konkurencija, otimanje za čitaoca. Dajući čitaocima svoje vesti, nisu žurnali pri tom poslu primarno informatori, nego zainteresovani spekulanti, jer se vesti odabiru, stilizuju, slažu i mešaju po njihovoj osobini da privuku što veći broj čitalaca, a tek sekundarno i posve nuzgredno po njihovu slučajnom slaganju sa kakvim opštim materijalnim interesom, u koliko se to ne kosi sa onim vlastitim primarnim interesom. Zato je senzacija, kao najsposobnija za privlačenje i održavanje čitalačkih masa, i to krvava u prvom redu, postala glavni kriterij za pravljenje žurnala. Usled toga je kriminal došao na prvo mesto žurnalova izveštavanja.

Po svojoj primarnoj uslovljenosti žurnalizam je imao glavnu potrebnu osobinu da mogne služiti kapitalizmu. I bliži i dalji interesi su im sasvim identični, pa se stoga prirodniji saveznici poslovanja ne mogu ni zamisliti, ali samo do neke granice i za neko vreme. Čim je žurnalizam (u naše doba) došao do tog stepena razvitka da se protivmoralnost, protivduhovnost i kaotičnost njegovih stubaca počela i realno odražavati u svetu, tim se časom on okreće protiv svojeg prirodnog saveznika. I zaista kroz prvih desetak posleratnih godina žurnalizovanje sveta je donelo takve rezultate, tako nepovoljne za kapitalizam, da su i one pozicije kapitala koje je on smatrao najsolidnije građenim iz temelja uzdrmane i pod pitanje dovedene.

Haranje koje žurnalizam izvodi po kapitalističkom društvenom poretku uzima sve veće dimenzije. Ali, da pre jednog kratkog prikaza njegova ilustrujem sa nekoliko primera odnose između kapitala i žurnala u pogledu zajedničkih interesa. U knjizi Morus-Levinson-a »Novac u politici« ima ih lep broj i izgleda da su sakupljeni baš po samim žurnalima. Naravno, baš zbog toga se ne može tvrditi da su ti primeri po svojoj materiji sasvim tačni, ali to nije ni važno kod citiranja iz žurnala za ovu knjigu, pošto žurnalova reč sama stvara događaje koji su neuporedivo važniji nego događaji koji se još događaju mimo volju žurnalovu. Osim toga, kad bi ih žurnal baš i izmišljao, oni bi tada pokazivali još jače da se interesi tih saveznika, žurnala i kapitala, počinju razilaziti, što je jedna od glavnih misli ovog poglavlja. Najveći je deo te Morusove knjige posvećen Nemačkoj (pre provale hitlerizma), i vidimo da je tamo više nego i u kojoj drugoj evropskoj državi štampa bila potpala pod upravu krupnog kapitala, i to na dva načina: kupnjom velikog broja novina i snabdevanjem novina svim mogućim novinskim materijalom od strane novinskih agencija koje su vlasništvo uglavnom istog kapitala. »Hugenbergove agencije šalju vesti dvema trećinama svih nemačkih listova. Ogromna reka vesti i mišljenja, proceđenih kroz rešeto Hugenbergove centrale, izlije se svaki dan po zemlji. Provinciski izdavači i urednici iznose pred svoje čitaoce nepromenjeno ono što dobiju iz Berlina. Jer i pored najbolje volje oni nisu u stanju da ocene stvarno stanje vesti koje primaju. Tako milioni čitalaca stoje svaki dan pod političkim uticajem Hugenberga«. Ni Hugenberg se nije uspeo na taj položaj bez borbe sa konkurencijom. Stoga je, a i da ne bi deficiti bili preveliki kod njegovih novinskih poslova (koji su bili većinom sredstvo za druge krupnije), bio i on primoran da u svojim novinama napusti određeni politički smer i da od njih pravi žurnalistiku. Tako se u spomenutoj knjizi kaže da su se i Hugenbergove novine morale prilagođivati ukusu publike bulevarskih listova: strahote kriminala, senzacije, pikanterije, mondenski magazini,

negde nacionalni negde sitno-buržujski pravac, negde protiv Jevreja a negde s njima, itd.

U Francuskoj je u poslednjim godinama, po rečima već citiranog g. Fr. Delaisi-a (iz predavanja »Žurnalizam i novac«) »između fabrikanata i ekonomske sekcije Federacije francuske štampe (to je udruženje vlasnika listova) napravljen aranžman po kojem je utvrđena uniformna cena za novinski papir, tako da je od tada eliminisana svaka konkurencija. Povezanost između velikih žurnala i fabrika papira izvedena je i tako da su se ti fabrikanti dali birati u upravne odbore izvesnih velikih žurnala. — Koncentracija je potpunije realizovana u jednoj drugoj materiji, takođe neophodnoj za štampu kao i papir, to jest u informacijama. Kroz više od 50 godina agencija Havas je pomoću svojih mnogobrojnih korespondenata u provinciji i pomoću ugovora sa Reuter-om, Wolf-om, Stefaniem itd. imala quasi-monopol informacije iz Francuske i iz inostranstva. Za vreme rata se konstituisala agencija Radio, jedno konkurentsko društvo. Ali je posle jedne periode vrlo žive konkurencije agencija Radio morala da akceptuje mir. Ona i dalje postoji, samo sa suženom aktivnošću koja ne ugrožava Havas, u čijim rukama u stvari i dalje ostaje monopol. — Snaga pozicije agencije Havas je postala dvostruko jača kad se njen monopol informacije udružio sa monopolom trgovačkih oglasa. Nekada su velike firme, magazini trgovački itd. pravili svoje oglasne poslove direktno sa žurnalima. Ali što se više protezala preko zemlje domena oglašivanja, sve je više rastao broj žurnala u kojima su firme morale oglašivati, radi čega se taj način nije mogao održati. Konstituisala se L'Agence Nationale de Publicité. Ona vodi vrlo egzaktnu listu svih žurnala u Francuskoj, sa njihovom realnom tiražom, teritorijom i klijentelom. Stoga ona može da stavi oglase u žurnale tačno tako da budu objavljeni u onim krajevima i među onim čitaocima koje želi oglašivač. Na taj je način ta agencija skoro potpuno zavladala svima budžetima za oglašivanje kod glavnih firma (veliki magazini, farmaceutski produkti, automobili itd.). Tim faktom ona dolazi u mogućnost da razdeljuje »mannu« skoro po svojoj volji među razne žurnale, male i velike. A pošto nijedan od njih ne bi mogao živeti bez tih oglasa, to sledi da se nijedan od njih ne bi mogao odupreti njenu bojkotovanju. I ta se agencija, dakle, pre nekoliko godina fuzionisala sa agencijom Havas. Rezultat je taj da se monopol oglasa i monopol informacija nalaze u jednoj ruci. — I druga jedna sila hvata za žurnal u momentu kad on izlazi ispod mašine za štampanje, i postavlja se između njega i publike kojoj je namenjen. To je monopol mesažerija, koji drži agencija Hachette. — U Francuskoj je broj pretplatnika za žurnale vrlo malen prema broju čitalaca koji kupuju svoje novine po dućanima itd. Knjižara Hachette je dobila u Parizu koncesiju za jedan veliki broj specijalnih kioska; ona ima, među ostalim, i apsolutni monopol prodaje novina na svima železničkim stanicama, kao i stanicama podzemne železnice. Najzad, ona je napravila ugovore po celoj provinciji, sve do u najmanja mesta, sa svima vrstama trgovaca detaljista, koji su njeni depoziteri. Njeni službenici prihvataju žurnal pri izlasku iz štamparije i brinu se za njegovu celokupnu dostavu. Osim toga ona dostavlja natrag neprodane brojeve, te svaka tri meseca doznačuje listovima novac od prodaje, uz odbitak remuneracije svoje i svojih depozitera. — Takva organizacija, vrlo kompleksna, zahteva velik kapital i mnogobrojno osoblje. Nekoji su žurnali pokušali da osnuju svoje vlastite mesažerije. Samo je jedan uspeo da se održi neko vreme, pa je onda morao da se sporazumi sa Hachettom. Izuzevši pretplatnike, Hachette drži stvarni monopol razdeobe i prodaje žurnala u Francuskoj. Ništa se dakle ne bi moglo odupreti arbitrarnom i decidivnom uticaju koji ona vrši na proširenje kojeg žurnala. Kad bi htela, ona može da odbije prodaju nekog lista ili, naprotiv, da favorizuje drugi list da dolazi pre u ruke čitalaca. — Tako se francuska štampa nalazi nasuprot trostrukoj koncentraciji: Monopol prve materije (informacije), monopol oglasa i monopol transporta. U tome leži strahovita sila koja može da izvršava neodoljiv pritisak na koji god žurnal.«

Koliko god bio snažan neki svetski žurnal, u finansiskom pogledu i nakladom, on se ipak za duže vreme ne može odreći usluga koje mu pružaju novinske svetske agencije. One daju žurnalima po mnogo jeftinijoj ceni mnogo više informacija iz svih strana sveta nego bi to bio u stanju da organizuje ma koji žurnal sam za sebe. Jer one opskrbljuju istovremeno na stotine raznih žurnala najraznovrsnijim informacijama, te razdelivši tako svoje troškove na velik broj kupaca informacija, mogu one da daju jeftinije svoju robu. Osim toga su skoro

sve svetske agencije u uzajamnoj poslovnoj vezi, tako da, na primer, agencija Havas stavlja na raspoloženje sve svoje depeše pariskom korespondentu engleske agencije Reuter, nemačke Wolf, ili talijanske Stefani itd.

Jasno je da kod tih agencija pobeđuje ona koja ima veći kapital, i to tako da konkurencija odmah propada, jer je to roba koja ne može da stoji ni 24 sata neprodana. Stoga se na tom polju kapitalističkog delovanja brzo došlo do monopolskih položaja u svima zemljama.

Krupni kapital, koji stoji u zaleđu novinskih agencija, uslovljen je istim pojavama kapitalizma kao i svaka druga kapitalistička grupa. Ni on ne može ići za nekim idejnim ciljevima u pravljenju i isporuci svoje robe, nego za tim da mu ona odbacuje ili posreduje profit. On će nemilosrdno suzbijati, nekad i najkriminalnijim načinom, sve što bi moglo da zagrozi opstanku tih ogromnih profita. Tako, na primer, čitamo u »Politici« od 28. I. 1934. u članku o samoubistvu jednog korupcionaša najvećeg kalibra (Staviski) ove reči:

> »Slučaj Staviskog njegov biograf vezuje za hronološki lanac velikih skandala koji su se u Francuskoj za poslednji vek odigrali: skandal predsednika republike Grevia, čiji je zet prodavao odlikovanja kao pekar zemičke, skandal s panamskim kanalom, koji je upropastio francuskog štedišu, a u kome se rodila velika francuska štampa, skandal... itd.«

Dalje je takođe jasno da će novinske agencije stajati u vrlo dobrim odnosima sa svima vladama koje ne trpe jačanja socijalističkih tendencija u svojim zemljama. Takve vlade nalaze u njima najboljeg saveznika, po metodi: ruka ruku pere, jer i vlada može da bude vrelo vrlo važnih informacija koje agencije mogu besplatno dobivati, te kao protivuslugu rasturati po svima žurnalima sve one vesti koje vladi konveniraju. Stoga se može reći da je s gledišta javnog morala ipak ispravniji onaj način da se u nekim zemljama pri samim ministarstvima osnivaju slične agencije koje funkcionišu kao državni organi. Tu je odgovornost ipak bolje utvrđena i poznata nego kod akciskih društava. Osim toga, promenom vlade će te zvanične agencije poslužiti i drugim ciljevima, drugoj politici, čim će, ako ništa drugo, poteći novac bar i u druge džepove, a ne uvek u iste. Čuće se i drugi telal, a ne uvek isti.

Američka glavna novinska agencija Associated Press ima specifičko obeležje, koje na prvi mah izgleda da osigurava

američku žurnalistiku od tutorisanja i diktata privatnog kapitala. Tamo su naime 1200 žurnala sami vlasnici te agencije, za čije uzdržavanje svi doprinose srazmerno svojoj nakladi, i kojoj su dužni davati sve svoje naročite informacije. Ta agencija ne deli nikakve remuneracije svojim članovima. Ali u stvari tu je eliminisan samo jedan suvišni parazitski kapitalistički sloj, čim nije ništa bitno učinjeno da informacije te agencije ne budu ipak u službi kapitala, jer je profitski kapital vlasnik skoro svih žurnala američkih. U Americi koja u svemu prednjači što se tiče kapitalističkih fenomena, odnosi između kapitala i žurnala su intimniji nego igde. Tamo je štampa u tolikoj meri gospodar »javnog mišljenja« da se ti odnosi više i ne sakrivaju. Žurnalistika ih prikazuje kao pošten posao. Velike svote, na primer, koje tamošnji kapitalist ulaže u politiku, a po tome u prvom redu u žurnalistiku, publiciraju se u svrhu reklame tome kapitalisti i njegovu političaru. Neka se tačno zna kolika moć tu istupa! I ne varaju se: kao što i slavi filmskog glumca najviše doprinosi vest da dobiva milion dinara nedeljno, isto tako koriste te vesti i svima ostalim profesijama u Americi, jer je to zemlja gde je novac na daleko i široko jedini postojeći ideal i idol. Pročitajmo, na primer, ovu vest iz »Politike« od 14. XI. 1934. pod naslovom »Smrt kralja reklame« i podnaslovom »Čovek koji je Rokefelera učinio popularnim, a nije hteo da radi za Alkapona«:

> »Javljaju iz Njujorka da je tamo preminuo »Dr« Ivi Li, »genije reklame«, čovek koji se bavio pravljenjem reklame za Džona D. Rokefelera i još nekoliko američkih milijonara i industrijalaca. — Ivi Li umro je na nekoliko dana po povratku iz Nemačke, u kojoj je proveo nekoliko meseci. On je bio uhvatio dobre veze sa Nemcima još 1930. godine, kad je bio primljen od Hitlera, Geringa i Gebelsa. U julu ove godine naročita komisija koju je odredio američki kongres utvrdila je da prima iz Nemačke milion dinara. Njegov sin Džems prima godišnje isto toliku svotu za održavanje veza između nacionalsocijalista i izvesnih krugova u Americi. — »Dr.« Li, kako piše londonski »Deli Herald«, proslavio se kad je učinio popularnim Džona D. Rokefelera. Pred svetski rat Rokefeler je bio veoma omrznut zbog nečasnog postupanja prema svojim radnicima. Tada je on angažovao Lia za svojeg agenta reklame. Li je uhvatio veze s listovima i počeo da protura kroz štampu male vesti o Đonu Rokefeleru i anegdote iz njegova života koje su ubrzo uspele da prikažu pretsednika Standard Oil-a publici kao neobičnu dobričinu i majku svojih radnika. Svako dobro delo Đona D. Rokefelera bilo je udareno na velika zvona i ovog čoveka počeli su ubrzo da smatraju svecem. — To je bio prvi veliki uspeh »dr.« Lia, čiji su prihodi ubrzo postali basnoslovni. On postaje šef reklame čelične, železničke, ugljene i šećerne industrije u Sjedinjenim Američkim Državama.

Tvrdi se da mu je jednom Alkapone ponudio 20 miliona dinara godišnje ako uspe da od njega stvori u očima publike najboljeg čoveka na svetu. Ali Li je ovu ponudu odbio.

— Šteta! — kaže »Deli Herald« — da je tada uskliknuo Al Kapone. Šteta, jer, najzad, kad je mogao to da učini za Standard Oil....«

Na drugim mestima ove knjige, gde tamo stoje radi svojih naročitih strahota, biće još dosta primera iz Amerike, kao i iz drugih zemalja, o stvarnim odnosima između kapitala i žurnala. Još da ovde bacimo jedan pogled i na Englesku, kako se ti odnosi ukazuju po jednom prikazu u »Novostima« od Božića 1933., u članku »Fleet street — svjetska novinska ulica«:

»U sredini velegrada, u samome srcu Londona, leži Fleet street, svjetska novinska ulica, iz koje se dnevno šalju milijuni i milijuni svježih novina po čitavoj Engleskoj i odatle po čitavome svijetu. Kao i u drugim područjima ljudske privredne djelatnosti, pokazala se i pri izdavanju novina želja, da se pothvati grupiraju, da se nastane u jednom određenom dijelu grada i da odatle izvršuju svoje djelovanje. Tako se jedan ogromni engleski novinski pothvat za drugim selio u Fleet street, a danas je ta ulica jedan od najvećih novinskih središta na svijetu. — —

Godine 1846. je osnovan liberalni »Daily News«. Liberalni »Daily Chronicle« je izašao tek 1877. Taj je list nekoliko puta promijenio svoje vodstvo. U jedno je vrijeme Lloyd George imao u listu glavni uticaj, ali je prodao svoj udio. Prije par godina list je prodan, pa se fuzionirao sa »Daily News«, za kojim stoji poznati tvorničar čokolade Cadbury. Ta dva lista izlaze sada pod imenom »News Chronicle« te pretstavljaju organ liberalizma. — —

Pri svršetku prošlog stoljeća pojavio se u prvom redu Northcliffe, koji je u Fleet street donio posve nove ideje i novi duh. Kao posve mlad čovjek posvetio se novinarskoj djelatnosti i ubrzo se pročuo njegov talenat. Nothcliffe je bio novinar, ali istodobno i organizator. On je ponajprije zaradio velik imetak izdavanjem jednog tjednika, a dvije godine, pošto je preuzeo »Evening News«, osnovao 1896 »Daily Mail«. Tada mu je bilo u svemu 30 godina, a ime mu je bilo Harmsworth.

List je mnogo obećavao. Pronašli smo zlatnu rudaču!, rekao je Harmsworth svome kompanjonu već nakon nekoliko dana. I zaista, list se naglo razvijao, njegova je naklada zauzela dimenzije, kakovih Fleet street dotada nije poznavala. Pri startu je list izašao u nakladi od 395.215 primjeraka. Kada se naklada nečuvenom brzinom povećala na 700.000, pozvao je Harmsworth svoje saradnike, pa im rekao:

— A zašto ne bismo zaokružili nakladu na 1,000.000!

Konkurenti su se tada rugali toj »oholosti«. Ali pet godina nakon osnutka izlazio je list u preko milijun primjeraka.

Drugi novinski kralj bio je Lord Beaverbrook. I njegova je karijera značajna. On se zvao Bil Aitken, rođen je u Kanadi i pokušao je svoje sile u mnogim strukama. Uvijek se međutim brinuo da bude dobro obučen! Želudac nema prozora da se vidi, što čovjek jede; odijelo može svatko da vidi... Godine 1899 je postao privatni sekretar jedne velike finansiske kuće i tu je započeo svoju karijeru. Sa 30 godina je ostavio Kanadu sa znatnim imutkom i nadimkom »kanadski mudrac«. U Engleskoj je ubrzo biran u parlamenat, gdje je najviše djelovao iza kulisa. Za rata je postao ministar propagande, te je dobio plemićku titulu. Kada je kupio maleni dnevnik »Daily Express«, ušao je u Fleet street. Postavio je sebi odmah ogroman cilj: htio je da konkurira samome lordu Northcliffu! Ljudi su mu se smijali, ali... Nekoliko napornih i teških godina, i danas ima »Daily Express« nakladu od par milijuna!

Da uspije u svojim nastojanjima, uveo je Beaverbrook u svome listu sistem dijeljenja nagrada, osiguranja i premija svojim čitateljima. Taj su sistem morali odmah prihvatiti i svi ostali listovi, pa je tako nastalo natjecanje, koje je stajalo vanredno mnogo novca. Jedan je list na primjer svakom novom pretplatniku davao jedan par novih hlača. — —

Kroz godine je Fleet street zadržala slavne svoje tradicije, pa i danas stoji na časnom i visokom standardu, koliko na čisto tehničkom, toliko i na novinarskom području.«

Kako se vidi, eto i toj privrednoj branši su nove »ideje« one koje pronalaze »zlatnu rudaču«, a kad se pokaže da se konkurencija najbolje tuče delenjem hlača čitaocima, onda svi počnu nešto da dele. Stoga tako i stoji ta ulica Fleet street i danas na »visokom i časnom« standardu...

*

Ima dva tipa žurnala u pogledu novčanog profita: prvi, gde je sam žurnal vrelo tog profita, i drugi, gde je on u većoj meri sredstvo za postizavanje novčanog profita na drugoj strani. Ovaj drugi tip sve više iščezava, jer se ispostavilo da se prvi tip, pošto je sračunat na osvajanje čitalaca, eo ipso brže širi, te stoga ima i veći upliv u svakome pogledu nego onaj drugi. Kapital ne bira profit po njegovu poreklu nego po njegovoj veličini. Ali, s druge strane, to samostalno profitstvo žurnalovo je značilo već onaj raskorak između kapitalizma i žurnalizma, jer »samostalni« žurnalizam vodi jače u svaki kaos, pa i u kaos kapitalističke ekonomije, koja, što se više razvija, treba više nekog ustaljenog reda u svetu.

U današnjoj fazi kapitalističkog ekonomskog razvitka najjače grupe kapitala su se već toliko ojačale i razgranale svoje delovanje po celoj kugli zemaljskoj da se oslanjaju na rad miliona ljudi, protežu na mnoge države i duga vremena. Da bi ti dugoročni poslovi — a takvi su glavni na vrhovima kapitala — tako uspevali da bi investicije, zajmovi, krediti, razasuti po celom svetu, mogli da »prirastaju«, da dakle ostanu kapitali, potrebne su kalkulacije u kojima se, kao neophodan uslov, pretpostavlja velika mera stabilnosti političkih i socijalnih odnosa na tim velikim područjima. Potrebna je izvesna stabilnost u pogledu kompleksa zakonskih stanja svih tih obuhvaćenih zemalja. A neophodno potrebno je i izvesno građansko poštenje

svih tih miliona ljudi koje kapital eksploatiše. U kolikoj je meri potrebno baš to građansko poštenje u zemljama gde kapital dolazi da pravi poslove, to se oštrom jasnoćom pokazalo tek u novije doba (od katastrofalne berzanske panike u Njujorku u godini 1929. pa dalje). Od tada se i iz redova samih kapitalista čuje jadikovka za izgubljenim poverenjem u svetu, bez kojeg, kako svi nariču, nema nikakva posla. Od bezbrojnih izjava i članaka u tom smislu najkarakterističnija je, od meni poznatih, izjava direktora »ureda za nacionalnu obnovu« (NRA) u Sjedinjenim američkim državama u godini 1933., g. Johnsona, koji je kazao, govoreći o tome na koji način može doći opet blagostanje u svet, i ove reči (po »Vremenu« od 23. X. 1933.):

»... Izvesno je kao dan, da će blagostanje biti rezultanta poverenja. Mi raspolažemo sa svima elementima koji mogu povratiti blagostanje — proizvodima, sirovinama, fabrikama, novcem, kreditom i dobrom voljom radnika, koji su željni rada. Svi su ti elementi znaci blagodetnih vremena. Imamo ih sve izuzimajući jedan. Naši se trgovci plaše da nabavljaju velike količine robe; naši se industrijalci plaše da proizvode; publika se plaši da kupuje; bankari se plaše itd.«

Žurnalizam, ništeći moralnost i duhovnost u odnosima između ljudi, rušeći svaki društveni red, ruši tim ujedno i stabilnost političkih, socijalnih i zakonskih stanja u svetu. Odgajajući ljude za život časa i dana, praveći ih materijalistima koji gube idejne potrebe, onemogućava on veru čoveka u čoveka, veru da bi neko drugi ipak mogao imati tih idejnih potreba, da dakle može biti zaista poštenih ljudi kojima je poštenje iznad svega. Tu je zadaću svoju žurnalizam radikalno izvršio. Danas čovek čoveku manje veruje nego ikada pre, naravno čovek civilizovanih zemalja... A bez te vere, poverenja, nema ni one više forme kapitalizma, na koju se hoće da dignu današnji ogromni kapitali pojedinaca. Kapital nije sposoban da podnese i preko glave preturi uticaj tog moćnog moralnog i duhovnog faktora na njegove ekonomske stvari, na red bez kojeg on ne može da se razvija dalje. Zavladala je očajna zbunjenost i gubljenje kompasa i kod »naučnih« teoretičara kapitalističkog poretka. Problemi koji su im bili jasni kao zakoni mehanike postali su im odjednom nerešivi. Prisiljeni očitim faktima, morali su odbaciti dotadašnja rešenja, a od svih drugih koja im preostaju nije im dopušteno iznositi jedino — pravo rešenje. Stoga se kaos još više uvećava, jer se javljaju

bezbrojna plitka, suvišna i protivrečna teoretisanja. Žurnalistika je, naravno, od svih predloga najradije prihvatala senzacionalne, jer njoj treba senzacija po svakoj ceni. Kaotičnost dakle i tim još više raste. U tom smeru deluje i to što su razne države hitno i nervozno, u poslednjim časovima, morale da preduzimaju razne zakonske mere za »spasavanje privrede« koje su se svaki čas menjale. Svaku svoju novu meru, kakva god bila, turaju njeni inicijatori u velika slova žurnalska, misleći da će joj pomoći žurnalistički publicitet. Tako raste lavina... Stoga je pojmljivo da u takvim vremenima ugledaju svetla žurnalističkog dana i takvi događaji, takva mišljenja, takvi krici, kakvih sebi ne bi dopuštali kapitalisti od pre 25 godina ni u najsigurnijoj izolovanosti svojih privatnih kontoara. Iznose se, na primer, statistike o milijardskim vrednostima uništavane razne hrane i materijalnih potrepština, namerno uništavanih u svrhu održavanja cena, zajedno sa statistikom miliona gladnih ljudi koji će te statistike čitati. Priča se u senzaciskim slovima o lutanjima zlata po svetu iz jednog »sigurnog» mesta u drugo još »sigurnije«; u esnafima srednjeg veka se iznalazi izlaz iz bede; mesto svih ideja bude se u narodima instinkti: krvi i tla (Blut und Boden), pravo jačega (»Man hat soviel Recht als man sich erkämpft« u hitlerovskoj Nemačkoj); glasno se do Boga nariče o potrebi poverenja, a pri tome se izvode coram publico prave lopovštine koje ostaju nekažnjene; uz stara trabunjanja o »prirodnim« zakonima kapitalističke ekonomije preporučuju se državna maksimiranja cena i monopolisanja; traži se posvuda energična čelična volja sa bistrim duhom, ali samo za jednog čoveka u državi, za »vođu«, dok drugi ima da budu samo toliko inteligentni koliko im je potrebno da razumevaju zapovesti »vođa«; itd., itd. Da dam par primera.

U »Politici« od 14. XI. 1933. izišao je dopis iz Njujorka o »Osnovnim problemima Amerike u krizi«, koji se tu izlažu po knjizi »Dugovi i proizvodnja« od Johna Baset-a, »jednog od najuglednijih američkih inženjera«. U tom dopisu stoji i ovaj klasičan primer zbrkanosti ekonomskih pojmova u glavama velikih:

»Američki sistem proizvodnje, koji je sledio fizičke zakone u toku sto trideset godina po jednoj stalnoj liniji, koja sada ima tendenciju da se uravnoteži na najvišem nivou, dostigao je tačku na kojoj ne može da podnese više od jedne šestine kapitalnih tereta,

koji su na njega natovareni u toku poslednjih dvadeset godina. Na pet šestina profita, interesa, renti, regala na koje su navikli američki investitori, ne može se više računati; prema tome pet šestina njihove glavnice u vidu akcija, bonova, najamnina, hipoteka, papira, nemaju više stvarnu vrednost i, shodno neusporivim zakonima fizičke proizvodnje, neće ih ni imati u skoroj budućnosti. Ono što svi ekstremisti, revolucionari, difamatori kapitalizma nisu bili u stanju da učine, učinio je drugi zakon termodinamike. Njihova bogatstva i njihova svojina bila je konfiskovana: oni su ostali sa mrtvim hartijama u svojim kasama. Kako će se ovakvom stanju stvari stati na put, to samo istorija zna, a njeno je lice pod velom. U svakom slučaju, još ne postoje zakoni protiv spekulacije, bilo mentalne bilo finansiske.«

Tako je ekonomija uvedena u fiziku, ali sa »mentalnom« spekulacijom. Pisac kao da zaista nema ni pojma (a inžinjer je, i to jedan od »najboljih« u Americi!) o tome da postavljanje prirodnih zakona u nauci znači baš to da kod izvesnih pojava znamo tačno šta iza njih m o r a da sledi, bez ikakve istoriske potvrde.

Drugi primer. Lojd Džordž je, u vreme kad ovo pišem, izišao opet na prvi plan engleske političke javnosti. Posle dugogodišnjeg isključenja iz odgovornog vođenja engleske politike, za koje se vreme odmarao i skupljao snage, pojavljuje se on na govorničkim tribinama, razvija svoj program i dobiva aplauz većeg dela engleske »velike« žurnalistike. Od njegovih je članaka donela tako i naša »Politika« jedan u broju od 7. II. 1935. pod naslovom »Nova politika u Velikoj Britaniji i Americi«, gde stoje i ove reči:

»Krajnje je vreme da civilizovana društva uvide da je stari sistem lutanja bez promišljenog plana i jasnog cilja, lutajući uz zlatni standard i odvajajući se od njega, u depresiji i van nje, suviše skup za ljudsko dobro i sreću u ovom i suviše komplikovanom modernom svetu. Obuzdali smo paru i elektriku. Moramo obuzdati i inteligenciju, ne dopuštajući joj da probija svoje gusarske puteve kroz naše ekonomske aranžmane.«

Teško je verovati da je tu rečenicu o »obuzdavanju inteligencije« mogao napisati bivši dugogodišnji engleski premijer. U najmanju ruku je počinio jedan propust fatalnog značenja, jer ničim nije tu označio jasno i nedvojbeno ko su ti inteligenti, odnosno koja je to kategorija inteligenata koji probijaju »gusarske puteve kroz n a š e(!) ekonomske aranžmane«. Ostaviti to tako, kao da inteligencija uopšte čini taj gusarski posao, a govoriti u prethodnoj rečenici da treba promišljen plan i jasan cilj (kojeg nema bez inteligentnih ljudi), — to se može štampati samo u svetskoj žurnalistici, koja svaku nesuvislost može da učini neprikosnovenom. Da ne živimo u vremenu u

kojem se i s drugih mnogih strana podiže hajka na inteligenciju, bilo bi prosto nemoguće da to u takvoj misli izađe iz pera i najprosečnijeg publiciste. A koliko bi, na primer, Lojd Džordž poslužio bio istini, da je samo mesto reči »inteligencija« stavio reč »žurnalistika«! Sve bi divno bilo na svojem mestu! I pomoglo bi u prvom redu baš toj n j i h o v o j ekonomiji. Tako smeo hitac protiv čovečijeg duha od tako »priznatog« javnog čoveka, u tako delikatnoj sredini kao što je još uvek Engleska, još se nije čuo.

Još jedan primer. Primer krajnje neopreznosti žurnalovih naredbodavaca. Donosi se, tako, i direktna pohvala Marxa i njegova učenja. Da li je masno plaćena od strane marksista ili je to, najzad, simptom stopostotnog žurnalizma, ne može se reći, ali se siguno može tvrditi da takve ekskurzije nisu po volji kapitalista i da nisu nimalo prikladne da učvršćuju uzdrmano poverenje u kapitalistički ekonomski poredak. Tako, na primer, u »Politici« od 3. XII. 1935., u oceni prevoda Marxova Kapitala koji je tada izišao, stoji i ovo: »najznačajnije i najdublje delo koje je ikada objavljeno u svetskoj literaturi iz oblasti političke ekonomije«. Zatim: »Sama kapitalistička privreda se uvek postarala da pruži uvek nove potvrde za tačnost Marxove analize«.

Poverenje koje treba kapitalizmu za održanje njegova poretka u svetu ne može žurnalizam povratiti. On može, istina, da konstatuje tu poraznu činjenicu, može da je osuđuje u svakom broju ogromnim slovima, sve to neće ništa koristiti, jer žurnalizam nije u stanju da uđe u istinsku raspravu pitanja: Kada ljudi imaju veru jedan u drugoga? Ne može stoga što tu glasi odgovor: Samo kad im je poštenje više od materijalnog interesa. A takav bi odgovor tražio otstranjivanje svih zapreka razvijanju moralnih odnosa među ljudima, dakle pre svega i žurnalizma, kao najveće zapreke. Dok žurnalizam ovoliko vlada svetom, ne može to poverenje doći ni s koje strane.

Što se tiče današnjih autokratskih zemalja, one, kako smo već videli, ne mogu da uklone ono što od novinstva čini žurnalistiku, a sve kad bi to i mogle, poštenje u odnosima između ljudi ne može u tim zemljama oživeti sve dotle dok je sloboda duha sputana političkim terorom i dok je vrednost morala degradovana javno na najniži stepen, ispod krvi i tla.

D. Žurnalizam protiv socijalističkog društvenog poretka

U prednjem sam poglavlju izložio, koliko sam mogao prema svrhama knjige, a sudeći po nekim opštim ekonomskim faktima, da se kapitalistički ekonomski poredak vidljivo bliži kraju; pa je sada na mestu da pogledamo ukazuju li se kakvi fenomeni budućeg ekonomskog poretka.

Od zemalja gde je dokinut kapitalistički poredak dosada ima svega jedna, Sovjetska Unija. Novi poredak u Sovjetskoj Uniji je tek u prvom stadiju izgradnje. On je naročito teško opterećen tim što ima da se bori protiv svetskog kapitalističkog fronta, kojem nikako ne ide u račun da tu izrasta slobodno i nesmetano njegov smrtni neprijatelj. Iako se tu bori jedan protiv mnogih, ipak se može tu govoriti o frontovima, jer Sovjetska Unija ipak nije jedna i sama, pošto ima vernih saveznika u radnicima i proleterima svih zemalja, a još vernijih u tim današnjim tolikim privrednim, političkim i socijalnim krizama u zemljama njenih protivnika.

Kakav je taj novi poredak koji se sada u Sovjetskoj Uniji izgrađuje? On se, naravno, može posmatrati sa više strana. Sa političke strane, to je diktatura proletarijata. Sa privredne strane, država je vlasnik skoro svih sredstava proizvodnje. Ona raspolaže suvereno skoro svima prirodnim vrelima proizvodnje, i skoro jedina daje zaposlenje svima svojim građanima, određuje sama vrednost njihova rada i propisuje cenu produktima toga rada. U takvu poretku jasno je da privatno vlasništvo, ono koje država priznaje i štiti, postoji uglavnom u obliku radničke najamnine, službeničkih plata i uštedevine iz toga, zatim iz raznih pokretnih predmeta kupljenih tim novcem. Toj predmetno određenoj formi privatnog vlasništva treba, međutim, dodati još i onaj predmetno neodređeni oblik vlasništva koji se sastoji u tome što je svaki građanin s punim političkim

pravima preko države suvlasnik u svemu što država poseduje i u svima javnim materijalnim delima i institucijama. Da će taj neodređeni oblik privatnog vlasništva u poretku gde nema kapitalističkog prisvajanja tuđeg rada, biti vrlo realan, jasno je takođe, i već sačinjava on u Sovjetskoj Uniji velik faktor privatnog materijalnog i duhovnog stanja. U kapitalističkim državama to javno-privatno vlasništvo ne dolazi ni približno toliko u obzir, pošto prihodi javnih dobara, preduzeća, institucija i drugoga, idu velikim delom, direktno ili indirektno, u džepove kapitalista.

Da se u ekonomskom poretku u kojem država raspolaže suvereno celom materijom i celom radnom snagom naroda može organizovati proizvodnja po jednom planu za celo državno područje, i da se može na taj način i kvantitativno postići takve uspehe o kakvim kapitalistički svet nema pojma, tome se teoretski nema šta prigovoriti, a Sovjetska Unija je na nekim ekonomskim područjima pružila i praktični dokaz za to. Na mesto anarhične proizvodnje, paralizovane nepreglednom izukrštenošću svakojakih pojedinačnih interesa i interešćića, u takvoj se ekonomiji može nesmetano postupati po principu da se svačiji rad dovede u sklad sa tim opštim planom, da rad pojedinaca harmonira uzajamno, a ne divergira kao u kapitalističkoj proizvodnji.

Svoju ekonomsku strukturu Sovjetska Unija naziva socijalističkom, kako se to već iz njena službenog naziva vidi: Unija Sovjetskih Socijalističkih Republika. To je u ekonomskom pravcu, zasada, tačno, ali u koliko je taj naziv primeren i za ostale pojave društvene strukture Sovjetske Unije, problematično je. Čak se može tvrditi da za socijalizam, onakav kakav čista ideja socijalizma postulira, tamo nemaju mnogo smisla, bar zasada. U Sovjetskoj Uniji, zasada, ne samo ekonomski nego i duhovno vlada Marxova nauka. Ideja socijalističke države nije Marxova originalna misao. Bilo je i pre njega, u Nemačkoj, Francuskoj i Engleskoj dosta bistrih, idealističkih i požrtvovnih glava koje su o tom snivale i pisale. Da i ne spominjem Platonovu idealnu državu. Nema potrebe da ovde, ni u najkrupnijim crtama, prepričavam istorijat rađanja i razvijanja misli o socijalističkoj državi. Pisane su mnoge istorije koje to u detalje prikazuju. Međutim, važan fakat koji se ne može ovde mimoići, s obzirom na savremene oblike i drugih

socijalističkih pokreta koji se sami tim imenom nazivaju, jeste to da skoro svi nose obeležje Marxova duha. Naravno, svuda sa lokalnim bojama i razlikama u shvatanju, ali ne tako bitnim, budući da se one kreću uglavnom oko različitih metoda političke borbe. U Sovjetskoj Uniji Marxova nauka pretstavlja, kako rekoh, zasada neprikosnoven autoritet u svima pitanjima socijalističkog društva, te je stoga potrebno da se pažljivo pogleda ne samo materijalno-ekonomski sadržaj te nauke nego i njena čisto-misaona strana.

*

Odmah se može dati jedna kritička napomena.

Već samim isticanjem te potrebe, da se naime upoznamo sa misaonim dobrom marksizma, mi se zapravo udaljujemo od njega. Njemu su i misaona dobra uslovljena u celosti ekonomskom strukturom društva. Stoga su ona sekundarna, pošto nova dolaze takoreći sama od sebe, kad dođe nova ekonomska struktura. Eto, u toj kardinalnoj tački marksizam teško greši, i to grešenje njegovi teoretičari sprovode upravo tragičnom konzekvencijom kroz celu svoju kritiku misaonih produkata i idejnih stavova, postignutih i postavljenih u doba kapitalističkog poretka i pre nega. Ta grešenja dobivaju već i svoj vidljivo fatalan značaj kod formiranja novog društva u Sovjetskoj Uniji, kao i u formiranju duha u radničkim socijalističkim organizacijama mnogih drugih zemalja.

U pogledu kritike ekonomske strukture kapitalističkog poretka ne može se marksistima sporiti principijelna tačnost, a i samo je vreme potvrđuje. S tim se, naravno, i ova knjiga slaže. Ali se, protivno tome, ne može dovoljno oštro odbaciti kritikovanje marksističkih dijalektičara koje se odnosi na mnoge duhovne tekovine, nastale, ispitane i priznate u doba kapitalističkog poretka. Spoznavanje apsolutnih vrednosti nije produkat toga poretka, kako to kažu dijalektičari. Pošto leže u ustrojstvu čistog uma, sa kojeg mesta ne mogu biti proterane sve dok je čovek — čovek, kapitalistički poredak je ta apsolutna saznanja morao privezivati za se i svoje poslove. To je trajalo kroz stoleća, te je tako lako pojmljivo da se mnogi daju zavesti na misao da bi ta saznanja mogla biti produkat ekonomskog poretka koji je vladao u tim stolećima. Ali svaka jednostavna ali objektivna analiza odnosa čiste misli prema

kapitalizmu jasno dokazuje da je ta priveza bila lažna i neprirodna.

Pre svega nije istina da ima samo relativnih vrednosti, jer relativne vrednosti ne mogu uopšte biti v r e d n o s t i, dok ne postoji neka neuslovljena vrednost koja daje svemu drugom njegovu relativnu vrednost. Tako se i vrednost svake vrste gospodarstva, bilo kapitalističkog bilo socijalističkog, mora najpre ispitati po tome da li služi jačanju m o r a l n i h odnosa među ljudima. Ako ne služi, treba je odbaciti. Baš na osnovi toga treba odbaciti kapitalistički poredak, jer postoji na otimanju tuđeg rada i života. Socijalistički poredak, sprečavajući tu nepravdu, dolazi u sklad sa moralnim zakonom, i u tome bi mogao da ima svoju najčvršću bazu, koju mu nikakvo vreme ne može ni pomaknuti. Ali baš za taj zakon govore bezumni marksistički dijalektičari da i on spada u društvo svega onoga što propada zajedno sa kapitalističkim poretkom.

S tim je u vezi i ideja j e d n a k o s t i, o kojoj marksistički dijalektičari kažu da ima smisla samo dotle doke se ukinu društvene klase, jer da »svaki zahtev za jednakošću koji ide dalje od ovoga nužno vodi u apsurdnost«. (Vidi Buharin: »Istorijski materijalizam« i druge slične autore.) Istina je, nema empiričke jednakosti, jednakosti u prirodi koju poznajemo čulima, i ne postoje dva jednaka čoveka, ali postoji jednakost prava i dužnosti, koje proizlaze iz moralnog zakona. Koliko će to biti važno baš za ekonomski oslobođeno socijalističko društvo, i kako će ideja moralne jednakosti biti jedina moguća osnovica trajne egzistencije toga društvenog oblika, o tome bi zaista već odsada marksistički dijalektičari, čija je reč merodavna pri izgrađivanju novog društva, morali daleko više naprezati svoj duh i promeniti svoja shvatanja. Kad u tom društvu ne bude više klasa, — a za čas se mogu zbrisati —, kad u njemu dakle ne bude više ni proletarijata, po kojem će se opštem principu organizovati to društvo. Oni će reći: treba postaviti na vrhove ljude jake karakterom i duhom. Ali šta je jak karakter i duh u tom društvu i vremenu u kojem se tek ima da formira novi društveni moral? Šta može značiti i taj novi moral, kad se i za njega unapred utvrđuje da sam u sebi nosi svoju negaciju, koja će doneti opet sama sobom svoj moral i svoju filozofiju, i tako u beskrajnost? Kako neki »moral«, za koji roditelji ne znaju da li ga deca neće odbaciti kao staru

poderanu krpu, može biti roditeljima toliko svet da ga neće napustiti za neku materijalnu korist, kad ih niko ne nadzire?

U poricanju svake apsolutne ideje dosledni su marksistički dijalektičari i kad je reč o religiji. I tu padaju u istu zabludu: zamenjuju savezništvo između nekih crkvenih krugova i kapitalista sa religijom uopšte. Ne mogu, na primer, ni ovoliko da se zamisle u budućnost: Nema više diktature proletarijata, opšte je blagostanje. Šta će onda te ugojene i civilizovane kosmopolite uzdržavati da se za časti i položaje novog društva ne bore sredstvima laži, prevare, pretnje, ucene? Pošto se za njih sve svršava sa ovim materijalnim životom i pošto nas priroda ni inače nije načinila jednakim, šta će ih prečiti da ta sredstva ne upotrebljavaju? Šta će onda uopšte još značiti zločin? Ko će tom društvu kazati šta je dobro a šta zlo, kad se njihovo današnje merilo dobra i zla izgubi, kad naime ne bude više borbe protiv kapitalizma, koja određuje zasad dobro i zlo? Kakav će krajnji cilj svojeg razvijanja postaviti sebi to društvo? Kakav će mu cilj rada biti kad sruši posve kapitalizam? Zar se neće tada silom naturiti pitanje: Kakvu svrhu ima naš rod na zemlji? Za šta da se živi? Tako će se silom naturiti pitanja metafizike, pitanja religije, koja traže samo trajno vredna rešenja.

Kod dijalektičkih materijalista vlada isto tako bedna zabluda sa pojmom privatnog vlasništva. Ima zasluženog i ima nezasluženog privatnog vlasništva. Od onog privatnog vlasništva koje kapitalistička gruntovnica ubraja u zakonsko vlasništvo spadao bi sigurno veći deo u nezasluženo vlasništvo, kad bi ga merili po istinskoj zasluzi. Takvo merenje i takvo razlikovanje je vrlo važno baš za socijalističko društvo. Privatno se vlasništvo uopšte ne može nikada ukinuti, niti ga treba ukidati. I socijalisti moraju radniku ostaviti na volju da za svoju uštedevinu kupi sebi knjigu, violinu, kakav drugi predmet, ili da ode na izlet na more, ili da polepša svoj stan. Ako radnik ne dobiva za svoj rad odgovarajuću nagradu, zašto onda da radi? Ako se rad ne nagrađuje po zasluzi, kako se može uopšte nagrađivati? A ako se po zasluzi nagrađuje, zar to ne znači da nagrada pripadne nagrađenome kao njegova privatna svojina? Teoretski ne može socijalističko društvo biti bez svojine, još manje nego kapitalističko. U kapitalističkom je svojina većinom oteta, upljačkana, izigrana, ukrana itd., dok tek u socijalističkom društvu ona ima da bude prava svojina. Privatno se vlasništvo u svoj'em pravednom obliku ima tek da realizuje u socijalističkom poretku.

Isti je slučaj sa slobodom volje i 'slobodom duha. U kolikoj su organskoj povezanosti te dve ideje sa čovekom kao umnim stvorenjem, o tome je već napred bilo govora na više mesta, a biće još i posle. Pojam slobodne volje i slobodna duha ne da se izvesti ni iz čega što je empirički dato, pa stoga ne može biti ni istina, na primer, ono što piše Marx u svojoj »Bedi filozofije«: »Isti ljudi koji društvene odnose uređuju saobrazno načinu svoje materijalne proizvodnje, proizvode i principe, ideje, kategorije, saobrazno svojim društvenim kategorijama«. — »Tako su ove ideje, ove kategorije isto tako malo vječite, kao i odnosi koje odražavaju. One su istoriski i prolazni proizvodi.« — »Vrši se stalno kretanje rastenja proizvodnih snaga, razaranje društvenih odnosa, nepokretna je jedino apstrakcija kretanja — mors immortalis«. Po mojem je mišljenju najveći propust marksističkih teoretičara prema filozofiji uopšte što se ne upoznavaju sa Kantovom filozofijom. Marx, tako bistra i pronicava glava, nije valjda dospeo da to učini. Inače ne bi nikako mogao za Kanta napisati ove reči: »Kantu je rešenje tih antinomija nešto što spada s onu stranu ljudskog razuma, to jest o čemu i vlastiti razum ostaje u neizvesnosti.« (Iz Marksova članka o Prudonu.) Istu misao izriče i drugi glavni teoretičar marksizma, Marksov najintimniji saradnik, Engels, u svojem »Antidühring-u«: »Ali Kant nipošto ne daje te postavke« (kosmoloških ideja, Pp.) »kao nešto što je konačno utvrđeno njegovim dokazom. Naprotiv, na naspramnoj strani on tvrdi i dokazuje suprotnu stvar: svijet nema početka u vremenu niti kraja u prostoru, i on vidi antinomiju, nerazrješivu protivrječnost upravo u tome što se i jedno i drugo može podjednako dokazivati. Ljudi manjeg kalibra možda bi se malo zamislili videći da je tu »jedan Kant« našao jednu nerazrješivu teškoću«. (Po prevodu R. Vujovića, str. 65). Svako ko je zaista, makar i najpovršnije, pročitao Kritiku čistog uma, zna da je Kant tim antinomijama, pri čijem se rešavanju pojavljuju zablude čoveku prirođene dijalektike uma, dokazao da se svaka protivrečnost, za koju mislimo da ističe iz samog čistog uma kao nerazrešiva, može razrešiti baš tim

istim čistim umom. Posle svake teze i suprotno postavljene antiteze daje Kant i njihovo čistoumno razrešenje, pokazujući gde leži pogreška i u tezi i u antitezi. Takav postupak s Kantom od strane prvaka marksističkog »dijalektičkog materijalizma« potpuno opravdava slutnju da su njihovi učenici postupali s filozofijom uopšte još gore. I zaista, oni su još manje savesnosti pokazali u tom poslu. Od Marksova naslanjanja na Hegelovu smušenu filozofiju, koja je tada bila u modi u Nemačkoj i Marxu izgledala podesna za bazu njegove revolucionarne ekonomske teorije, stvorili su oni filozofski credo marksizma i tim na vrlo nesrećan način prikovali jednu dobru društvenu borbu za jednu prolaznu smušenost u filozofiji. Stoga filozofija današnjih marksističkih teoretičara i nije više nikakva filozofija, nego politički-filozofska propagandistička krparija ad hoc. Ne mogu na ovom mestu ući u iscrpno izlaganje i obrazlaganje te tvrdnje, ali će mi se, s obzirom na gore spomenuti Marksov i Engelsov postupak s Kantom, moći zasada na reč verovati. Pri tome neka mi je dopušteno napomenuti da imam nakanu pisati zasebnu knjigu o toj temi. Smatram da naše vreme treba vrlo nužno uspostavu boljih odnosa između socijalizma i filozofiranja.

Na eventualnu primedbu, kako bi takva učenja, ako su u osnovi kriva, mogla imati onog ogromnog uspeha u pridobivanju radnog naroda po celom svetu, može se ovde samo toliko reći: Čisto materijalna ekonomska strana tih učenja je tačna, i zbog toga su imala uspeha i imaće ga. Ali po filozofskoj strani njihovoj dugo bi čekali i vođi da dobiju svoje sledbenike u praktičnom životu, a i ti bi sledbenici bili vrlo daleko od svake revolucionarne akcije. Uveren sam da nijedno revolucionarno delo sa istinskom korišću za radni svet nije izvedeno pokretnom silom filozofske strane marksizma, nego uglavnom moralnim revoltom potlačenih, izmučenih i eksploatisanih ljudi, koji su zadržali pošteno srce i fanatično odušević jenje za pravdu i za ideju jednakosti među ljudima.

Ali u času kad se svrši borba protiv ugnjetača i tlačitelja, kad socijalizam zađe u punu empiričku slobodu, u tom se času mora pristupati filozofskim istinama, da bi se mogla rešiti i praktična osnovna pitanja novoga sveta.

*

Zašto govorim o neosnovanosti filozofske strane marksističkih teorija u ovoj knjizi u kojoj je reč o žurnalizmu kao razaraču čovečanstva? To je zato da bih pokazao kako je taj budući poredak, čije se konture već realizuju u jednoj ogromnoj državi, u Sovjetskoj Uniji, po svojem misaonom poreklu nesposoban da spozna opasnosti koje već na njega padaju i koje će sve više padati od strane žurnalizma.

Taj ekonomsko-socijalistički svet nije »svrsishodna negacija« prethodnog poretka, koliko god to tvrdili njegovi teoretičari. Oni, istina, traže, po Marxu, da se od prošlog poretka preuzmu ne samo »stečene proizvodne snage« nego i »plodovi civilizacije«, ali šta je u toj civilizaciji dobar a šta otrovan plod, to ne znaju. Jer oni preuzimaju, na primer, i žurnalistiku sa svima njenim negativnim stranama.. Za glavne opasnosti žurnalizma su socijalistički prvaci, i prijašnji i današnji, skoro kao slepci. (Od izuzetaka među značajnijim starijim imenima meni je poznat samo Ferdinand Lasalle.) Oni su vrlo daleko od saznanja, isto kao i buržoazija, da je taj sluga dosada uvek upropašćavao sve svoje gospodare i da će isto tako upropašćavati i buduće. U socijalističkom je svetu mnogo prošireno mišljenje da se pitanje žurnalističkih opasnosti rešava samo od sebe ukidanjem kapitalističkog poretka. To je kobna zabluda.

Žurnalizam nema svoje prirodne negacije koja bi se preko kojih društvenih pojava tako izrazila da bi vidljivo i jasno ukazala na žurnalizam kao na svoju žrtvu. On ne spada ni u jednu vrstu velikih svetskih opštih zala. On je jedno dosada nedoživljeno opšte svetsko zlo, potpuno svoje vrste. Pre njega, druga svetska zla su uvek postojala zajedno sa svojim direktnim materijalnim negacijama: sama su rađala, snažila i razmnožavala, svojeg realnog ubicu. U vreme ropstva su to bili robovi, u vreme nacionalnih šovinizama su to protivnički šovinizmi drugih nacija, u vreme kapitalizma je to ekonomski eksploatisani radnik. Kod svih velikih istoriskih zala su uvek postojale žive poznate i vidljive žrtve koje su same sobom ukazivale put prema spasenju i navodile smer istorije na njega sve više rastućim snagama i raznim kvantitetima. Sasvim je to drukčije sa žurnalizmom. On nema svoje vidljive, poznate i jasne žrtve, jer smo svi njegova žrtva, te je stoga ne vidimo i

ne poznamo. On je zlo koje je upereno protiv čoveka uopšte, a ne protiv izvesnog dela ljudi, izvesnih nacija, rasa, religija. On razara samo vrelo života: duh i moral. Sam po sebi, nije on ničiji cilj, niti, pošto je subjektom imaginaran, ima on koji s v o j interes. U konkretnoj je formi stoga on uvek sredstvo za neki drugi materijalni interes, ali takvo sredstvo koje svojim opštim neželjenim i netraženim delovanjem uvek kvari svaki opšti moralni i duhovni interes.

Marksistički socijalisti misle da se mogu bez brige služiti istom onom i onakvom žurnalistikom kakvu preuzimaju od kapitalističkog sveta, ako joj samo nametnu svoj smer u tretiranju ekonomskih i političkih pitanja i ostalih problema koji su s tim u onoj vezi koju ti socijalisti vide. Osiguravši se samo s te strane, oni očekuju sve moguće kulturne plodove iz jačanja žurnalistike. Pošto ne traže i ne priznaju neku svrhu čovečanstva koja bi bila neuslovljena empirijom, oni se tim onesposobljavaju da vide glavne opasnosti žurnalizma.

Radi ogromnih tehničkih i svakovrsnih materijalnih mogućnosti koje nosi sobom ostvarenje socijalističkog ekonomskog poretka, i razvitak žurnalistike dobiće u njemu neslućene mere. Ako pogledamo na kvantitativnu stranu razvitka žurnalistike u Sovjetskoj Uniji, moramo konstatovati gigantske napretke. Već se govori, u našim danima (1935.), o nakladama »Pravde« od 4—5 miliona primeraka, i, bez sumnje, taj će broj za desetak godina porasti na deset, dvadeset miliona. A kolika opasnost leži za Sovjetsku Uniju u tome što će sto miliona njenih radnika želeti svoj »lajbžurnal« više nego svakidašnji kruh, o tome, čvrsto verujem, sovjetski upravljači nemaju ni pojma. Ali, uz takav tempo neće se dugo čekati pa će se opasnosti žurnalistike tamo i najrealnije osetiti. Demokratizovanje uprave, vlasti i zakonodavstva biće tamo, kako izgleda, provedeno u skoro vreme, i to u punom političkom smislu pojma demokratije: opšte, jednako, tajno pravo izbornog glasa. Takav smer političkog razvijanja je prirodna posledica toga što sve više nestaje kako »buržuja« tako i proletera, dakle ekonomske nejednakosti koja uslovljava nejednakosti u javnim političkim pravima. I zaista demokratski oblik vladavine je prirodan oblik za državu u kojoj nema klasa i u kojoj bi bilo i inače postignuto prilično izjednačavanje socijalne civilizacije. Da prava demokratija, međutim, može živeti i funkcionisati kako treba,

treba da biračima vladaju moral i duh. Inače nema demokratije. A žurnalizam, kako je rečeno, uništava i moral i duh. Stoga žurnalizam i demokratija ne mogu zajedno i naporedo rasti i napredovati. U marksističkom socijalističkom društvu, kako se ono danas izgrađuje, nemaju apsolutni moral i duh onog mesta u javnom životu i u odnosima među ljudima koje mora da imaju u svakoj zajednici i društvu ljudskom, vrednu održavanja i koje može biti od najviše koristi po svoje članove. Stoga će se u takvom »socijalističkom« društvu novinstvo hipertrofički razvijati u svima onim pravcima koji od novina prave žurnale. Žurnalizam će procvasti, cvasti, vladati i razarati u tom društvu brže, intenzivnije i uspešnije nego u svima njegovim dosadašnjim razaranjima.

U društvu gde moral i duh ne budu najviši interes, i posle »izjednačenja ekonomskog« staće opet na prvo mesto pokretnih sila interesi egoizma na drugim stranama: za što višim položajima u državi, za što većom slavom, za što manjim radom. A nije isključeno da se ne iščahuri ponovo i — kapitalizam. Jer neće biti dovoljna brana protiv njegove ponovne pojave to što će biti zabranjen nekim ustavnim i zakonskim propisima. Pošto će svima onima koji budu trebali biračke glasove u toj socijalističkoj demokratiji pre svega trebati aparat formiranja narodne političke volje, to će se tamo žurnalistika kroz najkraće vreme razviti u strahovitu silu koju više niko neće moći ni hteti zauzdavati. A žurnalizam je po svojoj protivmoralnoj i protivduhovnoj bitnosti mnogo bliže kapitalizmu nego socijalizmu (kapitalizam mu pruža više krvavih senzacija i više strasti nižeg životinjskog obeležja), te je stoga jasno da ni ekonomska strana socijalističkog poretka, kad jednom bude u njemu žurnalizam zavladao, neće više stajati na čvrstim nogama, nego će, naprotiv, sve više dopuštati nepošteno i nezasluženo gomilanje materijalnih dobara. Teturaće sigurno prema svojoj propasti.

To moje slikanje mračne perspektive razvijanja stvari u Sovjetskoj Uniji nije, kako se vidi, izvedeno empiričkim dokazima. Nisam se oslanjao na primere i citate iz tamošnjih žurnala, nego na ona shvatanja o apsolutnim vrednostima koja vladaju u glavama marksističkih teoretičara i prvaka, pa sam iz toga povukao čisto-duhovni zaključak za perspektivu. Taj zaključak, razume se, vredi dotle dok ta shvatanja budu tamo u

prvom rangu, to jest dok ne učine mesta boljima. Međutim, što se više kasni, tim će sve manja bivati verovatnost mogućnosti takvog preokreta.

A sada tek da malo i primerima potkrepim prednja izlaganja. Ne uzimam ih iz ruskih žurnala — ne stoje mi na raspolaganju niti znam ruski — nego sam ih našao u našim žurnalima i u »Prager Presse«. Prvi je primer citat iz romana »Dvanaest stolica« od Iljfa i Petrova, koji je »Politika« donosila u nastavcima. U njemu se na ovakav satirički način prikazuje redakcija i rad u jednim sovjetskim novinama (»Politika« od 2. i 3. I. 1933.):

»Redakcija lista »Stanok« žurno je spremala materijal za slaganje.

Odabirali su se iz »špeka« (složenog materijala koji nije ušao u poslednji broj) — vesti, napisi, proračunavalo se koliko će to da iznese redova i počinjalo je svakodnevno cenkanje oko mesta.

Na četiri strane lista moglo je da stane svega 4400 redova. Tu je moralo da uđe sve: telegrami, napisi, kronika, pisma rabkora (radničkih korespondenata), objave, jedan feljton u stihovima i dva u prozi, karikature, fotografije, specijalne rubrike: pozorište, sport, šah, uvodni članak i prelomska rubrika, izveštaj sovjetskih partiskih i profesionalnih organizacija, roman u nastavcima, umetničke vesti iz prestoničkog života, sitnice pod naslovom »Zrnca«, naučno-popularni napisi, radio i razni slučajni materijal.

Sekretaru redakcije prvi je doleteo urednik šahovske rubrike, majstor Sudejkin. On je postavio učtivo ali veoma goruće pitanje:

— Šta? Danas nećemo imati šah?

— Nema mesta, — odgovorio je sekretar. — Ostalo nam je mnogo od juče. Trista redova.

— Ali danas je subota. Čitaoci čekaju nedeljnji šah. Imam odgovore na probleme, imam jednu divnu Neunivankovu studiju, imam, najzad...

— Dobro. Koliko vam treba?

— Ni reda manje od stopedeset.

— Dobro. Kad već imate odgovore na problem, daću vam šezdeset redova.

Majstor se starao da na neki način iskamči još trideset redova, bar za Neunivankovu studiju, — — ali je odbijen.

Došao je Persicki.

— Treba li davati utiske s plenuma? — upitao je sasvim tiho.

— Dabome! — povikao je sekretar. — Pa govori su držani prekjuče!

— Imam plenum, — rekao je Persicki još tiše, — i dva crteža, ali ne daju mi mesta.

— Ko ne daje? S kim ste govorili? Šta, jesu li poludeli?

Sekretar je pojurio da se svađa. Za njim, praveći usput intrige, uputio se Persicki, a za ovim, žurno, Ajaks iz oblasnog odelenja.

— Imamo danas Sekarevu tečnost, — galamili su svojim tužnim glasovima.

— Tečnost ostaje za utorak! Danas objavljujemo naše priloge.

— Mnogo koristi ćete videti od vaših priloga! A za tečnost već smo primili pare.

— Dobro. Večeras ćemo stvar izvesti na čistinu. Dajte oglase Paši. Ona sad baš ide u noćnu redakciju.«

— — — — —

»Sud i kronika« prešao je na drugu stranu i uvređeno rekao:

— Ja ne razumem.

— De — de, — progunđao je sekretar, starajući se da odugovlači, — u čemu je stvar?

— Stvar je u tome što u sredu nismo imali »Suda i kronike«, što smo u četvrtak objavili samo aferu s ishranom, a u subotu se završava proces o kome odavno sve novine pišu, jedino mi...

— Gde pišu? — zalarmao je sekretar. — Nisam nigde pročitao.

— Sutra će u svima listovima da se pojavi. A mi ćemo opet da zakasnimo.«

— — — — —

»Pet časova — najživlje vreme u redakciji. Nad pisaćim mašinama u punom radu lebdeo je dim. Odvratnim glasovima od silne žurbe saradnici su diktirali. Najstarija daktilografkinja derala se na nitkove koji su neprimećeno podmetali svoj materijal preko reda. Hodnikom je tumarao redakciski pesnik.«

Dakle sve glavne karakteristike žurnalizma intaktno sačuvane: kvantitet odlučuje: vreme i broj redaka. Zatim kaotičnost: sve se meša bez ikakvog duhovnog plana. Onda senzacionalnost. Koliko god je to duhovno pozitivna pojava što ima takvih satiričkih prikaza i što dolaze do izvesnog glasa, ipak, po onom što se čuje otuda, vođi te socijalističke države ne vode računa o suzbijanju žurnalizma. Ne umeju, ne shvataju. U našem žurnalu »Pravdi« od 3. II. 1935. ima članćić »Kako žive i rade sovjetski novinarski asovi«, iz kojeg treba sačuvati ove reči:

Moskva, februara.

»Novinar, naročito urednik, u Sovjetskoj Rusiji je — da se poslužimo buržoaskom terminologijom — veliki gospodin. Jer Lenjin je bio redaktor i novinar, žurnalistička atmosfera znači danas u Rusiji atmosferu otmenosti, voćstva. Među novinare i redaktore u Rusiji ne ubrajaju se samo najmoćniji novinari saradnici »Pravde« i »Izvestija«.

Najbolji, najmanje senzacionalan i veoma čitan list u Rusiji: »Večernjaja Moskva« ima kao saradnike najbolje sovjetske novinare. U provinciji izlaze danas bezbroj velikih listova, kod kojih su takođe zaposleni najsposobniji mladi i stariji ruski intelektualci.

Novine se u Sovjetskoj Rusiji cene i mnogo čitaju. Pre rata ruski seljak i radnik nisu imali ni pojma o novinama, danas im je neophodna potreba za život. Bez votke se još i može, bez »lajb-žurnala« nikako!

Novinari su uvaženi ljudi u Uniji i sam Staljin im odaje najveće priznanje. On je nedavno o njima rekao:

— Oni su naši prvoklasni radnici, avangardisti naše teoretske borbe. Oni su glas ruske mase. — —

Radeku često prilaze najistaknutiji sovjetski funkcionari i kažu:

— Druže, ovaj problem bi trebalo rešiti... Napišite uvodnik u »Pravdi«...

— Nema tog problema na svetu, — odgovara Radek, — koji se na pet raznih načina ne bi mogao rešiti i to uvek uspešno... Na koji način želite da vam rešim taj problem?«

U tim rečima, za razliku od onog prvog citata iz »Politike«, može biti da su navedene činjenice žurnalistički postavljene, ali tu je sasvim na mestu ona reč: Ako je i izmišljeno, dobro je izmišljeno. Leži tačno na liniji prirodnih posledica marksističkog shvatanja vrednosti apsolutnog duha i morala, dakle neshvatanja bitnosti žurnalizma. Da se u žurnaliste guraju i »stariji i mlađi intelektualci«, i da se pri tom i dalje smatraju za najsposobnije intelektualce, to je tačno na toj liniji. Kao što je na liniji »dijalektičkog materijalizma« i to što je drug Radek rekao da se svaki problem može rešiti uspešno na pet načina.

Autentična svedočanstva o žurnalistici i njenoj ulozi u stvaranju novog društva u Sovjetskoj Uniji dao je pretsednik žurnalističkog saveza u Moskvi, g. Mihail Kolcov, u svojem članku »Sovjetska štampa kao javna savest«, štampanom u »Prager Presse« od 9. VI. 1935.

Po njegovim rečima sudeći, Sovjetska Unija je veoma ponosna na ogromnu razliku u pogledu žurnalistike između carističkog doba i doba sovjetskog režima u godini 1935. Pred revoluciju je Rusija imala 480 novina sa ukupnom tiražom od 1,9 miliona, dok ih u 1935. ima 10,000 sa ukupnom tiražom od 40 miliona. Uz taj broj dodaje g. Kolcov napomenu da je malen, stoga što u Sovjetskoj Uniji nema dovoljno papira za štampu te što su novine tamo još jedini prodajni artikl za koji se u Moskvi kupci postavljaju u povorke da dođu na red. U njoj nije sadržan ni broj časopisa, kao ni zidnih novina, koje su zaista specijalitet Sovjetske Unije, a kojih ima oko pola miliona! One se objavljuju kao afiše po fabrikama, po kolektivnim gospodarstvima i višim školama. S ponosom ističe g. Kolcov sva tehnička pomagala štampe, zatim srednje i više žurnalističke škole Sovjetske Unije.

Ti kvantumi, iz kojih se može odmeriti i intenzitet gladi za novinama u Sovjetskoj Uniji, nisu međutim g. Kolcovu bitni; on tim ne odlikuje naročito sovjetsku štampu ispred žurnalistike drugih zemalja. Njemu je bitnija odlika koja je sadržana u »ulozi koju igraju novine u životu naroda u Sovjetskoj Uniji«. Ta je uloga obeležena već u ovoj Lenjinovoj reči, koju nam citira g. Kolcov: »Novine nisu samo kolektivni propagandist i

kolektivni agitator, nego i kolektivni organizator«. Pa nam zatim g. Kolcov ovako izlaže tamošnje stanje:

»Odnos zapadnog čitaoca prema novinama je u 95% stvar čiste informacije. On bi zabranio svako mešanje novina u svoj privatni život. U najbolju ruku dopušta to mešanje u vreme izbora, na taj način što pušta da mu novine preporučuju izvesnog kandidata ili listu izbornu. Inače mu novine smeju još preporučiti i sredstvo za čišćenje njegova prljavog odela. I Sovjetske novine snadbevaju čitaoce bogatim informacijama, ali uz sliku zemaljske kugle pokazuju one čoveku i njegovu vlastitu sliku. Njegov život, njegov rad, njegove uspehe, njegove poraze. One daju čoveku mogućnosti da se sam upoređuje konkretno sa svojim susedima na ulici, u fabrici, na sportskom igralištu. Jedan se rajon može porediti sa drugim, distrikt sa distriktom, cela Unija sa ostalim zemljama. Ta se poređenja vrše metodom najšire, najotvorenije kritike. A to ne čini samo redakcija, nego u tom učestvuje najživlje i potpuno jednakopravno sa redakcijom najširа čitalačka masa. Ako se zbroje ta tri elementa, ili bolje ako se multipliciraju, otkriće se tajna privlačne snage koju štampa vrši na sovjetskog građanina. — Novine, kao organizirajući, cementirajući faktor, postale su u Sovjetskoj Uniji nenadoknadiva potreba, kao voda, kao vazduh. I stoga nije slučaj što su i Čeljuskinci istodobno sa uspostavom kuhinje na ledu počeli da sastavljaju i prvi broj svojih novina. Bilo ih je svega sto ljudi, mogli su se sporazumevati od usta do usta, gledali su smrti u oči, pa ipak su ti sovjetski ljudi izabrali izdavanje novina kao važno sredstvo za kolektivni spas.«

Pošto nam je onda kazao da u Sovjetskoj Uniji postoji puna sloboda štampe u političkom smislu, ali s tim opštim ograničenjem da se ne sme agitirati za drugi društveni ekonomski poredak, nastavlja g. Kolcov: »Aktivno i opšte učestvovanje naroda u štampi čini od nje nenadoknadivo informaciono vrelo o stanju pojedinih područja kao i cele zemlje. Stoga državnici i političari Sovjetske Unije drže do štampe katkada više nego do zvaničnih izveštaja.«

To bi u očima g. Kolcova bile, valjda, dobre strane sovjetske štampe, a sada da čujemo šta bi bile loše:

»Uz sav njen silan polet sovjetska štampa trpi ipak od znatnih nedostataka. U prvom redu upada kod nje u oči suhoća

i mlakost jezika, što vredi naročito za provinciske listove. Uzrok tome leži u mladom dobu te štampe, zatim u neiskustvu njena žurnalističkog personala koji broji na stotine hiljada mladih ljudi, prema kojem broju prosto iščezava inače znatan broj starijih iskusnih publicista i redaktora. Glavna se teškoća sastoji u tome što krug čitalaca svakim danom duhovno raste, iako u svojem sastavu ostaje uvek isti. »Za narod u nekom »narodnom stilu« danas pisati bilo bi upravo smešno. Narod se prosvećuje i jednim žestokim nagonom teži za kulturom. Nekoliko miliona radnika su u ovim godinama posvršavali visoke škole pa su se vratili svojem fabričkom stroju: kako da govore žurnalisti sa takvim ljudima — da li kao sa »intelektualcima« ili kao sa običnim »radnicima«? Oni pripadaju i jednoj i drugoj kategoriji. Oni hoće da dostignu i prestignu inostranu tehniku i kulturu, pa stoga žele da je svaki dan prate u njenu razvitku. Da bi te želje bile zadovoljene, sovjetska štampa vrvi od najtačnijih saopštenja o najnovijim i poslednjim tekovinama nauke, tehnike, umetnosti, — izlažući sve bez ikakve plitkosti. U svojoj težnji da se popne na viši stepen, sovjetski čitalac potstiče žurnalistu, a katkada ga okrivljuje što ne pokazuje dovoljno znanja. I pred svakim žurnalistom stoji briga — što je moguće brže učiti, da se ne bi zaostalo iza vlastitog čitaoca. Stoga debatiraju listovi velikih gradova revnosno o naučnim problemima, a stoga i redaktor nekog zabitnog sibirskog listića muku muči dok sabere materijal za jubilej stogodišnjice Goethe-ove ili 1000-godišnjice perziskog pesnika Firdusi-a.«

»Čitalac traži postojano da štampa pokazuje apsolutnu tačnost u činjenicama, brojkama, potpisima pod slikama. Teško redakciji ako pokaže i najmanju slabost. Susedni će list iskoristiti priliku da joj se naruga u rubrici citata.«

»I pored sve njihove pedantne tačnosti čitalac voli svoje novine. On ih smatra kao svoju svojinu, prati ih na njihovim misaonim putevima, i učestvuje u njenim sanjarijama. To se vidi iz mnogih činjenica. Između sovjetskih novina i njihovih čitalaca nema nikakve distance. Štampu stvara sam narod, i ona učestvuje u njegovim težnjama i pretstavlja stvaralački izraz tih težnja.«

Taj pretsednik žurnalističkog saveza u Moskvi bez sumnje je dobar socijalista u svojoj duši i ne služi kapitalu. Ali, posve sigurno je i to da on, kao i svi njegovi takvi stariji i mlađi drugovi, vode nesvesno svoju zemlju u ono isto kaotično stanje morala i duha u koje vode ostali svet kapitalistički dirigovani žurnali. Ali u kapitalističkom poretku nije barem moguća kolektivna organizacija žurnalizovanja, jer već od početka njegova razvijanja u njegove bitne osobine spada kaotična konkurencija, dok u socijalističkom svetu vidimo krajnje tragičan prizor svetsko-istoriskog značenja, kako se organizovane snage naroda od blizu 200 miliona ljudi svima državnim sredstvima upotrebljavaju na to da se taj narod što pre išto temeljitije žurnalizuje. Sredstvu koje je uvek i koje će uvek pokvariti svaki cilj kojem ima da posluži, tom sredstvu daje socijalistička država, u cilju utvrđivanja socijalizma, tolike dimenzije i takvu svakovrsnu pomoć o kakvoj žurnalistika kapitalističkih zemalja nije nikada mogla ni sanjati.

Kako malo poznaje taj pretsednik jadnih socijalističkih žurnalista ulogu koju je odigrala i koju igra žurnalistika u drugim zemljama! Ona, koja nije više odraz nego stvaralac života civilizovanog sveta na svima kontinentima, za toga je pretsednika sposobna tek toliko da preporuči kojeg izbornog kandidata ili neku mast za čišćenje odela! Ali u Sovjetskoj Uniji je to sasvim drukčije! kliče on triumfalno. Tu vlada najintimniji psihički i misaoni odnos između čitalaca i žurnala. I zaista, sve čim se taj g. Kolcov ponosi, sve bi trebalo da bude uzrok najveće tuge njegove, a ono što mu je još loše u toj socijalističkoj žurnalistici, trebalo bi da mu daje nade u neki izlaz iz te bezizlazne zablude! Da ljudi još jedino pred kioskima žurnala prave povorke, uprkos tim silnim milionima žurnala koji lepršaju po Sovjetskoj Uniji, po svima njenim selima i fabrikama, to je vrlo žalosna stvar. Kako je daleko od tog gosp. Kolcova spoznanje da bi za Sovjetsku Uniju značilo mnogo vedrije nebo kad bi on mogao reći mesto gornjega ovo: »U Rusiji nema gladi za žurnalima kao u kapitalističkim zemljama. Sovjetski građanin treba žurnal u toliko u koliko mu je potrebno da sazna za istinski važne događaje u svetu i u svojoj zemlji. Ali je inače njegov život, u pogledu rada, nauke, zabave, dru-

štvenosti, borbe protiv neprijatelja, sasvim slobodan od uticaja žurnala. Sovjetski građanin traži od svojih žurnala da se ne mešaju u ono što ih se ne tiče, jer sve niko ne može znati, jer se svetsko znanje nagomilalo kao Himalaja, i jer se vrhovi i nizine, svetinje i gadosti, ideje i svakidašnja materija, ne smeju uopšte mešati. Zatim on traži od njih da budu što stvarnije, kraće i suhlje, kako bi mu štedele što više i fantaziju i vreme i duh uopšte«.

Ali, kako bi se mogli ti mladi ljudi, kojih ima na stotine hiljada i koji u najdubljoj devociji kleče pred cementiranim autoritetima Lenjinovih i Staljinovih reči, da žurnali kolektivno agituju, organizuju i stvaraju, — kako bi se dakle oni mogli poučiti nečemu što je upravo polarno protivno tim rečima! Kako bi se mogla tu i javiti neka nada na takav preokret, kad će ambicija svih tih mladih ljudi biti skoncentrisana u to da prošire broj čitalaca onog žurnala u kojem rade, da svojim »sanjarijama« što više vežu čitaoca za sebe, da mu pružaju sve što ga interesuje, da se dakle osete kao vođi i prosvetitelji narodni! Kako bi se moglo desiti da, tako rasteći, ti mladi ljudi dođu do osvedočenja da se treba odreći svih tih ambicija, da treba biti samo glasnik nužnih vesti i ujedno budni čuvar i stražar nad tim da posao odgajanja i prosvećivanja naroda bude obavljan na drugim mestima, a što dalje od redaka njihovih javljanja novosti iz sveta!

Proces kvarenja socijalističke borbe, koje joj je donela upotreba žurnalistike, počeo je davno pre tog ruskog primera. U Engleskoj i Nemačkoj, gde se socijalistička borba već decenijama oslanjala na velike mase industriskog radništva, to je kvarenje počelo onim časom kad su te mase počele, jednako kao i buržoazija, da gutaju žurnalističku materiju. Neko vreme su se vođstva opirala tome, izdajući svoje partiske listove i žigošući protivničko novinstvo kao kapitalističko sredstvo u borbi protiv socijalizma. Međutim, ti listovi, sve jedan za drugim, propadaju, jer u »slobodnoj konkurenciji«, uvek pobeđuje žurnal nad partiskim listom. Ali kako su najzad i socijalističke partije gledale da imaju neku dobit od svojih listova, to su ih počele prilagođivati žurnalskom tipu. Tako su počeli terati svoj socijalizam u samoubistvo, naravno nevidljivo za njihove marksističke teoretičare. Tako je, na primer, bilo i sa »komunističkim koncernom« novinskim koji je u Nemačkoj vodio

Münzenberg (do Hitlera). U političkoj i ekonomskoj liniji je tu bio zastupan sakriveni i nesakriveni komunistički program, ali su inače činjeni isti ustupci čitalačkoj publici koje je činio i kapitalistički koncern Hugenbergov: nogomet, kriminal, senzacija, film, zabavna notica, roman, kaos duhovni; sve je to stajalo uz programatske i »idejne« stvari socijalističke borbe. I tek kad su postali takvi, počeli su se rentirati i komunistički listovi u Nemačkoj! Sličan nam primer pruža »Daily Herald« u Engleskoj, organ engleske Labour Party. Dok je bio uređivan partiski, dakle u nekom ograničenom žurnalizmu, bio je u stalnom deficitu. U martu 1930. vođstvo je napravilo izvesni aranžman s nekim izdavačkim preduzećem i list je izišao kao »moderni dnevni list sa velikim oglasima kojih ranije nije bilo, i sa dobrim savetima sitnim štedišama, kako treba da ulože svoj kapital. Uspeh je bio ogroman. Za nekoliko nedelja broj primeraka se utrostručio i prešao milion.« (Po knjizi Morus-Levinson: Novac u politici). — I kako tu, tako skoro isto kod svih velikih socijalističkih partija po civilizovanom svetu, za par srebrenjaka izvučenih iz žurnala izručuju se žurnalizmu duh i duša radničkih masa.

DESETA GLAVA

Žurnalizam i rat

»Posle svršetka rata, pri sklapanju mira, ne bi bilo nedostojno za narod da se posle zahvalnih svečanosti odredi i jedan pokajni dan kad bi se zazivala Božja milost zbog velikog zgrešenja u koji ljudski rod još uvek upada: što narodi neće da se podrede jednom zakonskom stanju u svojim uzajamnim odnosima, nego, ponosni na svoju nezavisnost, radije upotrebljavaju barbarsko sredstvo rata (čim se ne dobiva baš ono što se traži, to jest pravo pojedinih država). — Svečane zahvalnice za vreme rata na izvojevanoj pobedi, himne koje se (na izraelski način) pevaju Gospodu nad vojskama takođe stoje u oštrom kontrastu sa moralnom idejom oca ljudi; jer one, pored ravnodušnosti prema načinu kojim narodi traže svoje uzajamno pravo (koji je dosta žalostan) donose još i radovanja zbog ubijanja tolikog broja ljudi i uništenja njihove sreće.«

Immanuel Kant.

I danas je tako, odnosno gore, mnogo gore. Ni 20 vekova učenja Hristova nauka o miru među ljudima, ni stotrideset godina od Kantove smrti, pa ni ta tolika a strahovita zla Svetskog rata: pustošenja, ubijanja, razaranja moralna i materijalna, nisu u stvari ništa promenila. Ni celo stoleće za vreme kojega su građani mnogih civilizovanih država bili svikli na to, i primili kao veliku Božju blagodat, što mogu između se svoje sporove mirnim putem rešavati, ni to nije bilo u stanju uneti u svetsku javnost pravilno shvatanje o ratu. I kad bi se među »prosvećenim« slojevima tih naroda provela anketa o pitanju: Je li rat prirodna neizbežna pojava u čovečijem rodu?, dobili bismo, sasvim sigurno, od devet desetina odgovor, da jest. Pa i ta desetina protivnoga mišljenja naglo kopni u ovim našim danima, kad se na sve strane čine grozničave užurbane pripreme da se čovečanstvo potera u novo uzajamno klanje. Oni koji misle da rat nije prirodno nego neprirodno zločinačko i samoubistveno stanje čovečijeg roda, postaju iz dana u dan ređi, a njihov se glas još manje čuje, jer mnoge države takve reči ubrajaju već u »veleizdajstva«.

Tako taj prvi glavni uslov za pripremu novog klanja postoji jednako kao i pre nedavnog opšteg svetskog klanja, Svetskog rata. Lokalni ratovi su se međutim stalno vodili i dalje, a vode i danas. I svakog časa može da bukne novo svetsko klanje, još strašnije nego prošlo, i koje bi ovajput sigurno zahvatilo i onu polu zemaljske kugle koja je u prošlom bila pošteđena barem od direktnog ubijanja. Kako je to moguće bilo da je čovečanstvu, po rečima Karla Krausa »puščano zrno na jedno uho unišlo a na drugo izišlo«? Kako je to moguće kad su još u živoj pretstavi mnogih živih miliona deset miliona mrtvih i dvadeset miliona ranjenih i oštećenih ljudi iz Svetskog rata? Kako je to moguće kad je svako video da rat danas kosi dobre a štedi zle ljude? (Jer su prvi bili junaci, te su stoga u boju protiv mašine nalazili svoju neminovnu smrt, dok su drugi, ako su bili zdravi i mladi, mogli to ostati uglavnom zahvaljujući »nejunačkom« izvlačenju iz opasnosti pomoću laganja i petljanja.) Kako je to moguće kad danas milioni radnog sveta, i kod pobednika i kod pobeđenih, gladuju usled posledica ratnog razaranja i usled one strahovito nepravedne podele dobara koju je rat učinio još nepravednijom? Kako je to moguće posle jednog mora materinskih suza za svojom ubijenom decom? Kako je, dakle, moguće da se i pored postojanja svih tehničkih užasa za tamanjenje ljudi, žena i dece, gradova i sela, mašinom, otrovom i bakterijama, nađe ipak toliko ljudi »slavnih i priznatih« koji govore: »Boj ne bije svijetlo oružje, već boj bije srce u junaka!«? (Ima li ikoga ko bi mogao reći: »Boj ne biju otrovni plinovi, već boj bije srce u junaka«?!)

To je sve moguće samo stoga što su one sile koje su omogućile i provele četirigodišnje mrcvarenje ljudi zadržale i posle toga svoju moć nad narodima i državama, i to moć povećanu baš tim mrcvarenjima. Jer onda one, posve prirodno, mogu da misle da će njihova moć novim mrcvarenjem porasti do nove beskrajnosti, pa je tako razumljivo da ga opet spremaju.

Sve te sile deluju preko žurnalizma, a on je sam glavna sila među njima, jer su sve druge od njega zavisne. Rat žurnali ne navešćuju, njega ne zaključuje žurnalizam radi nekog svojeg određenog cilja, nego to čine vlade, parlamenti, političari, kapitalisti. Ali profit koji je žurnalistika crpila iz svetskog rata nadmašuje, i po veličini i po svojoj izvesnosti, svaki drugi profit rata. Rat je dakle ležao na liniji razvitka žurnalistike,

koja je iz rata izišla višestruko umnožena nakladom i udebljana pojedinim primerkom.

Kako je žurnalizam vodio k ratu i kako ga je vodio kroz četiri godine? Žurnalizam nema subjekta u čovečijem liku, i stoga se kod njegova pripremanja ljudi za klanje ne može ni govoriti, na primer, o kakvom bilo moralnom kočenju, koje postoji i kod najokorelijeg zločinca. Svojom bitnošću, da ubija moral i duh, da ide za događajima koji su senzacionalni, i to u prvom redu krvavo i kriminalno senzacionalni, da stvara kaos i obara svaki društveni red, te svima karakteristikama svojim o kojima je dosada bilo reči, žurnalizam je direktno uperen na to da ne samo onesposobljava ljude za otpor protiv rata nego da ih direktno vodi u rat. A da je on bio u stanju po svojoj moći da ih tamo vodi, i to je, mislim, dovoljno pokazano. On je davno pre rata već svojim vestima stvarao događaje, tim što im je, i kad se nisu događali, stvarao sve posledice kao da su se događali. Protivno tome, uništavao je on one događaje za koje nije hteo da se događaju, tim što ih nije javljao, već na mesto njih svoje koji su mu bili po ćudi i u računu. Svet je, davno pre rata, potpuno verovao žurnalističkom crnu po belu, ne ispitujući skoro nikada je li istina što se javlja. Jasno je da je na tom stepenu svoje uloge u životu naroda žurnalizam mogao bez po muke da pređe na delo, iz kojeg će izići kao jedini pravi pobednik i dobitnik: na Svetski rat. Ne mogući uopšte ljudskim životima priznavati više vrednosti nego toliko da budu predmetom njegovih informacija i senzacija, da posluže njegovu trbuhu, on je naravno s oduševljenjem zagazio u taj svoj rat i u zanosu zakričao svoje »vanredno« izdanje: »Deset hiljada zarobljenih i pet hiljada mrtvih!«

Evo dva karakteristična mišljenja iz redova samih žurnalista o ulozi koju je žurnalistika odigrala u pripremanju Svetskog rata. Ernst Posse, redakter »Kölnische Zeitung«-a napisao je o Duhovima 1916. u bečkom »Fremdenblatt-u ove reči: »Svima onima među nama koji su bez razmišljanja živeli iz dana u dan, a i onim redima koji su se prezrivo odmicali od štampe, otkrio je rat koliku moć ima u ruci moderni žurnalista. Može li se i zamisliti ovo internacionalno vrenje bez novina? Zar bi bez njih rat bio uopšte moguć? Zar bi bio moguć i po svojim uzrocima i po svojem provođenju?« A jedan naš jugoslovenski novinar, g. Dušan

Lončarević, koji je, uz inače totalno nepoznavanje opasnosti svojeg zanimanja, pokazao mnogo idealizma u shvatanju opštih problema, kaže u svojoj knjižici »Uloga domaće štampe u javnom životu« ove vrlo značajne reči: »Čovečansko društvo bez sumnje ne bi zapalo u ponor ovog užasnog svetskog rata, da je svetska štampa savesno vršila svoju dužnost. Međutim, kako su novinari pojedinih naroda shvaćali svoju dužnost? U većini, oni su pothranjivali ekstremne, imperijalističke i šovinističke prohteve vlasnika, odnosno izbezumljenih vladara. Konzekventnim draženjem narodne sujete uspelo se, da se pojedini narodi zavedu na stranputicu i da čak sa izvesnim oduševljenjem zagaze u čovečansku krv. Posle strašnog iskustva najkrvavijeg rata u istoriji može se očekivati, da će prosvećeni ljudi kulturnog sveta upotrebiti sav svoj moralni uticaj za preporođaj društva, pa sledstveno i štampe. Svaka nemarnost u tom pravcu izazvaće neminovno novo prolivanje čovečanske krvi.« U tom svojem očekivanju gorko se prevario g. Lončarević, dok mu je prognoza novog prolivanja krvi sasvim opravdana.

O tome kakav je užas bio Svetski rat, šta je sve uništio, šta je njegovo pravo značenje, i kakvi se zaključci i pouke ima da povuku iz njega, nije pisano ni stoti deo onoga što bi trebalo da se piše. A i ono što se pisalo pada brzo u zaborav. Jer žurnalizam ne da da se fiksira ikakva idejna pouka, a kamoli takva iz takvog strašnog istoriskog doživljaja izvedena. Žurnalizmu treba celo srce i celi mozak čovečanstva za svoje dnevne uvek sveže senzacije. Da je čovečanstvo povuklo iz Svetskog rata i najmanji delić nužnih zaključaka, još bi se u svima našim očima caklio užas od tih događaja, i ne bi se moglo ni pomišljati na mogućnost jednog novog takvog klanja. Ali ovako, u očima žurnalizovanog sveta već se iskri žeđ da oseti prskanje krvi čovekove na sve strane, razume se tuđeg čoveka krvi. Do tog stanja smo tako brzo mogli doći samo stoga što je čovečanstvo prolazilo i gazilo kroz mora krvi, ne znajući šta to čini, jer je na sve gledalo žurnalističkim vidom. Treba ovde da navedem nekoliko takvih gledanja. Biće posle lakše razumeti onu suverenu sigurnost kojom žurnalizam sprema novo klanje.

Što je, na primer, nemačka i austriska žurnalistika u Svetskom ratu pokatkada obelodanjivala, to se ne veruje očima koje čitaju. »Neue Freie Presse«, tada najugledniji list u

celoj Austro-ugarskoj monarhiji, pisao je u septembru 1915. prilikom torpedovanja nekih talijanskih brodova ove reči:

«... I ribe, rakovi, morski pauci Jadrana nisu već davno imali tako dobrih dana kao sada. Na jugu su pojeli skoro celu posadu »Leona Gambette«; stanovnici srednjeg Jadrana dobili su svoju životnu hranu u onim Talijanima koje nismo mogli više spasiti sa lađe »Turbina«. U sjevernom Jadranu trpeza se sve bogatije postavlja.«

To su eto bile reči jednog svetskog lista! Ali još su strašnije sledeće, koje su stajale tada u jednom novom školskom uđbeniku, namenjenom odgoju mladih duša:

»Sve je bilo crno od Rusa, upravo kao u kakvoj zanemarenoj kuhinji! Ne treba ciljati: jednostavno okinuti i već jedan leži. Na, što smo ih tu potamanili, kao što kuharica brzo nogom pogazi gamad!

Sakra, to je bilo đavolski fino! Skoro da sam izvadio ćerek mesa. Gurni nož u rusko meso, pa onda dobro zavrni nožem!

Haj, što smo tu udarali svojim karabinima, kao da razbijamo panjeve! I ja sam mnoge ruske lubanje razbio. Hurra!

To mora da je sasvim izvanredan osećaj: Stajati tu, pustiti neprijatelja da dođe blizu, a onda ga moći streljati, a da nam on sam ništa ne može!

.... a sada njima (Rusima koji se predaju) ne sme niko ništa da učini nego: zarobiti. A mi bismo tako rado te gazembere (mađarska grdnja) malko masakrirali! ...

Svakog pojedinog od nas rat je istrgao iz svakidašnjeg života, preformirao ga je, i učinio da moralno poraste. Svi smo mi postali bolji ljudi, bolji Austrijanci!«

Iz čitanke za škole od Weyrich-a, štampane kod A. Haase u Pragu. (Citiramo po Karl Kraus »Weltgericht« I, str. 179.)

Nije dakle davno bilo, mi smo to doživeli, kad se u srcu civilizovane Evrope moglo učiti školsku decu da čovek postaje boljim kad sa uživanjem ubija svoje neprijatelje! — Kakav je duh vladao kod »centralnih sila« u Svetskom ratu, pokazao je Karl Kraus u svojim vrlo mnogim dokumentima, punim svakoga užasa, od kojih je neke i dramatizovao u velikom delu »Poslednji dani čovečanstva«. »Kod Nemaca je tada bilo sve, počevši od Boga pa do jednostavne vojničke koračnice, nabijeno do rasprsnuća brutalnošću i silom. Nemačka je psiha prolazila kroz najužasnije promene i iz dokumenata njena sloma nam je Kraus ocrtao užase Sudnjeg dana.« (Leopold Liegler »Karl Kraus und sein Werk«, str. 241.) Da čujemo jednog tadašnjeg pastora, jednu književnicu i jednog pesnika. Pastor Philips, u propovedi sa crkvenog oltara, objavljuje pastvi: »Rat je ultima ratio, poslednje sredstvo Božje da narode silom dovede do pameti, kad se ne daju voditi drugim načinom po onom putu kojim Bog hoće ... I stoga je Božja volja da narodi u ratu primene u celosti sve svoje snage i oružje koje im je Bog dao da sude među narodima ... Stoga više čelika u našu krv!« (Vidi Kraus, Die Fackel, Nr. 431/6.) Književnica Emmi Ewald pisala je u časopisu »Velhagen u. Klasings Monatshefte« ove reči: »Tri hiljade mrtvih Engleza pred frontom! — Nikakva simfonija ne bi mi sada lepše zvučala. Kako to prijatno struji kroz nerve, utešljivo i budeći nade: Tri hiljade mrtvih Engleza pred frontom! — sve do u san odjekuju te reči i šume oko glave kao neka melodija što se umiljava.« Treći, pesnik, peva u pesmi: »Tamo je neprijatelj — u kukavičkim rovovima — Mi ćemo ga napasti — i pseto je ko misli — da će danas biti pardona — Ubijajte sve što moli za milost!« (Vidi Karl Kraus »Weltgericht« I, str. 171.) — Kako je žurnalizam vodio rat u drugim zemljama, nije mi tako poznato, ali da je to bilo srodno prednjim primerima, naravno uz izvesna kočenja boljeg kulturnog smisla, to se može unapred zaključiti, jer »raznih nacija ima, ali je samo jedan žurnalizam« (Kraus).

Posle rata narodi su menjali države, padale su vekovne monarhije i granice, Evropa je dobila drugi izgled, ali žurnalizam je ostao isti: žurnalu, koji je svuda javljao pobede, i kod pobeđenih i kod pobeditelja, verovalo se i dalje slepo na reč. Naviknut na senzacionalna vanredna izdanja žurnala, svet je jednako trčao za njima i posle rata. Videlo se jasno da svetu ne treba istina o događajima, nego samo senzacionalna vest o njima u svakom broju. Drukčije nije moglo ni biti, jer da je svet pre Svetskog rata tražio istinu u novinama, ne bi došlo do toga i takog rata. Tako se dešava da narodi i danas, usred »mira«, u žurnalima kao i iz usta žurnalizovanih državnika i političara čuju o ratu takve reči kakve se možda ni u samom ratu nisu slušale, kad je značilo takoreći vojnu obavezu pesnika da peva himne ratu! Navešću sada par takvih primera, ali znam pouzdano da se neće učiniti čitaocima da su vredni neke naročite pažnje, iako pretstavljaju najtragičniji moralni i duhovni pad takozvanog civilizovanog dela sveta i iako nam daju strašnu izvesnost da će taj deo sveta završiti neminovno u ponovnom opštem uzajamnom klanju.

Naše »Novosti«, na primer, od 16. XII. 1934. mogu ovako obrazlagati mnenje da rata mora uvek da bude:

»Svijet se oboružava pa će radi toga i biti uvijek rata. Bit će ga, jer raznolikosti interesa, međusobno nepovjerenje, mržnja i zavist tjeraju narode, nekom iskonskom, tajnovitom snagom, iz rata u rat. Još uvijek vrijedi ona stara rimska izreka: »si vis pacem, para bellum«. Umiranje ne prestaje isto tako kao što ne prestaje rat. Izgleda do o smrti i životu, o ratu i miru ne odlučuju proklamacije i govori, savezi i sporazumi, već zakoni postanka i prestanka, koji nijesu podređeni ljudskoj volji i kojima se moramo svi bez razlike pokoravati.

Velika međunarodno orijentirana ženska udruženja preduzela su si, da će rat otstraniti radikalnom izmjenom duha, ali čini se, da su u svom nastojanju u glavnom apelirala na srce a ne na razum. Mogućnost rata postoji i dalje, pa zato ratu nećemo izbjeći, kao što ne možemo da izbjegnemo smrti, jer život nosi u sebi klicu smrti, a to je sudbina svega što je živo.«

Jednostavno iz toga što čovek mora da umire zaključuje se, eto, da on mora i da ubija drugog čoveka! A kad bi takav ubica (ne mislim sada na »heroja« rata, nego na ubicu po krivičnom zakonu) isto tako rekao pred sudom: Morao sam ubiti, jer me je na to gonila neka neodoljiva »iskonska, tajnovita snaga«, — maksimum blagosti što bi sud u tom slučaju mogao da pokaže jeste da se ubica preda psihijatrima. Pa ako bi se videlo da mu je razum čitav (baš r a z u m, a ne srce), ništa ga ne bi spasilo od kazne. U takvoj jurisdikciji bi se složili svi narodi, svi državnici, svi sociolozi. Svi bi rekli: Ubica laže, nije morao da ubija. A što bi tek sudije mogli da kažu, kad bi se našlo i to čudo da se ubica opravdava tim što je imao »raznolike interese«, suprotne interesima ubijenoga! Jeli to još ikad ijedan sudac doživeo? A eto, pred javnošću, pred kojom bi se moralo govoriti kao pred Božjim sudom, tim se podeljuje atribut neminovnosti ne ubistvu jednog čoveka nego celog čovečanstva!

Da bi se takve kriminalne tvrdnje o neophodnosti uzajamnog ubijanja ljudi radi različitih interesa mogle održati uspravne, potrebno je, naravno, da i mnoge druge tvrdnje budu s tim saglasne. Tako, na primer, treba prethodno odomaćiti u svetu shvatanja da se i vrednost čovečijeg života ima da meri novcem kao i svaka druga materija. Zatim treba mnogo pričati kako rat čini čoveka boljim i kako tako služi progresu čovečanstva. Najzad, materijalističkom svetu je potrebno dokazivati da rat »kreće poslove napred«. Žurnalizam je svima tim zadaćama potpuno dorastao. Ništa lakše od toga. Kako se to konkretno izvodi, i kakve se himne mogu da pevaju ratu, idući po tom putu, neka nam kažu sledeći primeri. Tako nam »Politika« od 29. VII. 1932. javlja iz Njujorka:

»... Senator Rid ide dalje od senatora Bore, smatrajući da američka ratna potraživanja treba bezuslovno likvidirati, jer evropske države koje su zajedno s Amerikom učestvovale u ratu dale su žrtve u krvi, koje se potpuno izjednačuju sa žrtvama u novcu koje je Amerika doprinela za opštu pobedu u ratu. Saveznici u Evropi imali su u ratu šest i po milijona poginulih i ranjenih, dok je Amerika imala samo dvesta hiljada poginulih i ranjenih. Izravnanje je postignuto tim što je Amerika podnela veće žrtve u novcu.«

Dakle, sređena bilansa: aktiva novca i pasiva u ljudskim životima se izjednačuju. Nema salda i svima je pravo. Takvo izjednačavanje se čini sa najmanjim obzirima u anglosaskim zemljama, naravno s onu stranu Oceana još bezobzirnije nego s ovu. Žurnali, koji su toliko puta o sebi rekli da su »savest« sveta skoro nikad ne daju izraza svojem zgražanju nad tim. Naprotiv, ostavljajući to tako »bez komentara«, oni čine da stvar postaje obična.

Isti nam primer daje i londonski »Daily Express« (po »Politici« od 14. II. 1934.), koji je povodom krvavog uništenja socijaldemokratske stranke u Beču, u februaru 1934., mogao da kaže ovo, dok je još svetom išao jauk ubijenih žrtava i njihovih porodica:

»Socijaldemokrati i hajmverovci bore se jedni protiv drugih, dok nacionalsocijalisti jačaju. Velika Britanija pozajmila je 14 milijona funti Austriji, tako da će na kraju krajeva c e o c e h imati da plate britanski građani.«

Ali to nije ništa prema ovom prikazu američkih stvari, iz vremena kad je Japan proždirao Manđuriju i pri tom kesio zube celom svetu (po »Politici« od 27. maja 1932.):

»I šetajući se po najpopularnijim radnjama velikih gradova Amerike, najčešće će doći do vaših ušiju ove reči:

— Ah, kad bi samo došlo nekako do jednog dobrog rata, cene bi odmah skočile!

U omnibusu, gde se domaćice i trgovački pomoćnici tiskaju, čuju se iste te reči.

Dubokomisleni političari tvrde da jedini način kojim bi g. Huver mogao sebi da obezbedi ponovan izbor, koji je ozbiljno poljuljan, sastojao bi se u brzom i sjajnom ulasku u rat na Dalekome Istoku, koji bi prenuo narod iz letargičnog sna, pokrenuo poslove, i od njega, g. Huvera, napravio nacionalnog heroja. Jedan takav gest bi bio, to je neosporno, primljen od najširih slojeva sa oduševljenjem. Ali bi bio i veoma opasan, i teško je zamisliti g. Huvera, kvekera i pacifistu, da će pristati na jednu takvu pustolovinu.«

Zaista sam u neprilici šta bih kazao na te reči! Što god bih rekao, žurnalista je to ipak bolje sam izrazio! Takođe je u istom smislu i g. Mussolini uspeo da mi bude nemoguće dodati

ikakav komentar ovim njegovim rečima (po citatu iz »Jutarnjeg Lista« od 28. V. 1934.):

> »Strašno pitanje koje se postavlja u ovom momentu kada je cijela povijest na prekretnici je u tome: Hoće li biti mir ili će biti rata?
>
> Povijest naslućuje da je rat pojava koja uvijek prati razvitak čovječanstva. Rat u čovječanstvu je ono što je materinsko u ženama. Prudon je rekao: rat ima božansko porijeklo. Heraklit je smatrao da je rat početak svega. U talijanskoj enciklopediji ja sam definirao rat sa filozofskog stanovišta, istaknuvši da ja ne vjerujem u vječni mir. I ne samo to, već smatram da je mir štetan i da prigušuje formiranje vrlina čovjeka, koje samo jednim jakim naporom mogu da izbiju na svijetlo sunca. To je uostalom samo sunčana propozicija. Politički život i naši interesi, kao i naš rad za unutrašnje odnose, kome smo prionuli, nameće nam potrebe da želimo dulju periodu mira.«

Svoju žalost za »sunčanom propozicijom« rata izrazio je g. Mussolini jednom drugom prilikom (po »Politici« od 11. VIII. 1934.) ovako: »Ne verujem da će biti rata, i suviše smo bedni!« Godinu dana posle toga poslao je svoje vojske u ekvatorijalnu žegu i malariju, da ubijaju Abisince, i tim dokazao da ipak nismo tako »bedni«, bar što se fašista u Italiji tiče. I, mora mu se priznati, nije bio sebičan u »oplemenjivanju« svojeg naroda pomoću rata, nego je puštao kolonijalne trupe, askare, u prvu vatrenu liniju, — da budu »oplemenjeni« pre Italijana. Žurnali i to samo registriraju. Naravno, nisu mogli reći da je Mussolini ludak ili bandit, jer bi usledile intervencije poslanstva. Ali se ipak od njih, ako su »savest« sveta, moralo očekivati da složno osude invaziju u tuđu zemlju i da traže od svih vlada da se, dok ima još vremena, osiguraju od takvog oplemenjivanja talijanskog naroda. Ali ni danas, kad se svet u svojem inače tako mlakom »Društvu Naroda« ipak u jednom nekontrolisanom času usudio da fašističku Italiju osudi kao ratnog »napadača«, ni danas žurnalistika neće da odbaci Mussolinia. Naprotiv, iznalaze se sva moguća nemoguća izvinjavanja da je morao da napadne. Nema potrebe da i za to navodim ikoji primer.

Istina je što je Goethe rekao: »Ne može u miru živeti ni najbolji građanin, ako se to ne sviđa njegovu zlom susedu«. Stoga, da ne bismo krivo učinili g. Mussoliniu, treba reći da i on ima suseda, i to najbližeg, kao i mi svi ostali, kojemu se ne sviđa ničiji pa ni Mussolinijev mir! To je žurnalizam. I zaista je samo dugogodišnje žurnalizovanje sveta omogućilo i prouzrokovalo sve te more današnjeg groznog dana. Omogućilo je

da se mogu izgovarati i najstrašnije reči, a da oni koji ih izgovaraju zbog njih ne samo ne gube svoje položaje nego dobivaju još veći ugled i prestiž.

Na poslu oko pripremanja rata sastaju se i udružuju sa žurnalizmom svi oni koji spekuliraju na rat kao na zgodu dobrih profita. I zaista se nema šta prigovoriti privatnoj industriji oružja i ratnog materijala što je kupovala žurnale i dražila narode u rat, kad su države mogle ostaviti da pojedinac može privatno za svoj račun da fabricira oružje za države i stoji u mogućnosti da krvlju svojih sugrađana zarađuje ogromne profite. Ima bezbroj primera toga savezništva žurnalizma i ratnih spekulanata, a mnogi su došli čak i u stupce žurnala. Jer žurnalizam ne bi bio zurnalizam, kaos ne bi bio kaos, kad se u njemu ne bi zajedno moglo naći sve, pa čak i istinit prikaz faktičnog stanja tih odnosa između ratnih profitaša i žurnala. Naravno, u te profitaše se ne mogu računati samo liferanti oružja nego i mnogi drugi »finansiski magnati«. Da navedem par primera.

Povodom invazije fašista u Abisiniju porasli su do neslućene visine prihodi Sueskog kanala, kroz koji se provoze italijanske trupe. Tako čitamo u »Politici« od 2. X. 1935. da ta »činjenica dobrim delom objašnjava čudno držanje francuske velike štampe iza koje stoje finansiski magnati. Ta štampa u italijansko-etiopskom sporu zauzela je stav koji ne odgovara ni mišljenju francuske vlade ni osećajima ogromne većine francuskog naroda.« Pomažu, naime, napadača.

Donoseći nekoliko članaka o Bazilu Zaharovu, tom »tajanstvenom Evropljaninu« kaže »Politika« u broju od 6. XI. 1933. ovo:

> »U svima zemljama teška industrija imala je svoje listove, koji su se vatreno i sistematski borili protiv pacifizma i trudili se da održe grozničavost naoružanja.
>
> U Engleskoj najveštiji čovek u tome bio je direktor preduzeća Džon Braun, neki Muliner. On je jednoga dana pustio u javnost vest da je nemačka flota dvaput veća nego što je to priznao Tirpitz u jednom zvaničnom komunikeu. Tajne izveštaje fabrikanta Mulinera britanska vlada počela je ozbiljno da tretira. Na bazi takvih obaveštenja Balfur je prorekao da će 1912 godine Nemačka imati otprilike od 21 do 25 velikih linijskih brodova. U samoj stvari vesti su bile potpuno izmišljene. Nemačka je imala svega devet takvih brodova. Ali, u međuvremenu, engleska vlada, da bi se obezbedila, poručila je četiri nova drednota. Za to se, naravno, ubrzo saznalo u Nemačkoj i fon Tirpitz je bio primoran da proširi program nemačke flote.

Takve su se metode upotrebljavale u velikim zemljama. U malim zemljama, međutim, radilo se mnogo brutalnije. Zahvaljujući novcu industrijalaca izazivane su bune, incidenti na granicama i diplomatske komplikacije. A to je dovodilo do sve novih i novih poruđbina.

Ali taj je primer beznačajna sitnica prema sledećem američkom. Amerika, ta zemlja »stopostotnog« kapitalizma, prirodno je da će nam dati i prizor »stopostotnih« odnosa između kapitalizma i žurnalizma u pogledu njihova podudaranja pri spremanju ratova. Pod naslovom »Kralj američke štampe« — »Golema moć Viljema Hirsta« donosi »Jutarnji List« od 22. IX. 1935. članak koji zaslužuje da bude skoro ceo citiran:

»Novinski koncerni lorda Rotermira i lorda Biverbruka su gotovo igračke prema moći, značaju i bogatstvu kralja američke štampe Viljema Randolfa Hirsta. Nema na svijetu čovjeka, koji bi preko štampe utjecao na toliki broj ljudi, na koliko vrši stalni, dnevni upliv Randolf Hirst. Od San Franciska do Njujorka i od granica Kanade do Meksika, čitaju se dnevnici, tjednici i magazini kralja američke štampe. Rotermir i Biverbruk su milijoneri u funtama šterlinga. To je nesumnjivo velika, silna moć. Randolf Hirst je bogat kao Krezo. Ni on sam ne zna koliko iznosi njegov imetak. Možda 800 milijona dolara, a možda i preko milijardu i pol dolara.

Samo Sjedinjene američke države sa njihovom neograničenom mogućnošću razvitka za poduzetnog, odvažnog i srećnog čovjeka mogle su dati Viljema Randolfa Hirsta.

Kralj američke štampe nije ograničio svoje poslovanje na izdavanje novina, časopisa i magazina. On posjeduje i dionice zlatnih rudnika, parobrodarskih društava, željezničkih kompanija, avijatičkih linija. Vlasnik je velikih rudnika bakra u Peru. Suvlasnik je brojnih velikih preduzeća u Sjedinjenim državama kao »Ameriken Metals Kompani« koja je 1933. objavila aktivu od 77,731.000 dolara.

No ovime nije nabrojana sva djelatnost kralja američke štampe. Viljem Hirst je i jedan od najvećih, ako ne najveći veleposjednik na svijetu. Dobar dio Kalifornije je vlasništvo kralja američke štampe. Samo posjed u San Simeonu obuhvaća preko 1000 četvornih kilometara. No to je mala stvar prema posjedu Babibora Renč u Meksiku. To je najveći individualni posjed na svijetu. Duljina mu je preko 140 milja. To je čitava mala država, veća od mnogih pravih državica u Evropi, Aziji i Africi.

Randolf Hirst nije došao na svijet gol kao crkveni miš. Njegov otac je bio bogat čovjek, koji je svom sinu ostavio imetak od 25 milijona dolara. No stari Hirst se nije bavio žurnalistikom. On nije vjerovao u rentabilnost novina. — — No mladi Hirst je mnogo darovitiji i odvažniji od svog oca. — — Nanjušio je da je štampa silno sredstvo, da se utječe na javno mišljenje u jednoj velikoj zemlji, koja tek stvara svoje bogatstvo i svoj narodni život. — — Odlučio je pokrenuti svoj list.

Amerikanci su u to vrijeme imali veoma nepovoljno mišljenje o Španjolcima, koje su smatrali tiranima i izrabljivačima urođenika u kolonijama. Hirst je ovo mišljenje svojih sunarodnika iskoristio u najširim razmjerama, da razbukti američki narodni osjećaj protiv Španjolaca. — — Taktika mladog novinara je uspjela preko svakog očekivanja. »Examiner« je postao preko noći najčitaniji list u Kaliforniji. — —

Randolf Hirst je pokrenuo u Njujorku novi list »Journal«. Uveo je posebnu rubriku o Kubi i o ustanku njenih pučana protiv Španjolaca. Svaki dan je njegov list donosio senzacionalne vijesti o tobožnjim grozotama španjolskih vlasti na Kubi. Hirst je znao kako treba raspirivati mržnju publike. Nije birao sredstva. Bilo mu je glavno da dođe do uspjeha. Tjednima, mjesecima, vodio je Hirst kampanju protiv Španjolaca, zagovarajući intervenciju američke mornarice i vojske u korist Kubanaca. Američko javno mišljenje bilo je silno razdraženo protiv španjolskih tirana i silnika.

Tada je došao glasoviti incidenat s američkom lađom »Maine«, koja je potonula u kubanskoj luci Havane. »Journal« je saopćio pod senzacionalnim naslovom, da su lađu potopili na prevaru Španjolci.

Ova vijest je djelovala kao grom iz vedra neba. Naklada »žurnala« porasla je preko noći na preko milijon primjeraka, što je za ono doba bio još nepostignuti broj. — — Nijedan izdavač novina nije dotada pobrao toliki uspjeh. No osim što je povisio nakladu svog lista na milijon primjeraka, Hirst je uspio da sada uvuče u rat Sjedinjene države. Vijest o potapljanju »Maine« tobože od strane Španjolaca razdražila je Amerikance i američka vlada je morala konačno popustiti pred zahtjevom javnog mnijenja i navijestiti rat Španjolcima. — — No ustanovljeno je nepobitno, da Španjolci nisu potopili ovu lađu. Pretsjednik Ruzvelt je međutim tek nedavno službeno ispravio ovu nepravdu, priznavši da »Maine« nisu potopili Španjolci, već da je stradala uslijed nepažnje posade, udarivši o jednu podmorsku minu.

Rat protiv Španjolske donio je Hirstu nove dobiti. Naklada novina se stalno povećavala. — —

Od sada Randolf Hirst zna samo za uspjehe. Bogatstvo se stalno sve više gomila. Mreža novinskog koncerna Randolfa Hirsta zahvaća sve više američke gradove. Utjecaj njegova vlasnika raste neprekidno.

Doskora Randolf Hirst može s ponosom izjaviti da je kralj američke štampe. On je u stvari još više: najmoćniji novinski magnat na svijetu. Danas Hirstovo novinsko poduzeće izdaje na stotine novina, časopisa i magazina. Nijedan čovjek na svijetu nema toliki upliv na javno mnijenje koliko Randolf Hirst. — —

Nije pretjerano ako se ustvrdi da sveukupna naklada Hirstove štampe iznosi od prilike 30,000.000 primjeraka. U centrumu američke financije, bogatstva i javnog života, u Njujorku, dobra trećina svih čitača novina čita listove Randolfa Hirsta.

Prihodi od ovog velikog koncerna su silni, za naše prilike upravo fantastični. Nu oni predstavljaju samo manji dio sveukupnih prihoda Viljema Randolfa Hirsta. — —

Veći dio prihoda daju dionice zlatnih, bakrenih i drugih rudnika, dionice parobrodarskih društava, prodaja proizvoda sa njegovih golemih posjeda, najamnine brojnih kuća i zgrada, dionice tvornica čelika, hotela itd. Nema gotovo grane javnog poslovanja, u kojoj ne bi bio zastupan po svom kapitalu Viljem Hirst.

Svako rado prima njegove uloge, pače i oni koji inače zatvaraju u svojim poduzećima vrata svima ostalim smrtnicima. To je razumljivo, jer tko će se usuditi da izazove gnjev čovjeka, koji dnevno »hrani« vijestima, člancima i bilješkama 30,000.000 Amerikanaca. I jednom Rokefeleru potrebna je barem benevolentna šutnja novinskog koncerna Randolfa Hirsta. — —

Hirst je veliki popularizator Hitlera u Sjedinjenim američkim državama, ma da ne usvaja sve njegove ideje. No u jednom se slaže

potpuno sa Führerom: u potrebi neumoljive borbe protiv komunizma. I Hirstova štampa danas vodi žestoku, sistematsku, razdražujuću kampanju protiv Sovjetske Rusije i njenog sistema vladavine. — —«

Pretesno savezništvo između mnogih kapitalista i mnogih »svetskih» žurnala, kao i veliko angažovanje tih istih kapitalista u ratnim industrijama, navode često na misao da je u pripremanju novog svetskog rata kapitalizam volja, a žurnalistika samo jedno pomoćno sredstvo. Takvo mišljenje se ne može održati pred onim čitaocima ove knjige koji su prihvatili njena dosadašnja izlaganja o bitnosti žurnalizma i koji su uvideli da je on takav sluga koji upropašćuje svakog gospodara i koji, mimo volje svih učesnika u pravljenju žurnala, ima svoja samostalna delovanja koja ubijaju duh i dušu svih naroda, opojenih žurnalima. On takoreći automatski vodi sve te narode u sve veće provalije, u nova klanja i ratovanja. On bi to radio i bez potsticanja od strane kapitalističkih grupa koje se nadaju ratnim velikim profitima. Tvrditi da kapitalizam kao ekonomski društveni sistem vodi neminovno do svetskog rata, preterano je i nedokazivo. Nezasluženi kapitali se mogu gomilati u miru, a ratovi, kao što je to pokazalo često iskustvo, mogu doneti veće štete većem broju kapitalističkih grupa nego koristi manjem broju tih grupa. »Najsolidniji« kapitali, investirani na duge rokove po mnogim stranama celog sveta, pretrpeli su u Svetskom ratu velike gubitke. Stoga se ne može uzeti da bi to oni iznova hteli da dožive, i to u još jačoj meri i sa nesumnjivo gorim posledicama po njih. I da ne postoji u svetu jedna ogromna država, kakva je Sovjetska Unija, koja je antagonista kapitalističkog sveta, zaista bi se moglo sa sigurnošću reći da se one grupe kapitalista koje spremaju rat ne bi smele ni pojaviti pred onima koji bi hteli pokušati pre toga sve drugo za povećavanje svojih profita. Jer one rane koje su u Svetskom ratu zadane mnogobrojnim kapitalističkim grupama ne samo da ne zaceljuju još uvek nego postaju sve malignije i razdrtije. Tako se može, na primer, verovati u iskrenost radovanja toga sveta kad mu Sovjetska Unija (računajući da vreme za nju radi) iskazuje i rečju i delom svoju volju za održanjem mira. Pa ipak žurnalizam i mimo volju tih kapitala, mimo njihovu čežnju za ozdravljenjem i pribiranjem novih snaga, vodi u rat i izranjene kapitalističke grupe, jer mu to leži u bitnosti, i jer je kapitalizam koji inače komanduje nad

izvršiocima žurnalizma po svojoj bitnosti opet nesposoban da upozna bitnost žurnalizma. S druge strane, kako smo videli u prošlom poglavlju, ni Sovjetska Unija neće moći sprečiti rata, ako ne uzme svoju žurnalistiku pod moralnu i duhovnu upravu. Kad jednom bude i ona žurnalizovana, neće se ni uz najbolju volju moći odupreti realizovanju potreba žurnalizma da čitaocima pruži što krvavije senzacije.

Bez uništenja svetske moći žurnalizma i bez preudešenja izveštavanja o novostima na način koji to traže moral i duh, ne mogu se nikakvim sredstvima sprečiti nove ratne katastrofe. Nije žurnalizam nikakav klasni interes, nije on interes izvesnih lica, njegova delovanja ne leže ni u planu ni u volji njegovih izvršilaca i komandanata, pa se stoga ne može reći da će on ustuknuti od svojeg posla pred tim perspektivama novog strahovitog tehničkog rata. Žurnalizam ne egzistira subjektom; stoga on, koliko god bila užasna pustošenja novog rata, »ne gubi ništa«. I kad nestane žurnalizma, opet on »ništa ne gubi«. Žurnalizam je nenameravano ali svakodnevno javno izvršavano ogromno multiplikovanje onoga što je u čovečijoj prirodi radikalno zlo. Žurnalizam stoga ne bi bio žurnalizam kad bi mogao ne voditi čovečanstvo u ratove.

I žurnalizam ne bi bio onaj kaos koji jest kad se u žurnalima ne bi nalazila i dosta tačna slikanja tih užasa u koja će da uvede svet. Jer on može sasvim mirno da kaže, kako to stoji u »Novostima« od 16. XII. 1934.: »Kao što su se narodi pomirili s razornim delovanjem običnih eksplozivnih granata i drugih metaka, priučiti će se postepeno i na upotrebu otrovnih zrna i neće protestirati radi njihove nehumanosti«. Žurnal ima tu satanski pravo, jer će njegovo drobljenje ljudske duše i duha, a posle odmah i tela, učiniti da će narodi otupeti toliko da neće osećati smrtne opasnosti ni onda kad ih smrt bude zgrabila za gušu i urlikala im u uši da se čuvaju.

Ali za one čitaoce ove knjige koji se ipak neće s tim nikada »pomiriti«, potrebno je da ovde sa par reči, tuđih, kažem nešto o tim užasima budućeg svetskog rata. Neka i tu žurnali govore.

Van svake je sumnje da će novi rat biti neuporedivo strašniji od prošlog. Nema ni najmanje verovatnosti da će posle njega bedni ostaci civilizacije biti još sposobni za kakav bilo kulturni život. Evo šta govori stručnjak u žurnalskim redovima. Engleski general Grovs u svojoj knjizi »Iza zavese od dima« (citiran od A. Hendersona u »Politici« od 6. IV. 1934.), kaže da je engleski đeneralštab, a bez sumnje i svi ostali na isti način, već zvanično prihvatio ovu novu ratnu doktrinu: da je protiv napada iz vazduha jedino uspešna odbrana represalija istim takvim napadom na neprijateljske »nervne centre« (na velike gradove). Po njemu, kod svih đeneralštaba je uzeta već kao tačna tvrdnja nemačkog vojnog stručnjaka, Endresa: »Što je nekad u takozvanim nekulturnim vremenima bilo smatrano nečasnim za svaku vojsku, naime da na civilno stanovništvo udara ognjem i mačem, to je sada postalo osnovno načelo modernog ratovanja«. Šta bi bilo od Londona, to nam ovako prikazuje general Grovs: »Sve mere lokalne zaštite koje se uopšte daju zamisliti mogu, u najboljem slučaju, poslužiti samo za spas jednog malog dela od osam miliona stanovnika Londona, u slučaju jednog napada iz vazduha u dimenzijama koje su već danas moguće.« A sada da od istog pisca napred rečenih reči o »pomirenju« naroda sa svojom novom smrću citiramo par rečenica o tome kako će izbližega izgledati taj novi rat (»Novosti« od 16. XII. 1934.):

»Bojnim otrovima i vanrednim usavršenjem avijacije unapređena je ratna tehnika u tolikoj mjeri, da je pojam ratnog područja, — može se reći — nestao. Zračne visine nemaju granica. Time što su avijoni uvukli ratno područje također i u zračni prostor nestalo je zračnog suvereniteta nad državama: avijoni su postali najopasnije moderno borbeno sredstvo kao prenosači požarnih i otrovnih bombi.

U toku vremena usavršeni su avionski strojevi, izrađeni neprobojni oklopi na aparatima, povećan stabilitet, proširen akcioni radius i povećana nosivost. Zračni orijaši tipa Caproni postigli su nosivost 15.000 kg korisnog tereta eksploziva na daljinu od 2000 km brzinom od 200—300 km na sat. Oni svojom artileriskom snagom pretstavljaju pravu pokretnu zračnu tvrđavu, koja je u stanju da napada i da se brani. Otrovna vatrena kiša koju neprijatelj pušta iz ovih tvrđava na gradove i objekte u pozadini, može da u razmjerno kratko vrijeme sruši i sravni sa zemljom najveće i najslabije tvorevine ljudskog uma, da uništi ili učini nesposobnima za rat i privredu goleme mase naroda i vojske i da tako prisili neprijatelja na bezuslovnu predaju, da mu nametne svoju volju i da ga učini svojim robom.

Avioni će navaliti na sveukupno stanovništvo eksplozivnim bombama raznih veličina od 20 do 1950 kg. — — Dalje će upotrebljavati požarne bombe, težine od 1—3 kg, takozvane elektronske ili »termitske« bombe. — — Kod njihove eksplozije stvara se plamen sa temperaturom od 3.000 stupnjeva C. —— zatim bombe punjene opasnim otrovnim plinovima . . .

Kako bi se djelo uništenja još upotpunilo, bacat će na stanovništvo, na vodocrpe i na živežne namirnice u zatvorenim bočicama uzročnike opasnih smrtnih zaraznih bolesti, kao sakagiju, koleru, kugu, trbušni tifus i bedrenicu, a usjeve i šume uništavati ubacivanjem zaraženih biljaka.«

Međutim, da ne bismo učinili krivo »Novostima«, kao i drugim žurnalima koji slikaju tu i tamo strahote novog rata, treba konstatovati da one donose i mišljenja drugih stručnjaka koji nisu, kako na primer »Novosti« od 3. I. 1935. vele, takvi »pesimisti« u gledanju na budući rat. Tako u tom broju dvojica njih tvrde među ostalim da ljudi prave »previše vike, što se tiče novih izuma na području ratne tehnike«, te da s te »strane neće biti nikakvih dramatičnih iznenađenja u narednom ratu«.

Budimo dakle bez brige i optimisti, neće biti previše dramatično s tim novim izumima za ubijanje ljudi. A što se tiče starih, pa s tim smo se već »pomirili«, šta hoćete! To govore stručnjaci onim nevernim Tomama koji neće nikako da veruju u »pomirenje« naroda sa tim novim načinima kolektivnog ubijanja.

Ali pre nego što ga raznesu, spale i otruju bombe iz vazduha, iznesene gore i ozgo bačene pomoću žurnalizma, svet će pojuriti prvog dana tih poslednjih dana civilizacije i pružiti ruku za »vanrednim izdanjima« koja će javljati propast neprijatelja.

Gde je nada da tome izbegnemo?

JEDANAESTA GLAVA

Nogomet i film, dva mezimčeta žurnalizma

1. Nogomet

Nogomet je mezimče žurnalizma. To vidi svako ko čita žurnale. Pa budući da je sve što žurnalizam čini vrlo i mnogostrano važno, čak i za ona životna područja za koja to i ne slute čitaoci žurnala, to jest svet, to će biti od koristi za naš predmet da pogledamo razloge zašto žurnalizam toliko voli nogomet i kakve posledice iz te ljubavi po nama svima udaraju.

Po svojoj vrednosti kao telesna vežba, nogomet ide valjda na zadnje mesto među svima sportovima koji se obavljaju vani u prirodi. Najraznovrsniji prelomi kosti, svakojake nutarnje ozlede usled udarca nogom, sudara, pada, gaženja, spadaju u svakidašnje pojave toga sporta. Mnogi bi nam lekari, a naročito kirurške klinike, mogli da pričaju neverovatne ali istinite priče o tome. U žurnale to po pravilu ne dolazi; tek kad se pokoji put prevrši svaka mera i stoga nastane opasnost u mezimčetovu razvijanju, onda se to donese, senzacionalnim načinom kao što je i sav ostali tekst žurnalov. Naravno, opasnost za to razvijanje se tim pojačava, ali drukče ne bismo ni čuli od žurnala za ubistva i kriminal na nogometnim utakmicama, za nečuvene grubosti i ispade. Kad bi države — što bi trebalo da čine, s obzirom na ogromnu proširenost nogometa — davale pregledati od vremena do vremena sve nogometaše po njihovu zdravstvenom stanju, te kad bi se o tome sastavljale statistike, ne verujem da bi se u nogometu našla ikakva opšta fizičko-zdravstvena korist. A van svake je sumnje da je, na primer, laka atletika, kombinovana sa turistikom, plivanjem, zimskim sportom, nadmašila daleko nogomet u tom pogledu.

Ali kad bismo uzeli pod sigurno da nogomet podiže opšte fizičko-zdravstveno stanje igrača, on opet, s obzirom na psihička delovanja i na sav kompleks njegovih uticaja kod svih onih koji su njim obuzeti bilo aktivno (kao igrači) bilo pasivno

(kao navijači, simpatizeri, čitaoci izveštaja itd.) pretstavlja težak socijalni minus.

Pustimo same žurnale da nam kažu nešto o tom minusu. Navešću reči koji oni izgovaraju o nogometu u časovima divljanja njegova, kad se dakle javi s jedne strane očinska briga, a s druge pruži dragocen senzacionalan materijal. Evo najpre kako nogomet prikazuje žurnalistička satira (po »Politici« od 28. I. 1934.):

> »Futbal je danas strast nad svima strastima. Švrće od tri godine ne žele više da poštanu fijakeristi, šoferi ili vojvode, već prosto hoće da budu golmani. Gimnazisti napuštaju školu da bi se posvetili rentabilnijem futbalu. šiparice sanjaju svoje venčanje s najslavnijim golgeterom državne reprezentacije, a udate žene i majke beže sa levim polutkama.
>
> Ako na ulici sretnete dvoje mladih, gde se prepiru, budite sigurni, da ih ne razdiru ljubavni jadi. On svakako navija za plave, a ona za crvene.
>
> Ako u tramvaju vidite dva ozbiljna gospodina, koji vode važan razgovor, nemojte slučajno pomisliti da su to neki finansijeri koji pretresaju pitanje izlaza iz ove mučne situacije. Mnogo je verovatnije da je po sredi kakav navijački razgovor kome je povod dala poslednja utakmica. Navijanje je postalo strast nad strastima. — —
>
> »A kad dođu izbori, ako naopako Jugoslovenskom nogometnom savezu padne na pamet da istakne svoje liste, teško da će se do Skupštine provući poslanik koji nije golgeter.«

To nije mnogo preterano, tako izgleda grad pod delovanjem nogometa, a evo kako izgleda selo, po »Politici« od 7. X. 1934.:

> »Oduševljenje seoske omladine za futbal nije mnogo manje nego kod omladine u varoši. Izveštaji o sportskim utakmicama prate se najbrižljivije i sve se komentariše. Imena Moše, Sekulića, Glazera i ostalih futbalskih zvezda znana su i tamo. O njima se govori kao o nedostiživim idealima. Zna se za sve sportske klubove od značaja. Zna se čak i za strane: za češku »Spartu«, za bečku »Vijenu« i tako dalje.
>
> O sportu se danas priča i u selu više nego o partijama. Istina, sportom se bavi samo omladina, ali pošto je igra nova i dosada u selu neviđena, privukla je i starije koji to onda posmatraju, pa se negde dive, negde čude, a negde osuđuju.«

Toj slici dodajmo još ove opšte poznate konstatacije. Glavna briga roditelja za svoju mušku decu dolazi od nogometa: ne samo deranje obuće i odeće, izudarane noge, slabi apetit i san, nego i slabi uspesi u školi, jer su detinje glave okupirane celim spletom maštanja o nogometu. Prvi zanosi detinjih duša, mesto da budu vezani za primere neke velike plemenitosti, socijalne požrtvovnosti, religijoznosti, za neke lepote i visine duha i duše, svezani su za urlikanje i fićuk nogometnih utakmica, za divlje scene sudara pri otimanju o tu kožnatu krpu. Deca

gledaju oko sebe odrasle izbezumljene u strasti navijanja, te tako, po prirođenoj određenosti detinjih godina da spremno i hitro primaju ono što vide od odraslih, trpe nepopravljivu štetu na svojoj duši i duhu. Po širokim neobrađenim poljima detinje duše, kuda bi trebalo da se seje i da niče cveće svakojakih vidova idealnosti, kovitla se i juri nogometna lopta koja ne da da se išta drugo seje, pa stoga ništa i ne niče. Kod odraslih je nogomet zaista strast nad strastima: ima li još išta na svetu što svake nedelje na celoj kugli zemaljskoj, po lepu i ružnu vremenu, leti i zimi, kroz sat i po tako jako fascinira pažnju miliona i miliona ljudi? A nogomet kao da ih prikuje za mesta, te užagrenih očiju, prigušena daha i otsutna duha za sve ostalo slede svaki pokret lopte koju gone 22 šarena čoveka. I istina je, ta dvadeset i dvojica su zaista najslavniji muževi svoje zemlje. Za njih zna sigurno deset puta veći broj ljudi od broja onih koji znaju za 22 književnička i naučnička imena svoje zemlje. Zamislimo samo te ogromne kvantume i snage osećajnosti koja se saspe i utroši oko lopte na toj nogometnoj ledini, zamislimo ih upotrebljene u koje drugo duhovno i duševno pozitivne doživljaje, pa ćemo odmah shvatiti svu socijalnu štetnost nogometa.

Na primedbu, da nogomet razvija i snaži borbenost u čoveku, koja mu je tako potrebna za život; da te milione ljudi ipak izvodi u slobodnu prirodu, bez čega bi možda u mehanama tražili odmora od teških životnih borbi; da nogomet izoštrava funkciju čula i kod igrača i kod gledalaca, i tako dalje, — na sve se te primedbe može najpre da kaže ovo: Kad propovedi u bogomoljama, kad nikakva predavanja, ni naučna ni umetnička, koncerti, izložbe, konferencije, kad sve to skupa nije u stanju da dovede do sebe toliki broj ljudi kao sam nogomet, trebalo bi nogomet zabraniti već stoga da se vidi ne bi li ti milioni ljudi, makar nevoljno i iz dosade, kad ne bi imali nogometa, onda ipak prišli više umetnosti i svesnom dodiru sa prirodom i religijom. Ako bi se onda pokazalo — kao što je verovatno da bi bilo — da im izleti u prirodu i drugi sportovi daju dovoljno zabave i razonode, onda bi to već značilo veliku dobit od zabrane nogometa. A što se tiče razvijanja borbenosti i izoštravanja čula, i to nam mogu dobro da izlože sami žurnali i nogometni stručnjaci. U »Pravdi« od 20. X. 1933. kaže tako njen nogometni izvestilac:

»Poznata je stvar da su u toku ovog prvenstva države nadležni iz Saveza gledali kroz prste na sve prestupe raznih nogometaša. Grubosti, kakve se nigde na svetu ne mogu ni zamisliti, nizale su se jedna za drugom. Od udaranja protivnika palcem u slabinu do pravih pokušaja ubistva sve je već izvedeno bez ikakva ustručavanja. »Radnja« je jednostavno procvetala i donela čak neke pronalaske. Tako se jedno vreme moglo videti kako članovi izvesnog društva temenom udaraju u vilicu suparnika koji nema loptu. Ritanje u trbuh je bila svakodnevna sitnica, a na mnogobrojne podvale u borbi pred mrežom igrači su se toliko navikli da se nisu više žalili.«

Pa nam »Pravda« onda opisuje jedan takav slučaj:

»Dragić Urošević ostao je još na zemlji. Oslanjajući se na oba lakta okrenuo se prema Marjanoviću i izgrdio ga zbog ove grubosti. Ljuba Marjanović je tada naglo poleteo i nesrećnog igrača, koji nije mogao da ustane, udario iz sve snage vrhom obuće desne noge usred lica.

Prizor je bio strahovit!...

Užasnuti gledaoci, koji su smatrali da je igrač »Gvožđara« ubijen, pojurili su na Marjanovića i možda bi ga prebili da redari nisu bili prisebni i onemogućili novo zlo.«

Ali ovo je još lepši primer borbenosti i oštrine čula, pisan perom pretsednika jednog kluba, inače generala u penziji. To se nalazi u »Novostima« od 20. VI. 1934.:

»U 38. minuti Stevović i Bakotić startaju na loptu, Stevović oduzima loptu od Bakotića, ali ga udara nenamjerno u petu. Bakotić posrne i u tom momentu mu pritrčava Dešković, psuje ga i viče mu: Lezi! Bakotić se hvata za trbuh i vrlo vješto pada. Sudac dosuđuje faul protiv nas, ali ovaj nije tučen, jer Mikačić trči Stevoviću, koji se vraća na svoje mjesto i udara Stevovića pesnicom u vilice (tehnički knock out). I ovaj kao svijeća pada na tle. U ovom momentu sudac naređuje isključenje Stevovića i Mikačića, a zatim i Tirnanića zbog prigovaranja. U isto vrijeme pritrčavaju naši igrači Arsenijević i Petković onesviještenom Stevoviću. U tom momentu Mikačić udara pesnicom po licu Petkovića, a Lemešić udara sa obe šake Arsenijevića. Sada Marušić i Kragić udaraju ostale naše igrače, koji se povlače do onesviještenog Stevovića.«

A šta se dešava na selima, doznamo tek onda kad u izvanrednim slučajevima sevne seljački nož i padne mladi dečački život. Može se uzeti zaista kao utvrđena istina da nijedan drugi sport ne razvija toliko divljaštva kao nogomet. Na mesto da od divljih pravi pitomije, što bi trebalo da čini svaka društvena igra, on pravi od pitomih divljake. Da ni u moralnom pogledu ne deluje bolje, može se zaključiti već po tome što je postao vrelo profita. Tako se mnogi igrači kupuju i prodaju od jednog do drugog kluba. I o tome je naša žurnalska javnost dobila već mnogo jasnih a skandaloznih dokaza. Isto tako o nesocijalnom duhu koji vlada među raznim klubovima. Zbog toga je, u jesen 1934., došlo do raspuštanja samouprave

Nogometnog saveza i do imenovanja vladina komesara, što je »Politika« popratila ovim rečima:

»Poslednjih godina naš futbalski sport je prolazio kroz tešku krizu. Otsustvo discipline i jednog objektivnijeg rada u sportskim vrhovima iz temelja je rušilo osnovne sportske ideje i smetalo njegovom pravilnom i po narod korisnom razvoju.

Već nekoliko godina u sportskim redovima i to baš u onim koji su pozvani da upravljaju jugoslovenskim futbalskim sportom vlada velika nesloga. I umesto da se rad naših najviših organizacija usredsredi na stišavanje preteranih strasti i uklanjanje nesloga, ovi najpozvaniji radili su baš onako kao da hoće namerno da potpiruju tu neslogu.

Jedna afera za drugom uzbuđivale su našu sportsku javnost, autoritet sportskih vođa srozavao se sve dublje i dublje. Od sporta se napravila čitava trgovina.«

Dok se teško može iznaći koja korisna strana nogometa, dotle je sasvim izvesno da se u njemu nalazi gomila svakakvih minusa. I eto, takvom nogometu daje žurnalistika dvadeset puta više prostora nego, na primer, Sokolu, iako taj pored svojih određenih moralnih i duhovnih ciljeva postizava i u telesnoj vežbi opštenarodnu nesumnjivu korist. Nogomet dobiva od žurnalistike pet puta veći prostor nego ceo ostali sport skupa. I taj prostor biva iz godine u godinu sve veći, ne samo kod nas u Jugoslaviji nego i u celom svetu gde se nogomet igra. Taj se prostor pomalo izjednačuje sa prostorom glavne žurnalističke teme, kriminala. Zašto je to tako?

Žurnalizam, po svojoj bitnosti, uopšte ne pita niti može pitati da li u nogometu ima pozitivnih vrednosti, te da bi po tome udesio i svoje držanje prema njemu. Žurnalizmu je glavno da su u nogometu angažovane bezbrojne mase ljudi jednom intenzivnom pasioniranošću. To je potpuno dovoljan razlog da se predmet te pasioniranosti uzme pod svoje. I on ga je uzeo srdačno i radosno. On ga miluje, tetoši mu, oprašta mu sve — jednom rečju: pravi od njega pravo pravcato razmaženo mezimče. U nogometu, naime, nema ničega što je u protivnosti sa žurnalizmom, a sve što u njemu ima, sve se to poklapa sa bitnim uslovima prosperiranja žurnalizma. Odatle to posve prirodno »nesebično« radovanje i grlenje sa nogometom. I ako ni iz čega drugog, a ono bi se baš iz tog intimnog odnosa nogometa prema žurnalizmu moglo zaključiti da u nogometu ne može biti nikakvih pozitivnih vrednosti, sve dok traje taj odnos. Sve dotle će i delovanje nogometa biti protiv morala i duha. Kad bi bilo drukčije, ne bi bilo te ljubavi, već, naprotiv, nogomet ne bi za žurnalizam uopšte ni postojao.

U nogometu ima žurnalizam odlična pomagača, koji mu njegova verna stada koja, kad im se oči katkada i previše zamute od žurnalističkog crnila, te kad ih prekruta životna borba previše pritišče, izletaju iz tog tora, opet ugoni u tor tim što im svojom loptom dadne zaborava i strasne zabave. Odvodi ih na momente od svojeg crnog papira na svež vazduh i livade, ali tamo dožive nešto što će ih posle još jače da sveže za taj papir. I još jače nego film, taj drugi veliki pomagač žurnalizma, okupira nogomet gledaočevu dušu i u ostalo slobodno vreme posle utakmice, koje mu još preostaje od životnog zvanja i žurnala. Fantazija i misaoni rad čitalaca žurnala i ujedno gledalaca nogometnih utakmica i velefilmova potpuno su ispunjeni pretstavama od kojih ne vodi nikakva asocijacija do umnih i etičkih pretstava o žurnalizmu. Preživljavanja onog divljanja igrača i publike kroz sat i pol dovoljno je da opsedne život mašte kroz tu nedelju dana do sledeće utakmice. Jer u to preživljavanje neminovno spada da se pročitaju i svi žurnalski izveštaji, dugi i široki, o toj viđenoj utakmici. Koliki je to prirast naklade žurnala, vidi se dobro po tim milionskim ciframa ljudi koji su obuzeti nogometom.

Žurnalizam pravi s nogometom tako dobar posao da njegovo zadovoljstvo i uživanje zbog toga izbija jasno na javu. On daje mesta u svojim stupcima i takvim nogometnim rečima kojima se tričavost i beznačajnost ne daju ni izmeriti. Međutim, žurnali te stvari ipak ne donose posve bez računa: i one mora da imaju svojih čitalaca, koliko god izgledale idiotske jednom nenogometnom i nenavijačkom čoveku. Kako bismo inače mogli razumeti zašto se serviraju i ovakve stvari (po »Vremenu« od 20. X. 1933.), koje spadaju u najinternije poslove tog nogometnog saveza: zaključci sednice upravnog odbora, među kojima i ove:

»8) Izveštava se Lnp da se protest S. k. Primorja (Ljubljana) u aktu Potsaveza br. 1248/33 nije mogao uzeti u postupak pošto novac (taksa) za žalbu nije stigao Savezu a nigde se u aktu ne spominje da je uopšte položen, pa su posebnim pismom od Potsaveza o ovom zatražena obaveštenja.

— — — — —

15) Primaju se znanju sledeća akta: akt Mfvn Obr. 3489/33 na koji se dostavlja Ministarstvu pismeni odgovor.

Akt Mup. S. br. 2265/33 na koji se dostavlja pismeni odgovor.«

Postoji li na svetu ikakva druga društvena organizacija kojoj bi žurnalistika htela besplatno da štampa i te takve sa-

svim interne stvari, za koje samo par ljudi znaju o čemu se radi. Pa zar nije nogomet pravo mezimče žurnalistike!

I zar taj intimni odnos između žurnalizma i te »strasti nad strastima« ne karakteriše žurnalizam tako da se u celosti slaže sa opštom slikom koja je dosada o njemu nacrtana?

2. Film

Pisati o filmu i žurnalizmu, u smislu ove knjige, i laka je i teška stvar, i velik užitak i veliko gađenje. Lako je stoga što gotovo svaka reč o filmu koju nalazimo u žurnalima, bilo to u oglasima bilo u noticama, pretstavlja toliko jasnu originalnu nakaznost sa gledišta morala i duha da nam je nikakvo satirično konfrontiranje njeno sa idejom ne može tako lepo prikazati kao samo citiranje bez komentara. Ali tu je odmah i teškoća, jer žurnalizovani svet — a drugog i nema — čita i shvata te reči zaista onako kako hoće žurnalizam, makar one bile po sebi nakarade misaone. Užitak je u tome što se ne može ni želeti savršeniji primer za sve štete od žurnalizma koje hoće ova knjiga da izloži, i jer se ne može ni pretstaviti dublji pad moralnih vrednosti i crnji duhovni mrak. Ali, baš što je veći užitak u toj odličnoj sposobnosti predmeta za prikaz, tim je on više za gađenje po svojem sadržaju.

U filmu, a pogotovo u tonfilmu, leže inače svakovrsne mogućnosti službe čovečanstvu. Kao fotografska reprodukcija pokreta mrtve i žive materije, s istovremenim tonskim snimanjem glasa, sa mogućnošću umnažanja i konzerviranja, zatim po svojoj tehničkoj doteranosti koja će sigurno još da raste, — film je vrlo prikladno sredstvo za mnoge kulturne svrhe. Sasvim je sigurno da bi se njim, i takvim kakav je već danas, mogli postići u tom pogledu neslućeni rezultati. Glumačka umetnička kreacija dobila je u njemu sredstvo kojim se može ne samo sačuvati za daleka vremena nego i multiplicirati. Kakav opseg, kakvu snagu i kakvu brzinu delovanja može iz filma da crpi umetničko odgajanje, o tome ovo neumetničko doba i ne sanja. Kakvi bi se divni doživljaji, probrano pokupljeni po celoj zemlji, — prirodne lepote, prirodna čudesa, razna kulturna materijalna dela — mogli učiniti pristupačnim svakom pojedincu, kolika bi od toga mogla da bude dobit za duh i dušu celoga čovečanstva — to ne može ni da zamisli ovo žurnalizovano čovečanstvo. A stvar bi bila tako jasna i tako jednostavna, kad bi se znalo odabirati što je vredno da se snima i da se svetu pokazuje, i kad bi države taj posao držale toliko važnim koliko jest.

U čemu je i kakvo je značenje filma u današnjem svetu, i to u onom delu njegovu u kojem vlada kapitalistički ekonomski poredak? Film je tu pre svega vrelo privatnog profita. Što je film tako brzo pao u područje čiste profitne industrije, tome su uzrok one iste njegove mogućnosti po kojima bi mogao postati tako blagosloveno sredstvo kulturnog rada. Glumu živog glumca pozorište ne multiplicira i profit od te glume za vlasnike pozorišta je vazda ograničen jednim mestom i zdravstvenim i fizičkim stanjem velikog broja ljudi, dok se film multiplicira i odvija bez ikakva daljeg učestvovanja glumaca koji su ga pravili. U njemu je stoga nesravnjivo veća mogućnost profita nego u pozorištu, i stoga se krupni kapital i baca pre na njega nego na pozorišta. Da i ne spominjem drugu potrebu koja je terala kapital na taj posao, naime to što je film odlično sredstvo za masovno formiranje ljudskih duša u željenom pravcu koji može da se izmakne ispod dosega neželjene kritike. Ali da će iz takva društva umetnost pobeći glavom bez obzira, jasno je. I danas je odvajanje umetnosti od filma već dotle došlo da se obično i ne simulira više njihova zajednica. Umetnost je već po sebi takva da kvari profite, a dovodi k moralu i duhu, pa je stoga i propala njena zajednica sa filmom. Uprkos tome, film privlači k sebi i dalje mnoge rođene umetnike, jer se umetnik na svaku »slavu« lako prevari, a film podeljuje »svetsku«. Samo je umetnost tih umetnika unapred osuđena na stradanja, budući da filmski vlasnici-bankari određuju svoj vlastiti neumetnički »umetnički« pravac filmu.

Pored te direktne štete koju kapitalistički film nanosi, kako onima koji u njemu igraju tako i onima koji ga gledaju, on je još na mnogim stranama veliki indirektni štetočina. Kao uzurpator reči literarnog oblika, on šteti literaturu; kao parazit glumačke umetnosti, on uništava pozorište.

Kako je stalo sa umetnošću u filmu, tako je uopšte sa svakom drugom kulturnom službom njegovom u toj kapitalističkoj uslovljenoj filmskoj produkciji. Takozvani kulturni film sve je ređi, a i u koliko ga još ima, sve mu je manja istinska kulturna vrednost, jer na mršav i fragmentaran način prikazuje posve singularne stvari. Drukče nije moglo ni biti, jer je od

kulturnog filma u nekulturnu društvu naravno manji profit nego od filma krvave i svakojake čulne senzacije. Gde se daju filmovi koji se reklamišu svežom krvlju miliona, kao na primer

KRIK SVETA
je filmovan krvlju milijona a ne u filmskim ateljeima.

(»Novosti« od 20. I. 1935.)

tu nema mesta kulturnom filmu. I zaista, po toj jednoj reklamnoj rečenici, koju film sam o sebi govori, može se unapred stvoriti pretstavu o tome šta sve film može i ko su i šta su njegovi preduzimači i upravljači.

Kao svaka roba velike industrije, tako se i film služi reklamom u najvećim merama i svima »modernim« sredstvima. I tako nema ničeg naravnijeg nego da filmska industrija smešta svoju reklamu u žurnalske stupce. O toj prirodnoj srodnosti žurnalizma i filma biće niže još govora, a sada najpre da izbližega pogledamo kako izgleda filmski svet kad ga gledamo kroz njegove vlastite reči, čitane u reklamama žurnalskim. Evo nekoliko primera toga govora:

»Filmski starovi su fantastični junaci današnjice. Oni dobivaju goleme gaže. Njihovu sliku poznaje svako — od Crnca u Kongu do starog Eskima. Stotine tisuća oponašaju njihovu frizuru, kravatu, držanje. Oni sjede na izvoru nemogućih mogućnosti. Njih toliko obožavaju da je prema tome obožavanju čak i zavist nemoćna. Za sretnom zvijezdom njihove sudbine čeznu milijoni! Male djevojke stoje drščući ispred ogledala i kontroliraju igru svojih trepavica — možda, možda će im te trepavice otvoriti vrata u raj — Holywood.

Nedavno je objavljena u Americi knjiga koja se zove »Svučeni Holywood«. Ta knjiga sadržaje opažanja dame imenom Sylvia. Sylvia nije proročica. Ona je mnogo više od toga, jer opaža izvanredno dobro i točno u pravom smislu te riječi. Ona je holivudska maserka.

Ova knjiga je klasičnog značenja, prava pjesma razbora. U njoj su lijepa tjelesa zvijezda svučena do gola, prikazana u časovima, kad ih prožima jedna jedina čežnja: da sačuvaju vitku liniju.

U »Svučenom Hlywoodu« spomenute su sve Sylvijine nebrojene pacijentkinje punim imenom, iznijeti su svi željeni i neželjeni detalji. Ne postoji nijedan star, kojeg ona nije imala pod rukama. Ona preuzima i najteže naloge. Kad junak ili junakinja jednog velikog filma mora u prvom činu da bude pun, a u trećem da umre od sušice, za Sylviju je to malenkost. Ona svačiji obujam smanji do potrebne granice. Ona masira, ona purgira Gloriu Svanson, princa Mdivania, ona je i Lupi Velez smanjila težinu do one granice koja joj je bila potrebna za — — Sylvia masira, Sylvia purgira režisere i direktore, starove muškog, ženskog i srednjeg roda.

Zbog nje se vodi divlja borba između konkurenata. Nje se nimalo ne tiče sva ta borba koja se vodi oko nje. Ona svojim mušterijama oduzima mast i dolare, ona je svoj život posvetila borbi za »vitku liniju«, — prema svemu ostalom je posve ravnodušna. Sve što se događa, bilježi samo radi savjesti i točnosti.

Ova knjiga proizvela je veliku senzaciju. Ništa nije senzacionalnije nego stručni izvještaji o svučenim starovima.«

Tu sliku filmskog sveta, koju nam daje »Jutarnji List« u broju od 11. IV. 1933., možemo nadopuniti sa ovim slikanjem po »Pravdi« od 21. I. 1934.:

»Holivud se stalno obnavlja. On daje ton celom svetu i zato se sa velikom pažnjom prate sve promene koje se odigraju u njemu. Film nastoji da kopira život, ali nam daje uvek ono što je najnovije, najmodernije. Otuda ceo svet prima film ne samo kao distrakciju, već u neku ruku i kao lekciju.

Svesni toga, šefovi filmske proizvodnje moraju obnavljati duh Holivuda. Kao što Pariz diktira modu, tako Holivud diktira tip žene.

Prošlo je doba kada je za filmsku glumicu bilo dovoljno samo da je lepa. To su one lepotice sa okruglastim licem kao u lutke, zvane »Flaperi«. Kult lepote bio je jak do bezobzirnosti. Nije se vodilo računa o njenoj inteligenciji. Mogla je biti i obična »ćurkica«. Tako se dešavalo da su filmske zvezde često regrutovane iz najnižih redova, među služavkama i kelnericama. Njena lepota, jedina njena kvalifikacija, prokrčila joj je put do slave i bogatstva. Dovoljno je da ima okruglo lutkasto lice, pa ma jedva umela da se potpiše. A kad se jedna takva žena nađe na takvoj visini, niski instinkti preuzmu maha, i ona nije u stanju da oceni što je dopušteno, a šta ne, šta je moralno a šta nemoralno. Nizali su se skandali i kompromitovao se ceo filmski kadar.

Radi promene, uvedena je u modu kobna žena, pa su »vamp«-žene neko vreme mnogo tražene. Nita Naldi, Gloria Svanson, Lya de Putti, bile su naročito u modi. Zatim su došle Greta Garbo i Marlene Ditrih, doduše sa jednom blažom nijansom fatalnosti. Imitirale su ih žene u celom svetu. Muškarci su ih obožavali. Zatim je nastala zasićenost. Ljudi su počeli da pokazuju znake umora. Trebalo je tražiti promenu. Lansirani su rezignirani ljubavnici. Uobičajena su neverstva, razvodi brakova, glorifikovan je večni bračni »trougao«.

Najzad, izmišljen je seks-epil. Ovaj novi pronalazak oduševljavao je svet za poslednje dve godine. Kult seks-epila razvijen je do maksimuma. Inteligencija? Niko se nije usuđivao da govori o tome. U koliko se među tim ženama i pojavila koja sa malo više duha i inteligencije, učtivo su je nazvali »dosadnom«. Seks-epil je bio vrhunac onoga što jedna žena može postići u pogledu svojih draži i uspeha u životu.

Posle dvogodišnjeg vladanja seks-epil je sada na izmaku. Tonfilm je naročito favorizovao inteligentnu i duhovitu ženu. Obraća se pažnja ne samo na njenu ljepotu, već i na ono što rekne. Dakle, da bi mogla triumfovati i opravdati onaj prestiž koji joj propisuje scenario, ono što ona rekne mora biti duhovito i pametno. Ona mora razumeti, misliti i odlučivati se brzo, mora se snaći u svakoj situaciji. Glupost se više ne može sakriti lepotom. Opšti intelektualni nivo uzdiže se sve više i intelektualni nivo glumice ne sme biti ispod prosečnog. To važi i za muškarce.

Inteligentna žena, to je tip moderne žene koju sada lansira Holivud. Takve su čak i nove »vamp«-žene, kao Rut Četerton, Džin Harlo, Miriam Hopkins, i druge. Miriam Hopkins je čista intelektualka. Mnogi muškarac pocrveneo je od stida pred njom zbog svojeg neznanja i ne mogući da sakrije svoju inferiornost.«

Dakle: Fantastični junaci današnjice su oni koji dobivaju goleme gaže. Njih obožavaju milioni i čeznu za njihovom srećnom zvezdom. Raj na zemlji, to je Holivud, iz kojeg nam jedna maserka dariva najsenzacionalniju senzacionalnost, jednu »klasičnu knjigu, pravu pesmu razbora«, naime opis lepih telesa filmskih zvezda svučenih do gola, u času kad ih ta maserka purgira. Ali ona ostaje hladna na bojištu, ne trenuvši okom, i vrši svoju dužnost, kojoj je »posvetila život», naime da »mušterijama oduzima mast i dolare«. I iz tog brloga — a posle ćemo se još bolje uveriti da je brlog — daje se ton celom svetu, i to stvarno daje, jer mu niko ne protivreči i jer se tvrdnja beskrajno ponavlja, i jer je svet zaista filmiziran kao što je i žurnalizovan. Tu se svetu diktira tip žene, pri čemu mu se daje uvek nešto novo, najnovije. Tipove tog brloga muškarci obožavaju (istina je: obožavaju!), iako za kratko vreme, jer treba uvek promene, pošto u obožavanju nastaje »zasićenost«, a onda dolaze »znaci umora«. Stoga Holivud ima uvek ponešto na lageru što se može smesta da »lansira« i što će mnogo da se »traži«. Tako je darovao svetu u par godina lepe lutkice »flapere«, kobne »vampove«, bračni trougao, »seksepil«, kojim se svet oduševljavao kroz cele dve godine, a zatim je (opet sigurno za kratko vreme) lansirao »inteligentnu« ženu. Naravno, kod prvog znaka umora i zasićenja ide i ona u starudiju. Čini se da se ti znaci već javljaju, i da će je zameniti »skandalozna« žena, koja će svakako biti priličnija za »obožavanje« nego »inteligentna». Dakako, skandalozna u svojem životu, a ne samo na filmskom platnu. To žurnalistika vrlo rado prihvata, i to izgleda ovako, po »Jutarnjem Listu« od 8. XI. 1933.:

»Još donedavna postojao je između američke štampe i filmske industrije neka vrsta tajnog gentleman agreementa, po kome je štampa šutke prelazila preko raznih skandala filmskih starova. Za protuuslugu su odjeljenja za propagandu velikih filmskih poduzeća servirala već gotove zašećerene bajke i pripovijesti o pojedinim glumcima i glumicama, njihovim pasijama, načinu kako su otkriveni i sl., sve obavijeno nekom aureolom romantike, koja se na tone pružala američkoj publici. No s vremenom ta slatka hrana nije više prijala znatiželjnoj masi pa su reporteri imali hiljadu muka da zadovolje velikog moloha, publiku, a da pri tome ne povrijede gentlement agreement.

Danas je situacija u Holivudu sasvim drukčija. Tihi sporazum filmske industrije i štampe kao da ne vrijedi više. Sve slađane teme su iscrpene, publika ne želi više da čita o glumicama, koje kažu da im je kuhanje najmiliji sport, nego traži senzacije, skandale. I paljba je iznenada započela. Nadošlo je vrijeme buna protiv okrunjenih holivudskih veličina. Jedna afera za drugom izbijale su kroz stupce najvećih američkih listova. Svi su se upravo natjecali, tko će prvi donijeti što veći skandal ove ili one glumice. Počela je padati prava tuča po jadnim starovima, koje pred očima publike skinuše tako reći do gola, razotkriše njihove mane i slabosti i izvukoše ih iz njihovih romantičnih skrovišta. Holivudski raj se jednim mahom pretvorio u pakao. Ono, što se dosada prikazivalo samo u krasnim bojama, sada se predočavalo kao nešto strašno, ogavno, neinteresantno. Serija otkrića dosegla je kulminaciju jednim romanom, koji su napisali dotadašnji filmski propagandisti, dakle ljudi koji su prije davali materijal za holivudske bajke. Najintimnije iz života holivudskih veličina i najskrovitije tajne filmske produkcije iznesene su u tom romanu sa toliko detalja, da je jednim udarcem raspršena i pokopana legenda o filmu. Kad su k tome objavljeni memoari jedne holivudske poznate maserke Sylvije, koja je iznijela i posljednje tajne najpoznatijih glumica, izgledao je Holivud opustošen. Tako reći nije ostala nijedna travka koja bi se u štampi dala u Holivudu upotrebiti.

Holivudski misterij je nestao poput magle. Američka štampa očajava, jer nema više čime da hrani svoju publiku. Pojedini listovi poslali su onamo dvostruki broj reportera, ali sav njihov trud je bezuspješan. Njihovi izvještaji nisu drugo do tužna elegija, u kojoj glavni motiv ponavlja već poznatu tvrdnju: u Holivudu nema više ništa nova . .«

Odavde možemo sada najzgodnije da uđemo u prikaz odnosa između žurnalizma i filma. Jedan drugom gode, jedan drugog trebaju. Ali da je film mogao da godi žurnalizmu, morao je najpre postati ono što je đanas. Morao je napraviti sebi publiku koja gladuje za njim i koja najviše uživa kad joj on daje štogod krvavo senzacionalno, i kojoj je moral i duh najdosadnija stvar. Ta publika mora biti brojem ogromna. To je film postigao naravno sve uz saradnju žurnalistike i svojih vlasnika kojima je takvim poslovanjem odbacivao najveće profite. Danas su odnosi tako prisni da čak ni nogomet nije tako toplo smešten na srcu žurnalizma kao film. I stoga film nema za svoju reklamu prikladnijeg mesta od žurnalskih stupaca. Filmska reklama u žurnalskim stupcima čini se svima sredstvima koje žurnalistika ima na raspolaganju. U tom pogledu zaostaju daleko sva druga merkantilna preduzeća koja iskorištavaju žurnalsku reklamu. Jer žurnal ne samo da je dao filmu svoja najveća slova, velika mesta u redakciskom tekstu, nego mu je on podelio (ili prodao, svejedno je) i takve svoje adjektive u superlativima kakve ne daje ničemu više na svetu. Ni kraljevski manifesti, na primer, ni najvažnije parlamentar-

ne debate, ni najsenzacionalniji svetski politički događaji, ne dobivaju u žurnalima to što ima film. Da od hiljadu primera koji nam se stalno pružaju, navedem samo jedan: »Novosti« od 25. X. 1933. donose filmski oglas preko cela dva stupca redakciskog teksta, dakle na većem prostoru nego što ga zauzimaju 700 reči uvodnog članka tog broja, i u tom oglasu stoje svega 41 reč: »Rezervirajte karte unapred! Danas — u 5, 7 i 1/4 10 svečana premijera — najnovijeg Fox-tonfilma — Clare Bow — najfenomenalnije filmske glumice — temperamentna — gorda — perverzna — hirovita — podatljiva — u svom najnovijem tonfilmu — Crvenokosi demon — Pretprodaja od 11— ½ 1 h — Telefon 28-29 — Kino Luksor.« Reč »perverzna« stoji u centru oglasa i u centru te cele stranice žurnala. Tačan prikaz odnosa između filma i žurnalistike, u pogledu ekonomske strane, može se naći i u samim žurnalima, naravno pre u onima koji nisu »dovoljno« dotirani filmskim oglasima. Tako naš »Jutarnji List od 7. I. 1934. piše:

> »I kod nas već dulje vremena dnevna štampa donosi redovne priloge sa filmskim materijalom. Postoji i niz filmskih časopisa.
>
> Kod tako jakog interesa štampe za film moglo bi se očekivati da postoji i razvijena filmska kritika, slično kao kod kazališta. No tu na žalost postoji na oko neobična praznina. Objektivna i nezavisna filmska kritika tako je rijetka, da pojedine rijetke pojave upravo potvrđuju pravilo o njenoj neopstojnosti. Razlozi tome su shvatljivi obzirom na socijalnu i ekonomsku strukturu društva. Najveći dio filmske štampe, da ne kažemo sva, zahvaljuje svoj opstanak raznim aranžmanima bilo direktno sa filmskom industrijom, bilo indirektno preko zavoda za pozajmljivanje i raspačavanje filmova i kinematografa. Isti je slučaj pretežno i kod dnevne štampe. U takvim prilikama jasno je da je posve objektivna kritika nemoguća. U najboljem slučaju se o pojedinim pojavama u filmskoj proizvodnji ne govori ništa, samo da se održe aranžmani i provede komercijalni momenat.
>
> Radi toga se i dešava da je filmska proizvodnja u svima državama osim Rusije udešena jedino za razonodu publike. Postavljena na industrijsku bazu i rukovođena komercijalnim principima filmska proizvodnja baca na tržište u pravilu prosječnu robu, koja u svakom pogledu zaglupljuje masu. Rijetki su slučajevi da se pojedinim jačim režiserima pušta na volju da stvaraju umjetnička djela. Ako se to kadšto i desi, film dolazi na tržište ili okljaštren ili uopće ne dolazi na tržište. Vrlo rijetki su slučajevi da pojedini filmovi imaju ispravnu tendenciju, ali je i ta većinom tuširana nepotrebnim balastom blještavih snimaka t. zv. velefilmova.«

Uopšte je žurnalizam u onome što pokazuje od sebe kad film ima reč u žurnalu postigao maksimalni stepen žurnalizma. Sve rezervacije koje žurnali raznih nacija, zbog postojanja raznih specifično nacionalnih i tradicionalnih osobina, trpe još

nekako na sebi, otpadaju bezobzirno kad je reč o filmu. Nikakav riziko, nikakva zapreka ne može tu biti dosta velika i jaka, da bi zaustavila taj besni tempo totalnog unificiranja i uniformiranja filmskog jezika kod svih naroda, a po modelu amerikansko-merkantilnog žargona. Taj užasni stil i užasni pojmovni rečnik prodro je već u sve narode, jer su svi opsednuti filmom i žurnalom. Ni nogometna reportaža nema takvih specijaliteta, takvih ekshibicija kao filmska. Koji god žurnal danas govori o filmu, govori tako kao da nema pred sobom čitaoca Kineza, Crnca, Engleza, nego samo jednu svoju vlastitu kreaturu, svuda jednaku, svuda bez mozga i duše. I to se pokazalo rentabilno i praktično, pa se sa sigurnošću može očekivati da će se filmski jezik i stil proširiti pomalo i na sve ostale žurnalske stupce. Po tome bismo mogli u filmskoj reportaži gledati s pravom sliku sledećega sveta.

Znam, mnogi će čitaoci prigovoriti da preuveličavam značenje filma, a pogotovu značenje toga što pojedini žurnali o filmu pišu ili ne pišu. Ali ja ću im opet mesto svakog odgovora citirati dva žurnala. U »Vremenu« od 12. XI. 1923. u prikazu jednog filmskog snimanja u Splitu stajalo je i ovo:

> »Sada su počele glavne splitske slike — — Znači, treba nam ceo Split kao statisterija. Dakle, dali smo naštampati 500 egzemplara »Posebnog izdanja«, u kojem je pisalo, kako će na samo podne nastupiti pomrčina sunca i kako će se morati zapaliti lampe i kako je došla posebna naučna ekspedicija, itd. Zatim se fotografi sakriše u prozoru jedne kuće na obali — — Split je čitao, komentarisao, — slika je uspela. Tek popodne se razneo glas: Kino, film, sve je ovo samo film. Ali mi smo još međutim na najlepšem mestu Splita, na starinskom peristilu, snimili nekoliko slika: ni manje ni više od 800 ljudi gledalo je naše snimanje kao najzahvalnija publika na svetu.
>
> Operater Frajnd:
>
> — Snimaćemo odavde, severna i istočna strana trga neka se isprazni.
>
> Organizacija deluje, 10 naročito angažovanih ljudi raščišćuju trg, a kad je sve gotovo, operator Frajnd opet veli i ne uzrujava se ni najmanje:
>
> — Preko je sunce bolje, neka se južna i zapadna strana isprazni, severno i istočno mogu stajati ljudi.
>
> Organizacija opet radi, ljudi (800 ljudi!) mirno idu na drugu stranu; na to Frajnd:
>
> — Ostaćemo ipak na ovoj strani! Kažite sad sami nije li to cirkus?«

Ima pravo što tako pita. Samo se može pitati još i ovo: Ima li još nešto tako čemu bi mase bile u tolikoj meri do-

brovoljno uslužne kao filmskom snimanju? Ali ta uslužnost nije ništa prema ovoj »ljubavi» koju mase pokazuju prema filmu i njegovim »starovima« (po »Politici« od 5. XI. 1934.):

»Na solunskoj stanici očekivala je voz gomila sveta i Brigita Helm bila je neoprezna da iziđe na peron.

Na peronu je zavladao haos. Gomila obožavalaca oduševljeno je ponela na rukama glumicu preko perona. Oduševljenje je bilo toliko, da se ovaj kratki put nemačke glumice, koji je počeo na vratima njenog vagona, završio u maloj sobici na stanici gde se ukazuje prva pomoć ranjenicima. Deset minuta docnije, pošto je izišla iz vagona, Brigita Helm ležala je u ovoj sobici gde su je vešti bolničari previjali. Glumica je, kažu oni koji su je tada videli, ličila na »živi leš«. Gledala je unezvereno oko sebe i drhtala celim telom. Pričala je kako su je napali, izgruvali, izgnjavili, čak počeli da joj čupaju kosu, da bi sačuvali neku uskomenu na nju. — —

Sva dnevna pitanja u Atini potisnuta su u drugi red. Atinjane više ne interesuje ni ekonomska kriza, ni politički konflikti, ni varoški skandali. Sve je zaboravljeno. Za Atinjane i Atinjanke postoji samo Brigita Helm, njen veseo osmeh, njene — — a naročito njena smeđa kosa.

Jadna kosa Brigite Helm! — — Svi hoće da sačuvaju jednu dlaku njene kose za uspomenu, tako da atinska policija mora da prati nemačku glumicu na svakom koraku, jer postoji opasnost da se s puta po Grčkoj vrati u Berlin bez kose.

Ali sve policiske mere slabo pomažu. Od jutra do mraka hotel »Velika Britanija« opkoljen je mnogobrojnom ruljom, smeliji obožavaoci uspevaju s vremena na vreme da se dočepaju po dve tri dlake iz Brigitine kose i glumica sve više strahuje. Prekjuče je nekoliko lica uapšeno zbog »napada na fizički integritet« popularne gošće, ali druge to nije uplašilo.«

Možda tu ima dosta žurnalističkog šegačenja, ali srž je istinita. Svet je takav kakva ga prave žurnal i film, a u koliko gde nije još takav, na sigurnom je putu da to postane. Ekonomska i politička pitanja su već danas kod masa potisnuta u drugi red prema pitanjima filma i nogometa, barem kod gradskih masa. I zaista se može tvrditi da nogomet i film spadaju u najsigurnija sredstva protiv svakog revolucionarnog pokreta masa, čak i onda kad te mase u masama umiru od bede i gladi. Da dobiju još samo mrvicu filma i nogometa, po mogućnosti začinjenu opisom u žurnalu, i njihov poslednji uzdah će biti lakši . . .

DVANAESTA GLAVA

Skica biogenetske istorije žurnalistike

Ovo poglavlje, u svojim istoriskim podacima, oslanja se na knjigu »Georges Weill: Le Journal; Origines, évolution et rôle de la presse périodique«, 1935, Paris. U svojim zaključcima i sudovima na osnovu tih podataka, ono se razilazi sa mišljenjem autora te knjige, koji uopšte ne odgovara na pitanje, da li od žurnalizma ima više štete ili više dobra. Na kraju knjige je postavljeno desetak pitanja o budućnosti žurnalizma, na koja nije dat nikakav odgovor, u smislu ukazivanja verovatnog pravca te budućnosti. Među tim pitanjima nema nijednoga koje bi izražavalo autorovo spoznanje zarobljavanja duha i morala od strane žurnalizma. I nijedno ne izražava brigu za to kako će se štampa osloboditi od ubistvenog parazitstva žurnalistike. Autora brine to da li će žurnal zadržati svoju slobodu koju je osvojio u velikom delu sveta, ili će on postati javna služba pod državnim autoritetom, kao u Italiji i Sovjetskoj Uniji. Pita, doduše, hoće li trgovački karakter kompletno ugušiti politički karakter žurnala, ili će redakciski članak i trgovačka anonsa nastaviti zajedničku egzistenciju. Ali se čini da pri tome svesno zatvara oči pred činjenicom da su u današnjem žurnalizovanom svetu politički i trgovački karakter postali ista stvar. Neutralna objektivnost, to jest nezauzimanje određena stava prema toj sili koja vlada svetom, znači u stvari krajnju partajičnost, kod pisca koji je otvorenih očiju posvetio mnogo truda i vremena njenu proučavanju. Ali nije ni formalna objektivnost to kad se, na primer, citiraju reči Bernarda Shaw-a, da je»žurnalizam najviša forma literature«, a ne navede i druga njegova reč, da je »žurnalizam jedini posao u kome netačnost ništa ne smeta«; ili ako se ne zna ta druga reč, da se da bar svoje mišljenje o prvoj, a ne ostavlja se sama da govori za se autoritetom imena Shaw-ova.

Ali, da ne učinim krivo autoru, moram reći da on, pored povoljnih mišljenja o žurnalizmu, citira i vrlo mnoga nepovoljna. (Ja neke citate uzimam iz njegove knjige.) Samo, kako rekoh, ostavio je glavno pitanje nerešeno. Osim toga, što je još gore i što celoj knjizi oduzima veći deo njene pretendovane vrednosti, jeste činjenica da autor stalno meša sa žurnalistikom celu periodičku štampu cele istorije. Tako borba za slobodno izražavanje misli štampom njemu znači borbu za slobodu žurnalizma, dok u stvari svi oni koji su tu borbu izvojevali i svojom krvlju plaćali nisu nikada ni pomišljali da se bore za žurnalistiku, koja je najopasniji neprijatelj slobodne misli.

Posle tih rezervacija mora se, s druge strane, priznati autoru trud u sabiranju velikog materijala za posmatranje istoriskog razvitka žurnalistike, radi čega se može njegovo delo preporučiti.

Treba još nešto da naglasim. Budući da se ovaj moj rad ne temelji na istoriji nego na sadašnjosti, gledanoj apsolutnim idejama, to on i ne treba da polaže veliku važnost na punu tačnost pozajmljenih citata u pogledu cifara i imena. Možda mu je koje drugo istorisko delo o žurnalistici moglo dati još bolje citate, ali nikakvo, u koliko je moralno i duhovno istinito, ne bi moglo dati takav materijal koji bi govorio protiv zaključaka ove knjige, koji su izvedeni tim čistim apsolutnim idejama iz materijala sadašnjice. Stoga, iako ovo poglavlje ima zadaću da pruži i istorisku potvrdu tih zaključaka, oni i bez toga imaju svoju integralnu vrednost.

Periodičke publikacije do godine 1789.

Kad su se odnosi ljudi, u pogledu njihovih poslova, toliko razgranali, sadržinom, prostorno i vremenski, da je radi toga postajalo vrlo važno za uspeh tih poslova znati za nove događaje u svetu, koji mogu uticati na te poslove, onda se tim pokazala stvarna potreba da se organizuje nabavljanje i davanje vesti o tim događajima. A iz tog organizovanja došlo se odmah i do stvaranja profesije. Ima primera već iz prve polovice 16. stoleća da su od tog posla mnogi dobro živeli. Profesionalizovanje tog posla znači, u daljem prirodnom razvitku njegovu, da taj profesionalac nastoji da proširi svoju klijentelu, dakle da što više vesti javlja i što većem broju mušterija, i to, što je najbolje, stalnih vernih mušterija. Iz toga se izrodilo javljanje i onih vesti koje raznim mogućnicima društva i države nisu bile po ćudi, pa tako vidimo vrlo rano i progone tih lica koja su pravila te »avvisi«, na primer u Italiji, kad je papa Pio V izdao 1572. godine bulu protiv njih. I naslednici toga pape, Gregorije XI, a naročito Siksto V, ustaju protiv tih novinara, nazivajući ih »pestiferi uomini«. Ali, kako su baš najviši i najbogatiji imućnici, pa i same pape, trebali nužno da znaju za mnoge događaje, to se u proganjanju pravila razlika između kneževskih »nuvellista« i tih vulgarnih pestifera.

Razume se da profesija nuvelista počinje da cveta tek sa izumom štampe. Pre toga je bilo vrlo skupa stvar primati stalno pisane izveštaje nuvellista i gazetista. Štampari su vrlo rado ušli u taj posao, jer se vrlo brzo pokazao r e n t a b i l n i j i m o d š t a m p a n j a k n j i g a, koje su sporije i teže pravljene i prodavane. Za listove sa novostima iz sveta vazda se interesovao veći broj ljudi, naročito u vremenu velikih ratova sa Turcima. Gde će Turci već jednoć stati, to je bilo teskobno pitanje za svakog Evropljanina, pa su stoga takve vesti sa svih strana tražene. Zatim Luterov pokret i ratovi oko njegovih reforama davali su i previše materijala za opravdanu radoznalost. I tako je uvek bilo događaja, čije je javljanje putem štampe jako privlačilo publiku. Tome je išla na ruku i poštanska služba, koja je u tim poslovima ili direktno učestvovala ili imala dobrih prihoda.

Javljanje je išlo dugo vremena sporadički, neredovito. Ali kad se pokazalo da mušterije više zadovoljava određeni periodicitet, te da on vlasniku donosi više koristi, javile su se i p e r i o d i č k i š t a m p a n e n o v i n e. One su već u prvom svojem početku izazivale oštru kritiku ne samo od strane papa i knezova nego i mnogih drugih uticajnih i uviđavnih strana, a zbog laži i pomaganja zlih osobina ljudskih, ali profit od posla je već tada bio jači od svih kritika. Profit je stalno, iako polagano, rastao, jer se i klijentela sve više množila.

Postojanje periodičke štampe pripremili su donekle kalendari i razni almanasi, zatim stalne relacije o političkim i vojničkim događajima, pisane i štampane za vašare velikih gra-

dova. Vrlo se brzo, međutim, od godišnjeg i semestralnog novinskog almanaha prešlo na mesečnjake i sedmičnjake, kod kojih se dugo ostalo, jer su pošte u 17. veku prolazile obično samo jedanput sedmično. Prvi dnevnik se pojavio tek 1702.

Već su se u prvim godinama 17. veka po celoj Srednjoj Evropi proširile te sedmične novine, koje su uvek imale komercijalne ciljeve. Ali i prva satira na njih i na publiku gladnu svih i najnemogućnijih novosti napisana je već 1626. od Engleza Ben Jonsona: »The Staple of News«. Sve su te novine u punoj poslušnosti prema vladama, koje su tada prodavale dozvole za izdavanje gazeta, a podeljivale i monopolska prava za izvesne vrste novosti. U početku su gazete donosile najviše novosti iz drugih država, a o unutrašnjim stvarima, naročito o politici, vrlo malo ili ništa. Šarenilo je od samog početka ulazilo u novine. Théophraste Renaudot u svojoj »La Gazette« tuži se ovako (god. 1632.): »Kapetani bi hteli da u gazeti čitaju svakog dana o bitkama, opsedanju ili osvajanju gradova; advokati samo o procesima i osudama; devotne osobe traže u njoj imena propovednika i ispovednika. A oni koji se ništa ne razumeju u misterije dvora, hteli bi u gazeti da ih nađu u masnim slovima.«

Dok su domaće gazete imale monopolski položaj, dotle se nije mogla još javiti konkurencija među njima. Ona se sporo i postepeno javlja, najpre izvana od inostranih gazeta.

U to je vreme i naučna gazeta uživala monopolski položaj. Tako, na primer, francuski »Jornal des Savants«.

1672. se javio u Parizu »Mercure galant«, koji su izdavali, uz blagonaklonu protekciju Luja XIV, de Vizé i Thomas Corneille. Nađen je njihov ugovor, kojim se obvezuju da će sav profit deliti po pola, pa i »eventualne darove (présents) u novcu, predmetima, dragocenostima i penzijama«. Oni su u novcu primali blagodarnost visokih ličnosti zbog pohvala izašlih u Merkuru. Izlazio je mesečno sa najmanje 200 stranica. U njemu je bila mondenska rubrika, literarna i pozorišna kritika, referati o sednicama akademije, imenovanja činovnika, venčanja i drugi društveni događaji. Osim toga stihovi, zagonetke itd. Ali je zbog svojeg šarenila, plitkoće i banalne duhovitosti odbijao od sebe velike pisce svojeg vremena. Tako Rasina i Molijera, a naročito oštar sud je o njemu izrekao La

Bruyère: »Le Mercure galant est immédiatement au-dessous de rien«. Ali je de Vizé, nemajući kvaliteta velikog pisca, imao kvalitete žurnaliste. Njegove su novine odgovarale ukusu publike. One produžuju svoju karijeru još kroz celi 18. vek.

Što se tiče političke slobode pisanja tih gazeta, najranije su je dobile engleske. U polovici 17. veka, u godinama 1641. do 1643., periodičke novine, štampane sedmično u obliku brošira, imale su prilično slobodu: donosile su čak i zapisnike parlamentarnih sednica, što je za ono vreme značilo revolucionarnu koncesiju publici. Pored toga su se najpre u Engleskoj pojavile i polemičke novine, sa karikaturama, čak i samog pape i anglikanskih biskupa. Kad se ponovo uvela oštra cenzura i prikratile već date privilegije, pesnik Milton je ustao u odbranu novina. Poučna je ta odbrana, jer se po njoj, kao i po svima docnijim na drugim stranama, koje su nešto vredele, vidi da ona ne brani žurnalistiku nego slobodu misli. »Ubiti čoveka« kaže Milton, »to znači razoriti jednu umnu kreaturu. Ali ugušiti dobru knjigu, to znači razoriti sam um.« I kad se u Engleskoj 1695. ukinula preventivna cenzura, to nije učinjeno radi novina nego za slobodu knjige. Ali je karakteristično za to doba da je John Locke, filozof, da bi predobio kuću lordova za ukidanje preventivne cenzure, obrazlagao tu potrebu uglavnom komercijalnim motivima. Pa je stoga i razumljivo bilo da će u zemlji gde su i lordovi već tako rano bili trgovački opredeljeni, najviše profitirati od dobivene slobode žurnal, a ne knjiga. Stoga se taj datum, godina 1695., s pravom smatra »kapitalnim datumom u istoriji žurnalizma.«

U Tridesetogodišnjem ratu se prviput jasno ocrtava jedna važna nova uloga gazeta: zaraćene partije se uzajamno bore i p r a p a g a n d o m p o m o ć u g a z e t a. Stoga su se u tom ratu i posle njega gazete znatno umnožile. Skoro svaki veći grad imao je po jednu. U Nemačkoj se tada javila i literarna periodička štampa po ugledu na francuski »Journal des Savants.« I u Holandiji, pored Engleske, mogli su sedmičnjaci da pišu dosta slobodno, jer su izlazili u trgovački jako razvijenim i bogatim gradovima sa širokim autonomijama. Osim toga imaju oni da zahvale za tu svoju relativnu slobodu i činjenici što su izlazili skoro svi na francuskom jeziku, usled čega nisu mogli biti opasni za vlasti, budući da ih narod nije razumevao.

A dobro su se prodavali u inostranstvo, obično kriomice, pa im je ta trgovačka pozitivna strana donosila takođe moćnu zaštitu. Bili su se jako proširili po svetu. Jedan savremenik piše o tim holandskim gazetama: »U Carigradu, u Smirni, u Kairu, na Levantu, u obe Indije, čitaju se holandiske gazete kao u Hagu ili u kafanama Amsterdama.«

Posle ukinuća preventivne cenzure u Engleskoj, a za vreme i usled drugih borbi dveju velikih partija Wigs i Tories, žurnali su široko zabrazdili u domenu političke diskusije. Njima su se služile obe stranke, a prvi »veliki engleski žurnalista« Daniel Defoë, inače poznat kao pisac Robinsona, služio je obe stranke, naravno naizmence, prema njihovoj moći. Tako je vrlo rano dat primer docnijim plejadama »velikih žurnalista.« Naravno, mnogo više ih je tada pokazivalo više stalnosti u privrženosti jednoj partiji. Defoë nije bio politički agresivan i svoje je čitaoce više pasionirao »senzacionalnim novostima i socijalnim anketama.« Tada su počeli periodički listovi izlaziti u kraće vreme nego jedanput sedmično: 2—3 puta na sedmicu. Tek 1702. pojavio se prvi dnevnik »Daily Courant«, koji se mogao držati sve do 1735. Donosio je većinom citate iz stranih novina, bez komentara. On je to tim pravdao što »čitioci i sami umeju da razmišljaju.« (Srećno to doba! Šta bi on rekao o čitaocima današnjih žurnala, gledajući na sve one komentare i detalje detalja, toliko puta ponavljane!) I tako su, pre više od 200 godina u Londonu sve društvene klase bile navikle da čitaju novine. Čitane su i u kafanama i opširno komentarisane.

Osim političkih novina javlja se u Engleskoj uporedo s njima i jedan drugi tip periodičkih novina, na kojem se opet primećuje jedna prinova u žurnalističkom smeru. 1690. godine knjižar Dunton osniva »La Gazette athénienne«, jeftin list, po 1 penny, koji je bio preduzeo da se probije tim što će »davati odgovore na sva najdelikatnija i najkurioznija pitanja, stavljana od najdomišljatijih ljudi.« Na primer: »Da li će Crnci vaskrsnuti na Sudnjem danu?« Drugi izdavač, Addison, učinio je korak koji je još bliži žurnalizmu. Njegov »Spectator«, osnovan 1711. godine, a redigovan od redakcionog odbora imao je po njegovim rečima da »izvede filozofiju iz naučnih kabineta i biblioteka, iz

škola i koleđa, pa da je instalira u klubove i salone, za čajne stolove i u kafane.« Pod takvim uslovima jasno je da konkurencija trgovačka ide u stopu za tim periodičkim listovima. Ona među njima postaje vrlo oštra, pa se najpre na političkom polju pojavljuju svakojaka ekscediranja. To je jako zabrinulo mnoge tadašnje dalekovidnije političare. Naročito su se bili uvukli u narod mali listići (štampani samo s jedne strane), kojih je po jednoj statistici iz godine 1712. bilo deset u Londonu, sa ukupnom tiražom od 44.000 primeraka. I obe velike političke partije uvideše tada opasnost za svoju politiku od toga što na taj način i široke narodne mase ulaze u politička pitanja. To naravno još nije bio čist žurnalizam, ali je od navike naroda da čita te čisto političke listiće postalo opet jedno pripremno tlo za dalji razvitak žurnalizma. Zbog tih političkih briga udarahu vlasti tada velike poreze na periodičke novine, srazmerno njihovoj veličini i broju stranica. Taj se porez održavao, često nesnosno pooštravan, kroz celi 18. vek. Zbog njega ginu brzo svi mali listići, a preostaju samo par većih, koji su bili skuplji, kao i oni koje su vlasti same pomagale, kojima su poslušne novine činile velike usluge.

Političko suzbijanje periodičkih listova od strane vlasti išlo je indirektno na ruku razvijanju jedne od glavnih žurnalističkih osobina periodičkog lista. Politička diskusija, naime, kad nije smela da izlazi u čisto političkim listovima, mahom se povlačila s maskom na licu u literarne mesečne revije, i tim još više povećala i inače veliko šarenilo tih mesečnika, koji su pored literature donosili i najrazličitije interesantnosti iz celoga sveta. Tako je sve više stvarana žurnalistička mešavina. Takav je slučaj bio u borbi za slobodno izveštavanje o parlamentarnim sednicama u Engleskoj, koja je borba trajala čitavih 50 godina. Ista se tipična pojava nalazi u svima drugim evropskim zemljama u vremenima pooštravanih progona političkih periodičkih listova.

Usled nagloga rasta bogatstva i moći Engleske u 18. veku, poreska i izvesna politička maltretiranja novina nisu bila dovoljna da ometu nicanje i razvijanje sve novih i novih listova. Polovicom 18. veka uvodi se, opet najpre u Engleskoj, jedan

novi običaj u periodičkim listovima, koji nosi opet jedno novo žurnalističko obeležje. U listovima isključivo trgovačko-oglasnog sadržaja počinje da se donosi i pokoji politički člančić, vest, notica, da bi se tim povećala vrednost oglasa. Prve takve novine su bile »Public Advertisser« u kojem je politička pisma pisao »Junius«, po svoj prilici pseudonim pod kojim se krio neki Thomas Mante. O tom Mante-u su se našla godine 1932. u Parizu u arhivi Ministarstva spoljnih poslova zabeleške jednog njegova savremenika koji ga je lično poznavao, i koji kaže da je taj Mante bio tajni agent, plaćen u isto vreme i od Francuza i od Engleza. »Vidio sam«, priča on, »1769. u Dieppe-u, kad je pisao onaj famozni list na engleskog kralja, koji je uzvitlao toliko prašine. Taj je čovek možda najveći genije Evrope, koji ima najširа znanja o ratu, o istoriji i politici, čovek redak i jedinstven po svojim talentima, ali bez morala i religije, jer bi za cenu koja nudi deset luja više prodao i engleskog i francuskog kralja velikom Turčinu.« Trgovina, politika, znanje, hohštaplerija u velikom stilu, sve smešano u osobi jednog žurnaliste, već pre skoro 200 godina!

Da kažem još koju reč o odnosima između trgovine i listova 18. veka u Engleskoj. Tu su se još od 16. veka javljali biroi za posredovanje između trgovačke potražnje i ponude. Otkriće štamparske veštine je dobro došlo i njima, jer su štampanjem oglasa mogli proširiti svoja obaveštavanja trgovačkog sveta. A posle je onda, prvo preko onih periodičkih listova čija je baza bila čisto merkantilna, vezivanje trgovačkog oglasa sa publicitetom novina išlo u prilog obema stranama. Tako je, osim spomenutog slučaja, gde politička reč plaćenog agenta dolazi k anonsama, počelo da se praktikuje i pristupanje anonse k političkim novinama. Prve su takve anonse javljale o novim knjigama, o lekovima, o izgubljenim predmetima (u Americi i o izgubljenim robovima!). Docnije su anonse postajale sve šarenije. Takvom vezivanju trgovine i publiciteta dosta su se dugo opirale engleske vlasti, a i mnogi su uviđavni pisci izricali o tome negativni sud. Samo to nije ozbiljno sprečavalo sve čvršće odomaćivanje te poslovne metode. Ona je u trgovački uslovljenom svetu morala da pobedi, jer su listovi sa prihodima od anonsa mogli da nabavljaju obilnije i bolje informacije i da

se jeftinije prodaju, da dakle dobiju opet širi krug interesenata oglasnih, kao i čitalaca. U drugim se zemljama nešto duže izdržalo u separaciji anonsnih biroa od političkih periodičkih listova.

Francuska početkom 18. veka pokazuje jedan specijalitet: podeljene sfere izveštavanja na listove sa državnim privilegijama. Tako je »Gazette de France« imala monopol za političke novosti, »Mercure de France« za literarne i mondenske a »Journal des Savants« za naučne, svi pod cenzurom i kontrolom vlasti. Privilegije izdavanja tih listova su prodavane izabranim licima, koji su iz toga izvlačili lepe profite. Međutim i u Francuskoj, što se dublje zalazi u 18. vek, sve više slabi politička stega nad štampom uopšte pa i nad periodičkim listovima. Osim toga razne ministarske koterije kušaju da publicistički škode svojim protivnicima, usled čega su nadzorne vlasti postajale sve nekonzekventnije, a zatim slabije, prema štampi. Tako se stvarala mogućnost političke kritike, naravno u početku sakrivenim rečima i u literarnim oblicima. Ta podela sfera nije ostala kroz ceo taj vek. Ministri koji su publicistički hteli podupirati svoje koteriske političke planove dođoše na misao da će politički uticaj njihovih listova biti jači ako im se dadne više sfera za izveštavanje. Tako je Choiseul 1761. od »Gazette de France« napravio oficijelni list, za koji je, cirkularom na podređene vlasti, tražio da mu se pribavljaju »vesti, naročito o svemu što se odnosi na fiziku, istoriju prirode. trgovačke projekte, manufakturne etablismane, novosti i planove vojničke, retke i izvanredne događaje.« Tako je podela na sfere pala, a tim je otstranjena i ta mala zapreka na putu ka rađanju žurnala. Na taj put su ministri naterani i stranim novinama, koje su bile već šarene a pisane francuskim jezikom. One su krišom unošene u Francusku i mnogo čitane. Mešanje anonsa sa političkim periodičkim listovima počelo je u Francuskoj tek pred Veliku revoluciju.

Veliki filozofi francuski u tom veku uglavnom su prezirali periodičke listove i svoj prezir javno iskazivali. Svoje socijalne i političke revolucionarne misli oni su davali javnosti putem brošira, pamfleta i knjiga. Za periodičku štampu Voltaire nije tražio nikakvih novih sloboda. On kaže o novinama svojeg doba (u »Catalogue des Ecrivains français«): »Bayle je usavršio taj

žanr, koji je posle obeščašćen od strane nekih žurnala koje su izdavali, takmičeći se, pohlepni knjižari, a koje su opskurni literati punili nevernim citatima, glupostima i lažima. Najzad, došlo se dotle da se počela terati javna trgovina sa pohvalama i cenzurama, naročito u periodičkim listovima; i najveće poniženje koje je literatura pretrpela došlo joj je od tih infamnih nadničara.« (Po »Levrault: Le journalisme«). Diderot i Rousseau su dali takva mišljenja o listovima svojeg vremena da ona pogađaju u mnogi živac i današnju žurnalistiku, iako se može reći da je ondašnja prema današnjoj pretstavljala prave ideale moralne i duhovne čistoće. Diderot u svojoj Enciklopediji kaže o gazetama: »Svi ti papiri su hrana za neznalice, vrela za one koji hoće da govore i sude bez čitanja, kazna i muka za one koji rade. Oni nisu nikada dali nijedan dobar redak dobra duha, niti su sprečili loša pisca da pravi loša dela.« A Rousseau u jednom svojem pismu kaže ovako: »Postali ste, gospodo, periodički pisci. Priznajem Vam da mi se Vaš projekat ne sviđa toliko koliko Vama. Žalim kad vidim ljude, stvorene da dižu spomenike, gde se zadovoljavaju da snose materijal za građu, da od arhitekata postaju nadničari. Šta je periodički spis? Efemerno delo, bez zasluge i bez koristi, a njegova lektira, koju izbegavaju i preziru izobraženi ljudi, služi samo da ženama i budalama daje taštine bez pouke. Njegova je sudbina da, pošto je sjao izjutra na toaletnom stolu, umre na veče u garderobi.«

U Nemačkoj je razvitak tih listova u to vreme išao još sporije nego u Francuskoj. Mali nemački despoti su zabranjivali svojim podanicima da »rezoniraju«. Periodički list se mogao da pojavljuje u prvoj polovici 18. veka jedino u religioznoj moralnoj odeći. Dokazivala se Božja egzistencija, žigosala praznoverica, ispitivali se pedagoški problemi. Tek su u Frankfurtu bili malo slobodniji. U njemu su se bila sačuvala dva stara lista još iz 17. veka. 1722. gradski senat Frankfurta je dao jednom listu privilegiju da donosi objave izgubljenih i nađenih predmeta, zatim objave rođenja, venčanja, smrti. U Hamburgu, velikom lučkom gradu, koji je imao živ trgovački saobraćaj sa Engleskom, a i slobodnije gradske statute, dosta su čitali strane novine, čime se pomalo omogućivala pojava domaćeg lista »Staats- und- Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteyischen Correspondenten«. Taj je list brzo postao glavni

periodički list cele Nemačke. Izlazio je 4 puta sedmično, bio dosta dobro informisan o spoljnim političkim događajima, a snabdevan i mnogim literarnim novostima kao i anonsama. U Pruskoj su se najduže opirali takvim listovima, ali je i tu odlučio stvar u njihovu korist obzir na državnu kasu. Osnovani su »Intelligenzblätter« u čisto trgovačke svrhe sa monopolom donošenja oglasa. Sa dolaskom Fridriha II. na vlast izgledalo je da nastaje preokret u režimu periodičkih listova. Reč: »Novine, da bi bile interesantne, ne smeju biti ženirane«, potiče od njega. Ali on nije dopuštao da ih iko drugi osim njega, ili po njegovim uputima, pravi interesantnim. Preventivna je cenzura i pod njim oštro funkcionisala. Taj je inteligentni despot upotrebljavao listove kao pogodno oružje za političku borbu prema vani. Vršio je njima propagandu u svetu, pa je i sam u njima pisao članke ratničkog i vojničkog sadržaja. Pravio je tu i tamo prave žurnalističke smicalice, šireći izmišljene vesti u cilju skretanja pažnje u drugom izvesnom pravcu koji mu je trebao. Radi boljeg informisanja inostranstva izdavao je listove i na francuskom jeziku.

Habsburgovci su manje verovali u uspešnost političke propagande putem tih listova. Ali je Marija Terezija baš Fridrihovom propagandom bila primorana da se služi istim sredstvom za njeno suzbijanje. Za Josipa II. stanje se u tom pogledu potpuno izmenilo. On je otstranio skoro sve stege cenzure, pa se u državi za čas pojavilo oko 50 sedmičnih gazeta, iako nisu bile duga trajanja. 1789. nastupa u Austriji u tom pogledu opet oštriji kurs, najpre u obliku teškog poreza, a malo docnije povraćanjem preventivne cenzure.

Što se tiče malih država, one su svojim držanjem prema periodičkim listovima velikih zemalja najbolje ilustrovale moć tih listova krajem 18. veka u celoj Evropi. Te su male države bile u strahu da se koji veći list ne pozabavi njihovim domaćim prilikama, ili im je trebalo da kakvu svoju politiku obese na veće zvono, pa su stoga kupovale milost redaktora tih velikih listova. I, kako onda, tako i danas . . .

Žurnal od godine 1789.—1848.

Udeo koji su imali periodički listovi u pripremama Velike francuske revolucije bio je nesrazmerno manji od udela koji pada na brošire, pamflete i knjige, koje su proturali u svet tadašnji veliki revolucionarni filozofi. Pred samu revoluciju je stega nad tim listovima u Francuskoj bila sasvim popustila, tako da su izlazili mnogi politički listovi ilegalno a javno. Prelazi se od sedmičnih na dnevne listove. U svima dominira politika, jer su to dani bređi od teških događaja. Ton je patetičan, vatren, borben do krajnosti. Sudar staleža, sudar socijalnih klasa, sudar republikanaca i rojalista, nalaze svoj pun, slobodan izraz u tim listovima. Vlasti su pomalo gubile svaku moć nad njima. Ni Konstituanta ni Legislativna skupština nisu htele da tu moć zauzdavaju. Tek 12. august 1792. doneo je promenu u režimu štampe. Počelo je uzajamno uništavanje protivničkih listova i publicista. Tako je pariško Gradsko veće zaključilo da se »kontrarevolucionarni žurnali, trovači javnog mišljenja, rasture i njihove štamparije ustupe revolucionarnim listovima.« Borba je sve oštrija, krvavija, giljotina seče mnoge novinarske glave. Razume se, mnoge od tih listova ubrojati u saradnike pri rađanju žurnalizma, bilo bi sasvim neopravdano i nedostojno. Što je žurnalizam dobio od te revolucionarne periode, to je opšta strastvena navika publike da čita uopšte periodičke listove, jer su oni javljali tolike po život građana najodsudnije novosti i događaje. Pred nastup Napoleonove vladavine vlasti su u Francuskoj sve više uviđale političku uticajnost periodičkih listova, pa su ih stoga sve više sputavale. Ali se ni Napoleon nije mogao odreći toga sredstva za političku propagandu. I kako je rasla njegova lična moć, tako je i štampa uopšte postajala sve više domena ministra policije. Napoleon smatra redaktore državnim službenicima. »Moniteur« je davao glavni ton, a svi su drugi listovi sekundirali, pri čemu je sam Napoleon brižljivo pazio da se održi dobra harmonija. Stalno je davao direktive i opomene. Kod njega se razvija čista žurnalistička metoda: lažnim i izmišljenim vestima škoditi neprijatelju. Na primer, o Englezima se redovito donose lažne stvari. Treba pokazivati svetu da se oni nalaze u »sramotnoj poziciji«, »il faut faire beaucoup crier« protiv proganjanja irskih katolika, itd. Politička monotonija tadašnjih francuskih

listova je međutim mnogo učinila da se pažnja publike sve više skreće na »nepolitičke« novine, pa je tako postao najrašireniji onaj list — »Journal deš Débats« — koji se najbliže primaknuo žurnalističkom tipu. On je uveo f e l j t o n, koji je rastavljao debljom crtom od političkog dela lista. O tadašnjem žurnalizmu napisao je značajan esej volterijanac Delisle de Sales: »Essai sur le journalisme«, gde ga je definisao kao »le besoin de déraisonner réuni au besoin de nuire«, to jest kao potrebu ispamećivanja udruženu sa potrebom štećenja.

Izvan Francuske sve njene susedne države u doba Velike revolucije uspostavljale su oštriji režim štampe uopšte, da bi tim suzbili revolucionarnu zarazu. S dolaskom Napoleona na vlast reakcija se još pojačala u tom svetu. Stoga je opet politička javna reč pobegla u literarne informativne listove, pa i tu se gusto maskirala. Po zemljama gde je vladao Napoleon stvarana je naročita režimska štampa. A u zemljama gde njegova moć nije dopirala stvarala se antinapoleonska štampa. P o c e l o j j e E v r o p i t a d a d e f i n i t i v n o u s v o j e n a m e t o d a d a s e p e r i o d i č k i m l i s t o v i m a i z v o d i p o l i t i č k a p r o p a g a n d a u n a j š i r i m r a z m e r a m a, i t o k a k o o d s t r a n e v l a s t i t a k o i o d s t r a n e o p o z i c i j e. A t o s v e z a j e d n o s a l i t e r a r n o m i i n o m n e p o l i t i č k o m m a t e r i j o m k o j a j e s v e v i š e p r i m a l a z a b a v n i i t r g o v a č k i k a r a k t e r. Ima Metternichova reč iz tog doba: »Gazete valjaju Napoleonu koliko vojska od 300.000 ljudi.« Moć i uloga žurnala u javnom životu cele Evrope snažno se oseća, stalno rasteći, već pre sto godina.

Najmanje ometan rast je uživala tada žurnalistika u Engleskoj. Njen režim štampe ostao je i dalje u oštrom kontrastu prema režimu štampe na kontinentu. Iako se nešto pooštrila pažnja vlasti na periodičku štampu u vreme Revolucije i Napoleona, ipak se nije uvodila preventivna cenzura. Ta srazmerno velika sloboda štampe učinila je da je upliv periodičkih listova silno porastao, što se može dobro osetiti iz ovih Sheridanovih reči: »Dajte mi slobodu štampe, i ja ću Ministarstvu dati potkupljiv Gornji dom, korumpiran i servilan Donji dom. Prepustiću ministarstvu imenovanja državnih službenika i celu moć koju mu daje njegov autoritet da kupuje potčinjenost i

krši otpore. Oboružan slobodom štampe, ja ću da mu prkosim.« To mišljenje nije, naravno, bilo opšte, i možda je malo preterano bilo, ali svakako je karakteristično za ono doba. Istovremeno sa porastom moći listova u Engleskoj, sve se čistije izražava njihovo žurnalističko obeležje. U pojedinačnim slučajevima se sasvim poklapa sa obeležjima današnjih žurnala: vrlo šarene anonse, izmešane sa tekstom čak do prve stranice. Tako se reklo za velike engleske žurnale, početkom prošlog veka, da su to »permanentni vašari«. Uglavnom su izlazili samo na 4 strane, zbog visokih poreza, a od tih su dve bile pune oglasa. Pitanje je bilo kako da se one dve učine što je moguće više interesantnim, pa da izdrže konkurenciju. Sada tu treba naročito spomenuti jedno ime: John-a Walter-a, osnivača »Times«-a. Taj se čovek najpre obogatio spekulacijama ugljenom i osiguravanjima, a onda, godine 1785., pušta on u svet oglas »da ima nameru izdavati žurnal koji ne bi bio ni ograničen na jednu socijalnu klasu, ni privezan za službu jednoj partiji, nego koji bi se obraćao svima.« I tako je počeo izdavati »Daily Universal Register«, iz kojeg su docnije postale »Times«. Svoj trajan i stalan uspeh postizavao je taj list tim što se brinuo za što bržu informaciju o što više novih događaja.

Ali prvi veliki finansiski uspeh je postigao »Morning Chronicle«, koji je kupio neki Perry u godini 1789. za 1000 funti, a koji je po njegovoj smrti, 1921., prodan za 42.000. Dobar finansiski uspeh je imao i »Morning Post«. To su dnevnici koji izlaze 6 puta sedmično. Da bi se iskoristila i nedelja, počeli su već tada izlaziti naročiti nedeljni žurnali sa zadaćom da »amiziraju onu publiku koja je željna da joj se razvedri monotonija engleske nedelje.« Tu se istakao neki Robert Bell tim što je »znao odgovoriti ukusu publike detaljnim prikazivanjima kriminala i skandaloznih avantira.« Postoji karakterističan sud Walter-a Scott-a iz tog doba o velikim engleskim žurnalima, naime: »Ne može se uspeti kao izdavač dnevnika — izuzevši male provinciske žurnale — drukče nego da čovek postane protuha sposobna za sve (thoroughgoing blackguard).« Međutim, vlade i ministri su u Engleskoj sve više upotrebljavali žurnale kao sredstva svojih političkih ciljeva. Tako isto i opozicija. Engleska je, za odbranu protiv radikalizma svojih

žurnala, uvodila samo jači porez i višu kauciju, dok su štamparske delikte i dalje sudili žiriji. Tako žurnalizam može sve jasnije da ukaže svoj pravi lik. Nije se prezalo ni od iznošenja skandala iz »najviših« engleskih krugova, pa čak i iz kraljevske porodice (slučaj konflikta između kralja Đorđa IV. i kraljice). Broj abonenata je neprestano rastao, zbog čega se dolazi do nove žurnalističke note, naime da se u stupcima istoga žurnala daje prostora raznim i protivnim političkim mišljenjima poznatih političara. Tako je politički pravac periodičkih listova podlegao u korist trgovanja javnim mišljenjem. To se u Engleskoj dešavalo već pre sto godina. Politički ton tadašnjih žurnala je bio, istina, još i suviše polemičan, katkada i lično zadrt, ali to je brzo prošlo kad se uvidelo da često škodi rastu broja čitalaca. Prihodi redaktora su tada već bili ponekad neverovatno veliki. Tako je plata Sterlinga, redaktora »Times«-ova (od godine 1817. do 1843.), bila 2000 funti godišnje, koliko i plata jednog ambasadora. Žurnalisti, dotada vrlo prezirani među »visokim« krugovima, dobiše tim i društveni ugled, te se mnogome od njih otvaraju čak i lordovske kuće. I za lordove je postalo bilo očito važno ono što žurnali pišu.

U Francuskoj se posle Napoleona još dugo vodila borba oko konačnog režima štampe. Biralo se i kolebalo između tri načina: preventivne cenzure, represije preko redovitih sudova i progona putem žirija. Tek revolucija od 1830. donese definitivno rešenje: preventivna cenzura je odbačena i nije se više nikada, izuzevši ratno doba, povraćala. Ustanovljen je porotni sud za prestupe štampom. Tim je jako učvršćena moć periodičkih listova. O opsegu te moći se ovako izrazio jedan tadašnji legitimistički autor, Nettement: »Biskup- grand-seigneur, činovnik, oficir, naučnik, stari francuski plemić, stari narodni poslanik, student pri izlazu iz škole, svi su pružili ruke da prihvate za polugu periodičke štampe, tako moćne.« Vlasti su od svoje strane bile oštrije u procesiranju sa opoziciskim listovima nego engleske, ali je porota svojim čestim rešavajućim osudama davala veliku zaštitu slobodnu pisanju.

Od manjih država, koje su takođe oko godine 1830. ukinule preventivnu cenzuru, treba spomenuti još Švajcarsku i Belgiju.

U Austriji Metternichova doba vladalo je puno podjarmljenje slobodne misli, pa prema tome nisu mogli živeti ni slobodni politički periodički listovi. Ali je Metternich ipak strahovao od pisanja stranih listova i mnogo se brinuo i trudio da njegova politika dođe do svoje javne reči u inostranstvu.

U Pruskoj, kao i u ostalim nemačkim državama, izuzevši Sachsen—Weimar, bila je u to vreme sva politička periodička štampa podvrgnuta još strogoj cenzuri, koja se do 1830. godine sve više pooštravala. Politika se tamo opet sakrivala među literarnu, socijalnu i filozofsku reč, koje su imale više slobode a i dosta čitalaca. Kratko vreme posle 1830. počinje da snaži politički liberalizam i u Nemačkoj. Fridrih IV. bio je dosta popustljiv prema domaćoj štampi.

Pred godine 1848. stega je popustila i u Austriji i Italiji.

Ekonomski preobražaj periodičkih listova u prvoj polovici 19. veka

U prvoj polovici 19. veka učinjena su mnoga tehnička otkrića, koja omogućiše neslućen zamah razvitku periodičke štampe. »Times« su bile prve novine koje su, 1814., svoje mašine za štampanje poterale parom, i koje su ponosno istakle da mogu štampati 1.100 primeraka u satu. Iza parne snage slede za kratko vreme izumi posebnog štamparskog crnila, zatim litografije koja je unela crtež u periodičke listove. Ti su izumi učinjeni direktno za štampu. Ali su za nju bili još važniji izumi u saobraćajnoj tehnici uopšte. 1840. godine je već železnička mreža bila u Engleskoj jako porasla, a cena razašiljanja novina dosta pala, što je oboje donelo veliko umnožavanje pretplatnika. Telegrafom se prvi počeo služiti »Morning Chronicle« 1845. godine.

Ekonomskom preobražaju žurnala doprinele su još neobično mnogo ove dve okolnosti: Političke reforme u Engleskoj i Francuskoj u godinama 1831.—32. bile su takve da je naglo i jako porastao broj parlamentarnih birača. Tako je docnije bivalo redom i u ostalim evropskim zemljama. Ali druga okolnost je još važnija: popularizovanje prosvete uopšte koja prestaje biti privilegij izvesnih malobrojnih klasa. K tome je pridošlo još i snižavanje poreza u Engleskoj. Sve je to činilo da

su se pretplatnici stalno množili, pa je onda, naravno, i trgovačka anonsa zauzela svoje čvrsto mesto u žurnalima. Interesantna lektira u žurnalima sve više potiskuje političku i polemičku, jer ona osvaja najveći broj čitalaca, a osim toga dolaze takvi žurnali i najmanje u sukob sa vlastima, usled čega mogu da prave sigurne predračune svojeg poslovanja i profita. Ta strana opet naročito privlači poslovne ljude sa kapitalom. U tom pogledu za Francusku treba najpre spomenuti ime Emila de Girardin-a. Svoje uspehe u izdavanju periodičkih listova (»Journal des connaissances utiles« i »La presse«) postigao je proširenjem anonsnog prostora, u kojem su se sve više množile razne vrste oglasa, a naročito uvođenjem romana u feljton, pustolovnih događaja i pikantnih priča. I najveći i najkonzervativniji listovi, pošto su neko vreme izražavali preziranje takvog merkantilnog postupka toga novajlije, biše prinuđeni da i sami pođu istim putem. Istina, tome su krivi i oni mnogi francuski romansijeri sa zvučnim imenima, koji pisahu za novinske feljtone. Među njima nalazimo čak i — Balzaca koji je, međutim, okajao svoje grehe tim što je u romanu »Les illusions perdues« i spisu »Monographie de la presse parisienne« dao genijalan prikaz svih moralnih i duhovnih strahota žurnalizma sa proročki tačnim predviđanjima današnjeg stanja. Francuska moda romana u feljtonu odmah se proširila i na Nemačku, gde je za čas osvojila periodičke listove.

Probitačnost objavljivanja trgovačkih anonsi izazvala je i u Francuskoj već 1848. godine osnivanje jednog velikog društva za pribavljanje i objavljivanje oglasa, koje je u samom Parizu imalo 208 biroa i kroz dve godine uživalo monopolski položaj.

Američka žurnalistika do polovice 19. veka

U Sjedinjenim američkim državama postoje već krajem 17. veka periodički mesečnjaci i sedmičnjaci političkog sadržaja, a iza oslobođenja 1782. pojavljuje se vrlo brzo, nesravnjivo brže nego u Evropi, i žurnalistička nota u tim periodičkim listovima. Dok je Jefferson još 1787. mogao da kaže: »Kad bih mogao odlučiti da izaberem vladu bez žurnala ili žurnale bez vlade, ne bih oklevao ni časa da se odlučim za žur-

nale«, on je sam 1799. digao već javne optužbe protiv javnih zala koje žurnali šire. Fenno je pisao te godine: »Ovi žurnali (političkog sadržaja) su najniže publikacije, najlažnije, najservilnije, najkupljivije od svih koji su ikada prljali društvena vrela.« Focqueville, inače veliki simpatizer tadašnje mlade američke demokratije, kazao je o duhu američkog žurnalizma, »da grubo pada po strastima ljudskim, ostavljajući po strani principe; da zalazi u privatni život ljudi i razgolićuje njihove slabosti i nastranosti.« Sličnu je konstataciju učinio Dickens. Roman u feljtonu američke žurnalistike prve polovice 19. veka ne služi istoj nameni kao u staroj Evropi, gde je bilo mnogo nagomilane visoke kulture i literarne tradicije i dela, na koje je žurnalizam morao da nadoveže svoje delo. Ali američka publika se tada vrlo malo brinula za literaturu, i poslovni izdavači periodičkih listova su vrlo brzo pronašli, to jest stvorili, za čas i vrlo lako, ukus te publike za detaljan prikaz kriminala i raznih nesrećnih događaja, pri čemu su senzacionalne epizode igrale glavnu ulogu. Dakle već puna žurnalistička nota. Najpreduzetniji je u tom pogledu i, može se reći, glavni preteča modernog amerikanskog žurnalizma, Gordon Bennet, koji počinje 1835. sa »Morning Herald«-om. On je držao za moguće, i nije se prevario, da se istim listom mogu zainteresovati i visoko naobraženi ljudi kao i jedva pismeni. Hteo je da slika scene sa Wall-Street-a, iz opere, pozorišta, sa svih mesta gde ljudi »najbolje razvijaju svoje fantazije i kaprice.« Njegovi reporteri su pohađali mitinge religioznih sekti. Šefovi tih sekti, s početka skandalizovani, »bili su ubrzo oduševljeni tim nenadanim publicitetom. Familije u kojima se desila kakva drama, dobivale su posetu Heraldovih reportera, pa su i one koje bi htele uskratiti davanje informacija, ipak odgovarale, bojeći se inače neprijateljskih komentara.« I tu su, razume se, najlepše procvale anonse, opet sa izvesnim američkim otskokom, jer su novine primale, bez obzira na sadržaj, sve što se anonsiralo, pa se tako već tada nalaze u njima i, na primer, oglasi šarlatanskih lekarija.

Žurnalistika od godine 1848.—1870.

Političke peripetije u Evropi u revolucionarnoj godini 1848., i u potonjim reakcijama, imale su uticaja na razvijanje

periodičkog novinstva samo u političkom pravcu. Širenju onoga što znači žurnalizam nije se nigde stajalo na put, jer o tome »odlučujući« faktori nisu imali ni pojma, kao što ga ni danas nemaju. Stoga, što je više pooštravana često politička stega, što su bezbojniji i dosadniji postajali politički članci, tim je više debljala u žurnalima mondenska, površno-socijalna, a najbolje finansiska strana. Reakcija od godine 1850. favorizovala je veoma materijalni napredak Evrope: nicali su posvuda kapitalisti, burze, akciska društva, industriska preduzeća, banke. Bogatstvo je raslo u rukama buržoazije, pa je rasla i briga kako da se korisno plasira. Usled toga su ekonomska pitanja sve više ulazila i u stupce žurnala. Svaki čas je trebalo animirati publiku za koje novo preduzeće. Burzovni izveštaji zasedoše na svoje stalno mesto u žurnalima. Veza između kapitalizma i žurnala, kojem je poslovni interes iznad svakog drugog, leži u prirodi stvari pa se stoga snažno razvija. A pošto su već tada sasvim potisnuti ili uništeni periodički listovi idejnog smera, uticaj žurnala na »javno mnenje« nije više bio zapravo ni od koga ozbiljno osporavan niti ometan, pa je, dakle, savezništvo sa žurnalima postajalo kapitalu iz dana u dan sve draže i dragocenije. Tako je Hippolyte de Vilmessant kazao za jedan primerak svojeg »Figaro«-a: »Evo najboljeg primerka među svima koje smo izdali: nijednog retka u njemu koji nije plaćen!«. Kankani mondenskog života, indiskrecije, skandali, to je bila baza uspeha »Figaro«-a i njegovih mnogobrojnih imitatora.

Godina 1859. dade štampi ponovo političku slobodu koja je bila jako okrnjena u reakcijama na godinu 1848. U Francuskoj je periodičkim listovima dopušteno godine 1860. da donose detaljne izveštaje o sednicama Legislativnog tela. U Austriji je godine 1859. ukinuta preventivna cenzura, ali su još neko vreme bile oštre represivne mere. U Nemačkoj je Bismarck tutorisao periodičku političku štampu, dok je o žurnalistici inače imao vrlo ispravna shvatanja, koja i današnjica u celosti potvrđuje. Kakva je tada bila nemačka žurnalistika, kazao nam je sažeto socijalistički prvak Ferdinand Lasalle: »Pisana od ljudi koji nemaju ni duha ni znanja i koji kvare narodnu dušu. Anonse su od novina načinile dobar posao, primamljiv za vešte kapitaliste i pustolove. Da se dobiju anonse,

mora se najpre dobiti abonente, a da se dobiju abonenti, mora se laskati vulgarnom raspoloženju. Žurnali su postali sluge buržoazije.«

Engleska je žurnalistika za vreme kontinentalnih kriza 1848.—1852. mogla mirno da se razvija. Bogata novostima s kopna, bogata abonentima, anonsama i svakovrsnim sadržajem, njena se moć sigurno penjala prema svojem vrhuncu. O položaju »Times«-a toga doba u državnom i društvenom sklopu Engleske dobro govori ovaj slučaj: Jednog dana kraljica Viktorija, srdita zbog neodobravanja koje je bilo javno izraženo u »Times«-u povodom udaje njene kćeri za pruskog princa, zamoli Palmerstona da interveniše kod Delane-a (tadašnjeg glavnog urednika »Timesa«). Stari ministar, u jednoj mešavini šale i ozbiljnosti, odgovorio je da anonse dolaze onim žurnalima koji imaju veliku nakladu, te »pošto ljudi radije čitaju kritike nego pohvale, to i »Times« kritikuje vlasti, da bi sačuvale nakladu koja im osigurava komercijalni uspeh.« »Times« su prve prodrle sa običajem da se na ratne frontove dopušta pristup i izvestiocima žurnala, što nije išlo bez žilave borbe sa komandantima. Koncem Krimskog rata, o kojem su jedine »Times« autentično izveštavale, popela se njihova naklada na 60.000 primeraka. O njihovoj moći svedoče nam dobro još i ove prve reči jednog članka »Saturday Rewiew«-a iz 1855.: »Izlišno je dugo obrazlagati da ovom zemljom vlada »Times«. Eto, na što se svodi britanska sloboda: trideset miliona cives romani, kojima despotski vlada jedan žurnal.« Tu treba ipak naglasiti da »Times« taj svoj položaj nisu postigle toliko onim bitno žurnalističkim metodama kao u to vreme »Figaro« u Francuskoj ili dvadeset godina ranije Bennet-ov »Morning Herald« u Americi, koliko obilnom, tačnom i brzom informacijom o svetski važnim događajima. Prepotencija njihova nad drugim žurnalima nije, međutim, dugo trajala. Velike poreske olakšice, razna tehnička usavršavanja, ekonomski polet na svima stranama, stvoriše mnogu uspešnu konkurenciju, među kojom se počinje isticati i provinciska štampa.

»Zlatno doba« žurnalistike od 1870.—1914.

Od 1870. godine nastaje duža perioda mira u velikim evropskim zemljama. Neslućeno veliko gomilanje bogatstva bur-

žoazije i poboljšano materijalno stanje radnih masa, još ogromniji rezultati u narodnom prosvećivanju i demokratizovanju javnih ustanova, naročito u Zapadnoj Evropi, dadoše i žurnalistici, koja se i pre toga bila već čvrsto ukorenila, neslućen zamah. Klijentela žurnala raste naglo iz dana u dan. Sve jasnije dolazi do izražaja jedna od osnovnih karakteristika žurnalizma: trgovački konkurentska borba i njene tipične metode reklamisanja. Jagma za što većom nakladom određuje u celosti i formu i sadržaj žurnala. Politički članak i reportaža ostaju kroz celu tu epohu i dalje na dominantnom mestu, ali više počasno i tradicionalno dominantnom nego stvarno, jer je sve jasnija i stalnija tendencija da se ta dominacija smanji u korist ostalih interesantnijih i žurnalistički pogodnijih tema: senzacionalnog kriminala, katastrofe, sporta, društvenog skandala itd. Anonse nose velike profite, usled čega se javlja jedna veoma karakteristična nova crta modernog žurnalizma: cena koštanja žurnala je viša nego prodajna, ali profit od anonsi ne samo da pokriva deficit nego odbacuje i velike profite. Veza kapitala i žurnala tim postaje nerazdvojna.

Epohu evropske žurnalistike od godine 1870. do 1914. karakterizuje još naročito ta okolnost što su zamenjene uloge učitelja i učenika: od 1870. evropska žurnalistika uči od američke metode koje vode brzom finansiskom uspehu. Pre svega senzacija, ogromna slova u naslovima, amizantne ankete o svemu i svačemu što može da interesuje najšire slojeve. Pristupa se najrazličitijim reklamnim trikovima za pridobijanje čitalaca: davanju polica za osiguranje, delenju najraznovrsnijih nagrada u novcu i predmetima, premijama za odgonetanje zagonetaka koje zahtevaju što pažljivije čitanje ili pregledavanje što većeg broja primeraka, raspisivanju zgoditaka za pojedine označene brojeve itd. Tada se rodila današnja »velika štampa«. U Engleskoj je bio glavni graditelj njen Alfred Harmsworth, posle zvani lord Northcliffe. Značajan datum u tom pogledu je osnivanje »Daily Mail«-a godine 1886. Tu su ispunjavale novosti skoro sve strane a bez ikakva sistematskog poretka, samo je svaki dan rezervisano »počasno mesto«

najaktualnijem događaju dana, »najinteresantnijem za gomilu.« Cena toga lista je u početku bila za polovicu niža nego kod drugih dnevnika. Stoga se lako i probio: kroz pet godina je postigao nakladu od milion primeraka, koji i dalje sve više raste. Ništa nije ometalo nagli razvitak žurnalistike što su izvesni engleski »visoki« krugovi sa kulturnom tradicijom pokazivali otvorenu odvratnost prema njoj, kao na primer lord Salisbury, koji je rekao za »Daily Mail« da ga »pišu ulični poslužitelji (office boys) za ulične poslužitelje.« Samo to naravno nimalo ne preči da se javljaju odmah imitatori i konkurenti »Daily Mail«-a. »Daily Express«, osnovan u vreme transvalskog rata, postiže brzo sličan uspeh, naročito kad prelazi u ruke nekog Maxa Aitkin-a, docnijeg lorda Beaverbrooka koji je bio upućen u sve »amerikanske metode«. Što se tiče »Times«-a, njihova pozicija, iako stacionarna po broju abonenata, biva stalno sve slabija pošto pozicija konkurenata sve više raste. Njima se, istina, čak do danas uvek pridavao internacionalni prestiž, ali u stvari njihov raniji uticaj na formiranje narodne volje u politici i društvenim pitanjima, na stvaranje narodne psihe i osećajnih komponenata, skoro i ne dolazi u pitanje kad se uporedi sa uticajem onih žurnala koji imaju milionske naklade. Tu odlučuje jednostavan broj. U godini 1901. prešle su »Times« u vlasništvo gospodara »Daily Mail«-a.

U Francuskoj je žurnalistika osamdesetih godina pokazala jedan specijalitet: »Gil Blas« sa erotskom, katkada pornografskom literaturom, koji nalazi brzo dosta sledbenika. Léon Bloy je rekao za to doba francuskog publiciteta: »Gil Blas« se rodi i nastupi carstvo svinja.« Kod starijih konzervativnijih listova, vodeća politička uloga prelazi sa »Journal des Débats« na »Temps«, koji ju je zadržao sve do danas, iako danas samo formalnu, slično kao »Times« u Engleskoj. Čini se da svetski magnati žurnalistike s planom trpe odnosno određuju takav konzervativan izgled i »Times«-a i »Temps«-a, uglavnom stoga što im je potrebno da, kad se za žurnale rekne da prostituišu moral i duh, imaju nešto u što mogu upreti prstom a za što se ne bi moglo olako tako nešto tvrditi. Ti listovi služe dakle kao maska za glavne poslove sa drugim žurnalima i na drugim stranama. Pravu veliku, to jest najuticajniju žurnalistiku u Francuskoj osamdesetih godina, čine već čisto komercijalni tipovi: »Le Petit Journal« (osnovao ga 1865. neki Millaud, »spretan finansijer«) i »Le Petit Parisien« (osnovao ga neki Jean Dupuy, »spretan poslovan čovek«). I jedan i drugi davahu više mesta svakojakoj senzaciji a na štetu politike: ubistva, katastrofe, sudsku kroniku, sport itd. Malo posle njih se javio »Le Matin«, koji osnovaše »američki građani i urediše ga po američkoj fasoni«, te koji svoj glavni uspeh poče postizavati kad dođe u ruke nekog Poidatz-a, »značajnog finansijera sa znatnim kapitalima«. Za njim dođoše »Le Journal« i »L Écho de Paris«. Tih pet listova imaju pred Svetski rat nakladu od 5 miliona, dok svih ostalih 36 pariskih dnevnika imaju tada zajedno 1 milion. I tu, kao i u Engleskoj, kao i u Americi, kao posvuda u svetu, otimaju se ti »veliki« listovi o čitaoce istim reklamnim trikovima: nagradama i premijama.

U oslobođenoj Nemačkoj je posle zakona o štampi od 1874. dobilo periodičko novinstvo punu mogućnost da se pretvori u žurnalistiku. Ukinućem preventivne cenzure postala je politička materija, kao i ostali socijalni problemi, više pristupačna za novinstvo. Dosta često procesiranje vlasti protiv novina nije, kao ni u drugim zemljama, stajalo na putu njihovu žurnalizovanju. Pod kraj 19. veka, u Nemačkoj, u kojoj je socijalističko-radnički pokret bio razvijeniji nego igde, uočavaju se već jasno posledice žurnalističkog delovanja na taj pokret. Radnici otpadaju od svojeg zvaničnog organa »Vorwärts«-a, jer je suh, dosadan i neinteresantan, te radije čitaju žurnale sa interesantnom reportažom. Što je u Nemačkoj ipak sporije kročio žurnalizam u osvajanju naroda, tome je bio razlog, osim kasno osvojene političke slobode štampe, još i u specijalnom nemačkom regionalnom partikularizmu, koji je pre-čio da se razvije centralna »velika« štampa. U jednoj je žurnalističkoj noti, međutim, i nemački žurnalizam kročio brzo napred, to jest u komercionalizovanju novina, što je bilo posledica ogromnog buržoasko - materijalnog napretka zemlje. I anonsna strana žurnala rasla je brže i bujnije nego igde u to vreme, pod kraj 19. veka. Žurnalistički tip, takozvani Generalanzeiger, sa niskim oglasnim cenama i zabavnim štivom za mase, poglavito za žene, naglo se širi. Osnivaju se bankarska preduzeća koja izdaju veliki broj novina. Niču, na isti način kao ranije u Francuskoj, Engleskoj i Americi, novinske agen-

cije koje snabdevaju i velike listove kao i stotine provinciskih listova novostima, informacijama, zabavnim tekstom i svakovrsnim gotovim člancima. Nemački najveći žurnali ne postigoše ipak ni polovicu broja naklade koju su početkom 20. veka imali veliki francuski i engleski žurnali. Tako »Morgenpost« ima 1913. tek 400.000 primeraka. Naročito obeležje nemačkog žurnala toga doba je njegova voluminoznost, koja je bila uslovljena još voluminoznijim oglasnim delom.

Doba 1870.—1914. donelo je i velikoj većini ostalih evropskih zemalja, a i svuda gde se imitirala Evropa, definitivno useljenje žurnalizma u periodičke listove. Žurnalistika u toj epohi postaje prva svetska moć, što se tiče stvarnog uticaja na odluke političara i na formiranje narodnih psiha. Etničke diferencijacije, kao i brži ili sporiji tempo žurnalizovanja, zatim razni politički režimi štampe, nisu više nigde od većeg značenja za razvitak žurnalizma, koji posvuda deluje snažno u istom pravcu, u pravcu razaranja morala i duha svih naroda gde se udomio.

Što se tiče Amerike, već sam spomenuo velik uspeh novog neskrupuloznog žurnalizma koji je uveo Gordon Bennet. U vezi s tim treba pomenuti i jednu pojavu koja na prvi pogled izgleda kao neko kočenje punog zamaha u razvijanju žurnalistike. To je list »New-York Tribune«, koji je pokrenuo Horace Greeley u godini 1841. On je bio objavio nameru da će iz »javnosti otstranjivati nemoralne i degradantne policiske indiskrecije«. Pa je i dao svojem žurnalu malo literarniji ton. Zastupao je i neke moderne socijalne pokrete, na primer furijerizam, emancipaciju žene, slobodno formiranje radničkih sindikata itd. I za čudo, Greeley je zadobio i imao ogroman politički uticaj. Međutim, koliko god pozitivnih strana može da pokaže njegov publicistički rad, to njegovo idejno prožimanje američke žurnalistike nije štetilo žurnalizmu niti ga je zaustavilo u njegovu osvajačkom pohodu. Čak mu je i poslužilo, jer se tako i u američkoj žurnalistici bolje odomaćila rasprava u žurnalima i o najvišim problemima. Gordonu Bennetu nije bilo, razume se, po volji nikakvo sudeoništvo u žurnalističkom vladanju, pa se tako između ta dva oprečna tipa razmahao oštar sukob, u kojem Bennet nije nimalo birao sredstva borbe.

Sva su mu bila dobra, pa je stoga najzad njegov smer u američkoj žurnalistici i pobedio. U građanskim ratovima 1860. američki je žurnal napredovao silnim skokovima. Uopšte je po celom svetu svaki rat donosio jačanje žurnalizma i ogromne profite izdavačima žurnala. Greeley-ovu ulogu je nastavio posle građanskih ratova Godkin, ali i on svojom kulturnijom rečju doprinosi samo tome da poraste ugled i moć žurnalistike uopšte, dok njegovi moralni i duhovni napori žive u žurnalima isto tako efemerno kao i sve drugo što tamo zapadne. Onda dolazi doba Pulitzer-a i Hearst-a. Prvi je počeo sa »New York Journal«-om, a drugi sa »World«-om. Obojica su potpuno uspeli, jer su se »prilagodili ritmu novog američkog života«. Ti listovi su izdavani za ljude koji »samo na veče imaju nešto vremena da pročitaju žurnal. Umorni od rada, oni žele distrakciju jednako u žurnalu kao u kinu ili u radiju. Žele da čuju senzacionalnosti ili da uživaju u dobrim pričama.« A na čemu je najviše osnovao svoju moć »kralj američke štampe« Hearst, o tome je bilo naročito govora u poglavlju »Žurnalizam i rat«.

»Zlatno doba« žurnalistike od 1870.— 1914. ne bi bilo i u stvarnosti zlatno da nije bilo opet nekih novih tehničkih usavršavanja štampe. To su pre svega rotaciona mašina i linotipmašina. Zatim autotipija, koja je omogućila iskorištavanje fotografije u svrhe novinske reprodukcije. Onda telefon i radiotelegraf, pa pravljenje papira iz drveta. Sve to omogućuje brzo i u svakom kvantitetu ogromno širenje žurnala po celom svetu. To je širenje išlo posve glatko i bez ikakva opiranja. Kod izdavača i vlasnika žurnala glavni pokretač kod posla je svejednako profit. I kao svakoj svetski važnoj industriji, tako se i tu javljaju trustovi i karteli, novinski koncerni i koncerni novinskih agencija. Pojedine grupe kapitalističke kontrolišu po 100—500 listova. Posledica toga je opet ista kao i u drugim kartelisanim industrijama: standardizovanje proizvodnje: političke i socijalne tendencije kod biranja izveštajne materije, jezik, duh i stil kojim se ona javlja, postaje uniforman kod svih naroda. Te su tendencije, uglavnom, antisocijalističke, ali se kao takve ne ispoljavaju javno, jer su žurnali namenjeni u prvom redu baš radnim masama, kao najmnogobrojnijim čitaocima, i kao jedinom delu naroda od kojeg bi mogla

da dođe neka opasnost po vladavinu privatnog kapitala. I zaista, kapital je, kao isključivi naredbodavac »velike svetske štampe«, zaimao u njoj oružje koje mu omogućava da se, iako malen po broju ljudi koji ga drže, opire s uspehom svima socijalističkim politikama, tim što ih korumpira moralno i duhovno. (Kako se, međutim, taj poslušni sluga okreće protiv svakog svojeg gospodara, pa i protiv kapitalizma, o tome je govoreno u naročitom poglavlju.) U žurnalizovanom svetu nema za pojedinca koji je bez velikog kapitala, odnosno njegove pomoći, mogućnosti da imadne svoju stalnu reč u širokoj javnosti. Posednik velikih kapitala, i kad samostalno pokreće svoj žurnal, tražiće, sasvim prirodno, saglasnosti i sporazuma sa svojom sabraćom u ciljevima. Boriće se s njima za čitaoce, dok se ne »ulanči«, ali se neće boriti protiv njihovih ciljeva: protiv profita, jer je to i njegov cilj. Tako je svetska žurnalistika, stalno ističući da se bori za slobodu štampe, završila još pre Svetskog rata svoje delo uništavanja istinske slobode javnosti, i to ga završila mnogo sigurnije, čvršće i trajnije nego što bi to bili u stanju svi autokrati sveta.

Žurnalistika u Svetskom ratu i posle njega

Svetski rat je doneo žurnalistici neverovatno veliku hipertrofiju njene moći. Četirigodišnje gutanje krvavih senzacija do srži je opojilo i zatrovalo dušu civilizovanog čoveka i tako ga učinilo robom žurnalovim. I onaj koji se dotada uzdržavao da srče iz tih poganih vrela, morao je to da učini u Svetskom ratu, jedno stoga da bi čuo za svakodnevne sudbonosne događaje, a drugo stoga što je celo društvo iz svih svojih pora odisalo žurnalističkim duhom. Sve su države ostavile netaknut taj užasni uzus da se nesrećama celih naroda ogromno obogaćuju pojedinci, da se usrećuju oni koji javljaju o narodnim nesrećama. Ostavili su da se od tragične smrti najboljih sinova prave »pitoreskne senzacije« za što komotnije i uzbudljivije čitanje onih koji su mirno preživali u pozadinama. Ratne cenzure nisu ništa naškodile žurnalizmu. Naprotiv, cenzura je žurnalima samo oduzela materijalnu brigu za »tačnost« javljanja. Dala im je mirniji san, davši im sigurnost da neće zbog krivih vesti dospeti u zatvor. A učinila im je i taj dar, što ih je snabdevala besplatno senzacionalnim novostima preko zvaničnih pres-biroa. Njima je ostajalo samo to da tim novostima dadnu što žurnalističkiji lik i ton. Praviti animo za rat, to su svršavali obično literati plaćeni od države, a ni inače stvar nije bila nimalo komplikovana. Posledice toga svega, naime totalnog osvojenja sveta od strane krvavo-senzacionalnog žurnala, iskazale su se već u tome što čovečanstvo ne može ni posle tako užasnog klanja nikako iz prolevanja krvi da izađe, a pokazaće se najkatastrofalnije u još jednom Svetskom ratu koji će dokrajčiti ono što je još preostalo nerazoreno u čoveku.

U mnogim zemljama su narodi prešli direktno iz abecedarke u žurnale, bez knjige. To se tiče naročito Istoka, u koliko je primao i prima civilizaciju od Zapada. Njima Evropa nije dala prave svoje kulture (jer je ni sama više nema), nego ih je izdašno obdarila najnižom vrstom senzacionalnog žurnalizma, kao nekom vrstom opojnog pića koje će da dobro deluje protiv eventualnih velikih revolucionarnih oslobodilačkih pokreta.

Japan je još pre 50 godina samostalno stao da presađuje kod sebe zapadnu žurnalistiku, pa je, raspolažući sa još manje spoznanja o pravoj bitnosti žurnalizma nego zapadni narodi, postao danas njenim plenom u kompletnijoj meri nego čak i građani Sjedinjenih američkih država.

I tako se, prviput u istoriji čovečanstva, događa da jedna sila vlada celim svetom! Ta je sila po svojoj bitnosti totalna negacija morala i duha. Pored te »crne« opasnosti nikakva »žuta« opasnost nije ni spomena vredna.

S činjenicom neosporne vladavine žurnalizma slaže se i činjenica da je danas sve manje ljudi koji makar iz daleka slute tragičnost toga robovanja. A da ih i ima, ne može im se glas čuti onde gde treba, te da bi se počela spremati neka pomoć. U Društvu naroda, gde bi trebalo o tome pitanju voditi najviše računa, donose se rezolucije (na primer godine 1931.) kojima se umoljava Savet Društva naroda da »prouči u saradnji sa štampom delikatni problem difuzije lažnih novosti podobnih da pomute održavanje mira i dobrog sporazumevanja među narodima«. Kao da je to važno kod žurnalizma, a ne to što on sam stvara događaje kakve hoće! Zatim Društvo na-

roda u godini 1932. daje zadaću svojem organizmu za »intelektualnu saradnju« da prouči opet u »saglasnostii sa žurnalistima« metode koje bi mogle biti primenjene da bi »štampa razvijala bolje uzajamno poznavanje između naroda, tim što će perfekcionirati informaciju.« Nigde u tom Društvu naroda ni traga o kakvom spoznanju bitnosti žurnalizma i opasnosti koje otuda dolaze, nigde ni spomena o tome da štampa nije žurnalizam i da je sloboda žurnalizma — robovanje štampe. Uz takve okolnosti je jasno kakvu nauku uče i današnje žurnalističke »visoke škole«, kojih ima već po svima većim državama, i to u obliku fakulteta univerzitetskog ili, kao u Americi, nekog tečaja pri univerzitetima i koledima. Takvih ima u Americi oko 230! Jasno je da se na tim »visokim školama« ne uči šta je bitnost žurnalizma u moralnom i duhovnom pogledu, nego samo to kako bi se onemogućili razni ekscesi u mnogim žurnalima. Dakle da bi privid kulturne misije postao još maskiraniji! Inače su to u Americi čisto zanatske škole, u kojima se uči kako će se postati spretan reporter, koji će umeti uvek pronaći senzaciju i izmamiti intervju u svakom slučaju. Naravno, oficijelni programi tih škola zvuče lepše i drukčije. Pa odakle će onda moći da dođe duhovna ocena žurnalizma, kad se i sa univerziteta već širi slepilo u toj stvari? Šta može najzad da bude od jedne kulturne zgrade koja je izvana i iznutra oblepljena žurnalističkim crnilom? Ima li ikakva puta da se svesno izađe iz te bede?

DRUGI DEO:

Novinstvo sa najmanjom merom žurnalizma

TRINAESTA GLAVA

O slobodi mišljenja i o javnom mnenju

Kad se kaže: misliti znači svesno spajati pretstave, onda tu još nije istaknuta razlika između slobodna i neslobodna mišljenja, nego je i jedno i drugo tom definicijom obuhvaćeno.

Koje je mišljenje slobodno, a koje nije, na to se pitanje ne može dati jednostavan odgovor. Jer se tu odmah pojavljuje jedno drugo dosta teško pitanje koje treba prethodno rešiti, naime: Može li se zvati »slobodnim« spontano spajanje pretstava i onda kad te pretstave (ili bolje reći građa mišljenja) dolaze iz vana bez subjektova biranja? A tu opet iskrsava treće prethodno pitanje: Imamo li uopšte ikakav slobodan izbor građe naših misli? I zaista, čovek, kao predmet empirije, empirički-objektivno posmatran, nema niti može imati nijedne slobodno birane građe misli, jer u celoj empiriji vredi u potpunosti zakon kauzalnosti: svaka pojava ima svoj uzrok koji je izvan nje, a bez kojeg se ne bi desila. Ali, tu se da primetiti, mišljenje uopšte nije objašnjivo nikakom materijom, koja je nosilac svake empirije. Pa, dakle, stoga što nam niko ne može objektivno povezati misao za ostale pojave empiričkog sveta, može se tvrditi — a to spoznajemo i kao svoj unutrašnji fakat — da čovek po svojoj misaonoj konstrukciji raspolaže sa apriornim čistim razumskim pojmovima, kao nekim kalupima za pravljenje pojmova uopšte, i sa

apriornim idejama po kojima on sve svoje pojmove i sudove dovodi pod jedinstvo uma; (po Kantu). Međutim, tom celom konstatacijom našeg apriornog čistoumnog poseda nismo ipak još ništa rekli u koliko je njegovo funkcionisanje »slobodno«. I pre se može reći da odatle nećemo dobiti nikakva pojma slobode, baš zbog toga što su ti kalupi apriorni, dakle nepromenljivi. Oni su nam dati iz nama nepoznata mesta i uslova, i mi ih nismo birali.

Pojam »slobodnoga« dobiva svoju faktičnu vrednost tek u praktičnom umu, to jest u umu koji nešto h o ć e, dakle u čoveku kao posedniku volje. Ta volja ima svoj zakon, moralni, koji nije ničim uslovljen, pa se stoga jedino po njemu čovek može da zove slobodnim bićem.

U s v a k o j n a š o j m i s l i i m a t o l i k o s l o b o d e k o l i k o j e u n j o j m o r a l a. Tako shvaćena sloboda mišljenja moguća je i onda kada se građa misli dobiva iz vana, bilo to prirodnim pojavama ili tuđom voljom. Jer je čovek koji u svoje misli unosi moralni zakon slobodan prema tim mislima; jer može da odredi treba li tako misliti i dalje, treba li te misli usvajati kao svoje, treba li po njima udešavati i svoje čine, ili ih treba odbacivati, protiv njih se boriti.

Tu je sada najvažnije pitanje: Je li po čvrstinu slobodne volje, dakle moralne, svejedno kakva je građa koja prolazi kroz njegov mozak? Drugim rečima: Je li po njegovu slobodnu misao svejedno da li su misli koje on sluša, čita, čini — već primerene moralnom zakonu ili su protiv njega uperene. Videli smo već gore, u poglavlju »Žurnalizam protiv morala«, da to nije svejedno. Čovek svoj moralni život mora sam da stvara delotvornim aktom. Nije svejedno kakve misli slušamo, čitamo, kakve čine gledamo ili sami činimo, jer u slučaju stalne borbe naše slobodne volje protiv nametanog nemorala postaje ona empirički sve slabija, dok konačno iščezne i pretvori se u svoj antipod, u nemoralnu volju. Najzad, na tom faktu počiva ceo odgoj, cela kultura, ceo život čovečanstva, i on se kao fakat ne da poricati nikakvom teoretski-spoznajnom filozofijom, koja, uostalom, tu i nema svoje reči.

Kad se govori o »slobodi« i z r a ž a v a n j a misli, onda je pojam slobode tu nešto sasvim drugo nego što je taj pojam slobode kako smo ga upravo izrazili. Slobodno tu obično znači

nesmetano izražavanje misli, u koliko te smetnje dolaze od zakona, policije, političkog protivnika, uopšte nekog spoljnjeg uzroka. Naravno, odmah se može kazati d a n a j a v n o i n e s m e t a n o i z r a ž a v a n j e n e m a s v a k a m i s a o j e d n a k o p r a v o. N i j e d n a j a v n o i s k a z i v a n a m i s a o n i j e b e z p o s l e d i c a p o j a v n o s t, t e s e s t o g a p r a v o n a j a v n o i s k a z i v a n j e m o ž e d a t i s a m o »s l o b o d n o j m i s l i«, d o k g a n e s l o b o d n a n e m a. Neslobodno šteti javnost, pa je stoga zabrana njena javnog iskazivanja moralno osnovana.

U danas uobičajenom skoro opštem shvatanju pojam »slobodne« misli znači tu spoljnu slobodu, dok se o onoj prvoj, moralnoj, koja jedina ima prava da se nazove slobodnom, nema ni pojma; a u koliko se i naslućuje mutno, daje joj se vrlo malo važnosti, jer se misli da će već i ta unutrašnja sloboda, naime moralno upravljano mišljenje, doći samo sobom već s tim što se otstranjuju fizičke zapreke svakom mišljenju. To je kobna zabluda vrlo mnogih intelektualnih glava, kao i širokih civilizovanijih slojeva, i dok se iz nje ne izađe van, uvek će nam ostajati njihovo čuđenje zbog toga što, na primer, »sloboda štampe« ne donosi očekivanog moralnog i duhovnog poboljšanja u svetu, te što je ona danas na tako slabim nogama, pa lako gine pod udarcima i malih posve neinteligentnih tirana i razbojnika.

Slobodno mišljenje može da bude jedino ono mišljenje koje vuče svoj koren, na koji bilo način, iz moralnog zakona, i samo ono ima prava na nesmetano javno izražavanje. Što se tiče misli za koje se ne može naći nikakva veza sa moralnim zakonom, one ipak nisu irelevantne u tom pogledu, jer, zauzimajući duh, vreme i pažnju ljudi, pregrađuju put slobodne misli, te su po tome protiv moralnog zakona, dakle neslobodne i javno nedopustive. Da vidimo na nekim primerima šta to znači. U naše su vreme preplavili umetničku javnost po celom svetu vrlo mnogi efemerizmi koji, upirući se na taj krivo shvaćeni pojam slobode, zastupaju svaku idiotiju u javnosti. Međutim, po pravom shvatanju slobode, skoro bi svi ti -izmi mogli da budu sprečavani u njihovu slobodnom iskazivanju, baš uime slobode istinske umetnosti, koja ima svoj temelj u moralu. Isto tako nema prava da se nazove slobodnom ni kritika nekog

režima, koliko god bila spolja nesprečavana, ako nije moralno slobodna. Dužnost je svake zajednice da se takva »kritika« — jer nije zapravo kritika — izluči iz javnog života, u interesu i društva i slobodne kritike. Jer ona ne samo da zavodi društvo u lažni odnos prema opštim interesima, nego ometa život i pravoj kritici, tim što joj ne da da dođe do svojeg punog važenja. — Takođe nisu slobodne niti imaju prava na javni život, na primer, one nacionalističke doktrine koje se javno ne podređuju opštečovečanskim idealima, ideji jednakosti. One su velika zapreka oživljavanju slobodnog čovečanstva, i u ime toga ih treba ispravljati. Ta dužnost pada na sve druge nacije i države čija reč ili čin može imati kakva bilo uticaja na osvešćivanje tih zabludelih nacija. — Još ovaj primer. Nisu izraz slobodne misli ni sva ona učenja »nacionalnih ekonoma« koja ekonomiji ne postavljaju u temelj da mora služiti moralnim odnosima među ljudima, nego je prikazuju kao neki prirodni zakon koji se nalazi izvan čovečije moći zahvatanja i regulisanja; što ona nije. I njih treba sprečavati u javnom istupanju u ime slobodnog čovečanstva.

Iznoseći te tako važne opšte primere, treba da kažem, kad ih ostavljam bez dalje rasprave kako bi se u pojedinim tim društvenim delatnostima zajamčilo maksimalno najbolje čuvanje istinski slobodnog javnog izražaja, — da to nije zadaća ove knjige. Iako su to vrlo važni problemi, ima od svega toga jedna mnogo važnija zadaća za naše vreme, to jest iznaći i u delatnost staviti one društvene snage koje bi mogle zastaviti razorno delovanje najmoćnijeg zajedničkog akta zajednice, ubice svakog moralnog i duhovnog dobra, žurnalizma. Tek se posle svladavanja tog strašno ogromnog opšteg svetskog zla može misliti i na lečenje ostalih.

Ceo prvi deo knjige kretao se oko toga da učini što jasnijim i ogromni kvantitet žurnalistike i strahoviti kvalitet žurnalizma, pa se nadam da mogu sada bez daljeg dokazivanja tvrditi da se, dok god živi žurnalizam kao svetska moć, ne može ni misliti na kakvo bilo pojavljivanje javne slobodne misli u svetu.

Ubistveno delo žurnalizma nad slobodom mišljenja ne bi bilo tako potpuno kao što jest kad se on ne bi isprsavao kao najveći zaštitnik i garant slobode mišljenja. Gde god se žurna-

listi sastanu da donesu kakvu »rezoluciju« u odbranu »slobode štampe«, svakiput se tu mogu čuti reči kao: »u štampi se očituje stvaralački duh naroda«, »štampa je najjača zaštita slobode i prava sviju građana i kontrola čitavog javnog života«, »sloboda štampe je najviša ustavna sloboda i bez slobode misli ne može biti ni slobodnog izražaja narodne volje«, itd. Da je upravo sve protivno istina, — jer oni pod »štampom« misle svoje žurnale — mislim da o tome posle svega rečenoga ne treba da potrošim ni reči.

Ovde treba da podvučem preku potrebu razlikovanja pojmova štampe uopšte i žurnalistike. Nijedan pojam o štampi ne može biti toliko generalan da bi sobom obuhvatio, na primer, i jedno godište kojeg žurnala i Sveto Pismo. Kad se to ipak čini, to onda od pojma »štampa« ne može biti nikakve određene upotrebe nego samo mutnog obmanjivanja. Jer samo po tome što je i jedno i drugo štampana reč povlačiti oboje zajedno kad je, na primer, reč o slobodi štampe, to zaista znači činiti najveće nasilje čistoj misli. Čovek je sazdan, istina, iz istih kemiskih elemenata kao i mnoga gamad po zemlji; on udiše s njom isti vazduh, ali se od čoveka i te gamadi zaista ne pravi uža zajednica, osim eto toga fakta da im je kemija zajednička. Kako žurnalistika parazitira na svakoj vrednosti, tako to ona čini i sa pojmom štampe. Štampa, kao reč koja hoće da što duže održi svoju neokrnjenu vrednost, po svojoj je bitnosti polarno različna od žurnalistike, koja ide za tim da vrednost reči ishlapi kroz 24 sata, jer tek takva reč pravi čoveka koji svaka 24 sata mora da čuje novu reč. Stoga se, kad je god reč o nekoj zaštiti štampe, njenoj misiji, njenim kulturnim uspesima, ne bi s tim nikada smelo mešati žurnalistiku.

Najomiljenija oznaka koju žurnalistika sama sebi daje jeste da je ona »organ javnog mnenja.« Pojam »javno mnenje« se danas vrlo često i inače upotrebljava, iako skoro niko ne pokušava dati sebi misaono dovoljna računa o tome šta se zapravo krije pod te dve reči: javno mnenje. Šta je mnenje? Šta je razlika između »mniti« i »misliti«? Između »mišljenje« i »mnenje«? U opštem pojmu reči misliti nije još izražen nikakav odnos prema istinitosti, odnosno idejnosti, onoga što se misli. Čovek misli i kad laže, mašta, fantazira, kao i kad mnije i veruje, kao i kad spoznaje. Sve je to svesno spajanje

pretstava, i sve se dakle obuhvata mišljenjem, iako se te pojedine aktivnosti sasvim razlikuju po svom odnosu prema istinitosti, idejnosti svojeg predmeta. M n e n j e je, kako Kant kaže za »Meinung«, vrsta mišljenja u kojem je izražena nesigurnost njegove istinitosti kako za subjekat tako i za objekat mnenja. U v e r o v a n j u postoji potpuno dovoljna sigurnost samo za subjekat, dok je u z n a n j u i s p o z n a n j u ona dovoljna i subjektivno i objektivno.

Današnja upotreba pojma »javno mnenje« je, međutim, takva da je u njoj posve iščezlo to pravo značenje reči »mniti«. Žurnalizam ne bi nipošto hteo da on znači: da sakuplja i na javu iznosi ona mišljenja ljudi u koja oni nisu pouzdano sigurni ni subjektivno ni objektivno. »Žurnali su organi javnog mnenja«, to po izjavama izvršilaca žurnalizma znači: žurnali su odraz narodne volje, osećanja i potreba. A katkad se čuje iz istih usta i tvrdnja da je žurnalistika samo glasnik vesti o onim događajima za koje narod hoće da čuje i sazna. I još koješta. Ali je najobičnije da žurnalistika uopšte ne ulazi u to objašnjavanje, jer njoj nikakvo temeljito objašnjavanje ne prija, a najmanje ono koje bi nju samu objasnilo.

Razglobimo malo taj pojam »javno mnenje«, kad se odnosi na štampu. Šta može tu da znači reč »javno»? Dvoje: ili se pod tim misli objavljivanje štampom onog mnenja koje se u celom narodu nalazi više rasprostranjeno nego ikoje drugo, ili o b j a v l j i v a n j e čijeg bilo mnenja. Žurnalisti bi rado primili prvo tumačenje, ali istini odgovara dobro baš drugo. »Štampa je organ javnog mnenja«, to može stvarno značiti samo to da ona objavljuje čije bilo privatno mnenje, koje onda, usled tog objavljivanja, postaje manje ili više opšte. Štampa dakle tvori javno mnenje.

Žurnali nisu, po pravilu, organi nikakvih partija, nikakvih korporacija. Oni hoće da izgledaju što više »nezavisni« od svega i svakoga. Neće da imaju ikakav javnosti poznat program ili plan u opštim javnim pitanjima, a u stvari ga i nemaju niti mogu imati. I po tome se vidi da nemaju prava na tvrdnju da zastupaju u javnosti najproširenije mnenje u narodu, jer nikad neće reći jasno i dosledno, kakvo. Žurnali tu obično kažu: »Nas narod više čita nego išta drugo, i sve nas više čita. Dakle on odobrava naše pisanje, to jest mi najbolje

pogađamo njegovo mnenje, njegovu volju, govorimo mu iz duše, iznosimo ono što ga boli i ono za čim teži.« To bi sve bilo istina kad bi ta narodna volja da čita žurnale više nego išta drugo bila zaista slobodna narodna volja. Međutim je odnos sasvim drukčiji. Slobodna volja narodna n e m o ž e h t e t i ono što su žurnali, što pišu i što izlazi iz tog pisanja. To je, mislim, već dovoljno objašnjeno u prednjim izlaganjima. Žurnalizam ne samo što je direktni tvorac narodnog mnenja svojom rečju, nego je on i indirektni tvorac tim što izaziva događaje koji utiču na formiranje tog mnenja. On je tako moćan i suveren, zaista nezavisan tvorac, da je već toliko puta mogao da pripremi razne nesreće i katastrofe mnogih naroda, kao što je pripremio i Svetski rat, a da ipak može i dalje da govori kako je on odraz narodne volje. I kad bi svet, nekim čudom, najedanput, stresao taj jaram sa sebe, bio bi još dugo vremena posle toga kao onaj lav, pušten iz kaveza u prirodu, koji se i dalje kreće kao u kavezu: tri koraka desno, tri levo. Stoga tvrdnja da je »žurnalistika odraz narodne volje« može da bude istinita samo kao satanino ruglo.

Ni ovde ne bi žurnalizam bio žurnalizam, ne bi njegova kaotičnost bila potpuna, kad se u samim žurnalima ne bi nalazila katkada i direktna potvrda toga što sam rekao o njemu u pogledu »javnog mnenja«. Tako, na primer, u »Vremenu« od 25. IV. 1925. stajale su u uvodnom članku ove neobične tačne reči o tome kako žurnalistika postaje organ javnog mnenja: »Sve veće automatizovanje postaje obeležje savremene kulture, potiskujući spontanost i svesno delanje. Pri takvom stanju stvari funkcija mišljenja i kritičnog rasuđivanja o javnim stvarima rado se prenosi na drugoga. Većina građana, apsorbovani dnevnim poslovima, zadovoljavaju se prihvatanjem formiranih mišljenja i gotovih rasuđivanja. Tako štampa postaje taj značajni socijalni instrumenat, formira mišljenje i rasuđivanje o opštim stvarima i u gotovom obliku ih stavlja na raspoloženje pismenim građanima. M a l o p o m a l o, dotična se mišljenja i pogledi prihvataju i potom tretiraju kao sopstveni, prihvata se i njihova argumentacija i upotrebljava se kao sopstvena. Kad se građanin reši na kupovanje jednog lista, on taj list uzima sa puno poverenja, tretira ga kao nekog svojeg putovođu u oblasti javnih mišljenja, p o s t u p n o

postaje njegovim medijumom.« Podvukao sam naročito te reči »malo po malo« i »postupno«, jer je njima lepo izraženo kvantitativno delovanje žurnalizma, kojim ne raspolaže nikakva druga javna reč. I eto tako taj svet hoće da stvara »savremenu kulturu« tim što »postaje medijumom«. I onda misli da može imati na taj način neku svoju slobodnu štampu!

Vredi zabeležiti i ovo žurnalističko izlaganje kriterija po kojima žurnalistika slaže svoje vesti. Engleske novine »Times«, na koji svi žurnali sveta ukazuju kao na svojeg najdostojnijeg i najuzvišenijeg pročelnika, donele su prilikom svoje stopedesetogodišnjice u svojem jubilarnom broju uvodni članak o istoriji i zadaćama žurnalistike, i tu (po našim »Novostima od 7. I. 1935.) stoje ove reči:

> »Mašinerija za skupljanje razasutih novosti na cijelom svijetu održala je uvijek korak sa tehničkim napretkom. Može se zaista reći, da su novosti jedina stvar, koja iz vlastite inicijative nastaje na cijelom svijetu. I premda imade još i danas rijetko nastanjenih krajeva na svijetu sa malo novosti, ipak žurnalizam sa svojim specijalnim izvjestiteljima prodire odmah i u te krajeve. No ma kako bilo fino satkana mreža obavještajne službe, ipak je glavni problem u tome, kako će se novosti servirati. Novinari ne moraju samo da znaju, kako će sakupiti novosti, nego i kako će ih prezentirati javnosti tako, da ih prezentiraju kao pravu istinu, a da ipak ne postaju dosadni. Novinari trebaju da pronađu pravu istinu u sredini između precjenjivanja i potcjenjivanja.«

Tako se tu eto govori o precjenjivanju i potcjenjivanju, o dosadi i objektivnoj istini, ali o onome što je najvažnije, da nam se naime kaže po kojim principima novinari biraju između novosti koje mogu da donesu, o tome se ništa ne kaže. Istina, »Times« su rekle u istom članku da je »ovom našem stoljeću najpotrebnije da se idejno inspiriše«, ali se i o idejama tu govori samo toliko, da se one nalaze »između desničarskih i levičarskih ekstrema«. Tim su ideje postavljene, totalno bezidejno, na neko politikom momenta određeno mesto, na neku sredinu između »desno« i »levo«! Kao da žurnalizam ne može svaku ideju postaviti »levo« ili »desno«, već prema tome kako mu treba, i to stvaranjem protivnoga (levog ili desnog) ekstrema, pa onda oglasiti svetu da se istina nalazi na sredini! I to je eto intelektualni uzor cele svetske žurnaslitike!

Kriterije kojima bira vesti o novim događajima, kojih ima svakad bezbroj, žurnalizam nam ne može po istini reći, jer bi tim javno priznao svetu: Ja sam tvoj ubica.

Nestajanje žurnalizma je prvi preduslov da bi čovečanstvo moglo početi slobodno da misli, slobodno da oseća i slobodno da hoće, da dakle može postojati i neko slobodno javno mišljenje koje više neće biti ničije privatno mnenje.

A sad nam ostaje da odgovorimo još na pitanje: Kako bi trebalo urediti novinstvo, to jest povremeno javljanje svetu potrebnih vesti, a da u tome bude što manje žurnalizma?

ČETRNAESTA GLAVA

Javna dobra koja treba zakonski zaštititi od prirodno zlih mogućnosti žurnalizma

Podela prava, u pravnoj nauci, na privatno i javno pravo može se pred čistim umom samo tako održati ako se p r a v o privatnog prava temelji na javnom pravu. Pred čistim umom nema uopšte privatnog prava bez javnoga. S gledišta moralne filozofije, osnovane u čistom umu, koja određuje i »pravu« njegovu konačnu svrhu i tim mu daje vrednost i pravednost, nemoguće je odvajati privatno pravo od javnoga. Interes pojedinca dobiva svoje pravo na istupanje tek onda kad se poklapa sa interesima zajednice, odnosno kad im ne protivreči. I pravo uopšte ima smisla i rezona za čoveka samo kao člana zajednice, jer je apsurdna i pomisao na neko pravo čoveka jedinca na svetu.

Smer u pravnoj nauci koji polazi od privatnog interesa kao ishodne tačke za kodifikovanje odnosa među ljudima, nazvan civilistički smer, nije u skladu sa principima racionalno-moralne filozofije. U skladu s njima je publicistički smer, koji za određenje prava uopšte polazi od javnog interesa.

Civilizacija je dosada davala uglavnom kodifikaciju ljudskih odnosa po civilističkom smeru, s gledišta privatnog interesa. Ona je zbog toga stvorila pravne odnose koji se sve više komplikuju, jer se privatni interesi, snažeći se i množeći se, sve više ukrštavaju. Ako ljudsko društvo treba da se kreće u pravcu moralnog usavršavanja, onda je jasno da kodifikovanje treba da se čini po postulatima publicističke teorije, jer će se jedino tako moći otkloniti sve »legitimne« protivnosti i sukobljavanja civilističkog prava. Tek je u najnovije doba početa izgradnja pravnih odnosa po publicističkom pravu, dok postoje cela brda zakonskih uređenja po civilističkom.

Međutim, postoje prirodne velike teškoće koje stoje na putu široj i bržoj kodifikaciji po publicističkom pravu. Ono se, naime, obraća idealizovanoj budućnosti, a ljudi uvek imaju više stvarne veze sa vlastitom materijalnošću nego duhovne sa celinom čovečanstva i njegove zajednice. Zatim, ono pretpostavlja i složno prihvaćenu definiciju toga što znači javni interes; pretpostavlja dakle opšte i javno izdizanje moralnog zakona na mesto koje mu pripada. Ali uprkos svima tim teškoćama istinski pravni napredak zahteva da se pođe tim putem. Trebaće samo stvarno i odlučno poći, pa bi se vrlo brzo došlo do dobrih rezultata. Kombinatorika stvaranja i mogućnost dela od opšte koristi, kad su ta dela vezana za privatni interes, premaleni su, a da bi se mogli i usporediti sa svima onim mogućnostima koje izviru iz rada po opštim interesima, a koje će indirektno podići i privatno blagostanje da najvišeg mogućeg a dopustivog stepena. Pa i sloboda privatne inicijative, taj toliko reklamisani fundamenat privatnog prava, dobiće najjači potstrek za svoja dela baš u onoj zajednici koja je uređena po opštim interesima. To vredi kako za ekonomsku tako i za opštu kulturnu delatnost čovekovu, jer samo slobodan čovek može imati i s v o j u inicijativu, a slobodan čovek je onaj koji prima moralni zakon kao vrhovni zakon svojeg delovanja i svoje misli. I samo takva dela mogu se nazvati kulturnim delima trajne vrednosti.

Prvo je i najosnovnije pravo, a ujedno i dužnost svakog pojedinca, da prema svojim mogućnostima doprinosi ostvarivanju moralnih odnosa među ljudima, te je po tome i dužnost društva, grupa, država, da pojedincima omogućavaju zakonskim odredbama da te doprinose izvršavaju. U takvim odredbama leže i najviši interesi svakog društva.

*

Po svemu dosada rečenom videli smo da je žurnalistika takva zapreka moralnom usavršavanju čovečanstva da se bez njena otstranjenja ne može ni misliti na to usavršavanje, nego se, naprotiv, mora računati sa sve dubljim padanjem. Sve druge pojave koje imaju nekog javnog uticaja, nemaju zajedno ni blizu tako velik uticaj kako ga ima žurnalistika u tom negativnom pravcu.

Treba dakle novinstvo uređivati tako da u njemu bude što manje žurnalizma. Stoga će, s obzirom na sva dosadašnja izlaganja, trebati zaštititi u novinstvu od njegovih prirodno zlih mogućnosti razvijanja poimence ova osnovna javna dobra:

Moral, duh, religiju, normalni duševni razvitak, umetnost, građanske političke i ekonomske slobode, nacionalna duhovna obeležja, privatni život, politički mir u pojedinačnim zajednicama kao i u celom svetu.

Pre predloga zakonskog nacrta za tu zaštitu obrazložiću ukratko:

1) Šta je novinstvo i na kojoj se potrebi osniva?
2) Ko može imati pravo da izdaje novine?
3) Šta uopšte spada, a šta ne spada u novine?
4) Šta poimence ne spada u novine, s obzirom na aktualne pojave žurnalistike?
5) Koje su naročite mere koje treba odrediti za uređivanje novina, ako se pri tome imaju na umu neke naročite žurnalizmom prouzročene štete?

I. Šta je novinstvo i na kojoj se potrebi osniva?

Za izvesne događaje iz svoje okoline, iz uže i šire zajednice društvene i državne, iz sveta, čovek treba da saznaje, a za neke se traži i da ih pravovremeno saznaje. Među tim događajima ima mnogo takvih koje treba znati ne samo pojedincu nego nekom celom društvu, grupi, manjoj ili većoj, narodu, državi. Stoga se njihovo saopštavanje treba da daje toj celoj javnosti koje se tiču. Treba dakle te vesti umnožavati i dostavljati interesentima svima tehničkim sredstvima koja nam stoje na raspolaganju. Tu zadaću izvodi danas na najprikladniji način štamparstvo. I na tome se osnivaju novine. One dakle treba da budu glasnici, odnosno pravovremeni glasnici vesti o onim događajima za koje izvesna zajednica ljudi treba da sazna radi nekih njenih koristi, obaveza, prava i dužnosti. Razume se, ne mogu se taksativno pobrojati te potrebe, jer postoji mogućnost njihove neizmerne varijabilnosti, ali se mogu dati opšta pravila. To će se učiniti niže, u III. otsečku.

II. Ko može imati pravo da izdaje novine?

Za sastavljanje sadržaja novina, kako su gore definisane, nije potrebno nikakvo duhovno (naučno ili umetničko) stvaranje. Saopštenje golog događaja potpuno iscrpljuje funkciju i zadaću novina.

Ako je novinstvo prepušteno pojedincima da mu budu vlasnici i izdavači, ono se mora razvijati odmah u pravcu koji mu određuje neka konkurencija koja je proistekla iz egoističnih materijalnih interesa, dakle u kapitalističkom ekonomskom poretku trgovačka konkurencija, jer ima bezbroj i drugih privatnih lica koja su sposobna — jer se ne traži duhovno stvaranje — da javljaju isti sadržaj vesti o istim događajima. A iz trgovačke konkurencije, koja znači da privatni vlasnik i izdavač novina teži za što većim profitom i nakladom kako bi mogao organizovati tučenje konkurenta bržim i boljim izveštavanjem, izviru nesprečivo i sigurno sva ona zla o kojima je govorila cela ova knjiga. Izdavanje novina ne sme stoga da bude podložno nikakvu uticaju konkurencije, to jest: novine može da izdaje samo zajednica, društvo, država, koji mogu da isključe i zakonom isključuju konkurenciju.

Za taj neminovni principijelni postulat da novine ima da izdaje samo društvo koje je nosilac vlasti i vođeno opštim a ne pojedinačnim interesima, pruža nam dovoljan razlog još i ova okolnost: Vrlo se često dešavaju nesrećni slučajevi u svetu, u kojima stradavaju celi narodi ili vrlo velik broj ljudi. Te nesreće treba pravovremeno da se jave. Nemoguće je u tim slučajevima združiti sa pojmom morala da pojedinac javljanjem tih nesreća može dobivati ogromne profite. Javnost ne može dopustiti da se neko usrećava tuđom nesrećom. A kad se to trpi, onda se dopušta pojedincu da vrlo moćnim sredstvima radi o nesreći svoje zajednice, što tragična stvarnost u svetu toliko puta potvrđuje. U tom je sadržana dakle neobično oštra inkompatibilnost interesa privatnog glasnika sa interesima javnosti. I ta inkompatibilnost važi zapravo za sve vesti koje nužno trebaju zajednici. Nikako se ne može složiti sa moralom da profit privatnog glasnika raste bez ikakva njegova radnog učešća, tim što donosi za zajednicu važne vesti koje ona treba

nužno da sazna. Stoga samo najširа zajednica, ona ista koja treba da kupuje novine, proširena još na ostale koji potpadaju pod posledice toga javljanja, dakle ceo narod, država, ima da preuzme u svoje ruke izdavanje novina, kako bi se tim i sva korist i sva šteta od toga pravedno podelila.

I što se tiče kvantitativnih granica uticaja novina, u slučaju kad one mogu biti vrelo privatnog profita, one ne mogu nigde te granice povući, nego će svima sredstvima nastojati da se taj uticaj proširuje na što više strana i područja društvenog života. A takva nastojanja vode novinstvo opet direktno u žurnalizam. I samo zajednica može izbeći toj opasnosti, jer samo ona može da se bavi tim poslom, a da ne ide za povećanjem svojeg uticaja posredstvom toga posla, i jer je ona u stanju da izdaje novine ne tražeći da joj one donose ikakav materijalni prihod, ni direktni ni indirektni.

Novinstvo ne sme da vodi nikakvu »prvu reč«, pa ne treba stoga da bude ni tako obimno svojim sadržajem kao što su žurnali. Naprotiv, što će novine biti tanje, mršavije, što će kraće i sažetije javljati te svoje društvu zaista potrebne novosti, tim će se više mogućnosti, više slobodna vremena i više slobodna duha ostaviti narodu da stvara istinska kulturna dela. Ostaviće mu se više vazduha, više snage, više duše za razvitak nauke i umetnosti, više slobodna terena na kojem sve to može da se razvije. Politika, kojoj će na taj način biti ostavljeno slobodno polje diskusije i kritike u drugim periodičkim i neperiodičkim štampanim spisima, biće više oplođena i nošena moralom i duhom, zasluživaće dakle ime politike, a neće biti odvratna prevara i kriminal ili, u najmanju ruku, žalosno opsenjivanje. I u zemljama gde je javno iskazivanje političkih gledanja iz bilo kojih razloga ograničeno, padače to ograničavanje samo sobom i tim brže što će se politika više osloboditi uticaja novinskoga. Narod će, naime, s jedne strane postajati nesravnjivo brže zreo za veće političke slobode, a s druge će strane bivati i sve snažniji, sposobniji i odlučniji da te slobode sam sebi izvojuje na opštu korist i dobro.

Tim što se privatnom licu oduzima pravo izdavanja n o v i n a, nije rečeno da mu se oduzima pravo uopšte da donosi i sam javljanje novosti iz sveta po svom gledanju na svet. Samo to javljanje kod privatnog lica mora da postoji zaista na

vrednosti njegova ličnog gledanja na svet, a n e n a p r a v o v r e m e n o s t i javljanja materije novih događaja. U njegovu javljanju novih događaja ne sme da bude od primarne važnosti samo j a v l j a n j e, nego njegov kritički pogled na događaje. To se može osigurati samo onda ako pravo na v r e m e n s k i p r v o g vesnika novih događaja pripadne zajednici, odnosno državi.

Ovde je potrebno da se iznova istakne razlika između štampe uopšte i novinstva. Novinstvo, kad je, kao dosada, prepušteno nesmetanom konkurentskom razvijanju, postaje žurnalistika koja uništava slobodu sve druge štampe, jer za nju i ostalu štampu ne postoje jednaki uslovi ni života ni borbe. Novinstvo u tom slučaju raspolaže vrlo ubojitim oružjem koje nema više nikoja druga štampana reč. Ko u svojoj misli ne razdvaja oštro novinstvo od ostale sve štampe, taj će se uvek dati uhvatiti na lepak branilaca žurnalistike, kad govore da je »štampa odraz stvaralačkog duha naroda.« A to može da bude istina samo onda kad se iz štampe izdvaja novinstvo, na taj način da specijalnim zakonom bude napravljeno što manje opasnim za slobodu štampe.

III. Šta spada, a šta ne spada u novine?

1) Novosti koje novine treba da javljaju uglavnom su p r o m e n e m a t e r i j a l n o g e m p i r i č k o g sveta i života. Usled neizmerne raznolikosti materijalnog zbivanja u svetu novinstvo može svakog dana da bude »novo«. Ali prolaznost i materijalnost novinskog sadržaja prenosi se i na svaku drugu reč u novinstvu, i kad se ona sama sobom ne odnosi ni na što prolazno i materijalno. Stoga se ne bi smele donositi u novinama reči koje govore o nekoj neuslovljenoj idejnoj vrednosti, jer takve vrednosti su vredne baš po tome što ne mogu biti »nove« u smislu menjanja svojeg. Nove mogu biti samo idejne zablude, ali ne ideje. Ne sme se dakle u novinama mešati idejno sa prolaznim, sveto sa banalnim, oblik sa materijom. Inače nastaje kaotičnost u duhu čitaočevu, u kojem onda ne mogu više da vrede svojom vrednošću pojmovi svetosti, poštovanja, istine, dobra. Dakle: n o v i n e i m a d a s e p o t p u n o u z d r ž a v a j u o d s v a k o g i d e j n o g r a s p r a v l j a n j a i i z l a g a n j a. (Izvesno otstupanje od tog pravila videti u sledećoj tački 2.)

Zbog svoje spoljašnje efemernosti moraju se novine ograničiti na davanje samo činjeničkog materijalnog stanja, a ustezati se potpuno od izvođenja zaključaka iz njih u smislu nekog idejnog gledanja na svet. Takvo gledanje ne sme zavisiti od slučajnosti zbivanja u materiji empiričkog sveta, jer ono mora biti sistematično, što slučajnost nije.

Novinski sadržaj javlja vesti o činjenicama, dakle o nečem u što se ne može sumnjati. Usled toga postaje reč novinskog teksta imuna protiv kritičkog posmatranja, ona se i prima nekritički, veruje joj se slepo — na reč. Stoga nema mesta u novinama ničemu što je još problematično, neispitano i neutvrđeno.

2) Sastavljač novina ne sme ipak stajati prema događajima bez jednog opšteg principa, jer on treba da bira između neizmernog obilja tih događaja. Koliko god mu je inače zabranjeno da postavlja i zastupa kakve bile idejne stvari u novinama, on ipak mora, već po čovečijoj misaonoj prirodi, imati svoj idejni kriterij biranja.

Pokazalo se i pokazuje da žurnalizam svoju glavnu moć temelji na čovečijoj animalnoj prirodi i na radikalnom zlu u njegovoj volji. U svakom dodiru sa materijalnim svetom, ako nije izvođen odnosno bar kontrolisan moralom i duhom, razvija se u čoveku naklonost za moralno zlo. (Vidi o tom poglavlje »Žurnalizam protiv morala«.) Stoga novine, ukoliko uopšte donose primere zla čoveka i njegovih dela, moraju to činiti tako da zlo bude jasno kazano kao zlo. (Za to se ne traži nikakvo idejno obrazlaganje, jer zlo čovečije prirode postoji samo sobom kao fakat koji ne podnosi nikakve uzročnosti izvan sebe.) To vredi naročito za vreme, kao što je ovo naše, kad u svetu skoro iščezavaju dobra dela u srazmeri prema zlim. Stoga novinar mora da bude tada visoko moralan čovek. A to će svakako biti pre onaj koji piše novine po idejnim uputima države u njeno ime i za njene opšte interese, nego onaj koji izdaje novine za svoju privatnu materijalnu korist. Inače, stoji kao opšte pravilo, novinar treba iz obilja događaja koji mu stoje na raspolaganju da u prvom redu bira one u kojima se vide dobri ljudi i dobra dela.

Naravno, nije moguće taksativno nabrojiti vrste događaja koji spadaju u dobre, po svojoj sposobnosti za prikaz dobra čoveka i dobra dela, a koji u zle. Nije tu moguće dati nikakve određene maksime za biranje vesti, jer tu ima i empirija svoju važnu reč. Naime, osim čvrstih moralnih i duhovnih principa kojima mora biti nadahnut sastavljač novinskih vesti, traži se od njega još i tačno poznavanje lokalnih mentalnih stanja čitalačkih masa, pri čijem ocenjivanju može biti grdnog grešenja. Ipak, glavna stvar pri tom poslu ostaju dobra volja i poštenje sastavljačevo.

Ali ako se događaji i ne daju a priori kategorisati moralno i duhovno, mogu se, s obzirom na današnji izgled žurnalistike, dati neke opšte maksime koje će sprečavati konkretne i spoznate štetnosti. Mogu se povući zaštitne zakonske granice oko onih sfera intelekta koje su dosada najjače trpile štetu od presizanja žurnalizma.

3) U unapređivanju naučnosti leži jedan od primarnih interesa čovečanstva. Ali naravno samo duhovne naučnosti, koja je podređena idealu. Naučni rad ne sme biti u svojoj osnovi uslovljavan interesima vremena i mesta, dakle mora biti potpuno zaštićen od uticaja novinstva. (Vidi o tome »Žurnalizam protiv duha«.) Dakle: u novinama ne smeju stajati nikakvi naučni napisi, ni u popularnom jeziku pisani. Ne samo egzaktne nauke (matematičke i filozofija), ne samo prirodne, nego ni sociologija ni ekonomija ne spadaju u novinstvo, u koliko se o njima raspravlja. Novine mogu da javljaju samo pojavu novih dela, radova, institucija, otkrića, nesumnjivo utvrđenih i izvršenih, ali treba da se ustežu od njihova prikaza. To treba prepustiti stručnim časopisima.

4) Za umetničko je stvaranje neophodna sredina koja poštuje i čuva slobodu misli. Inače se ne može čuti ni razumeti originalni vlastiti izraz, bez kojeg nema umetnosti. Novinstvo, pretvarajući se u žurnalistiku postaje direktna negacija slobode mišljenja. Ono tada standardizuje nacionalne duhove svih naroda po istom bednom bezduhovnom kalupu, u kojem se nikakva umetnost ne može pojaviti. Tada propada nacionalna originalnost, i tim bivaju nacije onesposobljavane da primaju

umetničko delo. Dakle: svaka štampana reč, koja bi po svojoj formi i zamisli imala da se ubraja u umetnost reči, mora se držati daleko od novinstva. Stoga roman, novela, skica, pesma, ne spadaju u novine.

5) Ima socijalnih područja, na primer političko, čije se vesti tako reći nameću same sobom novinama, a koje zaista i sadrže važne promene u svetu za koje treba znati. U području politike, međutim, odlučivati koji je događaj dobar a koji zao, odlučiti kod kojeg su počinitelji bili vođeni i moralom i duhom, većinom je nemoguća stvar. Stoga će se tu moći dati samo neka uređenja negativnog smisla, naime da se isključi iz novina ono što kvari direktno politiku. Kad javljaju političke vesti, novine treba više nego i kod kojeg drugog javljanja, da strogo paze na to da javljaju samo istinske stvarne promene u politici. Zatim treba u celosti da se klone iznošenja čijih bilo mnenja, neodređenosti, anonimnosti i neizvesnosti. (Odmah ću tu tačku malo podrobnije odrediti.)

IV. Šta poimence ne spada u novine, s obzirom na aktualne pojave žurnalizma?

1) U novinama ne sme biti nikakvih plaćenih reči, dakle nikakvih oglasa, anonsa, notica, kojima se nešto reklamiše. (Vidi poglavlje »Žurnalizam protiv morala«.)

2) Vesti iz kriminala, koje u žurnalima zauzimaju najveći deo redakcionog teksta (u njih treba računati i veći deo »političkih vesti«), ne bi smele u novinama zauzimati više mesta nego što im odgovara po opštoj socijalnoj koristi od njihova javljanja, dakle bi imale skoro u celosti otpasti. — Isto i ona sudska kronika koja je s tim u vezi. Pre završene sudske istrage i javnog pretresa ne smeju novine ništa donositi o istrazi u bilo kojem pravcu.

(Opšta socijalna korist od javljanja nečeg kriminalnog sastoji se, na primer, u tome što se objavljivanjem neke još neuklonjene kriminalne opasnosti može ona eventualno da spreči. Na primer kod bekstva opasnih zločinaca iz zatvora,

pretnji i sličnog. Novine nisu za to da javnosti daju uvida u kriminalitet uopšte, niti da zabavljaju ili u napetosti drže čitaoce na način kako to čine kriminalni romani. Ovo potonje ima da otpadne čak i iz stručnih časopisa, čija je zadaća inače da svojoj javnosti daju studije o kriminalu.)

3) Iz privatnog života ljudi novine ne smeju ništa donositi. Tu treba poimence navesti sledeće što se izuzima iz novinske sfere: porodični život u celosti, odnosno svaka vest koja se odnosi na kakav bilo odnos članova porodice uzajamno; zatim, duševni privatni doživljaji, kao što su radosti, žalosti, ljubav, erotika; onda, seksualne naklonosti i doživljaji. Doživljaji iz preostalog privatnog života mogu se donositi samo onda kad se od toga ima opšta socijalna korist i uz izrečni pristanak onih kojih se tiče.

4) Katastrofa u kojoj kriminaliteta nema ili čini neznatnu ulogu, zatim elementarne nepogode i nesreće, spadaju u novine, ali njihovi opisi moraju biti u osnovi drukčiji nego dosada u žurnalima. Pre svega, treba im dati ono mesto i slova koja im pripadaju po njihovoj opštoj važnosti, veličini štete i broju pogođenih, ali bez obzira na tu veličinu ima da se opis drži samo suhih činjenica koje spadaju bitno u sam događaj, a sva ostala nebitna nuzgredna pričanja, maštanja, začinjavanja žurnalistička, komentari ima da u celosti otpadnu. Osnovni ton ne sme biti nikada ni trun zabavan, — to je pravo bogohulenje —, nego: samilost i pobuda na delotvornu pomoć. Naravno, ni tu nije potrebno nikakvo tretiranje o potrebi uzajamne socijalne pomoći. Ona se sama sobom razume, a niti je uopšte posao novina da razbistravaju idejne stvari.

5) Uloga koju bi film morao igrati u kulturnom životu i razvitku sveta onemogućena je zahvatom žurnalizma. Stoga, za neko vreme, dok se film ne razvije u ono što bi lako mogao a trebao da bude, novine ne smeju donositi ništa iz filmskog sveta uopšte. — I tu mogu stručni časopisi zadovoljavati sve eventualne kulturne potrebe filma, ukoliko će se javljati.

6) I na nogomet deluje dodir sa žurnalizmom tako da iz njega izrastaju velike socijalne štete. Stoga u novinama

ne sme bti, za neko vreme, uopšte nikakvih vesti o nogometu. Interesovanja nogometaša mogu biti takođe u celosti zadovoljena stručnim listovima.

V. Neke naročite mere za uređivanje novina, osnovane na naročitim iskustvima iz savremene žurnalistike.

1) Da bi se onemogućila lažna vest u novinama, izmišljanje i podvaljivanje, Zakon o novinama treba da propiše efikasne i brze kazne za svaku lažnu vest i informaciju.

2) Svaka neodređenost po subjektu ima što je moguće potpunije da iščezne iz novina. To se odnosi naročito na »političku« materiju. Nikakva tvrdnja ili mnenje ili pretskazivanje političko, ne sme biti anonimno doneseno. Izrazi kao: »u obaveštenim krugovima«, »političkim licima«, »merodavnim«, »upućenim«, »nadležnim« i sličnim »krugovima«, zatim o »užim« i »širokim narodnim slojevima« ne smeju se vezati ni za kakvu političku materiju. Uvek treba da se navede tačno vrelo, sa imenima, odakle dolazi politička vest, tvrdnja, izjava, mnenje itd.

3) Novine ne smeju o sebi nikada govoriti u licima množine. Novine koje će izdavati državna vlast nemaju o sebi ništa da govore, jer su one samo mesto i način kako se pravovremeno javljaju građanima socijalno potrebne novosti, i nisu nikakvo lice sa svojim individualnim interesima i shvatanjima. Iza svakog retka, takoreći, mora da se vidi jasno vlast koja ih izdaje. Stoga se samo sobom razume da se ne smeju nikada nazvati organom javnog mišljenja.

4) Prema tome, ni u imenu tih novina ne sme biti sadržan nikakav pojam opšte ili principske kategorije, kao »Politika«, »Vreme«, »Obzor«, »Glas Naroda« i slično, nego treba da se zovu: Državne novine, na primer kod nas: »Državne novine Kraljevine Jugoslavije«; odnosno, kad je izdavač privatno lice, »Novine X-a Y-a (ime i prezime)«.

5) Novine treba da svojim sadržajem budu deset puta obilnije i bolje, a opsegom deset puta manje nego današnji žurnali. Stoga, kod svake vesti treba paziti na najveću sažetost i ograničenje na bitne okolnosti i činjenice.

6) Novine ne smeju težiti za tim da budu »zabavne i interesantne«. Naprotiv, one moraju prema dosadašnjem usled žurnalističkog delovanja opštem shvatanju tog pojma »interesantnosti« da budu »dosadne«. Državne novine nemaju nikakva interesa u povećanju naklade, niti treba da odbacuju državi materijalni prihod. Služe i kao zaštitna mera protiv javljanja žurnalistike, bar za neko vreme.

7) Sadržaj novina mora biti rubriciran, po duhovnim i moralnim principima, koji određuju važnost vesti i prema tome njeno mesto, prostor i grafički izgled u tekstu. Poređaj rubrika, naravno, ne može biti uvek tačno isti, jer često puta poneka rubrika nije uopšte zastupljena u nekom broju, a nekad se otvara nova. Ali svaka mora imati svoj stalan naslov.

8) Grafička slika novinskog sloga ne sme biti senzacionalna, niti se uopšte napadno velikim slovima smeju označavati vesti kao važne. Može se dopustiti samo mali broj raznih veličina slova, s malim uzajamnim razlikovanjem, i to za tekst i naslove.

9) Novinama ne pripada pravo da ikome podeljuje neku kvalifikaciju koja nije označena već u samom zvanju lica o kojima je reč. Ne smeju davati nikome, a najmanje umetnicima i naučnicima prideve »slavni«, »čuveni«, »genijalni«, »veliki« itd. Kvalifikovanje duhovne vrednosti pojedinih ljudi treba u celosti ostaviti specijalnim forumima: katedrama, akademijama, stručnim časopisima, kongresima itd.

PETNAESTA GLAVA

Predlog zakona za moralno i duhovno uređenje novina

Na osnovi svega dosada izloženoga predlažem dakle ovaj

Zakon o novinama

Član 1.

Svrha ovog zakona je da se štete po moral i duh koje ističu iz prirode novina svedu na što manju meru, te da onda bude moguće čuvati i negovati slobodu štampe.

Član 2.

Da bi se postigla svrha označena čl. 1., državna vlast izdaje svoje novine koje imaju naročito prioritetno pravo pred svima ostalim novinama.

To prioritetno pravo sastoji se u tome što sve ostale novine mogu javljati vesti o novim događajima tek tri dana posle njihova saznanja, dok te državne novine nisu vezane za taj rok.

Član 3.

Novine su u smislu ovog zakona svi periodički štampani spisi koji javljaju vesti o novim događajima u svetu, i to u vremenskim razmacima koji su manji od sedam dana.

Pod novim događajima razumevaju se sve nove promene materijalnog sveta, kao i sve nove pojave misaonog porekla ili značenja.

Član 4.

Državne novine su jedne za celu državu. Izlaze u Beogradu i zovu se »Državne novine Kraljevine Jugoslavije«. Iste novine sa izmenama lokalnog karaktera mogu izlaziti i u većim gradovima, sa dopunom u imenu »zagrebačko izdanje«, »ljubljansko izdanje« i drugo.

Novine privatnog izdanja mogu se zvati samo »Novine X-a Y-a (ime i prezime)«, pri čemu je označen njihov vlasnik.

Član 5.

Osniva se »Novinski ured« pri pretsedništvu Ministarskog saveta koji će izvršavati sve poslove oko izdavanja »Državnih novina Kr. Jug.«.

Službeničke položaje, kao i organizaciju službe Novinskog ureda propisuje Ministarski savet.

Lica koja stalno sarađuju kod nastajanja i pravljenja »Drž. nov. Kr. Jug.« državni su činovnici i službenici.

Član 6.

Službenici Novinskog ureda dužni su da se protive naredbi svakog pretpostavljenog koja bi išla za tim da se njihovom pomoću ili činom prekrši, zaobiđe ili izigra koja bilo odredba ovog zakona.

Svaku naredbu ili traženje u tom pravcu imaju nameštenici Novinskog ureda odmah i neposredno prijaviti nadležnom državnom tužiocu, koji ima odmah podneti tužbu protiv dotičnog pretpostavljenog.

Nijedan naredbodavac, ma kakav položaj zauzimao u državnoj hierarhiji, nije izuzet ispod jednake odgovornosti u tom pogledu.

Ako nameštenik Novinskog ureda postupi po takvoj naredbi, odnosno traženju, njegova će kažnjivost biti veća nego za dotičnog pretpostavljenog koji takođe potpada pod kaznu.

Radi neprestane izloženosti velikoj odgovornosti i težine posla, nameštenici Novinskog ureda će dobivati naročiti dodatak na redovne prinadležnosti po činovničkom Zakonu.

Član 7.

Sledeći članovi, od 8.—27. uključeno, važe jednako kako za »Drž. n. Kr. Jug.« tako i za sve ostale novine koje su obuhvaćene definicijom iz člana 3, osim onih odredaba gde se govori izričnо o »Drž. nov. Kr. Jug.«.

Član 8.

Sadržaj novina mora biti istinit, bez obzira na predmet, kao ni na to da li je tekst originalan ili citat.

Donošenje neistinitih vesti, ma o čemu bilo, kažnjivo je.

Kazne se odmeravaju srazmerno težini nastupelih posledica od takvih vesti, ili mogućnosti da nastupe. Srazmera kažnjivosti se ima da ravna još i po broju naklade: čim veća naklada, tim veća kažnjivost.

Kazne za prekršaje po čl. 8.—27. izriču takođe državni sudovi.

Mere kazni za pojedine prekršaje, zatim način tuženja i suđenja, propisaće Ministarski Savet uredbom. Kazne su: javna opomena i ukor, globa, obustava izlaženja i zatvor.

Član 9.

Ko u svojem dopisu ili kakvoj bilo vesti novinama, bez obzira da li će taj dopis ili vest biti štampani, iznosi neistinite stvari, kazniće se globom ili zatvorom.

Član 10.

Za svaku vest o nekom novom događaju moraju novine voditi pismene zabeleške: ko ju je javio, odakle je potekla, ko ju je primio i sastavio za štampanje.

Na eventualno traženje sudskih vlasti te se zabeleške imaju odmah pokazati.

Član 11.

Novine ne smeju naplaćivati nikakva honorara ni za koju stvar koju štampaju.

Novine ne smeju donositi nikakva oglašivanja trgovačkog espapa ni reklamisanja kakve bilo prodajne materije.

Član 12.

Izbor vesti i uopšte novinskog teksta mora se vršiti po socijalnoj koristi njihova javljanja, dakle treba davati prednost vestima o dobrim delima ljudi i društva.

Član 13.

Novine ne smeju donositi nikakvih raspravljanja ni rasmatranja iz filozofije, etike i religije.

Član 14.

Novine ne smeju donositi nikakvih raspravljanja ni rasmatranja naučnog sadržaja uopšte. Iz naučnog sveta se mogu javljati samo oni novi događaji (dela, radnje, pronalasci) čija je faktična i socijalna korisnost već nesumnjivo utvrđena.

Novine ne smeju javljati ništa iz tehnike ratnog oružja.

Član 15.

Novine ne smeju donositi reči koje bi se, po svojoj spoljnjoj formi i sadržini, imale ubrojiti u umetničku reč, kao: roman, novela, skica, pesma.

Član 16.

Novine ne smeju donositi nikakvih rasmatranja, kritikovanja i komentarisanja kakvih bilo javnih problema, odnosno još nerešenih pitanja, socijalnih, nacionalnih i političkih, niti davati ikakvih uputstava, predloga i mišljenja za njihova rešavanja.

Član 17.

Da bi se otklonio potpuno uticaj novina na razvitak unutrašnje politike, novine smeju, javljajući nove političke unutrašnje događaje, javljati samo materijalne okvire njihove, dakle samo datume, imena govornika i mesta održanih govora, agitacija, zborova, zatim naslove odluka, rezolucija i raznih političkih javnih akata, te njihovu glavnu najkraće izraženu misao.

U nove događaje koji se mogu javljati iz političkog života drugih država, kao i iz međunarodnog političkog života, ne spadaju poimence: nikakve izjave date novinama i novinarima, nikakvi intervjui i razgovori, ničija anonimna mišljenja, pretskazivanja, tumačenja političkih događaja, nikakvi članci, vesti i notice novinskih agencija i nikakva citiranja iz stranih novina o političkim događajima.

O naoružanju ma koje države ne sme se u novinama ništa pisati.

Član 18.

Novine ne smeju donositi nikakve zabavne materije, poimence: šale, leksikografske notice, šah, zagonetke i drugo.

Član 19.

Novine treba da što više izbegavaju donošenje vesti o kriminalnim događajima.

Član 20.

Donošenje vesti o nesrećnim događajima, elementarnim katastrofama, požarima, poplavama, potresima, treba tako sastavljati da otpada svaka senzacionalnost i nebitna detaljnost.

Član 21.

O filmu se u novinama ne sme ništa donositi.

Član 22.

O nogometu se u novinama ne sme ništa donositi.

Član 23.

O privatnom životu novine ne smeju ništa donositi.

U privatni život spada: porodica u svima uzajamnim odnosima po porodičnom i bračnom pravu; zatim celi duševni i duhovni život čovekov u koliko nema neposrednog uticaja na kakvo bilo pravo, zakonsko i moralno, drugih ljudi; onda erotika, osećaji, zabavljanje, seksualni život i seksualne naklonosti i lični privredni rad.

Događaji iz sfere privatnog života mogu biti izuzetno predmetom novina samo onda ako njihovo javljanje može da bude od socijalne koristi i ako novine dobiju za to pismeni pristanak lica kojih se ti događaji tiču.

Član 24.

Sadržaj novina mora biti svrstan u rubrike sa stalnim natpisima.

Član 25.

Kod svakog sastava novinskog treba težiti da bude što kraći a sadržajem što bitniji.

Član 26.

Najkrupnija slova novinskog sloga, bez obzira da li su u naslovu ili u tekstu, smeju biti najviše triputa veća nego njegova najsitnija slova.

Član 27.

Novine koje se šalju iz inostranstva u Jugoslaviju, zadržavaju se na granicama kod nadležnih poštanskih ureda sedam dana, pa se onda svi prispeli brojevi tih sedam dana najedanput ekspeduju adresatima.

Član 28.

Da bi se bolje osigurala svrha koja se želi postići ovim zakonom od šteta koje joj mogu doći od drugih periodičkih štampanih spisa, određuje se:

1) Nikoji periodički štampani spis ne sme donositi nikakvih oglasa ni reklamisanja kakve bilo prodajne materije. Izuzetak čine oni periodički spisi koji ne sadrže nikakva drugog teksta osim oglasa i reklama.

2) Ako se uprkos prioritetnom roku »Drž. nov. Kr. Jug.« pokaže da periodički štampani spisi privatnog vlasništva koji izlaze u periodima dužim od 7 dana i za koje zbog toga ne važi ovaj zakon, mogu ipak da se uspešno razvijaju u pravcu dosadašnjeg žurnalskog tipa, onda će se, po nahođenju Ministarskog saveta, moći uredbom promeniti

a) Zakon o štampi tako da se periodičkim štampanim spisima uopšte dopuste javljanja novih događaja samo iz pojedinačnih određenih sadržajnih kategorija, i

b) Član 3., stav 1. ovog zakona, tako da se vremenski razmak izlaženja novina povisi na više od sedam dana.

*

Opšte napomene uz prednji predlog zakona o novinama

U tom predlogu zakona nalaze se pojmovi: moral, duh, socijalna korisnost, sloboda štampe. Oni se, naravno, da bi odgovorili intencijama zakona, imaju razumevati onako kako su izloženi u ovoj knjizi. Definicije njihove iz knjige uzeti u sam predlog zakona ne čini mi se svrsishodnim. Kratki zakonski tekst, koliko god bio precizan i jasan, ne bi mogao ni u kojem slučaju prikazati vrednost i važnost tih pojmova. A ni po svojoj specifičnoj nameni, taj predlog zakona ne bi bio podesan da sadrži kodifikovane definicije najvećih vrednosti čovečanstva, kao što su to moral i duh. One se mogu opširno i savesno razraditi u jednom pravilniku službe predloženog Novinskog ureda, kao i u uputstvima sudijama koji bi sudili po krivicama protiv toga zakona. Naravno, te su vrednosti tolike i takve da bi se najpre morale odenuti u jednu »Svečanu Deklaraciju Moralnih i Duhovnih Vrednosti«, koja bi bila zakon iznad svih zakona.

Lica koja bi upravljala izvršavanjem Zakona o novinama trebalo bi, osim toga, da se pouče onome što je neophodno da se zna o vrednosti i važnosti spomenutih pojmova na mestima gde im je data bolja i iscrpnija slika i njihovih bitnosti i njihovih glavnih relacija i organskih odnosa. Ti bi ljudi svakako u tom pogledu morali biti potpuno spremni. Dakle, za slučaj da se ostvari jedan san, rukovaoci Zakona o novinama bi se morali upoznati i sa glavnim delima **Kanta,** a radi što duhov-

nijeg i temeljitijeg upoznavanja žurnalističke materije i žurnalističkih mogućnosti uopšte sa delima **Karla Krausa.**

Taj nacrt zakona, kako se vidi, nije »stručnjački« izrađen. Ali njegovi juristički nedostaci, mislim, samo su formalne naravi, koje bi stručnjaci lako otstranili. A ne bi bio težak posao za njih ni ispunjavanje nekih materijalnih praznina tog nacrta.

ŠESNAESTA GLAVA

Površnosti i pogreške u dosadašnjim osnovnim juristićkim definicijama o štampi

To što ja tražim ovom knjigom: da se zakonski izdvoji pojam novina iz pojma štampe uopšte, dakle da se za novine donese specijalan zakon, nije učinjeno dosada, koliko znam, ni u jednoj državi. Stoga, kada ja to tražim kao najhitniju potrebu civilizovanog sveta, bez koje ne može održati nijedne svoje istinski kulturne tekovine, može da se očekuje da ću u postojećim kodifikacijama prava o štampi moći ukazati na neke njihove osnovne nedostatke, nedostatke koji su to u svetlu čiste ideje.

Opšti i glavni nedostatak je taj što je dosadašnje kodifikovanje prava o štampi išlo po civilističkoj metodi, kao i velika većina ostale pravne materije, a pravo o štampi je po svojoj bitnosti i sadržaju najvećim delom javno pravo.

Kako juristi shvataju s l o b o d u š t a m p e?

I danas je posvuda u zakonima o štampi, a najviše puta već u samim ustavima, postavljen pojam slobode štampe tako da se pod tim misli nesmetano, od strane vlasti, izražavanje političkih shvatanja građana. Tako ga je postavio Sieyes u svojoj formuli od 20. januara 1790.: »Sloboda štampe je istinski garant individualnog i javnog prava protiv despotizma vlasti — —« Ne znam da li su oni koji donose zakone pomišljali ikada, otada pa sve do danas, da izvesna zasebna vrsta periodičkih štampanih spisa, žurnali, mogu slobodu štampe jače sputavati i pogubnije kvariti nego sve represivne mere vlasti. I u Deklaraciji Čovečijih Prava od 1789., član 11., nalazi se već jedna nemoguća mešavina pojmova, koja dokazuje da se nije imalo ni pojma o zlu koje će doći iz žurnalistike po slobodu štampe, jer tu stoji: »Slobodno saopštavanje misli (pensée) i mnenja (opinion) je jedno od najdragocenijih prava čovekovih — —«,

a to, kako smo videli, može da bude istina samo za moralno i duhovno istinitu m i s a o, ali nikako za tu nemoguću neodređenu mešavinu »misli i mnenja«. Ta mešavina dopušta da i ubijanje morala i duha javnosti spada u »najdragocenije pravo čovekovo.«

Ono što se u ustavnim odredbama u pogledu slobode štampe kaže, da je ona slobodna u granicama zakona, nije dovelo nikada do slučaja da je zakonodavac tu granicu povukao, makar u jedva vidljivim linijama, za čuvanje opšteg moralnog i duhovnog integriteta.

»Kad počinje manifestacija misli bivati nedopuštenom (illicite) ?« pita se g. Potulicki u knjizi »Regime de la presse«, pa kaže: »To je delikatno pitanje, na koje je skoro nemoguće odgovoriti generalnom formulom, pošto svaki specijalni slučaj može da proizvede naročite suptilne nijanse; u glavnom, manifestacija postaje kažnjiva (punissable) kad izlazi iz okvira diskusije i traži da podbada čitaoca na usvajanje izvesnog mnenja ili, što je još gore, da počini kakav akt, koji su protivni legalnom redu.« Što kaže da zakon o štampi treba da oduzme slobodno manifestiranje onome što se protivi zakonima, ne ulazi on niti jednim slovom u suštinu stvari, jer na pitanje: Z a š t o to kazniš? kaže, eto, samo ovo: Zato što sam zakonom odredio da se kazni.

Ustavna odredba: »Štampa je slobodna u granicama zakona«, kad stoji tako sama bez ikakvog određenja barem osnovnih granica toga zakona, ne pokazuje nikakva uvida u to što je istinska sloboda štampe, jer se uopšte nikakva sloboda ne može ni zamisliti bez nekog zakona koji je konstituiše. Tako je ona mrtvo slovo na papiru. Mjesto nje bi trebalo da stoji:

»Štampa je slobodna u granicama koje joj određuju moralni zakon i čiste ideje.«

Ta je »generalna formula« vrlo jednostavna, naravno uz pretpostavku da se ustavodavci slože u tome šta je moralni zakon i šta su čiste ideje.

Kako se vidi, bez filizofa-ustavodavca nema pravilna rešenja slobode štampe, dakle ni suzbijanja žurnalistike, dakle ni otklanjanja najmoćnijeg zla koje pritište čovečiji rod.

Stoga je filozofija najrealnija stvar koju čovek ima.

*

Englesko pravo ovako obuzdava odnosno čuva svoju slobodu štampe: »Čini delikt (misdemanour) svaka osoba koja objavljuje, usmeno ili drugim putem, reči ili kakav dokumenat sa namerom uzbunjivanja (intention séditieuse). A pod namerom uzbunjivanja se razume namera da se podbada na mržnju ili preziranje ili da se izazove gubitak privrženosti (désaffection) prema Suverenu ili Vladi ili Konstituciji Ujedinjene Kraljevine, i to prema takvim kakvi su etablirani zakonom, ili protiv sudbene vlasti, ili namera da se podbadaju engleski podanici da nastoje menjati drukčijim osim zakonskim sredstvima materije koje se tiču Crkve i Države ili da provociraju osećaje loše volje ili neprijateljstva među raznim klasama.«

Kako se vidi, i to je uglavnom zaštita postojećeg državnog okvira i građanskog mira, te nastojanje da se sve novotarije koje su nepoćudne vlastima, a koje bi se htelo propagirati putem štampe, mogu lako suzbijati. Zaista je optuženome vrlo teško dokazivati svoju nevinost i u najnevinijoj stvari, kad sudac hoće da u njegovu inkriminisanom delu nađe izazivanje »dezafekcije« prema Guvernemanu ili pravljenje »loše volje među raznim klasama«. U tom tekstu nema nigdje zaštite optuženoga za slučaj da je on svoje delo učinio u javnom interesu. Javni interes se, međutim, spominje u engleskom zakonu o štampi onde gde je reč o difamaciji privatnih lica. Dokazivati istinitost činjenica kod difamacije biće optuženome dopušteno samo onda ako dokaže najpre da je delo počinio u »javnom interesu«. Ali pojam »javnog interesa« ostavljen je i tu bez ikakva daljeg određivanja zakonskog, kao što nije određen ni tamo gde se govori o »privilegiju« izveštaja žurnalskih o javnim skupovima i debatama, ako su ti izveštaji sastavljeni »egzaktno, nepristrano i bez namere da se šteti, te ako je publikacija učinjena u javnom interesu«.

*

Pa i kada se, u najnovijim nekim zakonodavstvima, da neko bliže određenje »javnog interesa«, opet ispada sve po starom. Tako je to u čehoslovačkom zakonu od 30. maja 1924., § 4, pokušano ovako: »Javni interes pretstavljaju: Respektovanje zakona i uredaba; nastojanje u pogledu popravke zloupotreba u administraciji; odbrana interesa koji su zajednički određenim socijalnim klasama i krugovima, nacionalnostima i

priznatim religijoznim društvima; odbrana ugovora i uslova rada, nadnica i službe; kao i nastojanja koja idu za tim da se ili poprave ti uslovi ili sprečava njihovo pogoršanje.« Kako se vidi, o moralu i duhu nema ni spomena, jer je to i čehoslovačkom zakonodavcu, kao i svima ostalim, izgledalo valjda suviše problematično, pa je voleo ćutati, ali za svaki slučaj ipak ostaviti mogućnost da se takve stvari, kao što su moral i duh, mogu podvesti pod koji javni interes, sadržan u tim neodređenim interesima koji su »zajednički određenim socijalnim klasama i krugovima.«

U portugalskom novom Ustavu ima, na primer, jedno izuzetno priznanje vrednosti morala, jer je po članu 4. (citirano iz »Pravde«, uskršnji boj 1935.) suverenost portugalske nacije izrečno ograničena moralom i pravom. Ali da usprkos tome mudrom cenjenju morala, pa i uprkos dosta pravilnom spoznanju moći žurnalistike, koje se ogleda u odnosnim odredbama tog ustava, nije ni portugalski ustavotvorac znao kako žurnalistika ruši moral, to se vidi iz člana 20. i 21., gde se kaže: »Javno je mišljenje osnovni elemenat državne politike i administracije i dužnost je države da ga brani od sviju faktora koji ga odvraćaju od istine, pravde, dobre administracije i opšteg dobra. Štampa vrši jednu funkciju javnog karaktera, usled čega o predmetima nacionalnog interesa ona ne sme odbiti objavljivanje službenih kominikea, redovnoga oblika, koje pošalje vlada.«

Tako eto portugalski ustavotvorac, uprkos svojem spoznanju da javno mišljenje treba zaštititi od svega što ga odvraća od istine, pravde i opšteg dobra, smatra da će to biti garantovano tim što se vladi rezerviše pravo da šalje ispravke i bude saradnik u žurnalima! A rezultat može biti samo protivan želji: mešavina žurnalistička će postajati usled te saradnje još veća i šarenija, i celo ono moralno i duhovno rasulo koje raštvara čovečije društvo neće biti na taj način nimalo zastavljeno, nego će dobiti nove snage.

*

U većini evropskih zemalja delikti štampe su obuhvaćeni opštim kaznenim zakonikom. Broj tih država je istina pretrpeo osetljivo smanjenje specijalnim kaznenim zakonicima za štampu koje imaju države sa autokratskim ili diktatorskim

režimima; kao što su Sovjetska Rusija, Italija i Nemačka, ali se može reći da je pravac toga dela evropskog zakonodavstva taj da se »sloboda štampe« ograničava opštim kaznenim zakonikom. Kod tih zakonodavaca ne postoji ni slutnja o specijalnim deliktima žurnalistike, čiji je prvi i glavni svoje vrste specijalitet u tome što su to kolektivni delikti kod kojih ne postoji namera za delikt a niti čin delikta ni kod jednog pojedinačno uzetog člana kolektiviteta, a ipak njegovo zajedničko delo vrši najteže delikte protiv morala i duha.

Glavni delikt žurnalizma je kolektivni delikt kaosa. Za njeg nisu odgovorni samo žurnalisti, nego i svi čitaoci, jer tek čitanjem i širenjem žurnala nastaju i bivaju potpuni čini razaranja javnog morala i duha. Stoga se razume da se takve delikte ne može sprečavati kaznama, jer ne postoji nikakva mogućnost pravednog odmeravanja kazne niti obuhvaćanja svih »krivaca«. Ali za toliko je onda nužnije da se spreči mogućnost činjenja takvih delikata.

I tim što taj glavni delikt žurnalizma može posve sigurno biti otklonjen, što se može sigurno sprečiti mogućnost njegova postajanja, razlikuje se on opet specifički od individualnih delikata, koje nikada nikakvo kulturno stanje zajednice, koliko god visoko bilo, neće moći potpuno istrebiti. Ali juristi svih zemalja troše radije svoje snage u to da odrede čim se individualni delikt štampom razlikuje od delikta počinjenog drugim sredstvom, pa se oštroumno tuku uzajamno raznim teorijama. A pošto svako vidi da kod delikta štampane reči postoje naročite otegotne okolnosti, budući da ona dobiva neki svoj samostalni život, te se svuda lako širi, sluša, i traje neograničeno u svom štetnom delovanju, to se ni juristički teoretičari ne slažu više ni u čemu drugom. Dalje odatle idu svuda u raskorak. Kuća gori na sve četiri strane, a vatrogasci raspravljaju o tome kakvo ime da se da i na koje mesto da stavi neki nebitni šaraf u šmrku za gašenje!

*

Redakciska tajna, kad je juristi uzimaju kao profesionalnu tajnu, osvetljuje bolje nego išta drugo kakva duhovna pometnja vlada kod evropskih zakonodavaca štampe u poslednjim decenijama, u kojima je tako silno izrasla i narasla

moć žurnalistike. Mesto da se uporedo sa porastom te moći, čiji su pridržavaoci privatna lica, moći koja postaje brzo upravljač sudbine sveta i tvorac njegove duše i karaktera, mesto da se dakle sve savesnije i brižnije istražuje i postavlja stepen odgovornosti kod žurnalistike i tako spozna nemogućnost da je ponesu njeni vlasnici i urednici, to se, može se reći, u obrnutoj proporciji traži sve veće nekontrolisanje i nesmetanje rada tih ljudi. Zaista je i to znak žurnalizovanosti vremena, i to jedan od najrečitijih, kad stvaraoci zakona o štampi govore, vrlo često, da »žurnal služi raznim interesima moralne kategorije (intelektualnim, religioznim, političkim, socijalnim), ili ekonomske kategorije (industrijalnim, finansiskim, komercijalnim)«, pa da stoga »zakonodavac mora da čuva nezavisnost štampe, kako bi ostala instrumenat kojim se može slobodno saopštavati svoja mnenja.« (Tako Potulicki: Regime de la presse, str. 28, 30.) Pa se u tu svrhu onda traži da bude zakonski utvrđena profesionalna tajna za žurnale, što je u nekim državama i učinjeno. Tako se, na primer, u Nemačkoj zakonom od 27. XI. 1926. o kaznenom postupku, § 53, bilo ozakonilo da ne moraju svedočiti: 1) sveštenici u pogledu poverene im tajne kod ispovedi, 2) branioci optuženih u pogledu poverenih im podataka od strane optuženih, 3) advokati i lekari u pogledu onoga što im je povereno prilikom izvršavanja njihovih funkcija i 4) »redaktori, izdavači i štampari periodičkih spisa, kao i ličnosti uposlene oko tehničkog spravljanja tih spisa, u pogledu deliktuoznog članka, ako je jedan redaktor tih spisa već kažnjen kao autor ili kad nema legalnih zapreka za njegovu kaznu.« Isto tako i Bernski Côde kaznenog postupka (art. 139) stipulira da redaktori periodičkih spisa nisu dužni imenovati autore inkriminisanih članaka, ako ih autori ne odreše dužnosti čuvanja tajne.

I dok se to tako kodifikuje za periodičke spise, dotle nikome ne pada na pamet da isti zakonski privilegij zatraži, na primer, i za neperiodičke štampane spise, knjige, iako je u svakom slučaju verovatnije da će pisci knjiga ići pre za nekim moralnim ciljem nego pisci žurnala. Ali nije verovatno da će ići pre i za nekim ekonomskim, »komercijalnim, industrijalnim, finansiskim«, za kojim, što je istina, idu svi žurnali. Vidi se tako da je zakonodavcima mogla ležati na srcu samo ta ekonomska strana žurnala, radi koje ih zaštićuju i njihove redaktore uvr-

štavaju u isti red, u pogledu prava čuvanja tajne, kao i sveštenika kojemu u četiri oka kakva napaćena duša poverava svoje grehe, ili lekara kojemu isto u četiri oka priča pacijenat svoju žalosnu sudbinu. Za njih ne čini nikakvu bitnu razliku tih sfera to što je žurnalistička reč upravljena javnosti i celom svetu i što bi, polarno protivno karakteru tajnosti onoga što pretstavlja privatni depozit kod sveštenika i lekara, svaki korak i svaki najmanji postupak kod nastajanja te reči, tako moćne i tako uticajne, morao biti u tančine objavljen, ako to zatraži sud ili ona javnost koja je podvrgnuta tim uticajima. Osećajući da se tim načinom ozakonjuje nekažnjivost za izvesna kriminalna dela, zakonodavci priznaju da bi trebalo ipak na neki način osigurati da počinioci tih delikata, a ne kojekakva podmetnuta neodgovorna lica, odgovaraju za svoja kažnjiva dela, pa, odbijajući to »poniženje« za slobodu štampe da žurnalisti budu u svemu podložni opštem kaznenom zakoniku, preporučuju da se oni prisilno zakonski organizuju u svoju stalešku organizaciju, te da se onda na časni sud te organizacije prenese izvesna sudbenost u pitanjima »profesionalne časti«. Kolika je provalija između gledanja na žurnalistiku u tih zakonodavaca od gledanja u ovoj knjizi, ne treba ni jednom rečju dalje da izlažem. Kako bi se ta provalija mogla premostiti kad njihova gledanja onoj periodičkoj štampi koju, ništa ne sluteći, nazivaju katkada žurnalistikom, pripisuju izuzetno pozitivan kulturni uticaj, mnogo veći nego knjizi, nego živoj reči, nego svakoj drugoj čovečijoj akciji!

*

Naš Krivični zakonik, na primer, u svojem članu 156., u 2. alineji, kaže: »Istom kaznom (šest meseci zatvora ili novčano do 5000 dinara) kazniće se i ko javno ili putem štampe pronosi kakav lažan glas protiv svog uverenja ili ako nema osnovanoga razloga da ga smatra za istinit, a takav glas može da izazove opšte ogorčenje ili opšti strah ili opasnost za javni mir i opšti poredak«. Kad bi se pravo shvatalo šta su neistiniti glasovi u novinama, ne samo činjenički nego i u duhovnom pogledu, te kad bi se po tome razumevalo kako baš takve nestine u žurnalima donose neizmernu štetu, u poslednjoj konsekvenciji, baš za javni mir, kad bi se dakle htelo odnosno umelo ići u zaključivanju i do tih najvažnijih zaključaka, onda bi se zaista

već samim tim članom našeg Krivičnog zakonika mogla sprovesti cela zaštita morala i duha koju predlaže ova knjiga.

Međutim, naš Zakon o štampi, u članu 46., govoreći o istom predmetu, ne daje takve mogućnosti, jer se tu kaže ovo: »Ko putem štampe objavljuje o č i g l e d n o izmišljene vesti ili ko objavljuje falsifikovane isprave, koje se lako kao takve mogu prepoznati, u n a m e r i da tim uznemiri javno mišljenje i da tako izazove opasnost da se počini kakav zločin ili prestup kaznim po opštem ili vojnom kaznenom zakoniku, kazniće se zatvorom do jedne godine ili novčano do 10.000 dinara.« Po tom tekstu, dakle, za kažnjivost objavljivanja neistinitih i izmišljenih vesti koje mogu uznemiriti javno mišljenje i tako izazvati opasnost da se počini zločin ili prestup, potrebno je da one budu »očigledno« neistinite i da budu baš u toj određenoj nameri objavljene. Zakonodavac je tim sankcionisao samo jedan tip neistinitosti, i to baš onaj koji se u žurnalistici skoro nikada ne dešava. Jer svaka vest u žurnalima, baš protivno toj traženoj »očiglednosti« njene neistinitosti, mora imati bar privid istinitosti da bi se mogla uopšte štampati. Nameru da se takvim vestima dovede do opasnosti počinjenja nekog zločina ili prestupa neće se zaista žurnalistima skoro nikada moći dokazati, jer se sa takvim perima uopšte ne razvijaju žurnalisti niti stvara žurnalistika. Zločinačko harangiranje masa nije nikada spadalo u sferu žurnalistike, nego se to dešavalo kod partisko-političkih listova kojima je žurnalizam suštinski protivnik i koje je on uglavnom istrebio po celom svetu. Primedba da se to »očigledno« može odnositi na vreme pre štampanja vesti, jer da i zakonodavac zna kako u žurnalu svaka vest dobiva privid istinitosti, ne da se održati, jer za takvo shvatanje autora našeg Zakona o štampi ne govore nimalo ostale odredbe toga zakona. Ono bi pretstavljalo pravilno spoznanje moći žurnalistike, naime da ona može od laži praviti »istinu«, u tom smislu što nastupe skoro uvek iste posledice po duh i moral javnosti koja čita žurnale, jednako kao kad su vesti činjenički istinite ili lažne. Sa takvim spoznanjem, da žurnalistika stvara događaje po svojoj volji i da njima može ravnati voljom širokih masa, autor zakona o štampi bi sasvim drukčije uzeo u zaštitu te široke narodne mase, nego što ih je uzeo naš zakon o štampi.

*

Krivični zakonici svih zemalja štite već kroz mnoge i mnoge vekove razne materijalne interese, javne i privatne. Te zaštitne odredbe su za mnoge te interese tako detaljno razrađene da tim teže udara u oči ona fatalna praznina kad se traži u tim zakonima zaštita, jasna i određena, duhovnih i moralnih interesa, koji su isti i javno i privatno.

Uzmimo na primer naš Krivični zakonik, koji se u tome slaže sigurno vrlo blizu sa svima ostalim zakonicima zakonski uređenih država. Kod telesne povrede (§ 179.) kaže se: » . . . da postane trajno slabiji nego što je pre toga bio, kazniće se robijom ili zatočenjem do tri godine.« A žurnalista nas s v e trajno oslabljuje moralno i duhovno na očigled svih zakonodavaca, pa ipak o tim povredama ni o zakonskim odbranama od njih nema u zakonima niti slova.

Isto tako strogo kazni naš zakon i prekršaje propisa o zaštiti od zaraznih bolesti. A o toj najcrnjoj kugi koja hara po moralu i duhu celog sveta, o žurnalistici, nema ni spomena u tom smislu zaštićivanja.

Zakon kazni strogo i onoga ko dodaje vodi ili životnim namirnicima sastojke koji mogu da naruše zdravlje ljudi i ko takve namirnice drži na stovarištu radi prodaje. A u žurnalistici nema skoro nijednog retka koji baš usled dodavanja svakakvih sastojaka ne narušava moral i duh, pa ipak o takvoj zaštiti nema u zakonima ni spomena.

A evo kako se zakon brine za spravljanje i čuvanje namirnica za ishranu ljudi i stoke: »Zatvorom od šest meseci ili novčano do 5000 Dinara kazniće se: 1. ko namirnice za ishranu ljudi i stoke veštački spravlja pa ih pod imenom pravih i prirodnih namirnica prodaje; 2. ko namirnice za ishranu drži u nečistim ili po zdravlje škodljivim sudovima pa ih prodaje; 3. — — »Namirnice će se oduzeti i uništiti.« I zar bi se moglo tražiti nešto manje nego da se, kao i za namirnice stoke, dadne analogna zaštita za moralne i duhovne namirnice ljudi!

SEDAMNAESTA GLAVA

Završna reč

Dakle da kažem još jednoć jasno i glasno: Ovaj moj rad ide za tim krajnjim ciljem da bi koliko god može doprineo zbacivanju jedne strašne more sa duhovnog i moralnog života čoveka; da se, dakle, oslobodi njegova volja, misao i fantazija, i da — ako to izrazimo za jednu određenu oblast — **štampa bude zaista slobodna.**

Predlažući zakonsko izdvajanje novinske reči iz ostale štampane reči, idem za tim da se očisti vrelo višeg života čovekova, **da se očisti reč.** Idem za tim da se Božje ime i vera u Boga ne povlače po kloakama niskih živinskih nagona. Idem za tim da se svi moralni i duhovni problemi raspravljaju samo onda i samo na način kako to traži njihovo dostojanstvo. Idem za tim da se i svi politički, socijalni i uopšte kulturni problemi oslobode što više od toga po njih ubistvenoga parazita, od čovečije gladi za novostima. Idem za tim da saznanje materijalnih novosti ne bude donosilo više moralnog i duhovnog kvarenja nego što ga mora doneti dodir sa materijalnim svetom.

Molim svoje čitaoce da promisle još o ovome:

Kad svet misli da može dopuštati da pada i raste prašina po Jevanđelju i drugim Svetim knjigama, zar ne bi mogao biti i bez toga da novine vode prvu reč i da bujaju dok sve drugo sahne? Zar se ne može uputiti novine da se bave samo onim što im je posao? Zar se onom malom broju ljudi koji bi zauzdavanjem žurnalistike ostao bez posla ne bi mogao naći neki drugi korisniji rad? I zar je uopšte potrebno da se i o tome govori kad se radi o spasavanju čovečanstva! Kad svet ne bi bio žurnalizovan, takva pitanja bi mogao stavljati samo lud čovek. U ovom vremenu ih ja stavljam kao pitanja najtragičnije i najozbiljnije realnosti. Ne bojim se nimalo toga da bi me ko mogao nazvati grandomanom, jer ja čvrsto verujem, a

mislim da dobro i dokazujem, da u žurnalizmu leži propast moralnog i duhovnog čovečanstva.

Neposrednom uspehu knjige, koji bi se sastojao u tome da ona bude povod faktičnom kodifikovanju njenih predloga, ne nadam se, jer ne verujem u takva čudesa. Realnost kod kodifikovanja novih zakona izgleda sasvim drukčija. Kodificirano pravo je uvek bilo rezultanta faktičnih snaga u državi, a nikada filozofskih sistema, pa ni pravne filozofije; a kamoli pojedinačnog mišljenja koje se ne kreće po poznatim misaonim krajevima. Dosada su takva mišljenja dolazila do svojeg izražaja u zakonima tek dugo vremena posle svoje pojave, ako su uopšte dolazila. Ali u našem žurnalizovanom vremenu taj tok posledica ne da se više lako ni zamišljati.

Pa ipak, priznajem i s nadom konstatujem, ima jedna pojava u ovom našem vremenu koja izgleda kao pogodnost za rađanje prave borbe protiv žurnalizma. Kod pridržavalaca vlasti u mnogim zemljama, a naročito u autokratijama, javlja se pomalo i širi spoznavanje opsega moći žurnalistike. Među prvim merama koje preduzimaju današnje razne diktature i autokratije, u svrhu osiguranja svoje vlasti, vidimo da se stalno nalazi i podjarmljivanje novinstva u političkom smeru, monopolisanje jedne određene politike u svima žurnalima koji smeju da izlaze. To je, naravno, malo, čak i onde gde zaista jedna bolja politika ušutka lošiju, jer žurnalizam tim što mu se natura kakav bilo politički monopol nije još pogođen onde gde je njegova bitnost i opasnost. On je već davno dokazao da može svakoj politici da služi, ali i da je svaku pokvario kojoj je služio, pa će i odsada, sve dotle dok se ne udari po njegovoj bitnosti i tim otkloni njegova prava opasnost. Pa ipak ta činjenica, što se u svetu javljaju kod mnogih mogućnika bezobzirna nerespektovanja »slobode štampe«, to jest žurnalistike, nosi u sebi jedan elemenat mogućnosti ozdravljenja. To nerespektovanje se, kako rekoh, širi pomalo i u dubinu, a objekat mu postaje pomalo ne samo žurnalistika vlastite zemlje nego i drugih zemalja... Pa se, hvala Bogu, danas došlo i dotle da se »svetski« žurnali raznih država uzajamno, a po nalogu pretpostavljenih, časte imenima kao: gangsterska banda, razbojnici i slično. I ta se imena vešaju na sve veća i veća zvona...

I što politički propadaju žurnalizovane »demokratije« jedna za drugom, to ne znači uvek kvarenje javne političke mi-

sli. Naprotiv! Čisti se tako pomalo ono polje na kojem bi, u dalekoj budućnosti, mogao da procveta cvet prave demokratije. Ne mislim ovde, Bože sačuvaj, ni na kakvo »čišćenje« koje zaleva zemlju krvlju i suzama, ali svakako i u tim poljima koja su ogrezla u krvi i suzama i u kojima leže skrhane mnoge slobode, može da pre nikne prava sloboda štampe, samo ako je skrhana i moć žurnalizma. Jer će se, kad su oslobođene od njega, već sigurno pridići sve druge oborene slobode, a s njima je u nerazdruživom društvu i sloboda štampe.

Ali, kako rekoh, ni na tim ruševinama žurnalizovanih »demokratija«, kao ni na pobeđenom kapitalu u Sovjetskoj Uniji, ne niče još javno spoznanje prave bitnosti žurnalizma, pa stoga nema ni borbe protiv njega.

Nema još prave borbe protiv onoga zla čije suzbijanje je svačija dužnost po jednom strahovito teškom moralnom imperativu, a koje nas je dovelo već do ruba provalije . . .

Međutim, kako se poslu koji po moralnom imperativu treba da bude učinjen ne može suprotstaviti nikakva zapreka koja ne bi mogla biti savladana, te kako ništa na svetu ne može izbrisati iz čoveka, dok je č o v e k, taj moralni imperativ — iako mu se glas može zaglušiti toliko da se skoro i ne čuje — to mi ne može ništa na svetu oduzeti nadu da će posao moralnog i duhovnog uređenja novinstva biti jedamput svršen.